

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK DİL KURUMU TÜRKÇE
SÖZLÜK'ÜNDEKİ TÜRKÇE KÖKENLİ
KELİMELELER ÜZERİNE BİR İNCELEME: Ö
MADDESİ ÖRNEĞİ

Nermin YILDIRIM

2501170944

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğretim Üyesi M. Emin YILDIZLI

İSTANBUL-2021

ÖZ

TÜRK DİL KURUMU TÜRKÇE SÖZLÜK'ÜNDEKİ TÜRKÇE KÖKENLİ KELİMELER ÜZERİNE BİR İNCELEME: Ö MADDESİ ÖRNEĞİ

Nermin YILDIRIM

Sözlükler bir dilin kelime hazinesini belli bir tertip ile bir araya getiren eserlerdir. Bu çalışma kapsamında Türkiye Türkçesinin söz varlığı üzerine yazılan TDK Türkçe Sözlük'ün 'ö' maddesindeki sözler incelenmiştir. Çalışmada öncelikle Türk Dil Kurumu tarafından Türkçe kökenli olduğu belirtilen kök hâlindeki kelimeler araştırılmıştır. Bu kelimelere ek olarak incelenen köken bilim, çağdaş ve tarihî Türk lehçeleri sözlüklerindeki madde başı bazı gövdeler de tetkik edilmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde tezde yararlanılan köken bilimi sözlükleri tavsif edilmiştir. İkinci bölümde Türkçe kökenli isimler, üçüncü bölümde Türkçe kökenli fiiller art ve eş zamanlı yöntemle incelenmiştir.

Çalışmanın inceleme kısmındaki kelimeler öncelikle iki ana başlık altında 'isimler ve fiiller' olarak tasnif edilmiştir. Her kelimenin güncel ve tarihî sözlüklerdeki biçimleri incelenmiş ardından her lehçe grubundan en az bir üye seçilecek şekilde çağdaş Türk lehçelerindeki (Altay, Azerbaycan, Başkurt, Çuvaş, Gagavuz, Hakas, Karaçay-Balkar, Karay, Kazak, Kırgız, Kırım Tatar, Kumuk, Özbek, Tatar, Tuva, Türkmen, Yakut ve Yeni Uygur Türkçesi) durumları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. İncelenen kelimelerin Kore ve Moğol dillerindeki kullanımlarına ve kelime ile ilgili köken bilimi açıklamalarına da bu çalışma kapsamında yer verilmiştir. Ayrıca çalışmada incelenen her kelime yukarıda bahsedilen araştırmalar ışığında değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı; tetkik edilen kelimelerin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki durumunun tespit edilmesi ve bu kelimeler özelinde yapılan köken bilgisi çalışmalarını bir araya getirerek incelenen kelimeler hakkında bir değerlendirmede bulunmaktır. Böylelikle köken bilimi çalışmalarına ve genel anlamda Türklük bilimine katkı sağlamak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Sözlük, Ö Maddesi, Köken Bilgisi, Çağdaş Türk Lehçeleri, Tarihî Türk Lehçeleri.

ABSTRACT

AN EXAMINATION ABOUT TURKISH ORIGINED WORDS IN THE TURKISH DICTIONARY OF TURKISH LANGUAGE INSTITUTION: Ö ITEM EXAMPLE

Nermin YILDIRIM

The dictionaries are pieces that get together the vocabulary of a language. In this study, the words which in 'ö item' of the Turkish Language Institution Dictionary's that was written about the vocabulary of the Turkish language. The stems that especially examined if they were accepted as having Turkish origin by the Turkish Language Institution. In addition to these words; some stems which are item heads in origin science, modern and historical dictionaries were also studied.

This study consists of three parts: In the first part, the quality of the original science dictionaries was mentioned. The nouns that have Turkish root in the second part and the verbs which have Turkish root were examined via a rear and synchrony method.

In the analysis part of this study, the words, which were accepted as item head, were firstly classified under two main topics: 'nouns and verbs'. After the structures of the words in up to date and historical dictionaries, its statements in Turkish dialects (Altai, Azerbaijani, Turkman, Bashkir, Chuvash, Gagauz, Tatar, Uzbek, Uighur, Karachay, Karaim, Crimean Tatar, Kirghiz, Kazakh, Kumyk, Tuvan, Hakas and Yakut-Sakha Turkish) were examined via altering at least one member from each dialect group. Moreover, the structures of the words in Korean and Mongolian were referred to because of thinking that they can contribute. The evaluations were also made in light of the researches mentioned above for each word.

The purpose of this study; determinating the statements in Turkish dialects and the history of the words examined and evaluating about the words examined via bringing together the etymology studies which were made in special of these words. It was aimed at contributing to stem information studies and generally Turcology thanks to these.

Key Words: Turkish Dictionary, Ö Item, Modern Turkish Dialects, Etymology, Historical Turkish Dialects.

ÖN SÖZ

Sözlükler; bir dildeki kelimelerin bütünü veya daha dar manada belirli bir döneme ait kelimeleri yazılışları, türleri, söylenişleri, temel ve yan anlamları, kullanım özellikleri bakımından kayıt altına alan, metinlerden seçilen cümlelerle örneklendiren, alıntı kelimelerin hangi dilden geçtiğini bildiren öğretici başvuru kaynaklarıdır¹. Türkçe Sözlük'ün ilk baskısı Türk Dil Kurumu tarafından 1945 yılında yapılmış ve bu baskıda 25.574 madde başı söz yer almıştır. Bu tez çalışmasında kullanılan Türkçe Sözlük'te ise toplam 77.005 madde başı söz bulunmaktadır².

Köken bilgisi çalışmalarına ve Türklük bilimine katkı sağlamak amacıyla ö-fiilin temel anlamlarından olan 'düşünmek' manasından hareketle yola çıkılan bu çalışma kapsamında TDK Türkçe Sözlük'ün 'ö' maddesindeki Türkçe kökenli kelimeler incelenmiştir.

Çalışmada ilk olarak TDK Türkçe Sözlük'ün 'ö' maddesinde yer alan Türkçe kökenli kelimeler belirlenmiştir. Bu kelimeler 'isim ve fiil' olarak tasnif edilmiştir. Kelimelerin Türkçe Sözlük'teki anlamları ile Tarama ve Derleme Sözlüklerindeki hâlleri tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesinin Batı Türkçesinin bir kolu olması sebebiyle Türkçenin tarihî lehçelerinde Doğu Türkçesi incelenmemiştir ve çalışmada tetkik edilen her kelimenin Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi için hazırlanan sözlüklerdeki durumu tespit edilmiştir. Tetkik edilen kelimelerin çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıkları, çalışmanın kapsamında incelenen lehçelerin sözlüklerinden hareketle karşılaştırmalı bir şekilde sunulmuştur. Daha sonra kelimenin Kore ve Moğol dillerindeki durumu da ortaya konmuştur. Kelime hakkında yapılmış köken bilim çalışmaları bir araya getirilmiştir. Tüm bu eldeki birikimler doğrultusunda müşahade edilen kelime ile ilgili değerlendirmede bulunulmuştur.

Tezin giriş bölümünde Türk sözlükçülük geleneği, çalışmanın ilk bölümünde ise tezde kullanılan köken bilimi sözlükleri üzerine bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde

¹ **Türkçe Sözlük**, Haz.: Şükrü Halûk Akalın vd., 11. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu, 2011, s. xi.

² **A.e.**, xvi-xxi.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'te 'ö' maddesindeki isimler, üçüncü bölümde ise 'ö' maddesindeki fiiller incelenmiştir. Ardından sonuç bölümüne geçilmiştir.

Eğitim hayatım boyunca benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen sevgili anneme, babama, kardeşlerime ve özellikle bu zorlu süreçte bana yardımcı olan ablam Yasemin ARSAKAYA'ya çok teşekkür ediyorum.

Rusça tercümelerde Ayşe BAR'a, Aisha ASKAROVA'ya ve Korece tercümelerde Dongin LEE'ye teşekkür ederim.

Çalışmanın yazım aşamasında ufuk açıcı tecrübeleri ve bilgileri ile bana rehber olan saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Mustafa BALCI ve Doç. Dr. Abdülkadir ÖZTÜRK'e minnetlerimi sunarım.

Bu çalışmanın her aşamasında bana yol gösteren, beni cesaretlendiren, desteğini benden hiç esirgemeyen, kıymetli danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Muhammed Emin YILDIZLI'ya teşekkür ederim.

Nermin YILDIRIM

İSTANBUL, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖN SÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xxii
SEMBOLLER LİSTESİ.....	xxiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xxiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇALIŞMADA KULLANILAN ETİMOLOJİK SÖZLÜKLER HAKKINDA BİLGİLER

1.1. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.....	5
1.2. Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskiĥ Yazıkov	6
1.3. Drevnetyurkskiy Slovar	7
1.4. Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen	7
1.5. Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen.....	8
1.6. Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (VI. Cilt).....	8
1.7. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü	9
1.8. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü	10
1.9. Misalli Büyük Türkçe Sözlük	11
1.10. Türkmen Diliniñ Sözkökı (Etimologik) Sözlüğü	11
1.11. Etimologičeskiy Slovar Tatarskogo Yazıka (Tatar Teleneñ Etimologik Süzlege)	12
1.12. Üzbek Tilining Etimologik Luġatı (Turkiy Süzlar)	13
1.13. Kırgız Tilinin Kıskaça Etimologiyalıq Sözdüğü	13
1.14. Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka	14
1.15. Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka	15
1.16. Qazaq Tiliniñ Qısqaça Etimologiyalıq Sözdigi	16

İKİNCİ BÖLÜM

İSİMLER

2.1. Öbek.....	17
2.1.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	17
2.1.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	17
2.1.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	17
2.1.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dilindeki Kullanımı.....	17
2.1.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	17
2.1.6. Değerlendirme	18
2.2. Öcü.....	19
2.2.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	19
2.2.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	19
2.2.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	19
2.2.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	19
2.2.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	19
2.2.6. Değerlendirme	20
2.3. Öç.....	20
2.3.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	20
2.3.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	20
2.3.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	21
2.3.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	21
2.3.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	21
2.3.6. Değerlendirme	23
2.4. Öd.....	24
2.4.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	24
2.4.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	24
2.4.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	24
2.4.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	25
2.4.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	25
2.4.6. Değerlendirme	27
2.5. Ödev.....	28
2.5.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	28
2.5.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	29

2.6. Ödlek.....	29
2.6.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	29
2.6.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	29
2.6.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	29
2.6.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	29
2.6.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	30
2.6.6. Değerlendirme	31
2.7. Ödül	32
2.7.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	32
2.7.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	32
2.7.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	32
2.7.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	32
2.7.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	32
2.7.6. Değerlendirme	34
2.8. Ödün.....	34
2.8.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	34
2.8.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	35
2.9. Ödünç.....	35
2.9.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	35
2.9.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	35
2.9.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	35
2.9.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	35
2.9.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	35
2.9.6. Değerlendirme	36
2.10. Öf	37
2.10.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	37
2.10.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	37
2.10.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	37
2.10.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	38
2.10.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	38
2.10.6. Değerlendirme	38
2.11. Öfke	39
2.11.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	39
2.11.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	39
2.11.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	39

2.11.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	39
2.11.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu.....	39
2.11.6.	Değerlendirme	42
2.12.	Öge.....	44
2.12.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	44
2.12.2.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	44
2.13.	Öğle.....	44
2.13.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	44
2.13.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	44
2.13.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	45
2.13.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	45
2.13.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	45
2.13.6.	Değerlendirme	48
2.14.	Öğrek	49
2.14.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	49
2.14.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	49
2.14.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	49
2.14.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	49
2.14.5.	Kelimenin Etimolojik Çalışmalarına Göre Durumu.....	49
2.14.6.	Değerlendirme	49
2.15.	Öğün.....	50
2.15.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	50
2.15.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	50
2.15.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	50
2.15.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	51
2.15.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	51
2.15.6.	Değerlendirme	52
2.16.	Öğür	53
2.16.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	53
2.16.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	53
2.16.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	53
2.16.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	54
2.16.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	54
2.16.6.	Değerlendirme	55

2.17. Öğüt	56
2.17.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	56
2.17.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	56
2.17.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	56
2.17.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	57
2.17.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	57
2.17.6. Değerlendirme	59
2.18. Öhö.....	60
2.18.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	60
2.18.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	60
2.18.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	60
2.18.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	60
2.18.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	61
2.18.6. Değerlendirme	61
2.19. Ökçe	61
2.19.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	61
2.19.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	62
2.19.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	62
2.19.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	62
2.19.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	62
2.19.6. Değerlendirme	63
2.20. Öke.....	64
2.20.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	64
2.20.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	64
2.20.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	64
2.20.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	65
2.20.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	65
2.20.6. Değerlendirme	65
2.21. Öksüz	66
2.21.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	66
2.21.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	66
2.21.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	66
2.21.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	67
2.21.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	67
2.21.6. Değerlendirme	69

2.22. Öküz.....	70
2.22.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	70
2.22.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	70
2.22.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	71
2.22.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	71
2.22.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	71
2.22.6. Değerlendirme	74
2.23. Ön.....	75
2.23.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	75
2.23.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	75
2.23.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	75
2.23.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	75
2.23.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	76
2.23.6. Değerlendirme	77
2.24. Öncel.....	79
2.24.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	79
2.24.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	79
2.25. Öncü.....	79
2.25.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	79
2.25.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	80
2.26. Öndelik.....	80
2.26.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	80
2.26.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	80
2.27. Önder	81
2.27.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	81
2.27.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	81
2.28. Önel.....	81
2.28.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	81
2.28.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	82
2.29. Önem.....	82
2.29.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	82
2.29.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	82

2.30. Öneze	83
2.30.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	83
2.30.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	83
2.30.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	83
2.30.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	83
2.30.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	83
2.30.6. Değerlendirme	84
2.31. Örcin	84
2.31.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	84
2.31.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	84
2.31.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	85
2.31.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	85
2.31.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	85
2.31.6. Değerlendirme	85
2.32. Ördek	86
2.32.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	86
2.32.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	86
2.32.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	86
2.32.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Durumu	86
2.32.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	86
2.32.6. Değerlendirme	89
2.33. Ören	89
2.33.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	89
2.33.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	90
2.33.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	90
2.33.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	90
2.33.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	90
2.33.6. Değerlendirme	91
2.34. Örgen	92
2.34.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	92
2.34.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	92
2.35. Örgün	93
2.35.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	93
2.35.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	93

2.36. Örgüt	93
2.36.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	93
2.36.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	94
2.37. Örnek	94
2.37.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	94
2.37.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	94
2.37.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	94
2.37.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	94
2.37.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	94
2.37.6. Değerlendirme	95
2.38. Örnek	96
2.38.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	96
2.38.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	96
2.38.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	96
2.38.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	97
2.38.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	97
2.38.5. Değerlendirme	99
2.39. Örs.....	100
2.39.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	100
2.39.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	101
2.39.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	101
2.39.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	101
2.39.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	101
2.39.6. Değerlendirme	102
2.40. Örü	102
2.40.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	102
2.40.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	102
2.40.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçeleri Sözlüklerindeki Hâli.....	103
2.40.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	103
2.40.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	103
2.40.6. Değerlendirme	104
2.41. Örüm	105
2.41.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	105
2.41.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	105
2.41.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	106

2.41.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	106
2.41.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu.....	106
2.42.6.	Değerlendirme	106
2.42.	Örümcek.....	107
2.42.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	107
2.42.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	107
2.42.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	107
2.42.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	108
2.42.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu.....	108
2.42.6.	Değerlendirme	109
2.43.	Öte.....	110
2.43.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	110
2.43.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	110
2.43.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	110
2.43.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	111
2.43.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu.....	111
2.43.6.	Değerlendirme	112
2.44.	Ötleğen.....	113
2.44.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	113
2.44.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	113
2.44.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	113
2.44.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	113
2.44.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu.....	113
2.44.6.	Değerlendirme	114
2.45.	Ötürü	114
2.45.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	114
2.45.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	114
2.45.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	114
2.45.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	115
2.45.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu.....	115
2.45.6.	Değerlendirme	116
2.46.	Öykü.....	117
2.46.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	117
2.46.2.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	117

2.47. Öyle.....	117
2.47.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	117
2.47.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	118
2.47.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	118
2.47.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	118
2.47.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu.....	118
2.47.6. Değerlendirme	119
2.48. Öz.....	119
2.48.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	119
2.48.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	120
2.48.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	120
2.48.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	120
2.48.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu.....	120
2.48.6. Değerlendirme	123
2.49. Özdek.....	125
2.49.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	125
2.49.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	125
2.49.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	125
2.49.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	126
2.49.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu.....	126
2.49.6. Değerlendirme	126
2.50. Özdeş	127
2.50.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	127
2.50.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	127
2.51. Özek.....	127
2.51.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	127
2.51.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	128
2.51.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	128
2.51.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	128
2.51.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu.....	128
2.51.6. Değerlendirme	130
2.52. Özel.....	132
2.52.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	132
2.52.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	132

2.53. Özerk.....	132
2.53.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	132
2.53.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	133
2.54. Özet.....	133
2.54.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	133
2.54.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	133
2.55. Özge.....	134
2.55.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	134
2.55.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	134
2.55.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	134
2.55.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	134
2.55.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu.....	134
2.55.6. Değerlendirme	137
2.56. Özgü.....	138
2.56.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	138
2.56.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	138
2.57. Özgür	138
2.57.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	138
2.57.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	139
2.58. Özne	139
2.58.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	139
2.58.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	140
2.59. Öznel.....	140
2.59.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	140
2.59.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	140

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FİİLLER

3.1. Öde-	141
3.1.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	141
3.1.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	141
3.1.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	141

3.1.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	141
3.1.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	141
3.1.6.	Değerlendirme	143
3.2.	Öğren-	144
3.2.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	144
3.2.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	144
3.2.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	145
3.2.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	145
3.2.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalara Göre Durumu	145
3.2.6.	Değerlendirme	148
3.3.	Öğret-	149
3.3.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	149
3.3.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	149
3.3.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	150
3.3.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	150
3.3.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	150
3.3.6.	Değerlendirme	151
3.4.	Öğür-	153
3.4.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	153
3.4.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	153
3.4.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	153
3.4.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	153
3.4.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	153
3.4.6.	Değerlendirme	155
3.5.	Öğüt-	156
3.5.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	156
3.5.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	156
3.5.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	156
3.5.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	156
3.5.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	156
3.5.6.	Değerlendirme	158
3.6.	Ökse-	159
3.6.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	159
3.6.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	159
3.6.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	159
3.6.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	159

3.6.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	159
3.6.6.	Değerlendirme	160
3.7.	Öksür-	161
3.7.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	161
3.7.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	161
3.7.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	161
3.7.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	161
3.7.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarındaki Durumu.....	162
3.7.6.	Değerlendirme	163
3.8.	Ölç-	164
3.8.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	164
3.8.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	164
3.8.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	164
3.8.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dilindeki Kullanımı.....	164
3.8.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	164
3.8.6.	Değerlendirme	166
3.9.	Öl-	167
3.9.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	167
3.9.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	167
3.9.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	167
3.9.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	168
3.9.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	168
3.9.6.	Değerlendirme	170
3.10.	Öner-	171
3.10.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	171
3.10.2.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	171
3.11.	Önle-	171
3.11.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	171
3.11.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	171
3.11.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	172
3.11.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	172
3.11.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	172
3.11.6.	Değerlendirme	172
3.12.	Öp-	173
3.12.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	173

3.12.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	173
3.12.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	173
3.12.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	174
3.12.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	174
3.12.6.	Değerlendirme	175
3.13.	Ör-.....	176
3.13.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	176
3.13.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	176
3.13.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	176
3.13.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	177
3.13.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu.....	177
3.13.6.	Değerlendirme	179
3.14.	Örsele-.....	180
3.14.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	180
3.14.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	180
3.14.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	180
3.14.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	180
3.14.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu.....	181
3.14.6.	Değerlendirme	181
3.15.	Ört-.....	182
3.15.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	182
3.15.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	182
3.15.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	182
3.15.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	182
3.15.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	182
3.15.6.	Değerlendirme	184
3.16.	Öt-	185
3.16.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	185
3.16.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	185
3.16.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	185
3.16.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	185
3.16.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu	186
3.16.6.	Değerlendirme	187
3.17.	Öv-	188
3.17.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	188
3.17.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	188

3.17.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	189
3.17.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	189
3.17.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu.....	189
3.17.6.	Değerlendirme	190
3.18.	Öykün-	191
3.18.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	191
3.18.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	191
3.18.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	192
3.18.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dilindeki Kullanımı.....	192
3.18.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu.....	192
3.18.6.	Değerlendirme	193
3.19.	Öze-.....	194
3.19.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	194
3.19.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	194
3.19.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	194
3.19.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	194
3.19.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu.....	195
3.19.6.	Değerlendirme	195
3.20.	Özen-.....	195
3.20.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	195
3.20.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	196
3.20.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	196
3.20.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	196
3.20.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu.....	196
3.20.6.	Değerlendirme	197
3.21.	Özle-.....	197
3.21.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	197
3.21.2.	Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	197
3.21.3.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	198
3.21.4.	Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı.....	198
3.21.5.	Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu.....	198
3.21.6.	Değerlendirme	199
3.22.	Özümse-	200
3.22.1.	Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı.....	200
3.22.2.	Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı.....	200

SONUÇ.....	201
KAYNAKÇA.....	214

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: İncelenen Kelimelerin Tarihî Türk Lehçelerindeki Durumu 201

Tablo 2: İncelenen Kelimelerin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Durumu 203

SEMBOLLER LİSTESİ

- // : Ses birimi parantezi.
- : Gramer çözümlemesinde fiil kökü ve fiil köküne gelen ek.
- + : Gramer çözümlemesinde isim kökü ve isim köküne gelen ek.
- * : Kelimenin tahmini ilk şekli.
- (?) : Kökeni belirsiz.
- ~ : Denklik, paralellik; eş zamanlı kullanım.
- > : Bu şekilden gelir.
- < : Bu şekilden gelir.

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	: aynı eser
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
Alt.	: Altay Türkçesi
Ar.	: Arapça
Az.Tü.	: Azerbaycan Türkesi
Başk.	: Başkurt Türkçesi
bk.	: bakınız
bs.	: baskı
çev.	: çeviren
Çuv.	: Çuvaş Türkçesi
EAT.	: Eski Anadolu Türkçesi
ET	: Eski Türkçe
Far.	: Farsça
fel.	: felsefe
Fr.	: Fransızca
Ga.	: Gagavuz Türkçesi
hay. b.	: hayvan bilimi, zooloji
haz.	: hazırlayan
Hks.:	: Hakas Türkçesi
hlk.	: halk ağzı

karş.	: karşılaştırınız
KarT.	: Karahanlı Türkçesi
Kaz.	: Kazak Türkçesi
KBalk.	: Karaçay-Malkar (Balkar) Türkçesi
Kırg.	: Kırgız Türkçesi
Ko.	: Korece
KrmT.	: Kırım Tatar Türkçesi
krş.	: karşılaştırınız
KrT.	: Karay Türkçesi
Kum.	: Kumuk Türkçesi
mec.	: mecaz anlam
Mo.	: Moğolca
Osm.	: Osmanlı Türkçesi
OT.	: Orta Türkçe
Özb.	: Özbek Türkçesi
Ru.	: Rusça
Tat.	: Tatar Türkçesi
Trkm.	: Türkmen Türkçesi
TT.	: Türkiye Türkçesi
Tuv.	: Tuva Türkçesi
ty.	: tarih yok
vb.	: ve başkası, ve benzeri.
vd.	: ve diğerleri

vs.	: vesaire
y.y.	: yayın yeri yok
Yak.	: Yakut (Saha) Türkçesi
YUyg.	: Yeni Uygur Türkçesi
yy.	: yüzyıl

GİRİŞ

Türk sözlükçülük geleneği takriben on asır öncesine dayanmaktadır. Türk dilinin bilinen ilk sözlüğü **Dîvânu lugâti't-Türk**'tür. Eserin İstanbul'un Fatih semtindeki Millet Kütüphanesi'nde bulunan yazması, 1266 yılında Şam'da Muhammed bin Ebî Bekr bin Ebi'l-Feth es-Sâvî tarafından istinsah edilmiştir. Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan **Dîvânu lugâti't-Türk**, dokuz bin civarında Türkçe kelimenin Arapça karşılıklarını ihtiva eden bir sözlüktür. **Dîvânu lugâti't-Türk**; içerisinde Türkçenin dil bilgisi ile ilgili malumatlar, Türk boyları hakkında bilgiler, Türk lehçeleri ile ilgili açıklamalar, 300'e yakın atasözü ve şiir örneklerini barındıran ansiklopedik bir eserdir³.

Dîvânu lugâti't-Türk'ten sonra dil ve edebiyat âlimi olan Zemahşeri tarafından **Mukaddimetü'l-edeb** isimli eser yazılmıştır. Bu eser Harezmsah Devleti hükümdarlarından Atsız b. Muhammed'e ithaf edilmiştir. Eserin yazılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1128-1144 yılları arasında yazılmış olduğu tahmin edilmektedir. **Mukaddimetü'l-edeb**; isimler, fiiller, harfler, isim çekimi ve fiil çekimi olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Eserin, Yozgat, Berlin, Şuşter, Millet, Topkapı I-II-III, Taşkent I-II, Atıf Efendi, Hacı Beşir Ağa ve British Museum nüshaları bulunmaktadır⁴.

Karadeniz'in kuzeyinde yaşamış olan Kuman Kıpçak Türklerinin söz varlığını ihtiva eden, Latin harfleriyle yazılan **Kodeks Kumanikus**; İtalyan ve Alman din adamları tarafından derlenmiştir. İçerisinde bilmece, dua gibi metinler yer almaktadır. Eserin tek nüshası Venedik Saint Marcus Kütüphanesi'ndedir⁵. Memlûk sahasındaki sözlük çalışmalarının başında gelen **Kitâbu'l-idrâk li lisâni'l-etrâk**, Ebû Hayyân tarafından yazılmıştır. Eser Türk dilinin en eski sözlük ve gramer kitaplarından. **Kitâbu'l-idrâk li lisâni'l-etrâk**'ın üç nüshası bulunmaktadır. İlk nüsha İstanbul'da Bayezid Umumî Kütüphanesi'nin Veliyüddin Efendi bölümünde 2896 numarada

³ Kaşgalı Mahmud, **Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş-metin-çeviri-notlar-dizin**, Haz.: Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, 3. bs., Ankara, TDK Yay., 2018, s. xxvii-xxxvi.

⁴ Nuri Yüce, **Zamahşari el-Hvârizmi Mukaddimetü'l-edep Hvarizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks**, 2. bs., Ankara, TDK Yay., 1999, s. 7-9.

⁵ Orçun Ünal, "Kodeks Kumanikus 1A-55A (Giriş-Metin-Dizin)", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi, 2010, s. 13-14.

kayıtlıdır. İkinci nüsha İstanbul'da Bayezid Umumî Kütüphanesi Arapça Yazmalar kısmında 3856 numaradadır. Üçüncü nüsha ise Kahire nüshasıdır⁶.

Türk sözlükçülük geleneğinin bir diğer önemli halkası, Klasik Çağatay Edebiyatı'nın en önemli temsilcisi Ali Şîr Nevâî tarafından kaleme alınan **Muhâkemetü'l-lugateyn** adlı eserdir. Nevâî, bu eserde Farsçanın edebiyatta hâkim olduğu bir devirde Türkçenin Farsçadan geri kalmadığını; gramer özellikleri, cinas ve ünlü sitemi ile Türkçenin Farsçadan üstün olduğunu ifade etmiştir⁷. **Muhâkemetü'l-lugateyn**'de Türklerin ve Farsların ırklarıyla ilgili özelliklerden de bahsedilmiştir. Eserde Türkçede akrabalık, kuş, ev, av hayvanları, yiyecekler ve giysiler için kullanılan kelimelerdeki zenginlik ortaya konulmuştur. Eserin dört nüshası bulunmaktadır⁸. Çağatay Türkçesinin bir diğer mühim sözlüğü olan **Abuşka Lugatı**'nın gayesi, Ali Şîr Nevâî'nin eserlerindeki kelimeleri açıklamaktır. **Abuşka**'nın hangi tarihte ve kim tarafından yazıldığı belli değildir ve birçok yazması bulunmaktadır⁹. Çağatay Türkçesi döneminde yazılan bir başka sözlük, Mirza Mehdi Han'ın kaleme aldığı **Senglâh**'dır. Eser üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Çağatay Türkçesi'nin genel özelliklerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde Nevâî'nin eserlerinden alınan kelimelerden oluşan Çağatay Türkçesi-Farsça sözlük yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise Nevâî'nin eserlerinde geçen Arapça-Farsça kelimeler ve deyimlerden bahsedilmiştir. Eserin on bir nüshası bulunmaktadır¹⁰.

Osmanlı Türkçesi sahasındaki sözlük çalışmaları incelendiğinde Türkçe söz varlığından oluşan sözlüklere 18. yüzyıla kadar rastlanılmamaktadır. Mehmed Esad Efendi tarafından 1732 yılında kaleme alınan **Lehçetü'l-lügat** isimli eserde madde başı olarak alınmış Türkçe kelimelerin Arapça-Farsça karşılıkları verilmiştir¹¹. Türkçeden Türkçeye yazılmış sözlük çalışmaları Osmanlı Türkçesi sahasında 19.

⁶ A. Melek Özyetgin, **Ebû Hayyân Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk Fiil: Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi**, Ankara, KÖKSAV, 2001, s. 41-52.

⁷ A. K. Borovkov, "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şîr Nevâî", **TDAY-Belleten**, Çev.: Rasime Uygun, 1954, s. 63-64.

⁸ A. Azmi Bilgin, "Muhâkemetü'l-lugateyn", **İslam Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhakemetul-lugateyn>, 28.02.2021.

⁹ Osman Fikri Sertkaya, "Abuşka Lugatı, XVI. yüzyıl ortalarında Çağatay Türkçesinden Osmanlı Türkçesine Anadolu'da Düzenlenen Sözlük" **İslam Ansiklopedisi**, c.1, 1988, s. 312-313.

¹⁰ Farhad Rahimi, "Çağatay Türkçesi Sözlükleri Bibliyografyası", **TEKE**, S.7/1, 2018, s. 81-83.

¹¹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Haz.: Paşa Yavuzarslan, 3. bs., Ankara, TDK Yay., 2019, s. 5.

asırdan sonra hız kazanmıştır. Ahmed Vefik Paşa, Türkçeden Türkçeye ilk sözlük olan **Lehce-i Osmânî**'yi iki cüz hâlinde yazmıştır. Birinci cüzde Türkçe kelimelere, ikinci cüzde Arapça-Farsça kökenli olup Osmanlı Türkçesinde kullanılan sözlere yer verilmiştir. Ayrıca eserde birçok deyim ve atasözü de bulunmaktadır¹². Osmanlı Türkçesinin bir başka sözlüğü ise Şemseddin Sâmî tarafından kaleme alınan **Kamus-ı Türkî**'dir. Bu sözlük yazıldığı dönemde kullanılan Osmanlı Türkçesinin temel söz varlığını ihtiva eder. Ayrıca sözlükte bazı köken bilim yorumlarına da yer verilmiştir. Şemsettin Sâmî, **Kamus-ı Türkî** adlı eserinde kullandığı yöntemlerle modern Türk sözlükçülüğünün temelini oluşturmuştur¹³.

Cumhuriyet'in kurulması ve harf devriminden sonra sözlük çalışmaları artmış, kurumsal düzeyde ilk Türkçe Sözlük Türk Dil Kurumu tarafından 1945 yılında yayımlanmıştır¹⁴. Türkçe Sözlük'ün ilk baskısından bu zamana kadar on bir baskısı neşredilmiştir¹⁵.

Bu çalışmanın muhtevasını, TDK Türkçe Sözlük'ün 'ö' maddesindeki Türkçe kökenli isim ve fiillerin art zamanlı ve eş zamanlı ayrıca köken bilimi açısından incelenmesi oluşturmaktadır.

Çalışmanın inceleme bölümünde kullanılan yöntem şu şekildedir: İlk olarak 'Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı' isimli başlıkta incelenen sözün, TDK Türkçe Sözlük'teki anlamı verilmektedir. 'Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı' adlı ikinci başlıkta; Türkçenin tarihî dönemleri için hazırlanmış sözlüklerinden faydalanılarak kelimenin Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesindeki durumları müşahade edilmiştir. İncelemelerde dönem başlıklarından sonra parantez içi yöntemiyle eser isimleri kısaltılmış ve tetkik edilen sözün bulunduğu sayfa numaraları belirtilmiştir. Eserlerin kısaltmalarına kaynakça bölümünde ilgili kaynağın künyesinden önce yer verilmiştir. Üçüncü başlıkta; Altay Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Çuvaş Türkçesi, Hakas Türkçesi, Karaçay-Balkar Türkçesi, Karay Türkçesi,

¹² Ahmed Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*, Haz.: Recep Toparlı, Ankara, TDK Yay., 2000, s. VII.

¹³ Şemseddin Sâmî, **a.g.e.**, s. 5-6.

¹⁴ Ahmet Topaloğlu, Mustafa S. Kaçalın, "Sözlük", **İslam Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/sozluk#3-turkce>, 01.03.2021.

¹⁵ **Türkçe Sözlük**, s. XV-XXI.

Kırım Tatar Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Özbek Türkçesi, Tatar Türkçesi, Tuva Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi ve Yakut Türkçesi sözlüklerinden yararlanılarak incelenen kelimenin çağdaş Türk lehçelerindeki hâlleri gösterilmiştir. Dördüncü başlıkta tetkik edilen kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki kullanımlarına yer verilmiştir. Beşinci başlıkta incelenen kelime hakkında yapılan köken bilim açıklamaları ifade edilmiştir. Altıncı ve son başlıkta kelime hakkında yukarıda bahsedilen gözlemlerin neticeleri doğrultusunda bir değerlendirme yazılmıştır.

Çalışmada Dil Devrimi sonrasında Türkiye Türkçesinin söz varlığına katılan kelimeler tarihî dönemlerde tespit edilemediği için iki alt başlık hâlinde incelenmiştir. İlk olarak kelimenin Türkçe Sözlük'teki kullanımı hakkında bilgi verilmiş ardından çağdaş Türk lehçelerindeki durumundan bahsedilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇALIŞMADA KULLANILAN ETİMOLOJİK SÖZLÜKLER HAKKINDA BİLGİLER

1.1. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish

An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli sözlük; Türk sözlükçülüğüne ve Türk söz bilgisine ilişkin yazı çalışmalarıyla tanınan Sir Gerard Clauson tarafından yazılmış, 1972 yılında yayımlanmıştır¹⁶.

‘13. Yüzyıl Öncesi Türkçenin Köken Bilgisi Sözlüğü’ olarak Türkçeye tercüme edebileceğimiz bu sözlük, Türkoloji’nin temel başvuru kitaplarından. Sözlük, dokuz bin civarında madde başından oluşmaktadır. Sözlükte madde başı her söz en eski metinlerdeki biçimiyle incelenmiştir. Sözlükte kullanılan yöntemde önce madde başı sözlerin anlamları verilmiş, ardından çağdaş ve tarihî Türk lehçelerindeki durumlarından örnek cümlelerle bahsedilmiştir. Tetkik edilen kelime şekil bilgisi açısından incelenmiş ve kelime hakkında köken bilgisi yorumları yapılmıştır. Ayrıca madde başı söz, başka bir dilden ödünç bir kelime ise hangi dilden alındığı belirtilmiştir¹⁷.

Sözlüğün tertibinde alfabe sistemi tercih edilmemiştir¹⁸. Agop Dilaçar, “sözlük, çoğu sözlüklerde görülen yalın alfabe sırası yönteminde değildir. Arapça “kamus”larda görülen “ahadî” (uniliteral), “sünaî” (biliteral), “sülâsî” (triliteral) yöntemini andıran bir yöntem kabul etmiştir” şeklinde sözlüğün tertibini izah etmiştir¹⁹. Sözlükten yararlanmayı zorlaştıran tertip hakkında bazı eleştiriler yapılmıştır. Vildan Koçoğlu, “An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish (EDPT)’in Söz Dizini” isimli makalesinde sesteş ve hece değeri taşıyan kod

¹⁶ H. Eren, **Türklük Bilimi Sözlüğü: I Yabancı Türkologlar**, Ankara, TDK Yay., 1998, s. 131.

¹⁷ Mehmet Ölmez, “Etimoloji Sözlükleri”, **Kebikeç**, S.6, 1998, s. 178.

¹⁸ Sir Gerard Clauson tarafından sözlük tertibi *The Arrangement Of Word In The Dictionary* başlığı altında teferruatlı biçimde anlatılmıştır: S. G. Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford University Press, 1972, s. x-xiii.

¹⁹ A. Dilaçar, “Yeni Yayınlar (Sir Gerard Clauson: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, XLVIII+ çift sütun 989 s., Clarendon Press, Oxford 1972)” **TDAY-Belleten**, 1972, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1989, s. 279.

harflerin sözlüğün zorluklarından biri olduğunu ayrıca bir kelimenin türevlerinin aynı başlık altında bulunmamasının da bir zorluk olduğunu ifade etmiştir²⁰.

Sözlükten faydalanmayı kolaylaştırmak gayesiyle A. Róna-Tas önderliğinde, P. Hajdu ve T. Mikola'nın katılımları ile sözlüğün alfabetik sistemli dizini hazırlanmıştır²¹.

1.2. Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov

1974 yılında yayımlanan bu eserin müellifi Sovyet Türkologlarından E. V. Sevortyan'dır. Ön sözde sözlüğün hazırlanmasında N. Z. Gadjiyeva, G. İ Donidze, A. A. Koklyanova, gibi isimlerin de yardımlarının olduğu belirtilmiştir²².

Yedi ciltten oluşan eser, Rusça kaleme alınmıştır. Bu tez çalışmasında kullanılan I. ciltte vokaller incelenmiştir. Sözlükteki maddelerin tertibi şöyledir: İlk olarak kök ya da gövde şekillerinin listesine, ardından köklerin veya gövdelerin anlamlarına, daha sonra madde başı kelime hakkında etimolojik açıklamalara yer verilmiştir. Sözlükteki madde başları Türkmen Türkçesidir.

Türkçe çevirisi 'Türk Lehçelerinin Etimolojik Sözlüğü' olan eserin ön sözünde on dört sayfalık geniş bir kaynakça yer alır. Ancak Talat Tekin'in eser hakkında kaleme aldığı tanıtım yazısında kaynakçanın zenginliğinin yanı sıra Türk lehçeleri için yararlı olabilecek bazı ehemmiyetli kaynakların bu sözlükte kullanılmadığını ifade edilmiştir²³.

²⁰ V. Koçoğlu, "An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish (EDPT)'in Söz Dizini", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, c. VI, S.I., 2006, s. 113.

²¹ Bk. Sir Gerard Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish Index**, Ed.: A. Róna-Tas, Vol I-II, Szeged, Universitas Szegediensis, 1981.

²² E. V. Sevortyan, **Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov I**, Moskva, 1974.

²³ Talat, Tekin, "Tanıtmalar: E. V. SEVORTYAN, *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov* (Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na Glasniye), 767 s., Moskva 1974 (Akademiya Nauk SSSR, İntitut Yazkoznaniya, İzdatel'stvo "Nauka")", **TDAY- Belleten** 1975-1976, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1976, s. 276.

1.3. Drevnetyurkskiy Slovar

1969 yılında E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak, D. M. Nasilov ve V. M. Nadelyaev tarafından hazırlanan bu sözlük; Orhun Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi ve Orta Türkçe dönemi metinlerindeki kelimeleri ihtiva etmektedir. Sözlükte Türkçe kelimeler yapısal açıdan incelenmiş, alıntı kelimelerin ise kökenleri belirtilmiştir²⁴.

Drevnetyurkskiy Slovar Rusça kaleme alınmış, tertibinde alfabetik sıralama tercih edilmiştir. Eserde kelimelerin kökleri, gövdeleri gösterilmiş ve açıklanmıştır. **Drevnetyurkskiy Slovar**, bir sözün Eski Türkçede hangi metinlerde geçtiğini araştırmak adına başvurulabilecek bir kaynaktır. Sözlük; üç sayfa ön söz, on üç sayfa giriş, iki sayfa kısaltmalar listesi, on sekiz sayfalık kaynakçadan ve yirmi bin civarında madde başından oluşmaktadır²⁵.

Drevnetyurkskiy Slovar, kaynak sayısı bakımından **Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov** isimli sözlükten daha zengindir²⁶.

1.4. Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen

‘Türk Lehçelerinin Etimoloji Sözlüğü Üzerine Bir Deneme’ olarak Türkçeye tercüme edilebilecek bu eser 1969 yılında Martti Räsänen tarafından kaleme alınmıştır. Eserin dili Almancadır. Eserin girişinde üç sayfalık bir ön söz ve kısaltmalar listesi bulunmaktadır. Ardından sözlük kısmına geçilmiştir.

Sözlük tertibinde alfabetik düzen tercih edilmiştir. Sözlükte madde başları, Osmanlı Türkçesi (osm.), Eski Uygur Türkçesi (uyg.), Kazak Türkçesi (kaz.) vb. kısaltmalar yapılarak farklı lehçelerden seçilmiştir. Madde başı kelimelerin manaları verilmiş daha sonra köken bilim yorumları ifade edilmiştir. Kelimelerin genellikle en eski biçimleri verilmeye çalışılmıştır. Bazı madde başlarında Moğolca gibi akraba dillerden de örnekler verilmiştir²⁷.

²⁴ Ölmez, a.g.m. s. 177.

²⁵ V. M. Nadalyaev, vd., **Drevnetyurkskiy Slovar**, Leningrad, İzdatelstvo “Nauka”, 1969, s.vi-xxxviii.

²⁶ Tekin, a.g.m. s. 275.

²⁷ M. Räsänen, **Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türk Sprachen**, Helsinki, 1969, s. v-xv.

Türk lehçelerinin ilk bilimsel köken bilimi sözlüğü sayılan **Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen**, Türkologlar tarafından madde başlarının tek bir lehçeden tertiplenmemesi sebebiyle eleştirilmiştir²⁸.

1.5. Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen

Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, Alman Türkolog G. Doerfer tarafından IV cilt hâlinde yazılmıştır. I. cilt 1963, II. cilt 1965, III. cilt 1967 yılında ve IV. cilt ise 1975 yılında yayımlanmıştır. Sözlük, müstakıl olarak bir köken bilimi sözlüğü olmasa da bu sahada kullanılan ehemmiyetli bir kaynaktır²⁹. Almanca kaleme alından eserde birçok Türkçe kelime hakkında bilgi verilmiştir³⁰.

Bu çalışmada kullanılan II. cilt, 671 sayfalık bir hacme sahiptir. II. cildin ön sözünde eserde kullanılan kısaltmalar açıklanmış, ayrıca diğer ciltlerin nasıl tasarlandığı da ifade edilmiştir. II. ciltte vokaller ve *b*, *p*, *t* harfleri ile başlayan kelimeler madde başı olarak ele alınmıştır³¹. Kelimenin ilk olarak Almancadaki manası verilmiştir. Madde başı kelimeler üzerine yapılan köken bilimi yorumlarına açıklanmış, gerekli görülen yerlerde yeni köken bilimi yorumları yapılmıştır.

1.6. Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (VI. Cilt)

Avusturyalı Türkolog Andreas Tietze tarafından yazılan sözlüğün ilk cildi 2002 yılında yayımlanmıştır. Eserin ön sözünde madde başı kelimelerin, şeklinde ya da mana gelişiminde açıklanacak husus bulunan kelimeler olduğu ifade edilmiştir³².

²⁸ Ölmez, a.g.m., s.177; Yılmaz, a.g.m. s.621.

²⁹ Topaloğlu, Kaçalın, a.g.m., s. 411.

³⁰ Saadet Çağatay, “Yeni Farsçada Türkçe ve Moğolca Unsurlar”, **TDAY-Belleten 1967**, Ankara, Ankara Üniv. Basımevi, 1968, s.209.

³¹ G. Doerfer, **Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen**, Band II, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag GMBH, 1965.

³² Andreas Tietze, **Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı**, İstanbul, Simurg Yay., 2002.

Sözlük, 13. yüzyıl sonrası Türkiye Türkçesinin söz varlığını ihtiva etmektedir³³. I. cildin kapağında “Bu eser altı cilt ve bir indeks cildi olmak üzere yedi cilt olarak planlanmıştır”³⁴ ibaresi yer almıştır ancak Tietze, sonraki ciltleri yayımlayamadan ölmüştür. Daha sonra eser TÜBA projesi ile Prof. Dr. Semih Tezcan ve proje ekibi tarafından taslak malzemelerine sadık kalınarak IV. cilde (K-L) kadar hazırlanmıştır. Prof. Dr. Semih Tezcan’ın da vefatı üzerine Prof. Dr. Nurettin Demir ve Prof. Dr. Emine Yılmaz editörlüğünde diğer ciltler çıkarılmaya devam etmektedir³⁵.

Sözlükte madde başları alfabetik olarak düzenlenmiştir. Tetkik edilen kelimenin ilk olarak anlamı verilmiştir. F. M. Meninski, **Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabico-Persicum Lexicon**; J. Redhouse, **A Turkish and English Lexicon**; Tarama Sözlüğü, S. G. Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish** gibi eserlerde madde başı kelimenin geçtiği sayfa numaraları belirtilmiştir. Ardından kelimenin kökeni izah edilmiştir. Son olarak kelime hakkında örnek cümlelere yer verilmiştir.

1.7. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Prof. Dr. Tuncer Gülensoy tarafından yazılmış ve 2007 yılında Türk Dil Kurumunca basılmıştır. İki ciltten oluşan eser, alfabetik tertiplenmiştir.

Sözlüğün giriş bölümünün ardından kaynakça ve kısaltmalar listesine yer verilmiş, ardından sözlük kısmına geçilmiştir. Sözlüğün ilk cildi A-N, ikinci cildi ise O-Z harflerini ihtiva etmektedir. Sözlüğün malzemesi, Türkiye Türkçesinde T. Gülensoy tarafından Türkçe kökenli olarak kabul edilen bütün kelimeleri sınırları içine almaktadır. Ayrıca sözlük ağızlardan da unsurlar içermektedir³⁶.

³³ Mehmet Ölmez, “Etimoloji Sözlükleri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, Tanımı ve r’li Yabancı Kelimelerin Türkçeye Giriş Yolları*”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c. 59, S.1, 2019, s. 123.

³⁴ Tietze, **a.g.e.**

³⁵ Bk. bk. Andreas Tietze, **Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati**, VI. Cilt (O-R), Ed. Nurettin Demir, Emine Yılmaz, Ankara, TÜBA, 2018, s. 7-11.

³⁶ A. Bican Ercilasun, “Tanıtma- Gülensoy, Tuncer Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, TDK Yay., Ankara 2007, İki cilt, 104 s., ISBN 978-975-16-1973-0”, **Dil Araştırmaları Dergisi**, S.2 Bahar 2008, s. 11.

Madde başlarının tetkik edilmesinde kullanılan usulde, öncelikle kelimenin manaları belirtilmiş ve sırasıyla Eski Türkçe, Orta Türkçe biçimleri gösterilmiştir. Ardından kelime tahlili, kelimenin varsa Ana Altay ve Ana Türkçe biçimlerine değinilmiş, daha sonra ağızlarda görülen ses ve yapı bilgisi bakımından farklılıklar açıklanmıştır. Madde başı sözün Türk lehçelerinde biçimleri farklı anlamları, ses bilgisi değişimleri verilmiş ve mevcut durumuna göre Altay dilleri ile bağlantısı ifade edilmiştir. Son bölümde daha önce kelime hakkında yapılan köken bilgisi değerlendirmelerinden bahsedilmiştir. T. Gülensoy'a göre bu değerlendirmelerde yanlış olanlar belirtilmiş ve niçin yanlış olduğu açıklanmıştır³⁷.

1.8. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü Prof. Dr. Hasan Eren tarafından yazılmıştır. Eser alfabetik tertiplenmiştir. Eserin giriş bölümünde, Vámbéry'den başlayarak Türk dili ve lehçeleri üzerine yerli ve yabancı Türkologlar tarafından yazılan köken bilimi çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir.

Sözlük beş bin civarında madde başından oluşmaktadır. Madde başları ekseriyetle alıntı ve ağızlarda yaşayan kelimelerden seçilmiştir³⁸. H. Eren, sözlükte Türkiye Türkçesinin söz varlığındaki kelimelerin büyük bir bölümünün kökenleri hakkında açıklamalar yaptığını hatta o güne değin hakkında yorum yapılmayan *ayva*, *bayrak* gibi kelimelere ilk kez açıklamalar getirdiğini ifade etmiştir. Ancak kökü ve kökeni bilinmeyen kelimelerin de eserde yer aldığını belirtmiştir³⁹.

Sözlükte madde başları tetkik edilirken öncelikle madde başı kelimenin manaları verilmiştir. Daha sonra bazı çağdaş Türk lehçelerindeki durumlarından bahsedilmiş ve kelimenin ne zamandan beri kullanıldığı açıklanmıştır. En son kelimenin kökeni hakkında izahat yapılmış ya da 'kökeni karışıktır', 'kökenini bilmiyoruz' şeklinde açıklamalara yer verilmiştir.

³⁷ T. Gülensoy, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I**, Ankara, TDK Yay., 2007, s. 11-12.

³⁸ Yılmaz, a.g.m., s. 622.

³⁹ Eren, a.g.e., s. xxvv.

1.9. Misalli Büyük Türkçe Sözlük

Misalli Büyük Türkçe Sözlük, İlhan Ayverdi yazarlığında ilk kez 2005'te üç cilt halinde yayımlanmıştır. 2010 yılında eser tek cilt hâlinde yayımlanmıştır.

Sözlükteki madde başlarında, Türkiye Türkçesinde yaşayan kelimelere, deyimlere, terimlere, yer yer mazmunlara, 13. yüzyıldan beri var olan ve bazıları halk ağızlarında yaşayan kelimelere ayrıca yaygınlaşan yabancı kelimelere de yer verildiği ifade edilmiştir⁴⁰. İlhan Ayverdi, sözlüğün etimolojik bir sözlük olmadığını dile getirip eklemiştir: “Biz burada ilk defa olarak Türkçe’de kullanılan bütün kelimeler hakkında daha önceki çalışmalardan da faydalanılarak gücümüz nispetinde bir etimoloji denemesi yaptık”⁴¹.

Sözlükteki madde başları alfabetik tertiplenmiştir. Bu sözlükte madde başlarından sonra yay araç içerisinde köken bilimi açıklamaları yapılmıştır. Daha sonra madde başı kelimenin dildeki kullanımları dikkate alınarak kelimenin ihtiva ettiği manalar hakkında detaylı izahlara yer verilmiştir. Ardından belli başlı eserlerden madde başı kelime ile ilgili örnek cümlelere yer verilmiştir.

1.10. Türkmen Diliniň Sözköki (Etimologik) Sözlüğü

Prof. Dr. Soltanşa Ataniyazov tarafından yazılmış, 2004 yılında yayımlanmıştır. Giriş kısmında Hermann Vambery, Sir G. Clauson, E. V. Sevortyan, H. Eren gibi isimlerin sözlüklerinden bahsedilmiştir.

Sözlügiň gurluşy hakynda (Sözlüğün kuruluşu hakkında) başlığı altında sözlüğün yöntemi açıklanmıştır. Esere alınan kelimelerin alfabetik sıralandığı ifade edilmiştir. Uzun harfleri göstermek için uzun çekimli harften sonra (:) işareti konulduğu, kelimenin kökü hakkında bazı makaleler ve Türk lehçelerindeki hâlleri göz önünde tutulduğu izah edilmiştir⁴². Bu bölümlerin ardından sözlük kısmına geçilmiştir.

⁴⁰ İ. Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Kubbealtı Yayınları, 2010, s.vi.

⁴¹ Ayverdi, **a.g.e.**, s.viii.

⁴² Ataniyazov, **a.g.e.**, s.14-19.

Sözlükte 2045 kelime tetkik edilmiştir⁴³. Sözlükte ilk olarak madde başı kelimenin anlamı belirtilmiş, sonrasında köken bilimi yorumlarına yer verilmiştir.

1.11. Etimologiçeskiy Slovar Tatarskogo Yazıka (Tatar Teleneñ Etimologik Süzlege)

Tatar Teleneñ Etimologik Süzlege, R. G. Ahmetyanov yazarlığında Tataristan Bilimler Akademisi tarafından 2015 yılında iki cilt hâlinde yayımlanmıştır. Sözlüğün birinci cildi A-Л (A-L), ikinci cildi M-Я (M-YA) harfleriyle başlayan kelimeleri ihtiva etmektedir.

Eserin ön sözünde Tatar Türkçesinin ilk köken bilimi sözlüğü olduğu dile getirilmiştir. Sözlükte 10300 civarında madde başı kelime bulunmaktadır⁴⁴. Sözlüğün madde başları genellikle Türkçe kökenli kelimelerden seçilmiştir. Bu kelimelerin yanı sıra ağızlardaki sözler, eski zamanlardan itibaren kullanılan Rusça alıntılar ve sınırlı sayıda Arapça-Farsça ödünçlemeler de bu sözlükte yer almaktadır. Kelimeler alfabetik olarak sıralanmıştır. Sözlük kısmına geçmeden önce ‘köken bilimi hakkında’ başlıklı kısımda köken bilimi usulü, araştırma yöntemleri üzerine bilgiler verilmiştir. Bu bölümden sonra kaynakça ve kısaltmalar kısmı yer almış daha sonra sözlük kısmına geçilmiştir⁴⁵.

Eserde madde başı sözler tetkik edilirken kelimenin Rusçadaki anlamı belirtilmiş, ardından kelimenin tahlili yapılmış, ve madde başı sözün kökeni açıklanmıştır. Kelimenin çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımları da yer verilmiştir. E. V. Sevortyan, Sir G. Clauson gibi isimlerin köken bilim sözlüklerinde kelime hakkında yapılan izahatlara değinilmiştir. Son olarak madde başından türetilen diğer kelimeler gösterilmiştir.

⁴³ G. S. Sağlık, “Tanıtma- Soltanşa ATANIYAZOV: Türkmen Diliniñ Sözköki Sözlügi. Miras: Aşgabat, 2004, 496s.” **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, c.II, S.3, Eylül 2005, s.132.

⁴⁴ Mustafa Öner, “Tatar Sözlük Yazarlığı ve Tatarca Söz Varlığı”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S.48, Güz 2019, 172.

⁴⁵ R. G. Ahmetyanov, **Etimologiçeskiy Slovar Tatarskogo Yazıka**, Tom I, Kazan, İzdatelstvo, Magarif- Vakıt, 2015, s.5-15.

1.12.  zbek Tilining Etimologik Luğati (Türkiy S zlar)

 avkat Rahmatullaev yazarlığında Özbekiston Respublikasi Fan va Texnika Davlat K mitasi Mirzo Uluğbek Nomidagi Özbekiston Milliy  niversiteti tarafından 2000 yılında yayımlanmıştır. Eserin birinci cildi Türkçe kelimeleri, ikinci cildi Arapça kökenli kelimeleri ve üçüncü cildi Farsça-Tacık e kökenli kelimeleri içermektedir.

Birinci ciltte yazar, bu sözlüğün  zbek Türkçesinin köken bilimi üzerine yazılmış ilk eser olduğunu ifade etmiştir. Eserin giriş bölümünde madde başlarının ** zbek Dilining  z hli Luğati**'ne göre düzenlendiği, bazı çıkarmalar yapıldığı ve bu  ıkarmalardan sonra sözlükte 2400'den fazla madde başı kelimenin olduğu dile ifade edilmiştir. Eser  zbek Kiril alfabesi ile yazılmıştır. Maddelerin düzenlenişi de  zbek Kiril alfabesine göre yapılmıştır⁴⁶.

Sözlükte madde başları incelenirken kullanılan yöntem şu şekildedir: Öncelikle madde başı kelimenin ihtiva ettiği anlamlar belirtilmiş, ardından kelime ile ilgili örnek cümleye yer verilmiştir. Son olarak Kelime hakkında daha önce yapılmış olan köken bilimi yorumlarından yola çıkılarak kelimenin tahlili, kelimedeki ses olayları ifade edilmiştir.

1.13. Kırgız Tilinin Kısaça Etimologiyalık S z ğ 

Eserin müellifi Kasımbek Seydakmatov'dur. 1988 yılında Kırgız SSR  limder Akademiyası tarafından Frunze'de yayımlanmıştır. Eser Kırgız Kiril alfabesi ile yazılmıştır. Sözlüğün giriş kısmından önce yazar, bu eserin Kırgız Türkçesinde köken bilimi üzerine düzenlenen ilk eser olduğunu dile getirmiştir. Kırgız Türkçesindeki kelimelerden bazılarının kökeninin ses bilgisi, anlam bilgisi, biçim bilgisi ve cümle bilgisi kuralları d hilinde izah edildiği ve kökeni açıklanabilen kelimelerin seçildiği söylenmiştir. Giriş bölümünde Kırgız Türkçesinin Yakut, Çuvaş, Tatar vb. Türk lehçelerinden biri olduğu ve Kırgız Türkçesinin Asya'daki diğer  rklarla etkileşiminden bahsedilmiştir. Daha sonra Türk lehçeleriyle ilgili olarak yazılan köken

⁴⁶ ř. Rahmatullayev, ** zbek Tilining Etimologik Luğati (T rk y S zlar)**, Taşkent, Özbekiston Respublikasi Fan va Texnika Davlat K mitasi Mirzo Uluğbek Nomidagi Özbekiston Milliy  niversiteti, 2000, s. 3-19.

bilimi sözlüklerine değinilmiştir. Ardından ‘Kelimelerin Düzenlenişi’ (Sözdüktün Tüzülüştü) isimli başlıklı bölümde madde başlarının düzenlenişi ile ilgili bilgi verilmiştir⁴⁷.

Kırgız Türkçesinde kökeninin izah edilmesi mümkün olan kelimeler, alfabetik tertibe göre tanzim edilmiş ve açıklanmıştır. Sözlükte kullanılan yöntem düzenli değildir ve daha çok halk etimolojisi yapılmıştır⁴⁸. Madde başı kelimenin ihtiva ettiği manalar belirtilmiş ardından kelime ile ilgili köken bilimi yorumlarına yer verilmiştir. Bazı madde başlarında kelimenin Türk lehçelerindeki kullanımları belirtilmiştir.

1.14. Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka

Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka isimli eser, M. R. Fedotov tarafından 1996 yılında Çeboksarı’da kaleme almıştır. Çuvaş Türkçesindeki kelimelerin köken bilimi üzerine 1964 yılında V. G. Egorov’un yazdığı ‘Çuvaş Türkçesi’nin Köken Bilimi Sözlüğü’nden sonra düzenlenen ikinci sözlüktür⁴⁹.

İki cilt hâlinde yazılan **Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka**, Rusça kaleme alınmıştır. Madde başları Çuvaş Kiril alfabesine göre tertiplenmiştir. Birinci A ve P (A-R) harflerini, ikinci cilt ise C ve Я (S-Ya) harflerini içermektedir. Eserin ön sözünde sözlükte Çuvaş Türkçesinde kullanılan kelimelerin kökeni ve akrabalıkları hakkında bilgi verildiği ifade edilmiştir. Madde başlarının Aşmarin’in Çuvaş Türkçesi Sözlüğü’nden kontrol edilerek yazıldığı belirtilmiştir. Giriş kısmından sonra kısaltmalar ve semboller listesi verilmiş, ardından lügat kısmına geçilmiştir⁵⁰.

Sözlükte madde başı kelimeler tetkik edilirken izlenen yol şu şekildedir: İlk olarak kelimenin Rusça anlamı verilmiş, ardından Aşmarin’in Sözlüğü’nden yararlanılarak madde başı kelimedenden türetilmiş olan diğer kelimelere yer verilmiştir.

⁴⁷ K. Seydakmatov, **Kırgız Tilinin Kısaça Etimologiyalık Sözdüğü**, Kırgız SSR İlimder Akademiyası Til Jana Adabiyat İnstitutu, İlim Basması, Frunze, 1988, s. 3-8.

⁴⁸ Cüneyt Akın, “Kırgız Sözlükçülüğü ve Kırgız Türkçesinin Sözlükleri”, **Turkish Studies**, V.4/4, Summer 2009, s. 59.

⁴⁹ Eser ile ilgili Hasan Eren tarafından bir makale kaleme alınmıştır bk. H. Eren, “Çuvaş Dilinin Etymologique Sözlüğü”, **TDAY-Belleten** 1972, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1989, s. 241-265.

⁵⁰ M. R. Fedotov, **Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka I**, Çuvasskiy Gosudarstvennyy İnstitut Gumanitarıx Nauk, Çeboksarı, 1996, s.3-22.

Sonrasında madde başı sözün Türk lehçelerindeki kullanımları ifade edilmiştir. Son olarak kelimenin kökeni; E. V. Sevortyan, M. Rasänen gibi isimlerin eserlerine gönderme yapılarak açıklanmıştır.

1.15. Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka

B. İ Tatarintsev yazarlığında **Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka** ‘Tuva Türkçesinin Köken Bilimi Sözlüğü’ isimli eserin I. cildi (Tom I, A-B) 2000 yılında, II. cildi (Tom II, Д-Ё-И-Ў) 2002 yılında, III. cildi (Tom III, K-Л) ve IV. cildi (Tom IV, M-H-O-Ө-П) 2008 yılında yayımlanmıştır. I. cilt 341, II. cilt 388, III. cilt 440 ve IV. cilt 442 sayfadır. Sözlük Rusça yazılmıştır. Sözlüğün diğer ciltleri yazarın vefatı üzerine yayımlanamamıştır⁵¹.

Sözlüğün I. cildinde giriş bölümünden sonra kullanılan kaynaklar, kısaltmalar listesine yer verilmiştir. I. cildin giriş bölümü 1, 2 ve 3 şeklinde farklı bölümlere ayrılmıştır. İlk iki kısımda Türk lehçeleri ve Tuva Türkçesindeki köken bilimi araştırmalarından bahsedilmiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oluşturulan köken bilimi sözlükleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci kısımda Tuva Türkçesi hakkında yapılan araştırmalardan söz edilmiştir. Son bölümde yani üçüncü kısımda madde başlarının Tuva alfabesi sırasına göre düzenlendiği, yapılan köken bilim açıklamalarını doğrulamak için makaleler ve köken bilim sözlüklerinden yararlanıldığı dile getirilmiştir⁵².

Sözlüğün ilk dört cildinden toplam 3658 kelime incelenmiştir⁵³. Sözlükte kelime tetkik edilirken öncelikle madde başı sözün Rusça manası belirtilmiştir. Ardından kelimenin kökeni açıklanmıştır.

⁵¹ İ. Tosun, “Boris İzakoviç Tatarintsev’in Ardından”, **Dil Araştırmaları**, S.10, Bahar 2012, s.235-237.

⁵² B. İ. Tatarintsev, **Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka**, Tom I, Tuvinskiy Institut Gumanitarix İssledovaniy, Novosibirsk, Nauka, 2000, s. 3-27.

⁵³ Tosun, a.g.m., s.237.

1.16. Qazaq Tiliniñ Qısqaşa Etimologiyalıq Sözdigi

Kazak Türkçesinin Köken Bilimi Sözlüğü, 1966 yılında *Kazak SSR Gıllım Akademiyası Til Bilimi İnstitutı*'si tarafından Almatı'da hazırlanmıştır. Eserin yayın kurulunda A. Isqaqov, R. Sızdıqova, Ş. Sardıbayev yer almıştır. Eserde anlamı net olmayan ve orijinal yapısından farklı olan bazı kelimelerin ele alındığı belirtilmiştir⁵⁴.

Eserin maksadı, Kazak Türkçesindeki kelimelerin anlamını, kelimenin ilk şeklini ve Kazak Türkçesine özgü köklerin unsurlarını belirlemek olduğu ön sözde *Eñbektiñ Maqsatı men Sipatı* başlığında R. Sızdıqova tarafından açıklanmıştır. Ayrıca sözlüğün karşılaştırmalı bir köken bilim sözlüğü olmadığı da izah edilmiştir⁵⁵.

Sözlük Kazak Türkçesi ile kaleme alınmıştır ve sözlük alfabetik şekilde tertiplenmiştir. Sözlükte madde başları açıklanırken kelimelerin anlamları verilmiştir. Ardından kelimenin çağdaş Kazak Türkçesindeki ve diğer Türk lehçelerindeki kullanımından bahsedilmiştir. Bazı kelimelerin Moğolcadaki kullanımı hakkında da bilgi verilmiştir. Son olarak madde başı kelimenin kökeni, yapısı ve alıntı bir kelime ise hangi dilden alındığı açıklanmıştır.

Tezin inceleme kısmında 'Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu' başlığında yukarıda bahsedilen köken bilimi sözlüklerinden hareketle Türkçe Sözlük'te 'ö' maddesinde yer alan seksen bir kelimenin kökeni tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kelimelerin tarihî dönemlerde tespit edilen ilk biçimlerinden beri uğradıkları ses olayları, yapısı, ek-kök sistemleri ve ihtiva ettikleri manalar hakkında hem Türkiye Türkçesi hem de çağdaş Türk lehçeleri köken bilimi sözlüklerindeki yorumlara yer verilmiştir.

⁵⁴ Qazaq Tiliniñ Qısqaşa Etimologiyalıq Sözdigi, Almatı, Qazaq SSR'nıñ «Gıllım» Baspası, 1966.

⁵⁵ A.e., s. 9.

İKİNCİ BÖLÜM

İSİMLER

2.1. Öbek

2.1.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Öbek 'küme, genel olarak yaş kimyasal yapı, uzay dağılımları ve hızları bakımından benzer özellik gösteren yıldızlar veya yıldız kümeleri, özlem yüklem veya çeşitli tümleçlerle birlikte kullanılan sözler bütünü' (TRS: 1835).

2.1.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: Tespit edilemedi. **KarT:** Tespit edilemedi. **EAT.:** Tespit edilemedi. **Osm.:** [وبك] *öbek* (KT: 951), (LO: 299), (Redhouse: 234).

2.1.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen çağdaş Türk lehçeleri sözlüklerinde *öbek* sözüne rastlanılmadı⁵⁶.

2.1.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dilindeki Kullanımı

Ko.: 무리 1 (muri). **Mo.:** obug-A(N) *m o o / o v o* (Lessing: 936).

2.1.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü'nde 'öbek' kelimesinin Orta Türkçe *öw-* 'ufalamak' fiiline + (e)k ekinin eklenmesi ile türetilmiş olabileceği bilgisi verilmiştir⁵⁷.

⁵⁶ Çağdaş Türk lehçelerinde *öbek* anlamına gelen kelimeler: **Alt.:** *çokum* I (AltS.: 76). **Az.Tü.:** *topa, grup, yığım* (Altaylı: 265, 566, 1250). **Başk.:** *törköm* (Özşahin: 632), *öyköm* (KTLS I: 672). **Çuv.:** *uşkın* (Bayram: 796). **Ga.:** Tespit edilemedi. **Hks.:** *kizek* I (HksS.: 255). **KarT.:** Tespit edilemedi. **Kaz.:** *bölik, üymek* (KazS: 105, 699). **KBalk.:** *bölek* (KBalkS.: 127). **Kırg.:** *top* (Yudahin: 749). **KrmT.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** Tespit edilemedi. **Özb.:** *to ða, to þ, turkum* (Yusufova: 433). **Tat.:** *törkém, öyém* (Öner: 489, 374). **Tuv.:** *bölük* (Monguş: 44). **Trkm.:** *top, topar* (TDDS II: 375). **Yak.:** *çömöx, kuuça, maasa* (Vasiliev: 303). **YUyg.:** *top, türküm* (Necipoviç: 420, 431), *gruppa* (Tüzgen: 860).

⁵⁷ Gülensoy, **a.g.e.** II, 646.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde “öbek” kelimesi madde başı olarak alınmıştır ancak kelime hakkında köken bilimi yorumu yapılmamıştır. Kelimenin ihtiva ettiği anlamlar; ‘yığın, grup; tomurcuk, samanlarından ayrılmış tahıl yığını’ şeklinde geçmektedir⁵⁸. **Misalli Büyük Türkçe Sözlük** isimli eserde de *öbek* kelimesinin kökünün belli olmadığı belirtilmiştir⁵⁹.

2.1.6. Değerlendirme

Öbek adı temel olarak ‘aynı türden veya birbirine benzer nesnelerin oluşturduğu topluluk; yığın, küme, grup’ anlamlarına gelmektedir. Tarama Sözlüğü’nde *höbek* biçiminde tespit edilen kelime ‘öbek, tepe’ anlamlarındadır⁶⁰. Derleme Sözlüğü’nde *öbek* kelimesi ise ‘tomurcuk’ şeklinde geçmektedir⁶¹. Tarihî Türk lehçeleri için incelenen eserler kapsamında sadece Osmanlı Türkçesinde *öbek* sözcüğü tespit edilmiştir. *öbek* “yığın, yığın, top, bölük, takım: halk öbek öbek oturmuşlardı.”⁶² **Lehce-i Osmanî**’de ise “*Öbek is.* Aslı öb. yığın, öbek, öpek puşte.” şeklinde açıklanmıştır⁶³.

Çağdaş Türk lehçelerinde *öbek* kelimesine benzer biçimler kullanılmamaktadır. *Öbek* sözünün çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımları hakkında ‘yığın, küme, topluluk, öbek’ anlamlarına gelen kelimeler belirtilmiştir. Diğer Türk lehçelerinden farklı olarak Kumuk Türkçesinde *öbek* kelimesi tespit edilmiştir. Fakat Kumuk Türkçesinde kullanılan *öbek* ‘mantar’ anlamındadır⁶⁴.

İncelenen köken bilimi sözlüklerinde *öbek* kelimesinin kökeni hakkında kesin bir görüş tespit edilememiştir. Sadece Tuncer Gülensoy, kelimenin Orta Türkçe *ow-* ‘ufalamak’ fiilinden türetildiği bilgisini verir⁶⁵.

⁵⁸ Tietze, **a.g.e.** VI, s.195.

⁵⁹ Ayverdi, **a.g.e.**, 960.

⁶⁰ **Tarama Sözlüğü**, Haz.: Ömer Asım Aksoy, Dehri Dilçin, c.III, 3. bs. Ankara, Türk Dil Kurumu, 2009, s. 1928.

⁶¹ **Derleme Sözlüğü: Türkiye’de Halk Ağzından**, c.V, 3.bs., Ankara, Türk Dil Kurumu, 2009, s. 3309.

⁶² Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Haz.: Paşa Yavuzarslan, Ankara, TDK Yay., 2019, s. 951.

⁶³ Ahmet Vefik Paşa, **Lehce-i Osmânî**, Haz.: Recep Toparlı, Ankara, TDK Yay., 2000, s. 299.

⁶⁴ Çetin Pekacar, **Kumuk Türkçesi Sözlüğü**, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2011, s. 221.

⁶⁵ Gülensoy, **a.g.e.**, s. 646.

2.2. Öcü

2.2.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Öcü 'küçük çocukları korkutmak için uydurulmuş hayalî yaratık, umacı' (TRS: 1835).

2.2.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET., KarT., EAT., Osm. dönemlerinde bu kelimeye rastlanılmadı.

2.2.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Alt., Az.Tü., Başk., Çuv., Ga., Hks., Kaz., Kırg., Kum., Tuv., Yak. lehçeleri için incelenen sözlüklerde *öcü* sözü tespit edilememiştir⁶⁶. Ancak *öcü* kelimesi **YUyg.:** *hücü* (Tüzgen: 680) şeklinde belirlenmiştir.

2.2.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 요괴 (妖怪) (yogoe), 도깨비 Noun (dokkaebi, dokkaebi). **Mo.:** Tespit edilemedi.

2.2.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nde *öcü* kelimesinin 'çocukları korkutmak amacıyla uydurulmuş hayali yaratık, cin, peri umacı' anlamları verilmiştir. Kelimenin kökeni hakkında bilgi verilmemiştir⁶⁷.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü'nde *öcü* sözü "(çocuk dilinde) 'umacı' <*(b)ö: 'yansıma'+cü" şeklinde ele alınmıştır⁶⁸. **Misalli Büyük Türkçe Sözlük'**te de kelime benzer biçimde açıklanmıştır: *öcü* "ses taklidi kelime"⁶⁹.

⁶⁶ Diğer Çağdaş Türk lehçelerinde *bö* yansıma sesinden türetilmiş biçimler kullanılmaktadır.: **Özb.:** *böci* (KTLS I: 673). **Tat.:** *bükiy, bökäy, bükäy, büki* (Öner: 72), (KTLS I: 673). **Trkm:** *böjçe, böci* (Ünsal, 2014: 152), (KTLS I: 673).

⁶⁷ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 196.

⁶⁸ Gülensoy, **a.g.e.** c. II, s. 646.

⁶⁹ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 960.

2.2.6. Değerlendirme

Öcü kelimesi ‘çocuklar için korku verici hayali yaratık’ anlamındadır. Tarama Sözlüğü’nde *böcü* ‘umacı, öcü’ *yöcü* ‘öcü, umacı’ anlamlarındadır⁷⁰. Öcü kelimesi Derleme Sözlüğü’nde *öcü*(I) [*öce, öcen, öcö, öcük*(I), *öççen, öhcü, önü*] ‘çocukları korkutmak amacıyla söylenen hayali yaratık, umacı, cin, peri’, *öcü* (II) ‘Kurt, domuz vb. zararlı hayvanlar’ şeklinde geçmektedir⁷¹. Tarihî lehçeler için incelenen eserlerde *öcü* kelimesi tespit edilmemiştir ancak Karahanlı Türkçesinde *abacı* kelimesi ‘umacı’ manası ile tespit edilmiştir⁷².

Tetkik edilen bazı çağdaş Türk lehçelerinden *bö* yansıma sesinden türetilmiş biçimler belirlenmiştir.

İncelenen köken bilim sözlüklerinde *öcü* kelimesinin kökeni hakkında T. Gülensoy tarafından **(b)ö* ‘yansıma sesi’nden geldiği ifade edilmiştir. İ. Ayverdi de *öcü*’yü ses taklidi bir söz olarak ele almıştır.

2.3. Öç

2.3.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Öç ‘kötü bir davranış veya sözü cezalandırmak için kötülükle karşılık verme isteği ve işi intikam’ (TRS: 1835).

2.3.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: *ööç* (Gabain: 289), *ööç* (EUTS: 145), (DTS: 377). *öç~ööç* (Doğan, Usta: 247, 255). **KarT.:** *öç* (Ercilasun, Akkoyunlu: 783), (KB İndeks: 350). **EAT.:** [چ] *öç* (EATS: 537, 531), *öç* (Bahşayış: 170). **Osm.:** [چ] *öç* (KT:951), (LO: 299), (Meninski 1680 I: 488), (Redhouse: 238).

⁷⁰ Tarama Sözlüğü, c.I, s. 663; Tarama Sözlüğü, c.VI, s. 4680.

⁷¹ Derleme Sözlüğü, c.V, s. 3310.

⁷² Ercilasun, Akkoyunlu, a.g.e., 538.

2.3.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Alt.: öç (AltS.: 142). **Az.Tü.:** öc (Altaylı: 942). **Başk.:** üs (Özşahin: 674). **Çuv.:** vič'i (Bayram: 137). **Ga.:** Tespit edilemedi. **Hks.:** Tespit edilemedi. **Kaz.:** öş I (KazS.: 513). **KBalk.:** öç (KBalkS.: 315). **Kırg.:** öç (Yudahin: 606). **KrmT.:** Tespit edilemedi. **KrT.:** öç (KKSV.: 169). **Kum.:** öç I (KumS.: 221). **Özb.:** o 'ch (Yusufova: 433). **Tat.:** üç (Öner: 529). **Tuv.:** öş (Monguş: 161). **Trkm.:** öç [ö:ç], (TDDS II: 159). **Yak.:** ös (Vasiliev: 208). **YUyg.:** öç (Necipoviç: 303), (Tüzgen: 680).

2.3.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 복수 1 (復讐) (boksu), 원수 3 (怨讐) Noun (wonsu). **Mo.:** ös/Өc/ös, (Lessing: 780).

2.3.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde öç kelimesinin ilk olarak 'kötü niyet, kin' anlamlarında daha sonra 'intikam, öç alma' anlamlarında kullanıldığı ve çağdaş Türk lehçelerinde yaşadığı belirtilmiştir⁷³.

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov isimli eserde öç sözünün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki biçimleri verilmiştir. Kelimenin ilk hecesinde aslı uzunluğun olduğu belirtilmiştir. Ardından incelenen kaynaklarda 'intikam', 'düşmanlık, tartışma, çekişme' ve İbni Mühenna Sözlüğü'nde 'ceza' manalarını ihtiva ettiğine değinilmiştir⁷⁴.

Drevnetyurkskiy Slovar adlı eserde öç kelimesi 'intikam, öfke' anlamlarıyla ele alınmıştır⁷⁵.

Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen isimli eserde öç kelimesinin 575. maddede dönemsel ve çağdaş Türk lehçelerindeki biçimleri belirtilmiş ve Poppe'nin Moğolca ös kelimesinin < öç kelimesinden geldiği yorumuna da yer verilmiştir⁷⁶.

⁷³ Clauson, **a.g.e.**, s. 18.

⁷⁴ Sevortyan, **a.g.e.**, s. 558.

⁷⁵ Nadalyayev, vd., **a.g.e.**, s. 376.

⁷⁶ Doerfer, **a.g.e.**, c. II, s. 134-135.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nde öç kelimesinin 'intikam' ve Osmanlı Türkçesindeki 'girişilen bahis, kumar için girişilen bahis, kumar ve bahis parası' anlamlarına değinilmiştir. Kelimenin Eski Türkçe öç kelimesinden geldiği belirtilmiştir⁷⁷. **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**'te de kelimenin kökeni Eski Türkçe öç kelimesi olarak izah edilmiştir⁷⁸.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü'nde öç kelimesi, "öç 'intikam, hınç, kin' < ET.(Uyg.) ööç; öç (EUTS, 145: öçäşçi 'intikamcı, öççü; öçäş- 'kin beslemek, çekişmek') ~ OT. Ö:ç~öçüt (DLT) CC. Öç (KLS, 149) < *hö:ç"⁷⁹ şeklinde açıklanmıştır.

Etimologičeskiy Slovar Tatarskogo Yazıka isimli eserde Tatar Türkçesindeki üç kelimesi açıklanırken önce diğer Türk lehçelerindeki benzer biçimleri gösterilmiş daha sonra kelimenin aslının öç olduğu belirtilmiştir⁸⁰.

Üzbek Tilining Etimologik Luğati isimli eserde Özbek Türkçesinde o'ch sözü ile ilgili olarak 'düşmanlık', 'intikam' anlamlarını ihtiva ettiği ve kelimenin vokalinin Eski Türkçede ince ve uzun olduğu belirtilmiştir. Özbek Türkçesinde bu vokalin uzunluğunu kaybettiği ve kalınlaştığı açıklanmıştır⁸¹.

Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka isimli eserde oş~oç 'intikam' kelimesi ile ilgili olarak diğer Türk lehçelerinde de benzer biçimlerde yer aldığı ve yapısal olarak ö- 'kaba olmak, öfkeli olmak, kızgın olmak' +ç ekinden türediği izah edilmiştir. Ayrıca kelimenin Moğolcada da yer aldığı belirtilmiş ve öş kelimesine yakın Moğolcadan gelen öje, öjegeer, öjeen biçimlerinin de Tuva Türkçesinde kullanıldığı ifade edilmiştir⁸².

⁷⁷ Tietze, **a.g.e.**, c. VI, s. 196.

⁷⁸ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 960.

⁷⁹ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 647.

⁸⁰ Ahmetyanov, **a.g.e.**, c.II, s. 376-377.

⁸¹ Rahmatullayev, **a.g.e.**, s. 485.

⁸² Tatarintsev, **a.g.e.**, s. 423.

2.3.6. Değerlendirme

Öç kelimesi ‘kendisine yapılan kötü davranışın ya da söylenen kötü sözün aynı şekilde karşılığını verme isteği, intikam, hınç’ anlamlarına gelmektedir. Tarama Sözlüğü’nde öç kelimesi ‘bahis, kumar için bahis; kumar ve bahis parası ve intikam’ anlamlarındadır⁸³. Tarama Sözlüğü’nde öç kelimesine ek olarak ‘intikam, öç, hınç’ anlamlarında *ökünç* kelimesi yer almaktadır⁸⁴. Derleme Sözlüğü’nde ise öç ‘üvey baba, sınır, neden ve etki’ anlamlarındadır⁸⁵. Sözlükte ‘öç, intikam, kin, garaz’ anlamları ile *acığ* kelimesi geçmektedir⁸⁶. Öç sözcüğü incelenen tarihî dönemlerin tümünde tespit edilmiştir. Sözcük Eski Türkçede *ö:ç* biçimindedir⁸⁷. Eski Anadolu Türkçesinde öç kelimesi Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü’nde *öc* şekli ile yer almaktadır⁸⁸. Ayrıca Bahşayış Lügati’nde öç kelimesi ‘kumar’ anlamındadır⁸⁹.

Öç kelimesi Çağdaş Türk lehçelerinde farklı ses olayları ile bulunmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde “b, c, d, g” konsonantları kelime sonunda bulunabilir. Öç kelimesi de Az.Tü. *öc* biçimindedir ve ‘intikam, kötülüğe karşı kötülükle karşılık verme isteği’ manalarını ihtiva eder⁹⁰. Türkmen Türkçesinde aslî uzun ünlüler korunmaktadır. Öç kelimesi de Türkmen Türkçesinde *ö:ç* şeklindedir ve ‘birinden kalan bela, birine karşı olan azap duygusu’ anlamlarındadır⁹¹. Tatar ve Başkurt Türkçelerinde ise Türkiye Türkçesindeki /o, ö/ ünlüleri /u, ü/ olmuştur. Tatar Türkçesinde *üç* ‘öç, kin, intikam ve bir şeye sevdalı tutkun’ anlamlarındadır⁹². Başkurt Türkçesinde kelimesinde ilk hecedeki ünlü değişiminin yanında genel Türkçedeki /ç/ ünsüzü sistemli olarak /s/ olur ve *üs* kelimesi ‘intikam, öç’ manalarında kullanılmaktadır⁹³. Kazak Türkçesinde /ç/ konsonantı /ş/’ye değişir: *öç* > *öş* kelime Türkiye Türkçesi ile benzer anlamları ihtiva etmektedir. Tuva Türkçesinde Eski Türkçedeki kelime başındaki ve kelime sonundaki /ç/ ünsüzleri /ş/’li biçimdedir. Tuv.

⁸³ Tarama Sözlüğü, c.V, s. 3047-3048.

⁸⁴ A.e., c.V, s. 3075.

⁸⁵ Derleme Sözlüğü, c.V, s. 3311.

⁸⁶ A.e., c.I, s. 46.

⁸⁷ Gabain, a.g.e., s. 289.

⁸⁸ Mehmet Kanar, Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü, İstanbul, Say Yayınları, 2018, s. 531.

⁸⁹ Bahşayış Bin Çalıça, Bahşayış Lügati, Haz.: Fikret Turan, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2017, s. 170.

⁹⁰ Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü II, İstanbul, MEB Yay., 1994, s. 942.

⁹¹ Türkmen Dilinin Düşündürüşü Sözlüğü, Tom II, Aşgabat, İlim, 2015-2016, s. 159.

⁹² Mustafa Öner, Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü, Ankara, TDK Yay., 2015, s. 529.

⁹³ Murat Özşahin, Başkurt Türkçesi Sözlüğü, Ankara, TDK Yay., 2017, s. 674.

öş ‘öç, intikam’⁹⁴. Çuvaş Türkçesinde Eski Türkçedeki /o, ö/ vokalleri başlayan kelimelerde genellikle *vĩ-*, *vi-*, *vu-* türemeleri gerçekleşir. Çuv. *vĩçi* ‘azgınlık, taşkınlık, öfke, intikam, öç’⁹⁵. Altay Türkçesinde öç ilk anlamı ‘öç, intikam’ ikinci anlamı ise ‘nefes borusu’⁹⁶. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Karaçay-Balkar Türkçesinde öç kelimesi ‘mükafat, bahis; kin, hırs, hiddet, garez; pay, hisse, kismet’ anlamlarındadır⁹⁷.

Kelime Moğolcada ös biçiminde tespit edilmiştir ve ‘öç, kin, intikam’ anlamlarına gelmektedir⁹⁸.

İncelenen köken bilim sözlüklerinde öç sözünün Eski Türkçeden beri kullanıldığı ifade edilmiştir.

2.4. Öd

2.4.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Öd (I) ‘safra’ (TRS: 1835).

2.4.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: öd (Ercilasun: 700), (Gabain: 289), (Ergin: 107) öt (Gabain: 291), (EUTS: 154), (Doğan, Usta: 257). **KarT.:** öğ, öt (Ercilasun, Akkoyunlu: 784, 792). **EAT.:** öd (Dede Korkut II: 241), [وڭ] (EATS: 531), (YZ: 397), (Bahşayış: 170). **Osm.:** [وڭ] öd (KT: 951), (LO: 299), (Meninski 1680 I: 493), (Redhouse: 241).

2.4.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Alt.: öt (AltS.: 145). **Az.Tü.:** öd II (Altaylı: 942). **Başk.:** üt (Özşahin: 675). **Çuv.:** vat (Bayram: 118). **Ga.:** öt (GaS.: 189). **Hks:** ööt (HksS.: 351). **KBalk.:** öt (KBalkS.: 318). **Kaz.:** öt I (KazS.: 512). **Kırğ.:** öt (Yudahin: 616). **KrT.:** öt (KKSv.:

⁹⁴ D. A. Monguş, **Tuvaca-Türkçe Sözlük**, Kızıl, Tuvanın Sosyal Araştırmalar Ens., 2005, s. 161.

⁹⁵ Bülent Bayram, **Çuvaş Türkçesi Sözlüğü**, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2019, s.137.

⁹⁶ Emine Gürsoy Naskali, Muvaffak Duranlı, **Altayca-Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1999, s. 142.

⁹⁷ Ufuk Tavkul, **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü**, Ankara, TDK Yay., 2000, s. 315.

⁹⁸ Ferdinand D. Lessing, **Moğolca Türkçe Sözlük**, Çev.: Günay Karaağaç, Ankara, TDK Yay., 2017, s. 780.

169). **KrmT.:** *öt* (KrmTS: 252). **Kum.:** *öt* (KumS.: 224). **Özb.:** *o t* (Yusufova: 433). **Tat.:** *üt* (Öner: 533). **Tuv.:** *öt* (Monguş: 161). **Trkm.:** *öt* (TÜTS: 508). **Yak.:** *üös* (Vasiliev: 208). **YUyg.:** *öt* (Necipoviç: 307), (Tüzgen: 680).

2.4.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 담즙 (膽汁) (damjeup). **Mo.:** *sösü(n) /cθc/sös* (Lessing: 1135).

2.4.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *öd* sözü, *ö:t* (ö:d) maddesinde ‘safra, öd; dalak, safra kesesi’ anlamlarındadır. Kelimenin anlam bakımından korku ile bağlantılı olabileceği ve kelimenin bazı türevlerinin de korkaklık gibi duyguları ifade ettiği açıklanmıştır⁹⁹.

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov’da *öd* kelimesi ile ilgili olarak E. V. Sevortyan, *öd* kelimesinin vokalinin uzun olduğunu ve birbirinden uzak olan bölgesel dil gruplarında da bu uzunluk gözlemlendiğini ifade etmiştir. Kelimenin ‘safra’ anlamıyla Kazak, Kumuk, Karakalpak ve Yeni Uygur Türkçesinde; ‘acılık’ anlamıyla DLT’de ve Memluk Kıpçak Türkçesi eserlerinde; ‘yürek’ anlamıyla Türkiye Türkçesinin ağızlarında; mecazi anlamda öfke yeri olarak takdim edildiği için ‘yiğitlik’ anlamında Osmanlı Türkçesi, Çağatay Türkçesinde; ‘çevik’ anlamı ile Kırgız Türkçesinde kullanıldığı izah edilmiştir. Ayrıca *öd* sözünün *ödle* ‘korkak’ kelimesiyle ve ‘ödü patlamak’ deyiimiyle bağlantı olabileceğine değinilmiştir¹⁰⁰.

Drevnetyurkskiy Slovar’da Türkiye Türkçesindeki kullanımından farklı olarak *öd* kelimesi ‘zaman’ ve ‘kısa bir süre saat’ anlamlarındadır¹⁰¹.

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde *öd* kelimesi ‘safra’ anlamıyla *öt* şeklinde ele alınmıştır. Türkmen Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Hakas Türkçesinde *öt*; Osmanlı Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde *öd*; Kazak Türkçesinde *üt*; Çuvaş Türkçesinde ise *vat* biçiminde olduğu

⁹⁹ Clauson, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁰⁰ Sevortyan, **a.g.e.**, c. I, s. 504-505.

¹⁰¹ Nadalyayev, vd., **a.g.e.**, s. 376-377.

açıklanmıştır. Ayrıca Osmanlı Türkçesinde *öd* sözünden *öd-lü* ‘zehirli’ anlamında kelimenin de türetildiği ifade edilmiştir¹⁰².

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati’nde *öd* kelimesinin ihtiva ettiği anlamlar belirtilmiştir: “öd I/öt ‘safra’ öd II ‘öd ağacı, bu ağacın parçalarından yapılan tütsü’, öd III ‘zaman’”¹⁰³.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü’nde *öd* kelimesi ‘zaman’ ve ‘karaciğerin salgıladığı sarı renkte acı sıvı, safra’ olmak üzere iki farklı anlamda ele alınmıştır. T. Gülensoy tarafından *öd* kelimesi, Eski Türkçe ve Orta Türkçe *öd~öt* ‘zaman, vakit’ ve DLT’de ‘safra’ kelimeleriyle bağlantılı olduğu açıklanmıştır¹⁰⁴.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te de *öd* kelimesi kökeni “Eski Türkçe *öt*” şeklinde izah edilmiştir¹⁰⁵.

Etimoloğeskiy Slovar Tatarskogo Yazıka isimli eserde Tatar Türkçesinde *üt* kelimesi hakkında, Eski Türkçe *öt*’den geldiği ifade edilmiştir¹⁰⁶.

Üzbek Tilining Etimologik Luğati’nde *o’t* ismi yapılmıştır: *o’t* II ‘karaciğerden ayrılarak çıkan sarı yeşil renkli acı sıvı’. Eski Türkçede de aynı manayı ifade eden bu ismin aslında *ö:d* şeklinde telaffuz edildiği ve Özbek Türkçesinde bu ünlünün inceliğini kaybettiği belirtilmiştir¹⁰⁷.

M. R. Fedotov’un **Etimoloğeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka** isimli eserinde Çuvaş Türkçesinde *öd* anlamında gelen *vat* kelimesinin ‘safra kesesi’ anlamında olduğu ve diğer Türk lehçelerinde de aynı anlamda kullanıldığı açıklanmıştır¹⁰⁸.

Etimoloğeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka’da Tuva Türkçesinde *öt* ‘tahrik, kızgınlık’ anlamlarında kullanıldığı belirtilmiştir. Diğer Türk lehçelerinde *öd*, *ö:d*, *öt*

¹⁰² Räsänen, **a.g.e.**, s. 376.

¹⁰³ Tietze, **a.g.e.**, c. VI, s. 196.

¹⁰⁴ Gülensoy, **a.g.e.**, c. II, s. 647.

¹⁰⁵ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 960.

¹⁰⁶ Ahmetyanov, **a.g.e.**, c.II, s. 375.

¹⁰⁷ Rahmatullayev, **a.g.e.**, s. 490-491.

¹⁰⁸ Fedotov, **a.g.e.**, c.I, s. 102.

biçimlerinin genellikle ‘tahrik, safra kesesi, kızgınlık; mecazi öfke yeri, cesaret yeri’ gibi anlamları ihtiva ettiğine de değinilmiştir. Tatarintsev tarafından *öd*, “ö- ‘kaba olmak, inatçı olmak, öfkeli olmak’ -d (t) eki ile ‘kızgınlık, tahrik’ öfke duygusunun meydana geldiği yer” şeklinde izah edilmiştir¹⁰⁹.

2.4.6. Değerlendirme

Öd kelimesi ‘safra kesesi, karaciğerin salgıladığı sarı renkli sıvı’ anlamlarına gelmektedir. Derleme Sözlüğü’nde ‘zaman, asmanın budanan işe yaramayan çubukları ve yüreklilik’ anlamlarında yer almaktadır¹¹⁰. İncelenen tarihî Türk lehçeleri sözlüklerinde *öd* kelimesinin Eski Türkçeden beri kullanıldığı tespit edilmiştir. *Öd* ‘zaman ve öd, safra kesesi’ anlamlarında Eski Türkçede kullanılmıştır¹¹¹. **Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı** isimli eserde *öt* ‘1. öd, safra; hiddet. 2. öğüt, tavsiye, nasihat’ anlamlarındadır¹¹². Karahanlı Türkçesinde ‘safra kesesi, zaman’ anlamlarıyla *öd~öt* biçimleri tespit edilmiştir¹¹³. Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde de kelime *öd* biçiminde ve ‘safra’ anlamındadır. Yalnızca Osmanlı Türkçesinde diğer dönemlerden farklı olarak ‘yürek, cesaret’ anlamları da tespit edilmiştir¹¹⁴.

Öd kelimesi incelenen çağdaş Türk lehçelerinde ‘öd, safra kesesi’ anlamındadır. Eski Türkçeden beri muhafaza edildiği belirlenen *öd~öt* kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde tespit edilmiştir. Karaçay-Balkar Türkçesinde *öt* kelimesinin ilk anlamı ‘cesaret’ ikinci anlamı ‘öd, safra’dır. Eski Türkçeden farklı olarak Tatar ve Başkurt Türkçelerinde *üt* biçimindedir bu da iki Türk lehçesinin karakteristik özelliği olan kelime başı /o, ö/ vokallerinin /u, ü/ dar vokallere değişmesinden dolayıdır. Özbek Türkçesinde *öd* kelimesi vokaller inceliklerini kaybetmesinden ötürü *o* ‘t’ biçimindedir. Çuvaş Türkçesindeki *vat* kelimesinde ise ön seste /v/ konsonantı türemiştir. Yakut Türkçesindeki *üös* biçiminde Ana Türkçede ilk hecede bulunan /ō/ uzun ünlüsü Yakut

¹⁰⁹ Tatarintsev, **a.g.e.**, c.IV, s. 420-421.

¹¹⁰ **Derleme Sözlüğü**, c.V, s. 3310.

¹¹¹ Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, TDK Yay., 1988, s.163.

¹¹² İsmail Doğan, Zerrin Usta, **Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı**, Ankara, Altınpost Yay., 2014, s. 257.

¹¹³ Ercilasun, Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 784,792.

¹¹⁴ Ahmet Vefik Paşa, **a.g.e.**, s. 299.

Türkçesinde /üö/ biçimdedir ve genelde Ana Türkçedeki /-d/ sesi Yakut (Saha) Türkçesinde /-y/ olur ancak burada /d/>/y/ değişimi görülmektedir.

İncelenen köken bilimi sözlüklerinde *öd* kelimesi hakkında Eski Türkçeden bu yana kullanıldığı ve kelimenin vokalinin uzunluğa sahip olduğu açıklanmıştır.

2.5. Ödev

2.5.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Ödev 'yapılması, yerine getirilmesi, insanlık duygusu töre ve yasa bakımından gerekli olan iş veya davranış, vazife, vecibe; öğretmenin öğrencilere okul dışında yapmaları için verdiği çalışma; bir şey yapmayı kendisi için yerine getirilmesi zorunlu bir iş olarak kabul etmek, borç bilmek' (TRS: 1837).

Ödev kelimesi dil inkılabından sonra Türkçenin söz varlığına eklenmiştir. Öncesinde *vazife* kelimesinin kullanıldığı tespit edilmiştir¹¹⁵. **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu** isimli eserde de *ödev* kelimesinin Osmanlı Türkçesinde *vazife* kelimesinin kullanıldığı belirtilmiştir¹¹⁶. **Ataç'ın Sözcükleri** isimli eserde de *ödev* sözcüğünün dil devrimi öncesi karşılığı *vazifedir* şeklinde bilgi verilmiştir¹¹⁷.

Ödev kelimesi hakkında Faruk Kadri Timurtaş'ın **Uydurma olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü** isimli değerlendirme yapılmıştır. Kelime Timurtaş'a göre "ek bakımında uydurma mana bakımından da eksikliğe sahiptir"¹¹⁸. G. Lewis, **Turkish Language Reform: A Catastrophic Success** eserinde *ödev* kelimesinin *öde-* fiilinden türetildiğini açıklamıştır. *Öde-* sözüne eklenen *-ev* eki hakkında Kırgız, Başkurt, Kazak Türkçelerinde *mastar* eki olarak kullanılan ek olduğunu söylemiştir. Ayrıca **Turkish Language Reform: A Catastrophic Success**'de *ödev* kelimesi

¹¹⁵ A. Özgün Öztürk, **Dil İnkılabının Türkçenin Söz varlığına Etkileri**, Ankara, TDK Yay., 2019, s. 274.

¹¹⁶ **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu**, İstanbul, Devlet Basımevi, 1935, s. 224.

¹¹⁷ Yılmaz Çolpan, **Ataç'ın Sözcükleri**, Ankara, TDK Yay., 1963, s. 72.

¹¹⁸ Faruk Kadri Timurtaş, **Uydurma Olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü**, İstanbul, Umur Yay., 1979, s. 58-59.

türetilirken İngilizce kök ve Almanca ekten meydana gelen *paykeit* kelimesinden de etkilenilmiş olunabileceği değerlendirilmesi yapılmıştır¹¹⁹.

2.5.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen sözlüklerde *ödev* kelimesine benzer biçimlere rastlanılmadı¹²⁰.

2.6. Ödle

2.6.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Ödle 'korkak, tabansız yüreksiz' (TRS: 1837).

2.6.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: Tespit edilemedi. **KarT.:** *ödle* (Ercilasun, Akkoyunlu: 784). **EAT.:** [اودك] *ödek* (EATS: 531). **Osm.** [اودلك] *ödle* (KT: 951), (LO: 299).

2.6.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Çağdaş Türk lehçelerinde *ödle* kelimesi sadece **Az.Tü.:** *öddek* (Altaylı II: 942) şeklinde tespit edilmiştir¹²¹.

2.6.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: Tespit edilemedi. **Mo.:** *olig* /олиг/ *olig* (Lessing: 741).

¹¹⁹ G. Lewis, **Turkish Language Reform: A Catastrophic Success**, Oxford, University Press, 1999, s. 95.

¹²⁰ 'ödev' anlamındaki kelimeler: **Alt.:** *cakaru* (AltS.: 49). **Az.Tü.:** *borc, vâzifä* (KTLS I: 672). **Başk.:** *vazifa, öygä iş* (KTLS I: 672). **Çuv.:** *zadani* (Bayram: 189). **Ga.:** Tespit edilemedi. **Hks.:** *poruçeniye* (HksS.: 388). **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kaz.:** *parız* (KazS.: 519). **KrmT.:** *vazife* (KrmTS.: 368). **Kırg.:** *mildet* (Yudahin: 566), *tapşırma* (KTLS I: 672). **KrT.:** *tiyis~tiyiş* (KKSv.: 169). **Kum.:** *parz* (KumS.: 229). **Özb.:** *vazifa, topshiriq, burch* (Yusufova: 433). **Tat.:** *vazıyfa, öyge iş* (KTLS I: 672), *buriç, yökleme* (Ehmetyanov: 672), **Tuv.:** *daalga, onaalga, hüleelge* (Monguş: 56, 150, 250). **Trkm.:** *borç, vezipe* (KTLS I: 673), *karz* (TÜTS: 395). **Yak.:** *ies, ebeehines, cieteeği sorudax* (Vasiliev: 208). **YUyg.:** *tapşırma* (Necipoviç: 389), *vazife, borç, mace, buriyet, tapşuruk* (Tüzgen: 680).

¹²¹ Diğer Türk lehçelerinde 'ödle' anlamındaki kelimeler: **Alt.:** *cangak* (AltS.: 52). **Başk.:** *zahil* (Özşahin: 751) *kurkak, yöräkhiz* (KTLS I: 672). **Çuv.:** *hıruşah* (Bayram: 837). **Ga.:** *korkak* (GaS.: 163). **Hks.:** *çaltancih* (HksS.: 78). **KBalk.:** *korkak* (KBalkS.: 269). **Kaz.:** *qorqaq* (KazS.: 384). **Kırg.:** *korkok* (KTLS I: 672). **KrmT.:** *qorqaq* (KrmTS.: 202). **KrT.:** *korhuvçu* (KKSv.: 161). **Kum.:** *qorqaç* (KumS.: 267). **Özb.:** *qo hqoq, yuraksiz* (Yusufova: 433). **Tat.:** *korkak, yöräksiz* (KTLS I: 673). **Tuv.:** Tespit edilemedi. **Trkm.:** *gorkak* (KTLS I: 673). **Yak.:** Tespit edilemedi. **YUyg.:** *korkak* (KTLS I: 673).

2.6.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *ödlek* kelimesine benzer biçimde *ödleg* tespit edilmiştir. *ödleg* hakkında **ödle-* fiilinden türetildiği izah edilmiştir. Bu sözlükte *ödlek* sözü ‘zaman’ ‘öğle vakti, gün ortası’ anlamlarıyla geçmektedir¹²².

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov’da *ödlek* kelimesi hakkında Türk lehçelerinde çeşitli biçimlerde ‘korkak’, ‘çekingen’, ‘korkulu’ anlamlarıyla yaygın olduğu bilgisi verilmiştir. Kelimenin yapısı ise *ödlek/ötlek* < *öd/öt* + *lek* biçiminde açıklanmıştır. Ancak kelimenin ‘korkak’ anlamının kaynağının net olmadığı ve *ödü patla-* ya da *ödü sıt-* deyimlerinden gelen ‘korkan, korkmuş’ anlamında olabileceği ifade edilmiştir¹²³.

Drevnetyurkskiy Slovar’da ise *ödlek* kelimesi hakkında ilk olarak ‘zaman’ anlamı ve ‘kader, yazgı’ anlamları belirtilmiştir¹²⁴.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati’nde *ödlek* kelimesiyle ilgili olarak *ödlek/ötlek/ödelek* ‘korkak, tabansız’ H. Eren’e atıfta bulunularak <*öd-lek* şeklinde açıklanmıştır¹²⁵.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde “*ödlek* ‘korkak, tabansız, yüreksiz’< OT. *ö:t* (DLT)+le-k” şeklinde geçmektedir¹²⁶. **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**’te de “<*öd+lek*” biçiminde açıklanmıştır¹²⁷.

Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü isimli eserde *ötlek* maddesinde şu açıklamalara yer verilmiştir:

“...‘korkak’, ‘tabansız’, ‘yüreksiz’ Türkçede *ödlek* yazımı da yaygın olarak kullanılır. Yerel ağızlara *hötlek*, *ödek*, *hödek*, *ödelek*, *hödelek*, *ödlek* olarak da geçer. Kara ciğerin salgıladığı acı sıvıya verilen *öt* (*öd*) adından –lek (ve –ek)

¹²² Clauson, **a.g.e.**, s.5 5-56.

¹²³ Sevortyan, **a.g.e.**, c.I, s. 505.

¹²⁴ Nadalyayev, **a.g.e.**, s. 377-378.

¹²⁵ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 198.

¹²⁶ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 648.

¹²⁷ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 960.

ekiyle yapıldığı anlaşılıyor. Türkçe ödü kopmak ‘çok korkmak’ sözünde öt kökü açık olarak geçer. Türkçede –lek eki yaygın olarak kullanılır (Türkçe dişlek; Türkmençe döşlek vb.) Ağızlarda kullanılan *hötlek*, *hödek*, *hödelek* gibi biçimlerin başındaki h- sonradan türemiştir”¹²⁸.

2.6.6. Değerlendirme

Ödlek kelimesi ‘korkak yüreksiz’ anlamına gelmektedir. Tarama Sözlüğü’nde *ödek* şekli ‘korkak, zaman, tazminat’ anlamlarındadır¹²⁹. Derleme Sözlüğü’nde yine *ödek* maddesinde ‘korkak’ anlamıyla yer almaktadır¹³⁰. *Ödlek* kelimesi Eski Türkçede tespit edilememiştir. Karahanlı Türkçesinde *ödlek* ‘zaman, felek’ anlamlarındadır¹³¹. Eski Anadolu Türkçesinde ise *ödek* ‘zaman’ anlamıyla tespit edilmiştir¹³². Osmanlı Türkçesinde ise ‘ürkek, korkak, yüreksiz’ anlamlarında kullanılmaktadır¹³³.

Çağdaş Türk lehçelerinde *ödlek* kelimesi sadece Azerbaycan Türkçesinde *öddek* biçiminde ‘korkak, yüreksiz, ödlek’ anlamları ile tespit edilmiştir¹³⁴.

İncelenen köken bilimi sözlüklerinde *ödlek* kelimesinin kökünün *öd* ya da **ödle-* veya kökeninin belirsiz olduğu açıklanmıştır.

¹²⁸ Eren, **a.g.e.**, s. 317.

¹²⁹ **Tarama Sözlüğü**, c.V, s. 3029.

¹³⁰ **Derleme Sözlüğü**, c.V, s. 3311.

¹³¹ Ercilasun, Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 784.

¹³² Kanar, **a.g.e.**, s. 531.

¹³³ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 951.

¹³⁴ Altaylı, **a.g.e.**, c.II, s. 942.

2.7. Ödül

2.7.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Ödül ‘bir başarı karşısında verilen armağan, mükâfat; bir iyiliğe karşılık olarak verilen armağan, mükâfat’ (TRS: 1837).

2.7.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: Tespit edilemedi. **KarT.:** Tespit edilemedi. **EAT.:** [اوكدول-اوكدل] *ögdil*, *öğdül*, *öndül*, *öngdül* (EATS: 534, 536, 540). **Osm.:** [اوكدول] *ön(ñ)dül* (KT: 956), *ögdül*, *ögdil* (Dankoff: 216).

2.7.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen çağdaş Türk lehçeleri sözlüklerinde *ödül* kelimesine rastlanılmadı¹³⁵.

2.7.4. Kelimenin Kore Ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 상 6 (賞) (sang). **Mo.:** *kökiyel* /xӨxӨӨл/ *höhöl*, *mörüy* /mөрий/ *möriy* (Lessing: 598, 672).

2.7.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nde *ödül* kelimesi *ödül/öğdül/öndül* maddesinde ‘güreş, at yarışı gibi yarışmalarda kazananlara verilen armağan yarışmalarda kazananlara verilen armağan, mükâfat, yarış mükâfatı; at koşusu’ şeklinde anlamı açısından ele alınmıştır¹³⁶.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü'nde *ödül* kelimesinin “*ödül* ‘Bir başarı karşılığında verilen armağan, mükâfat’ anlamlarına sahip olduğu, yeni kelime olduğu ifade edilmiştir ve diğer Türk lehçelerinde herhangi

¹³⁵ Çağdaş Türk lehçelerindeki *ödül* anlamındaki kelimeler: **Alt.:** *cal* I (AltS.: 49). **Az.Tü.:** *mükâfat* (Altaylı II: 890). **Başk.:** *bülek* (Özşahin: 115). **Çuv.:** *priz* (Bayram: 511). **Ga.:** *preme*, *ödülcü* (GaS.: 199, 188). **Hks.:** *çaltancih* (HksS.: 78). **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kaz.:** *sıylıq* 2 (KazS.: 585). **Kırg.:** *bayge* (Yudahin: 101). **KrmT.:** *mukâfat* (KrmTS.: 229). **KrT.:** *yal* I (KKSV.: 169). **Kum.:** *sawğat*, *şabağat*, *premiya*, *priz* (KumS.: 289, 307, 236). **Özb.:** *mukofot*, *sovrin*. (Yusufova: 433). **Tat.:** *bülek* (Öner: 72). **Tuv.:** *priz* (Monguş: 168). **Trkm.:** *bayrak* (TÜTS: 54). **Yak.:** *biriemiye*, *biriis*, *nağaraada* (Vasiliev: 208). **YUyg.:** *mukapat* (Necipoviç: 277), (Tüzgen: 680).

¹³⁶ Tietze, a.g.e., c.VI, s. 199.

bir izi bulunmadığı bilgisi de verilmiştir. Zeynep Korkmaz'ın yapmış olduğu *ödül* < ? *ögdü* 'alkış' (DLT) <? *öğ-dül* yorumu T. Gülensoy tarafından "uydurma" şeklinde açıklanmıştır¹³⁷.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te *ödül* kelimesinin kökeni "Eski Türkçe *öñdül*" biçiminde açıklanmıştır¹³⁸.

Erdal Şahin, "Ödül Kelimesi" isimli makalesinde *ödül*'ün ilk şeklinin 13. yüzyıla kadar takip edilebilen *ögdül* sözü olduğu bilgisini vermiştir. Şahin; *ögdül*'ün Eski Anadolu Türkçesinde *ögdül~öñdül* biçimlerinde kullanıldığını, daha sonra tek başına *öñdül* şeklinin kaldığını açıklamıştır. Aynı makalede ağızlarda varlığını devam ettiren *ödül*'ün, Cumhuriyet Dönemi'nde dilde sadeleşme çabalarıyla Arapça *mükâfat* kelimesinin yerini aldığı bilgisi de verilmiştir¹³⁹.

Vecihe Hatipoğlu, "Örnek ve Ödül" isimli makalesinde *ödül* kelimesini şu şekilde ele almıştır:

"Bu tür örneklere göre "ögdül" sözcüğü "medih, sena, öğme" anlamlarına gelen "ögdü" sözcüğünün "-l" ile genişletilmiş biçimidir. Kökanlam birliği göz önünde tutulunca "ödül" sözcüğünde erimiş bir "-g" sesi bulunduğu bellidir. Uygurcada "öğme ücreti" kavramını veren "ögdir" sözcüğünün bulunuşu da böyle açıklamayı kanıtlar...Böylece "ög-di-il > öğ-dü-l > ödül" gelişimi dikkate alınarak, "ödül" sözcüğünün aslı olan "ögdil" biçimidir."¹⁴⁰

Turkish Language Reform: A Catastrophic Success isimli eserde *ödül* kelimesiyle ilgili öz Türkçe bir kelime olduğu bilgisi verilmiştir. *Ödül*'ün dil reformu ile standart Türkçeye getirilmiş olsa da bu kelimenin Anadolu'da yaygın olarak kullanıldığı bilgisi verilmiştir¹⁴¹.

¹³⁷ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 648.

¹³⁸ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 960.

¹³⁹ Erdal Şahin, "Ödül Kelimesi", **Hediye Kitabı**, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, İstanbul, Kitapevi Yay., 2007, s. 284.

¹⁴⁰ Vecihe Hatipoğlu, "Örnek ve Ödül", **Türk Dili Dergisi**, c.XXXI, S.284, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1 Mayıs 1975, s. 329-332.

¹⁴¹ Lewis, **a.g.e.**, s. 163.

2.7.6. Değerlendirme

Ödül kelimesi ‘mükâfat, bir iyilik ya da başarı karşısında takdim edilen armağan’ anlamlarındadır. Tarama Sözlüğü’nde *öğdül* (*öñdül*) biçimleriyle ‘mükâfat’ anlamında geçmektedir¹⁴². Derleme Sözlüğü’nde ise *ödül* maddesinde *odul*, *öğdül*, *öndül*, *öydül* şekilleriyle ‘güreşte, at yarışlarında, yarışmalarda kazananlara verilen armağan. 2. Düşünlerde götürülen armağan (eşya ya da koyu keçi vb. hayvan)’ ve *ödül* ‘yarış, at koşusu’ anlamlarındadır¹⁴³. Eski Anadolu Türkçesinde ise ‘ödül’ anlamına gelen *ögdil~ögdül~öğdül~öndül~öngdül* şekilleri tespit edilmiştir¹⁴⁴. Osmanlı Türkçesinde ise *öngdül* ‘yarış mükâfatı, bahse konulan şey’ manalarındadır¹⁴⁵.

Çağdaş Türk lehçelerinde *ödül* kelimesi tespit edilememiştir.

İncelenen köken bilimi sözlüklerinde ve araştırmalarda *ödül* kelimesinin kökeni üzerine *ög-* ‘övmek’ kökünden geldiği ya da *ögdil* biçimin Eski Türkçeden bu yana çeşitli biçimsel ve anlamsal değişikliklere uğradığı görüşü ve son olarak Dil Devrimi’nin ardından dile eklendiğini ifade edilmiştir.

2.8. Ödün

2.8.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Ödün ‘uzlaşmaya varabilmek için hak, istek veya savlarının bir bölümünden, karşı taraf yararına vazgeçme, ödünleme, ivaz, taviz’ (TRS: 1837).

Tuncer Gülensoy, *ödün* kelimesinin ‘taviz’ manasına geldiğini ve *öde-* fiilinden ‘uydurulmuş’ bir kelime olduğunu açıklamıştır. Kelimenin kökü hakkında <*ö:t-e- şeklinde bilgi verilmiştir¹⁴⁶.

Ödün hakkında Faruk Kadri Timurtaş, *öde-* ya da *öd* isminden gelmediğini ifade etmiştir. Kökü ya da eki belli olmayan bir kelime olduğu bilgisini vermiştir¹⁴⁷.

¹⁴² Tarama Sözlüğü, c.V, s. 3054.

¹⁴³ Derleme Sözlüğü, c.V, s. 3313.

¹⁴⁴ Kanar, a.g.e., s. 534, 536, 540.

¹⁴⁵ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 956.

¹⁴⁶ Gülensoy, a.g.e., s. 648.

¹⁴⁷ Timurtaş, a.g.e., s. 64.

2.8.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen sözlüklerde *ödün* kelimesine benzer biçimlere rastlanılmadı¹⁴⁸.

2.9. Ödünç

2.9.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Ödünç 'ileride geri verilmek veya alınmak şartıyla alınana veya verilen (şey)' (TRS: 1837).

2.9.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: Tespit edilmedi. **KarT.:** *ötünç* (Ercilasun, Akkoyunlu: 793). **EAT.:** [اودينچ] *ödinç* (EATS: 531). **Osm.:** [اودينچ] *ödünç* (KT: 951), (LO: 299), (Meninski 1680 I: 494), (Redhouse: 242).

2.9.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Alt.: *ödiüş* I (AltS.:142). **Az.Tü.:** *ödünc* (Altaylı II: 942). **Başk.:** *ütës* (Özşahin: 675). **Ga.:** *ödünç* (GaS.: 188). **Hks.:** *ödīs* (HksS.: 347). **KrmT.:** *ödünç* (KrmTS.: 249). **KrT.:** *ötkünç* (KrTS.: 169). **Trkm.:** *ötünc* (TÜTS: 509). **YUyg.:** *ötne* (Necipoviç: 309)¹⁴⁹.

2.9.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 대여 (貸與) (daeyeo). **Mo.:** *öri,1./ӨP/ ör ---cegeli* (Lessing: 777).

2.9.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *ödünç* kelimesinin tarihî şekilleri *ötnü* ve *ötenç/ötünç* biçimleri madde başı

¹⁴⁸ 'ödün' anlamıyla kullanılan kelimeler: **Alt.:** Tespit edilemedi. **Az.Tü.:** *äväzi verilmä* (KTLS I: 672). **Başk.:** *yul kıyuv* (Özşahin: 672). **Çuv.:** Tespit edilemedi. **Ga.:** Tespit edilemedi. **Hks.:** Tespit edilemedi. **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kaz.:** Tespit edilemedi. **Kırg.:** *ordun tolturū* (KTLS I: 673). **KrmT.:** Tespit edilemedi. **KrT.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** Tespit edilemedi. **Özb.:** *badal, evaz, haq* (Yusufova: 434). **Tat.:** Tespit edilemedi. **Tuv.:** Tespit edilemedi. **Trkm.:** *yul kuyu* (KTLS I: 672). **Yak.:** Tespit edilemedi. **YUyg.:** *ötünüş, könüş* (KTLS I: 356) *tüzeştürüş, tüzeş, töleş, tolduruş* (Tüzgen: 680-681).

¹⁴⁹ Türk lehçelerinde 'ödünç' anlamında kullanılan kelimeler: **Çuv.:** *kivşen* (Bayram: 306). **Kaz.:** *nesiye*, (KazS.: 475) **Kırg.:** *karız* (Yudahin: 410). **Kum.:** *zayom* (KumS.: 407). **Özb.:** *qarz, nasiya* (Yusufova: 434). **Tat.:** *burıçka* (Ehmetyanov: 239). **Tuv.:** *çeeşkin* (Monguş: 281), *çeeli* (Arıkoğlu, Kuular, 2003: 23). **Yak.:** Tespit edilemedi.

olarak tespit edilmiştir. *ötenç/ötünç* ‘borç’ anlamındadır ve kelimenin kökeni **öten-* fiili olduğu açıklanmıştır¹⁵⁰.

Drevnetyurksiy Slovar isimli eserde *ötünç* kelimesi ilk olarak ‘rica,’ anlamındadır ve Tonyukuk yazıtından örnek cümle verilmiştir: *kağanım [ben] özüüm Bilge Tonyukuk ötüntük ötüñçümün eşidü birti*. İkinci olarak ‘kredi, borç’ anlamları belirtilmiş ve DLT’den *men añar yarmaq ötüñç berdim* cümlesine yer verilmiştir¹⁵¹.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati’nde *ödünç* kelimesi için *ödünç* Anadolu ağızlarında *öndüç* ‘iade edilmek üzere, geçici bir süre için’ şeklinde geçmektedir. Kelimenin kökeni hakkında bilgi verilmemiştir¹⁵².

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü’nde *ödünç* kelimesini ‘ileride geri verilmek üzere veya alınmak şartıyla (alınan veya verilen)’ şey manalarında olduğu bilgisi verilmiştir. Kelimenin kökü hakkında *ödünç* < Orta Türkçe *ötünç~ötnü* DLT **ö:tünç* şeklinde açıklanmıştır¹⁵³.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *ödünç* kelimesi ile ilgili olarak “Eski Türkçe *ötünç* < *öte-mek* “ödemek” biçiminde izah edilmiştir¹⁵⁴.

2.9.6. Değerlendirme

Ödünç ‘geri vermek şartıyla alınan şey’ anlamına gelmektedir. Tarama Sözlüğü’nde *ödünççe* ‘ödünç olarak’ biçiminde tespit edilmiştir¹⁵⁵. Derleme Sözlüğü’nde ise *öndüç* (I), *öncüt*, *öndün* (II), *önkünç* ‘ödünç’ şeklinde geçmektedir¹⁵⁶. Tarihî Türk lehçelerinde *ötünç* ‘rica, arz, niyaz, dilek, maruzat’¹⁵⁷. Karahanlı

¹⁵⁰ Clauson, **a.g.e.**, s. 60, 61.

¹⁵¹ Nadalyayev, **a.g.e.**, s. 393.

¹⁵² Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 199.

¹⁵³ Gülensoy, **a.g.e.** c.II, s. 648.

¹⁵⁴ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 960.

¹⁵⁵ **Tarama Sözlüğü**, c.V, s. 3050.

¹⁵⁶ **Derleme Sözlüğü**, c.V, s.3338.

¹⁵⁷ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1999, s.109.

Türkçesinde DLT’de *ötünç* sözü ‘borç’ anlamındadır¹⁵⁸. Osmanlı Türkçesinde ise *ödünç* ‘karz, deyn’ anlamlarıyla tespit edilmiştir¹⁵⁹.

Azerbaycan, Gagavuz, Türkmen, Kırım Tatar, Karay Türkçesinde *ödünç* sözüne benzer biçimlerde sözlerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Diğer Türk lehçelerinde ‘ödünç’ anlamında Arapça kökenli *karz* kelimesi kullanılmaktadır. Trkm. *karz*, Kırg. *karız*, Özb. *qarz*. Azerbaycan Türkçesinde *borç*, *beravuz*, *istiğraz* ‘ödünç’ anlamına gelmektedir. Türkmen Türkçesinde *ötünç* ‘özür, bağışlanmak için söylenen söz’ manalarındadır.¹⁶⁰

İncelenen köken bilimi sözlüklerinde *ödünç* kelimesinin kökeni hakkında DLT’de *ötünç* ve *ötnü* biçimlerinden geldiği ve *ödemek* fiilinden türetildiği ifade edilmiştir.

2.10. Öf

2.10.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Öf ‘usanç, bezginlik, tiksinti vb. duygular anlatan bir söz’ (TRS: 1838).

2.10.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: Tespit edilemedi. **KarT.:** Tespit edilemedi. **EAT.:** Tespit edilemedi.

Osm.: [وف] *öf* (KT: 951), (Redhouse: 258).

2.10.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Az.Tü.: *of* (Altaylı II: 927). **Başk.:** *öf* (Özşahin: 459). **Ga.:** *üf* (GaS.: 251). **Kum.:** *iy* I (KumS.: 169). **Özb.:** *uf* (Yusufova: 434). **Tat.:** *öf it-* (Öner: 371). **Trkm.:** *bövf, ovf* (TÜTS: 84, 497).

¹⁵⁸ Ercilasun, Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 793.

¹⁵⁹ Şeseddin Sami, **a.g.e.**, s. 951.

¹⁶⁰ Tekin, Talat, vd., **Türkmence-Türkçe Sözlük**, Ankara, Simurg Yay., 1995, s. 509.

2.10.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: Tespit edilemedi. **Mo.:** *keng* (Lessing: 567).

2.10.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *öf* kelimesi madde başı olarak alınmış ancak kelime hakkında herhangi bir köken bilim yorumu yapılmamıştır¹⁶¹. **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**'te madde başı olarak alınan *öf* kelimesinin kökeni hakkında izahatta bulunulmamıştır¹⁶².

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli sözlükte *öf* kelimesi ile ilgili olarak “< *ö: f (yansıma)” şeklinde açıklanmıştır¹⁶³.

2.10.6. Değerlendirme

Öf bıkkınlık, bezginlik gibi duyguları ifade etmekte kullanılan bir kelimedir. Tarihî dönemler için incelenen sözlüklerde sadece Osmanlı Türkçesinde tespit edilmiştir. *öf* ‘(harf-i nida) istikrah ve nefrete delâlet eder’¹⁶⁴.

Öf, çağdaş Türk lehçelerinde *of*, *ovf*, *bövf*, *öf*, *uf*, biçimlerinde kullanılmaktadır.

İncelenen köken bilimi sözlüklerinde *öf* sözünün yansıma kelime olduğu bilgisi verilmiştir.

¹⁶¹ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, 199.

¹⁶² Ayverdi, **a.g.e.**, s. 960.

¹⁶³ Gülensoy, **a.g.e.**, c. II, s. 649.

¹⁶⁴ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 951.

2.11. Öfke

2.11.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Öfke 'engelleme, incinme veya gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi, kızgınlık, hışım, hiddet, gazap' (TRS: 1838).

2.11.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: öwkä, öbkä, öpkä (Gabain: 291), öpkä (EUTS: 152), öpke (Doğan, Usta: 255). **KarT.:** öpke ~ öwke (Ercilasun, Akkoyunlu: 788, 794), övke (KB İndeks: 367). **EAT.:** öyke [اويكه] (EATS: 544), (Dede Korkut II: 246). **Osm.:** [اوفكه] öfke (KT: 951), (LO: 299), [اويكه] öyke (Meninski 1680 I: 557), [اوپكه] öpke (Redhouse: 234), [اوكه] övke (Redhouse: 264).

2.11.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Alt.: Tespit edilemedi. **Az.Tü.:** öfke (Altaylı II: 942). **Başk.:** üpke (Özşahin: 671). **Çuv.:** üpke (Bayram: 800). **Ga.:** üfke (GaS: 251). **Hks.:** ökpe (HksS.: 348). **KBalk.:** öpke (KBalkS.: 317). **Kırg.:** öpkö (Yudahin: 613). **KrmT.:** öpke (KrmTS.: 250). **KrT.:** öpkä (KKSv.: 169). **Özb.:** o'pka, (Yusufova: 434). **Tat.:** üpke (Öner: 531). **Trkm.:** öyke (TÜTS: 512). **Tuv.:** ökpe (Monguş: 158). **YUyg.:** öpke (Necipoviç: 306)¹⁶⁵.

2.11.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 분노 (憤怒) (bunno), 흥분 (興奮) (heungbun). **Mo.:** agur, /УУр/ ür, *Urin*, 1. /УРИН/ urin (Lessing: 47, 1046).

2.11.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Sir Gerard Clauson, **An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish** isimli eserinde *öpke* kelimesinin aslen 'ciğer' buna ek 'öfke, kızgınlık' manalarında olduğu belirtilmiştir. Öfke, kızgınlık gibi duyguların ciğerde

¹⁶⁵ **Kaz., Kum., Yak.,** için incelenen sözlüklerde rastlanılmadı.

meydana gelmesinden ötürü *öfke* sözü ile *ciğer* arasında anlamsal bağın olabileceğine de değinilmiştir¹⁶⁶.

Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov'da *öfke* kelimesinin 'akciğer, böğür, nefes darlığı, öfke, küskünlük hoşnutsuzluk ve cesaret' anlamlarına sahip olduğu ifade edilmiştir. Bu semantik gruplar içerisinde akciğer ile öfke arasında anlamsal benzerlik olabileceği belirtilmiştir¹⁶⁷.

Drevnetyurkskiy Slovar'da ise *öfke* kelimesi *öpkä* I 'akciğer', *öpkä* II 'öfke'; *övkä* I 'akciğer', *övkä* II 'öfke, kızgınlık' manalarında yer almaktadır¹⁶⁸.

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde *öfke* kelimesi ile ilgili olarak Eski Uygur Türkçesinde *öpkä*, *övkä* 'akciğer öfke', Orta Türkçe döneminde ve Kutadgu Bilig'de; Çağatay Türkçesinde *öpkä* 'akciğer', Osmanlı Türkçesinde *öfkä*, *öjkä*, *ökö*, *öjkän*, *öjgän* biçimleri 'öfke, celal' anlamlarındadır¹⁶⁹.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nde *öfke* kelimesi *öfke/öyke/övke* maddesinde 'kızgınlık, hiddet, hışım' anlamlarındadır ve kökeninin -Sir Gerard Clauson'a gönderme yapılarak- Eski Türkçe *öbke* kelimesi olduğu açıklanmıştır¹⁷⁰.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *öfke* 'kızgınlık, hışım, hiddet, gazap' anlamlarındadır ve Eski Uygur Türkçesinde *övke~öpke* Orta Türkçe döneminde *öfke~öpke* şekilleri ile yer aldığı belirtilmiştir. Öfke kelimesi T. Gülensoy tarafından "*öfke*<ö:w(f/p)+ke" şeklinde tahlil edilmiştir¹⁷¹.

¹⁶⁶ Clauson, **a.g.e.**, s. 9.

¹⁶⁷ Sevortyan, **a.g.e.** c.I, s. 540-542.

¹⁶⁸ Nadalyayev, **a.g.e.**, s. 387-388, 394.

¹⁶⁹ Räsänen, **a.g.e.**, s. 373.

¹⁷⁰ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 199.

¹⁷¹ Gülensoy, **a.g.e.** c.II, s. 649.

İlhan Ayverdi'nin **Misalli Büyük Türkçe Sözlük** isimli eserinde *öfke* kelimesinin menşei hakkında “Eski Türkçe ‘öfke; akciğer’>övke>öfke” bilgisi verilmiştir¹⁷².

Türkmen Diliniň Sözköki (Etimologik) Sözlüğü isimli eserde *öýken* maddesinde Türkmen Türkçesi ağızlarında kullanılan *öpge* kelimesinin *ow/öw* köküne ve *-ge* ekinin eklenmesiyle oluştuğu açıklanmıştır. *Öýken* kelimesi *öpge>öbge>öwge>öyge* ses değişimleri sonucunda oluşan *öyge* köküne *-n*'nin eklenmesiyle ortaya çıkmıştır şeklinde açıklanmıştır¹⁷³.

Etimologičeskiy Slovar Tatarskogo Yazıka isimli eserde Tatar Türkçesindeki *üpke* kelimesi ile ilgili ihtimal olarak kökünün Eski Türkçedeki *ök* kelimesi olduğu ifade edilmiştir¹⁷⁴.

Üzbek Tilining Etimologik Luğati isimli eserde Özbek Türkçesinde *o'pka* kelimesi ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır: *o'pka* ‘nefes alma organı’. Bu isim Eski Türkçedeki ‘iç istikamete çek-’ manasını anlatan *öp-* fiilinden *-kä* eki ile yapılmıştır. Özbek Türkçesinde *ö* vokalinin inceliğini kaybetmesiyle *o'pka* şeklini almıştır¹⁷⁵.

Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka isimli eserde Çuvaş Türkçesi *üpke* kelimesiyle ilgili *üpke* I maddesinde ‘küsünüklük, şikâyet’ anlamlarındadır. Türk lehçelerinde de *üpke* ‘insanın insana küstüğü ruh hâlidir’ şeklinde açıklanmıştır. *üpke* II/*öpke* maddesinde ise ‘akciğer ve karaciğer’ anlamında olduğu söylenmiştir¹⁷⁶.

Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka isimli eserde Tuva Türkçesi *ökpe* kelimesi ‘akciğer’ anlamındadır. ‘öfke’ ile ‘akciğer’ anlamları arasındaki bağlantı “öfke, kızgınlık işlevsel anlamda, ‘akciğer’ ise öfkeyi meydana getiren içine sığdıran organ manasındadır dolayısıyla ‘öfke’ anlamı ikincildir.” şeklinde izah edilmiştir¹⁷⁷.

¹⁷² Ayverdi, **a.g.e.**, s. 960.

¹⁷³ Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 274-275.

¹⁷⁴ Ahmetyanov, **a.g.e.** c. II, s. 370.

¹⁷⁵ Rahmatullayev, **a.g.e.**, s. 483.

¹⁷⁶ Fedotov, **a.g.e.** c.II, s. 300.

¹⁷⁷ Tatarintsev, **a.g.e.**, c.IV, s. 375-377.

Old Turkic Word Formation isimli eserde *öfke* kelimesinin ‘akciğer’ ve ‘öfke’ anlamlarına geldiği belirtilmiştir. Kelimenin *öp-* ‘öp-, havayı solumak veya bir sıvıyı yudumlamak’-*gA* şeklinde tahlil edilebileceği ifade edilmiştir. Alternatif olarak *öf* yansıma sesinden hecelendiği yorumlarına da yer verilmiştir¹⁷⁸.

Hüseyin Kılıç’ın “Öfke” isimli makalesinde kelimenin *öpmek* eylemine *-ke* ekinin eklenmesiyle türetildiği bilgisi verilmiştir. *öfke* kelimesinin esasen akciğer anlamına geldiği de belirtilmiştir¹⁷⁹.

2.11.6. Değerlendirme

Öfke kelimesi ‘kızgınlık, gazap, hiddet’ gibi anlamlara gelmektedir. Tarama Sözlüğü’nde benzer anlamlarda *öyke*, *övke* biçimlerinde ‘öfke, hiddet, hışım’ ve *buşu* ‘öfke’ kelimeleri tespit edilmiştir¹⁸⁰. Derleme Sözlüğü’nde *öyke*, *ögke*, *öke*(I), *örke*(I), *ögke*, *öke*, *örke* biçimleri ‘öfke, sinir’ anlamlarındadır. Ayrıca Derleme Sözlüğü’nde *öyken*, *ögen* (II) *öyfe*, *öygen*, *öykün* ‘akciğer’ *öpke*, *öpge*, *öhbe*, *ök* (IV) *öpge*-2 ‘akciğer, karaciğer’ manalarıyla da yer almaktadır¹⁸¹. Tarihî dönemlerde ise Eski Uyğur Türkçesinde ise *öpkä* (övkä) ‘öfke ve ciğer’¹⁸². Karahanlı Türkçesi döneminde *öfke* biçimiyle ve ‘öfke’ anlamıyla DLT’de yer almaktadır ayrıca aynı maddede *öpke* maddesine de bakılması önerilir *öpke* kelimesi ‘akciğer ve öfke, kızgınlık’ manalarına gelmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde de *öyke* biçiminde ‘öfke’ anlamıyla tespit edilmiştir. Osmanlı Türkçesi döneminde *öfke* **Kamus-ı Türkî** adlı eserde kelimenin aslının *ögke* olduğu ‘hiddet ve gazap’ anlamlarına sahip olduğu belirtilmiştir¹⁸³. **Lehçe-i Osmanî**’de *öfke* kelimesi ‘Türkîde öpke göğüsten gelen hararet, gazap, lehb, gizlisi gayz.’ şeklinde açıklanmıştır¹⁸⁴.

¹⁷⁸ Erdal, **a.g.e.**, c.I, s. 377.

¹⁷⁹ H. Kılıç, “Öfke”, **Türk Dili Dergisi**, c.XXXIX, S.329, Ankara, Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1 Şubat 1979, s. 155-156.

¹⁸⁰ **Tarama Sözlüğü**, c.I, s. 720; **Tarama Sözlüğü**, c.V, s. 3138.

¹⁸¹ **Derleme Sözlüğü**, c.V, s. 3345, 3367.

¹⁸² Caferoğlu, **a.g.e.**, s. 152.

¹⁸³ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 951.

¹⁸⁴ Ahmet Vefik Paşa, **a.g.e.**, s. 299.

Çağdaş Türk lehçelerinde ise *öfke* kelimesi Az.Tü. *öfke* ‘akciğer; sinir, hiddet’¹⁸⁵ kelimenin *öfge* biçimi de vardır. Trkm.nde *öyke* ‘güceniklik, kırgınlık, öfke’ manalarında¹⁸⁶. Türkiye Türkçesindeki geniş yuvarlak ünlüler Tatar Türkçesinde ve Başkurt Türkçesinde dar yuvarlak ünlülere döner. Tat. *üpke* ‘ciğer; öfke, nefret’¹⁸⁷, Başk. *üpke* ‘ciğer, akciğer; öfke’¹⁸⁸ anlamlarındadır. Kırgız Türkçesinde ilk hecedeki yuvarlak ünlülerin etkisiyle sonraki hecelerde bulunan düz geniş ünlüler yuvarlaklaşır. Kırg. *öpkö* ‘akciğer, binek hayvanlarının böğürleri; küskünlük, öfke’ anlamlarındadır¹⁸⁹. Özbek Türkçesinde ince vokaller kalınlaşmaktadır. Özb.nde *o’pkä* ‘akciğer’ anlamındadır¹⁹⁰. YUyg.nde Türkiye Türkçesindeki anlamlarından farklı olarak *öpke* ‘akciğer ve gücenme, küskünlük’ anlamlarındadır¹⁹¹. Tuv. *ökpe* kelimesinde konsonantlar yer değiştirmiştir ve kelime ‘akciğer’ anlamı ile kullanılmaktadır¹⁹². Çuv. *üpke* biçiminde ‘ciğer ve güceniklik, kırgınlık’ anlamlarındadır¹⁹³. Karaçay-Balkar Türkçesinde *öpke* kelimesi, Türkiye Türkçesindeki ‘hiddet, öfke’ manaları ihtiva etmemektedir ve *öpke* ‘akciğer’ anlamındadır¹⁹⁴. Karat Türkçesinde *öpkä* kelimesi ‘dargınlık, güceniklik; hiddet, öfke, gazap; akciğer’ anlamlarındadır¹⁹⁵.

İncelenen köken bilimi sözlüklerinde *öfke* kelimesi kızgınlık duygusunun ciğerlerle bağlantılı olduğu ve akciğer ile sinir, hiddet manalarındaki anlamsal ilişkinin buradan geldiği ifade edilmiştir. Kelimenin kökeni Karahanlı Türkçesinde *öfke* ~ *öpke* olduğu ve *öp-* fiiline *-ke* fiilden isim yapma ekinin eklenmesi ile türetildiği incelenen köken bilimi sözlüklerinde izah edilmiştir.

¹⁸⁵ Altaylı, **a.g.e.**, c.II, s. 942.

¹⁸⁶ Tekin vd., **a.g.e.**, s. 512.

¹⁸⁷ Öner, **a.g.e.**, s. 531.

¹⁸⁸ Özşahin, **a.g.e.**, s. 671.

¹⁸⁹ Yudahin, **a.g.e.**, s. 613.

¹⁹⁰ Yusufova, **a.g.e.**, s. 28

¹⁹¹ Necipoviç, **a.g.e.**, s. 306.

¹⁹² Monguş, **a.g.e.**, s. 158.

¹⁹³ Bayram, **a.g.e.**, s. 789.

¹⁹⁴ Tavkul, **a.g.e.**, s. 317.

¹⁹⁵ Tülay Çulha, **Karaycanın Kısa Sözcüğü**, İstanbul, Kebikeç Yay., 2006, s. 92.

2.12. Öge

2.12.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Öge " a. 1. Bir bütünü oluşturan, bütünden ayrıştırıldığında da kendi başına anlam taşıyan parça, unsur. 2. Başka şeylerin kendisinden türediği ilk madde, ilke, unsur. 3. Gerekçe, araç. ...4. *kim*. Birleşik bir şeyi oluşturan basit şeylerden her biri, unsur, eleman. 5. *db*. Bir cümleyi oluşturan özne, yüklem, tümleş vb. birimlerden her biri. 6. *top. b.* ve *man*. Bir sınıf veya bir topluluğun bireylerinden her biri" (TRS: 1838-1839).

Yılmaz Çolpan'ın **Ataç'ın Sözcükleri** isimli eserinde *öge* kelimesinin dil devrimi öncesinde unsur kelimesinin kullanıldığı belirtilmiştir¹⁹⁶.

Tuncer Gülensoy, *öge* kelimesini *öge* 3 madde başında 'unsur, eleman' anlamındadır. Kelimenin yeni Türkçe kelime olduğu ifade edilmiş ve < [belki?] *OT. ök- 'yığmak, biriktirmek +-e 'yığılmış, birikmiş' şeklinde açıklamıştır¹⁹⁷.

2.12.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen sözlüklerde *öge* kelimesine benzer biçimlere rastlanılmadı¹⁹⁸.

2.13. Öğle

2.13.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Öğle 'gün ortası, öğlen, öğle vakti; öğle ezanı; öğle namazı' (TRS: 1839).

2.13.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: Tespit edilemedi. **KarT.:** *öyle, özle* (Ercilasun, Akkoyunlu: 794). **EAT.:** *öyle* (Dede Korkut II: 246) (KE: 1033), (Bahşayış: 171), [ايله] *öyle, öyleyin* (EATS: 545). **Osm.:** [اوگله] *öğle* (KT: 952), (LO: 299), [اويله] *öile* (Meninski 1680 I: 558), [افگله] *öyle* (Redhouse: 263, 275).

¹⁹⁶ Çolpan, **a.g.e.**, s. 72.

¹⁹⁷ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 651.

¹⁹⁸ **Az.Tü.:** *ünsür* (Altaylı II: 1177). **Başk.:** *ölöş, kisäk, yorkak* (KTLS I: 674). **Kırg.:** *element* (Yudahin: 326), *sıyar, bölük* (KTLS I: 674). **Özb.:** *unsur, tarkibiy qism; gap bo laklari* (Yusufova: 434). **Tat.:** *öliš, kisäk, бүлік* (KTLS I: 673). **KrmT.:** *element* (KrmTS.: 109). **Trkm:** *bölek, parça* (Ünsal, 2014: 152). **Yak.:** *element* (Vasiliev: 208). **YUyg.:** *yuva; grup* (Necipoviç: 303), *unsur, ilimint* (Tüzgen: 681). **Alt., Çuv., Ga., Hks., KBalk., Kaz., KrT., Kum., Tuv.,** için incelenen sözlüklerde *öge* sözü tespit edilemedi.

2.13.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Başk.: *öyle* (Özşahin: 634). **Ga.:** *üülen* (GaS.: 252). **Tat.:** *öyle* (Ehmetyanov: 239). **Trkm.:** *öyle* (TÜTS: 512).¹⁹⁹.

2.13.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 낮 (nat), 정오 (正午) (jeongo). **Mo.:** *üde*, 1./YД/ üd (Lessing: 1171).

2.13.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *öyle* maddesinde ‘öğle’ anlamına gelen *ödleg* kelimesine bakılması önerilmiştir. *ödleg* kelimesinin ö:d isminden türetilen **ödle-* fiilinden geldiği izah edilmiştir. Sir G. Clauson, ö:d ve *ödleg* kelimelerinin Karahanlı Türkçesi döneminde DLT’de ‘zaman’ anlamında kullanıldığını ancak bazı yerlerde sıklıkla ‘gün ortası, öğle’ manalarında olduğuna değinmiştir. Sözlükte *öğle* kelimesinin sadece Osmanlı Türkçesinde *öğle* (öyle) şeklinde yaşadığı açıklanmıştır²⁰⁰.

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov’da *öğle* kelimesi ilk ‘öğle vakti’; ‘gündüz saat 12’ye kadar’ ve Gagavuz Türkçesinde *ü:len* ‘güney’ anlamlarındadır. ESTYA’da *öğle* kelimesinin kökeni hakkında yapılan yorumlardan bahsedilmiştir: H. Vambery’e göre *üd~üt* ‘zaman, zaman dilimi’ kelimesinden, Deny’ye göre *öd* (öy) ‘zaman’ + ek *le(n)* şeklinde türetilmiştir. Sevortyan ise *öğle* kelimesi hakkında şu açıklamayı yapmıştır: “öy – öz ‘zaman’ *öğlen* olarak anlamı semantik şekilde nasıl gelişti belli değildir”²⁰¹.

Drevnetyurkskiy Slovar isimli eserde *öğle* kelimesi ile ilgili olarak *ödläk* madde başında ‘zaman’ ve ‘kader’ anlamlarındadır²⁰².

¹⁹⁹ Türk lehçelerinde ‘öğle’ anlamına gelen kelimeler: **Alt.:** *tüş I, tüştük* (AltS.: 190). **Az. Tü.:** *günorta* (Altaylı I: 593). **Çuv.:** *küntir* (Bayram: 281). **Hks:** *kündüs* (HksS.: 281). **KBalk.:** *tüş* (KBalkS.: 414). **Kaz.:** *tüş II* (KazS.: 664). **Kırg.:** *tüş* (Yudahin: 774). **KrmT.:** Tespit edilemedi. **KrT.:** *tüş II* (KKSV.:169). **Kum.:** *tüş I*, (KumS.: 346). **Özb.:** *tush* (Yusufova: 434). **Tuv.:** *düş* (Monguş: 82). **Yak.:** *kün ortoto, күnüs* (Vasiliev: 208). **YUyg.:** *çüş* (II) (Necipoviç: 89), (Tüzgen: 681).

²⁰⁰ Clauson, **a.g.e.**, s. 55-56.

²⁰¹ Sevortyan, **a.g.e.**, c.I, s. 516-517.

²⁰² Nadalyayev, **a.g.e.**, s. 377.

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde *öğle* kelimesi hakkında *öd* madde başında Orta Türkçede *öd-läk* ‘zaman’, Osmanlı Türkçesinde *öjlä*, Çağatay Türkçesinde *üjlä* ‘öğle, öğle vakti’, Kazak Türkçesi *öjlä*, Orta Türkçe *özlä* ‘öğle’ ayrıca *öğle* kelimesi ile ilgili akrabalığın ana döneme kadar gittiği Moğolcada *üde* kelimesinin ‘öğle, öğle vakti’ anlamında olduğu da belirtilmiştir²⁰³.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *öyle* I maddesinde Türkiye Türkçesinde *öğle* ‘öğle vakti’ /y/ > /ğ/ değişimin ne zamandan beri var olduğu sorulmuş H. Eren ve Meninski’ye atıfta bulunulmuştur²⁰⁴.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *öğle* kelimesinin ‘gün ortası’ anlamındadır. Orta Türkçe *öyle~özle* kelimesinden geldiği, **öd* ‘zaman, vakit’+le şeklinde türetildiği açıklanmıştır²⁰⁵.

Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü isimli eserde *öğle* kelimesi hakkında ‘gün ortası’ anlamına geldiği ve DLT’de Oğuzların *öyle* kelimesini ‘öğle vakti’ kullandıkları buna karşılık Eski Kıpçak Türkçesinde *özle* biçiminde olduğu izah edilmiştir. H. Eren, *öğle* kelimesinin kökenini *öd* ‘zaman, vakit’ kökünden -le ekiyle türetildiğini açıklamıştır²⁰⁶.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *öğle* kelimesi ile ilgili olarak “Eski Türkçe *öd* ‘zaman’ dan araç hâli ekinin kalıplaşmasıyla *öd+le*, *d-y* değişikliğiyle *öyle* > *öğle*.” şeklinde türetildiğine değinilmiştir²⁰⁷.

Türkmen Diliniñ Sözkökü (Etimologik) Sözlüğü isimli eserde *öyle* kelimesi ile ilgili olarak gün ortasında kısa sürede geçen vakti ifade eden bu kelimenin ‘vakit, zaman’ manasındaki *öy* (Kaşgarlı’nın divanında *öz*) kelimesi ile -le ekinin eklenmesinden ibarettir şeklinde açıklanmıştır²⁰⁸.

²⁰³ Räsänen, **a.g.e.**, s. 368.

²⁰⁴ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 249.

²⁰⁵ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 652.

²⁰⁶ Eren, **a.g.e.**, s. 313.

²⁰⁷ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 960.

²⁰⁸ Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 275.

Tatar Dilinin Etimolojik Sözlüğü'nde *öylä* kelimesinin *üylä* kelimesinin *ödläk* 'vakit, gün' sözünden türetildiği bilgisi verilmiştir²⁰⁹.

Ўзбек Тилининг Етимологик Луғати (Туркий Сүзлар) isimli eserde Özbek Türkçesinde 'ögle' anlamına gelen *tuş* kelimesi hakkında 'güneşin tepede olduğu vakit, ögle' manasında olduğu Eski Türkçe *tüş* kelimesinden geldiği söylenmiştir²¹⁰.

Етимологиеский Словар Чувашского Языка isimli eserde Çuvaş Türkçesinde *kantar* kelimesi hakkında 'ögle' anlamına geldiği söylenmiştir. Uygur Türkçesinde *kundus*; Tatar, Kırgız Türkçelerinde ve Çağatay Türkçesinde *kunduz*; Eski Türkçede *kündüz~küntüz* 'gün, gündüz' Kırım Tatar Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi *gündüz* 'gün vakti'; Başkurt Türkçesi ve Tatar Türkçesi *köndez* kelimelerinin diğer Türk lehçelerindeki biçimlerinde kullanıldığı belirtilmiştir²¹¹.

Етимологиеский Словар Тувинского Языка isimli eserde Tuva Türkçesinde 'ögle' anlamına gelen *düş* kelimesi hakkında tarihî Türk lehçelerinden Eski Türkçede *tüs* 'öğlen; mola yeri', Çağatay Türkçesinde *tüs* 'öğlen, güneşin en çok yaktığı zaman' biçiminde yer aldığı ve hâlihazırda en çok *tüs* biçimi ile Kuzeybatı (Kıpçak) lehçelerinden kullanılmaya devam ettiği belirtilmiştir. Ardından kelime hakkında yapılan köken bilimi yorumlarından bahsedilmektedir: N. K. Dmitriyev *tüş* kelimesinin *tüş*- fiili ile bağlantılı olabileceğini söylemiştir ve ona göre *tüş*- fiil kökü yalnızca düşmek inmek anlamına gelmez, aynı zamanda 'bir noktaya tam vurmak, noktayı net vurmak' ki bu da güneşin öğlen vakti konumu ve durumu ile alakalıdır²¹².

Hasan Eren'in "Türk Dilinin Étymologique Sözlüğüne Katkılar*" isimli makalesinde *ögle* kelimesinin Eski Türkçede *öd* 'zaman, vakit' kökünden türetildiğini açıklamıştır. Bu kelime sadece Oğuz lehçelerinde kalmıştır. Diğer lehçelerin çoğunluğu *tüş* kelimesini kullanır biçiminde açıklanmıştır²¹³.

²⁰⁹ Ahmetyanov, **a.g.e.**, c.II, s. 88.

²¹⁰ Rahmatullayev, **a.g.e.**, s. 364.

²¹¹ Fedotov, **a.g.e.**, c.I, s. 255.

²¹² Tatarintsev, **a.g.e.**, c.II, s. 305-308.

²¹³ H. Eren, "Türk Dilinin Étymologique Sözlüğüne Katkılar*", **TDAY-Belleten** 1978-1979, Ankara, Ankara Üniv. Basımevi, TDK Yay., 1981, s.1-15.

2.13.6. Değerlendirme

Öğle ‘gün ortası, öğle namazı’ gibi anlamlarında kullanılmaktadır. Tarama Sözlüğü’nde *öğleyin* ‘öğle’²¹⁴ kelimesi, Derleme Sözlüğü’nde ise *öyle* ‘öğle’²¹⁵ *öğlenecek* ‘öğlene kadar’²¹⁶. Tarihî Türk lehçelerinde; Karahanlı Türkçesi döneminde DLT’de *öyle* ‘Oğuzcada öğle vakti’²¹⁷, Eski Anadolu Türkçesinde de *öyle* ‘öğle’²¹⁸ Osmanlı Türkçesinde *öğle* biçimiyle ‘günün ortası, öğle vakti ve öğle ezanı’ anlamlarında **Kamus-ı Türkî** adlı eserde tespit edilmiştir ayrıca aynı eserde kelimenin kökeni *ök* ‘göğüs’ sözünün olduğu bilgisi verilmiştir²¹⁹ **Lehce-i Osmânî**’de *öğle* kelimesi ‘günün göğsü, gün ortası vb.’ manalarındadır²²⁰.

Çağdaş Türk lehçelerinde ise genellikle *tüş* kelimesinin biçimleri kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde *öyle* biçiminde ‘öğle, gün ortası’ anlamlarıyla tespit edilmiştir²²¹. Tatar ve Başkurt Türkçelerinde *töş* kelimesinin yanında *öyle* ‘öğle’ kelimesi de tespit edilmiştir²²². Gagavuz Türkçesinde *üülen* kelimesi ‘öğle vakti’ manasındadır²²³.

İncelenen köken bilim araştırmalarında *öğle* kelimesinin DLT’deki *öyle* sözünden geldiği, kökünün **öd* ‘zaman’ olduğu ve *öd* ismine +le isimden isim yapma ekinin eklenmesi ile türetildiği bilgileri verilmiştir.

²¹⁴ Tarama Sözlüğü, c.V, s. 3059.

²¹⁵ Derleme Sözlüğü, c.V, s. 3365.

²¹⁶ Derleme Sözlüğü, c.V, s. 3318.

²¹⁷ Ercilasun, Akkoyunlu, a.g.e., s. 794.

²¹⁸ Kanar, a.g.e., s. 545.

²¹⁹ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 952.

²²⁰ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e., s. 299.

²²¹ Tekin, vd., a.g.e., s. 512.

²²² Ehmetyanov, a.g.e., s. 239; Özşahin, a.g.e., s. 469.

²²³ Gaydarci, a.g.e., s. 252.

2.14. Öğrek

2.14.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

öğrek 'hık. at sürüsü' (TRS: 1839).

2.14.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET., KarT. ve Osm. için incelenen sözlüklerde *öğrek* kelimesine rastlanılmadı. Sadece EAT.: *öğrek* (EATS: 536) tespit edildi.

2.14.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Çağdaş Türk lehçeleri sözlüklerinde *öğrek* kelimesine rastlanılmadı²²⁴.

2.14.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 뺨말 (ttenmal). Mo.: Tespit edilemedi.

2.14.5. Kelimenin Etimolojik Çalışmalarına Göre Durumu

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *öğrek* kelimesi 'at sürüsü, sürü' anlamlarındadır ve *öğür/övür* kelimesiyle karşılaştırılması önerilmiştir²²⁵.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *öğrek* 'eğitmeye elverişli' manasındadır ve kelimenin kökeni *öğre-k* şeklinde açıklanmıştır²²⁶.

2.14.6. Değerlendirme

Öğrek kelimesi 'at sürüsü' anlamıyla halk ağızlarında kullanılmaktadır. Derleme Sözlüğü'nde ise *öğrek* 'I uygun zaman, elverişli durum', 'II mevsim, tarlaya tohum atma zamanı', 'III bir hayvanın doğup büyüdüğü, alışkın olduğu yer, sığırların

²²⁴ At sürüsü anlamıyla Türk lehçelerinde tespit edilen biçimler: **Az.Tü.:** *ilhı* (Altaylı I: 689). **Başk.:** *yılkı* (Özşahin: 729). **Hks:** *çılğı* (HksS.: 91). **Özb.:** *yilqi* (Yusufova: 434). **Trkm.:** *yılkı* (TÜTS: 700).

²²⁵ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 202.

²²⁶ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 652.

davarların yazın dinlendiği gölgelik yer, su kıyısı', 'IV [öğerek (I)] eğitilmeye elverişli, koşuma alıştırılmış hayvan, harman döverken başa alınan işe alıştırılmış kısırak. Kısırak beygir sürüsü. 'V [öğürge] Kaburga kemikleri'²²⁷ anlamlarında geçmektedir. Türk dilinin Tarihî devirlerinde incelenen eserlerde sadece Eski Anadolu Türkçesinde *öğrek* 'at sürüsü'²²⁸ şeklinde tespit edilmiştir.

Çağdaş Türk lehçelerinde *öğrek* kelimesine rastlanılmamıştır.

İncelenen köken bilimi çalışmalarında ise *öğrek* kelimesi genellikle madde başı olarak alınmamıştır. Madde başı olarak alınan sözlüklerde **Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati** isimli eserde *öğür* kelimesi ilişkili olabileceği ifade edilmiştir. **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü** adlı eserde ise *öğrek* < öğre-k biçiminde türetildiği izah edilmiştir.

2.15. Öğün

2.15.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Öğün 'kez, defa; yemek vakti; bir vakitte yenilen yemek' (TRS: 1841).

2.15.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: *ödün* (EUTS: 43), (Doğan, Usta: 248). **KarT.:** Tespit edilemedi. **EAT.:** [اوكون, اويون, اويون] *öğün*, *öyn*, *öyün* (EATS: 535, 545), *öyin* (KE: 1033), *öyün* (Dede Korkut II: 246). **Osm.:** [اوين] *öiün* (Meninski 1680 I: 559), *öğün* (LO: 299), [اوگو] *önü* (KT: 956).

2.15.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Az.Tü.: *öyne* (Altaylı II: 949). **YUyg.:** *ögün* (Necipoviç: 304). Diğer Türk lehçeleri sözlüklerinde *öğün* kelimesine rastlanılmadı.

²²⁷ **Derleme Sözlüğü**, c.V, s. 3319.

²²⁸ Kanar, **a.g.e.**, s. 536.

2.15.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: ᠬᠠᠭᠤᠯᠠᠨ 1 (kki). **Mo.:** *hogula(n) /XOOᠯ/* hōl (Lessing: 1124).

2.15.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmasına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *ögin/öğün* maddesinde *ögin* (öñi:) kelimesinin bir ikinci şekli olduğu ve ilk olarak **Kutadgu Bilig** adlı eserin Viyana nüshasında tespit edildiği belirtilmiştir. Çağatay Türkçesi döneminde *öğün* kelimesinin ‘başka, -den farklı’ anlamlarında kullanıldığı da ifade edilmiştir²²⁹.

Drevnetyurkskiy Slovar isimli eserde *öğün* kelimesi ile ilgili olarak Türkiye Türkçesindeki anlamından farklı olarak ‘akıllıca’ anlamında olduğu bilgisi verilmiştir²³⁰.

Andreas Tietze’de *öğün* kelimesi *öğün/öğün/öyün* maddesinde ‘yemek vakti, (yemek için) kez’ anlamlarında olduğu izah edilmiş ardından Hasan Eren’in **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü** isimli eserine gönderme yapılarak kökeni hakkında bilgi verilmiştir: *öğün* < Eski Türkçe öd-ü-n²³¹.

Tuncer Gülensoy ise *öğün* kelimesini “(yemek için) kez’ <E.T., OT. öd[<*öð ‘zaman, vakit’]+(ü)n ‘vasıta hâli ekinden ayrı bir yapım eki’ karş. ökün ‘yemek’ *öðün > öðün > öyün > öğün” şeklinde açıklamıştır²³².

Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü’nde *öğün* kelimesi ‘(yemek için) kez’ anlamındadır ve Anadolu ağızlarında *öyün*, *övün* gibi şekillerinin de kullanıldığı ifade edilmiştir. H. Eren, kelimenin kökeni hakkında Eski Türkçe *öd* ‘zaman, vakit’ sözüne +(ü)n ekinin eklenmesi ile türetildiğini ve Eski Uygur Türkçesinde *ödün* biçiminin yaygın kullanıldığını açıklamıştır²³³. Ayrıca H. Eren *öğün* sözü hakkında “Türk Dilinin Étymologique Sözlüğüne Katkıları” isimli makalesinde Eski Uygur

²²⁹ Clauson, **a.g.e.**, s. 109. Sözlükte *ödün* biçimine rastlanılmamıştır

²³⁰ Nadalyayev, vd., **a.g.e.**, s. 382.

²³¹ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 205.

²³² Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 654.

²³³ Eren, **a.g.e.**, s. 313.

Türkçesinde *ödün* ‘zaman’ kelimesinin, Anadolu ağızlarında *öğün* (< *öyün*) ‘vakit, zaman’ olarak da geçtiğini belirtmiş ve kelimenin ‘kez’ anlamının almasının doğal bir durumdur olduğunu ifade etmiştir²³⁴.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *öğün* kelimesi kökeni ile ilgili olarak “Eski Türkçe *ödün*, *ōd* ‘zaman’dan araç hâli ekinin kalıplaşmasıyla *öd+ü+n*, *d~y* değişikliğiyle *öyün*>*öğün*” şeklinde açıklanmıştır²³⁵.

Ali Akar’ın **Düşünen Türkçe** isimli eserinde *öğün* kelimesi şu şekilde izah edilmiştir:

“...Bu kelimenin kökü de derinlerde ta Orhun Türkçesine kadar gider. Kelime, “zaman, vakit” anlamına gelen *öd* sözcüğüne dayanır. Bu sözdeki *-d-* sesi zamanla *-y-*‘ye daha sonra da bizim Oğuz Türkçesinde *-ğ-*‘ye dönüşmüştür. Kelimenin sonundaki *-n* sesi ise günümüzde “ile” karşıladığımız araç hâli ekidir. Kelimeyi tam anlamıyla çevirmek istersek “zamanla” demektir. Fakat yüzyıllar içinde bu yapı kalıplaşarak bir vakitlik yemek anlamında kullanılır olmuştur”²³⁶,

2.15.6. Değerlendirme

Öğün sözü ‘kez, defa; yemek zamanı ve bir defada yenilen yemek miktarı’ gibi anlamlarına gelmektedir. Derleme Sözlüğü’nde *öğün* sözü ‘I yabancı bitkilerin meyvesi’, ‘II onur’, ‘III pay’, ‘IV vasiyet’, ‘V [*öğön*] vakit, yemek zamanı’, ‘VI [*öön*] yemek’, ‘VII kez’ anlamlarında yer almaktadır²³⁷.

Eski Uygur Türkçesinde ise *bir ödün* madde başında ‘yalnız bir defa, yalnız bir kez, bir öğün’ anlamları tespit edilmiştir²³⁸. *ödün* şekliyle **Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı** isimli eserde ‘zaman’ manasındadır²³⁹. **Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü**’nde *öğün~öyn ~öyün* ‘öğün’ biçimleriyle yer almaktadır²⁴⁰ Osmanlı Türkçesine ise **Kamus-ı Türkî**’de *önü* ya da *öğün* biçiminde Fransızca *portion* kelimesi ile anlam

²³⁴ Eren, a.g.m., s. 2.

²³⁵ Ayverdi, a.g.e., s. 961.

²³⁶ Akar, a.g.e., s. 219.

²³⁷ **Derleme Sözlüğü**, c.V, s. 3322.

²³⁸ Caferoğlu, a.g.e., s. 43.

²³⁹ Doğan, Usta, a.g.e., s. 248.

²⁴⁰ Kanar, a.g.e., s. 545.

bakımından olarak ilişkilendirilmiştir²⁴¹ **Lehçe-i Osmanî**'de ise *öğün* kelimesi 'oturanın önüne bir defada konulan pay' manasındadır²⁴².

Çağdaş Türk lehçelerinde ise *öğün* kelimesi sadece Azerbaycan Türkçesinde *öyne* biçiminde 'defa kere' anlamlarında tespit edilmiştir²⁴³. Yeni Uygur Türkçesinde *ögün* 'öbür gün' anlamındadır²⁴⁴.

İncelenen köken bilimi çalışmalarında *öğün* kelimesi Eski Türkçe *öd* 'zaman, vakit' anlamlarına gelen sözden türetildiği ve kelimenin orta hecesinde /d/ > /y/ > /ğ/ biçiminde ses değişikliklerinin meydana geldiği açıklanmıştır.

2.16. Öğür

2.16.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Öğür 'hlk. akran; sf.öğrenmiş; sf. Alışılmış, yadırganmaz olmuş, menus; takım, fırka, zümre' (TRS: 1841).

2.16.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: *ögür* (Gabain: 290). **KarT:** *ügür* (KB İndeks: 504). **EAT.:** [اوگور] *ögür* (EATS: 535), (KE: 1025). **Osm.:** [اوگور] *ögür* (KT: 952), (LO: 299), (Meninski 1680 I: 530-531).

2.16.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Sadece **Alt.:** *üür* (AltS.: 199), **Tuv.:** *öör, öörü* (Monguş: 159) sözlüklerinde *ögür* kelimesine rastlanılmıştır.

²⁴¹ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 956.

²⁴² Ahmet Vefik Paşa, **a.g.e.**, s. 299.

²⁴³ Altaylı, **a.g.e.**, c.II, s. 949.

²⁴⁴ Necip, **a.g.e.**, s. 304.

2.16.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 익숙하다 (iksukada). **Mo.:** Tespit edilemedi.

2.16.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *öğür* kelimesi ‘sürü özellikle at sürüsü’ anlamlarındadır. *Öğür* kelimesinin bazı modern Türk lehçelerinde yaşadığı ve ‘ehlileştirilmiş ya da evcilleştirilmiş hayvan; dost, arkadaş’ manalarında kullanıldığı ifade edilmiştir²⁴⁵.

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov isimli eserde *ögür* kelimesi madde başı olarak alınmamıştır ancak *öğren-* fiilinin kökeni incelenirken *öğür* kelimesi hakkında bilgi verilmiştir. Kelimenin anlam ve yapı bakımında analizleri için *ö-* ‘bilmek’ *ög* ‘fikir’ sözlerinin incelenmesi önerilmiştir²⁴⁶.

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen isimli eserde *öğür* kelimesi ‘sürü, hayvanlar; ortaklaşa birlikte yaşamak’ anlamlarındadır. Osmanlı Türkçesinde *öjür*, *övür*, Çağatay Türkçesinde *üjür* biçimlerinde kullanıldığı belirtilmiştir. Kelimenin Moğolca *ügür* ‘arkadaşlık’ kelimesinden geldiği bilgisi verilmiştir²⁴⁷.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *öğür* kelimesi hakkında *öğür* / *övür* madde başında ‘ehlileştirilmiş hayvan, sürü; alışılmış; aynı yaşta ve aynı boyada olan (kimse); yadırganmaz dost’ anlamlarındadır. Kelimenin kökeni Eski Türkçe *ögür* ‘sürü, at sürüsü’ şeklinde ele alınmıştır²⁴⁸.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü’nde *öğür* ile ilgili olarak ‘yaşça yakın, boydaş, yaşıt, taydaş, akran; öğrenmiş alışmış; alışılmış; takım, fırka, zümre’ manalarındadır ve kelimenin kökeni “*ögür* < **ök-* ‘yığmak, biriktirmek’ (DLT) + -*ür* şeklinde izah edilmiştir²⁴⁹.

²⁴⁵ Clauson, **a.g.e.**, s. 112.

²⁴⁶ Sevortyan, **a.g.e.**, c.I, s. 499.

²⁴⁷ Räsänen, **a.g.e.**, s. 369.

²⁴⁸ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 205.

²⁴⁹ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 654.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *ögür*, öğür-övür madde başında “Eski Türkçe *ögür* ‘sürü, bölük’ten [?]” biçiminde açıklanmıştır²⁵⁰.

Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka’da *öör* kelimesi ‘bir yerde bulunanlar grup oluşturanlar -yani topluluk, sürü gibi-; birlikte olan insanlar hayvanlar, yolcular’; Tofa Türkçesinde *öör* ‘grup sürü topluluk, arkadaş’ anlamlarındadır. Kelimenin kökeni üzerine M. Räsänen’in görüşüne karşı çıkmıştır *ögür* sözünün Türkçeden Moğolcaya geçmiş bir söz olduğu ifade edilmiştir²⁵¹.

2.16.6. Değerlendirme

Öğür ‘akran, boydaş, yaşıtlı; öğrenmiş; alışılmış olan, yadırganmayan; eş, takım, zümre’ anlamlarında kullanılmaktadır. Tarama Sözlüğü’nde *ögür* ‘eş, birbirine alışmış olan (canlılar)’²⁵², Derleme Sözlüğü’nde ise *ögür* ‘I göğüs’, ‘II [övür (I) -1 öyür (I)] aynı yaşta olanlar, yaşıtlı; arkadaş, dost, eş; birbirine benzeyen, aynı türde olan; birbirinden ayrılmayan, birbirine alışık, yakın (insan ya da hayvan)’²⁵³.

Tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygur Türkçesinde **Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı** isimli eserde *ögür* ‘hara, sürü’ anlamlarıyla yer almaktadır²⁵⁴. Karahanlı Türkçesi döneminde DLT Dizini’nde *ögür* ‘koyun, geyik, bağirtlak kuşu, deve, cariyeye gibi şeylerin toplu bir hâlde bulunması, bunların sürüsü, bölük’²⁵⁵ anlamlarında, KB’de ise *ügür* ‘sürü’ biçimiyle tespit edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde *ögür* ‘alışkın, alışkanlık kazanmış; eş arkadaş’²⁵⁶ Osmanlı Türkçesinde ise *ögür* ‘öğrenmiş, terbiye olmuş, alışık (hayvan)’²⁵⁷ anlamlarındadır.

İncelenen Çağdaş Türk lehçelerinde Tuva Türkçesinde *öör* ‘ögür’²⁵⁸ anlamlarındadır ve biçimsel olarak Tuva Türkçesinde /g/ foneminin düşmesiyle yan

²⁵⁰ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 961.

²⁵¹ Tatarintsev, **a.g.e.**, c.IV, s. 299-300.

²⁵² **Tarama Sözlüğü**, c.V, s. 3066.

²⁵³ **Derleme Sözlüğü**, c.V, s. 3323.

²⁵⁴ Doğan, Usta, **a.g.e.**, s. 251.

²⁵⁵ Atalay, **a.g.e.**, s. 452.

²⁵⁶ Kanar, **a.g.e.**, s. 535.

²⁵⁷ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 952.

²⁵⁸ Monguş, **a.g.e.**, s. 159.

yana gelen iki ünlü uzunluk oluşturmuştur. Altay Türkçesinde ise ‘at sürüsü, sürü’ anlamlarında *üür* şeklindedir²⁵⁹.

Tetkik edilen köken bilimi araştırmalarında *öğür* kelimesi Eski Türkçe *ögür* ‘sürü’ ya da Orta Türkçe *ögür* ‘bazı hayvanların toplu hâlde bulunması, bunların sürüsü, bölük’ kelimelerinden geldiği ifade edilir. Tuncer Gülensoy, kelimenin *ök- ‘yığmak, biriktirmek’ kelimesine -ür+ ekinin gelmesiyle türediğini belirtir. Ayrıca M. Räsänen, *öğür* kelimesinin Moğolcadan alıntı olabileceğini bilgisini vermiştir.

2.17. Öğüt

2.17.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Öğüt ‘bir kimseye yapması veya yapmaması gereken şeyler için söylenen söz, nasihat’ (TRS: 1841).

2.17.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: *ögüt* (Gabain: 290), (EUTS: 149), (Doğan, Usta: 251). **KarT.:** *ögüt* (Ercilasun, Akkoyunlu: 785). *ögüt* (ATB: 372) , *öt* (KB İndeks: 365). **EAT.:** [اوگود] *ögüd* (EATS: 535), *ögüt* (Dede Korkut II: 242), (KE: 1025), (YZ: 397). **Osm.:** [اوگوت] *ögüt* (KT: 952), (LO: 299), (Meninski 1680 I: 529).

2.17.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Az.Tü.: *öyüd* (Altaylı II: 949). **Başk.:** *ögöt* (Özşahin: 459). **Çuv.:** *üküt* (Bayram: 799). **KrmT.:** *ögüt* (KrmTS.: 249). **KrT.:** *ögüt, ügüt* (KKSV.: 169). **Özb.:** *o ğit* (Yusufova: 435). **Tat.:** *ügět* (Ehmetyanov: 239). **Trkm.:** *övüt* (TÜTS: 511). **YUyg.:** *ögüt* (Necipoviç: 304)²⁶⁰.

²⁵⁹ Gürsoy, Duranlı, **a.g.e.**, s.199.

²⁶⁰ Diğer Türk lehçelerindeki *ögüt* anlamına gelen kelimeler: **Alt.:** *ömö* (AltS.: 143). **Ga.:** Tespit edilemedi. **Hks.:** *çöp I* (HksS.: 105). **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kaz.:** *nasiyhat* (KazS.: 470). **Kırg.:** *keşeş* (KTLS I: 674). **Kum.:** *maslahat wa’za*, (KumS.: 195, 365). **Tuv.:** *süme* (Monguş: 193). **Yak.:** *sübe, üöretii, öydötüü, ıyı* (Vasiliev: 208).

2.17.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 도움말 (doummal). **Mo.:** *nomlal* /нoмлoл/ nomlol (Lessing: 719).

2.17.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *ögüt* kelimesi ‘tavsiye, öğüt, uyarı’ anlamlarındadır ve *ö-* fiilinden türetildiği izah edilmiştir. Ardından çoğu modern Türk lehçesinde yaşadığı ve bazen /ü-/ vokali ile başladığı ifade edilmiştir²⁶¹.

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov’da *ögüt* kelimesinin *ög-~ök-* fiilinden türetilmiş isim olarak ele alınmıştır. *Öğüt* kelimesinin anlam bakımından *öt*, *ötlük* isimleri ile bağlantılı olduğu da ifade edilmiştir²⁶².

Drevnetyurkskiy Slovar isimli eserde *ögüt* I ‘tavsiye, öğüt’ ve *ögüt* II ‘övgü’ anlamındadır ve Atabetü’l-hakâyık’tan *ögä bilmäs ergä ögüt ögrätür* cümlesine yer verilmiştir²⁶³.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati’nde *ögüt/öğüt/övüt* madde başında Eski Türkçeden beri kullanıldığı açıklanmış ve kelime hakkında H. Eren’e yönlendirme yapılmıştır²⁶⁴.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü’nde *ögüt* ‘nasihat’ manasındadır. *Öğüt* kelimesi <*ö- ‘düşünmek’+ -g-(ü)t ya da <ET. *öt ‘öğüt’ şeklinde izah edilmiştir²⁶⁵.

Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü isimli eserde ise *ögüt* kelimesinin ‘bir kimseye yapması veya yapmaması gereken şeyler için söylenen söz, nasihat’ anlamındadır. Kelimenin Orta Türkçeden beri *ögüt*, *övüt* biçiminde kullanıldığını ifade edilmiştir. Ardından kelime hakkında daha önce yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir: Clauson’a göre *ö-* ‘düşünmek’ kökünden -güt ekiyle kurulmuş bir

²⁶¹ Clauson, **a.g.e.**, s. 102.

²⁶² Sevortyan, **a.g.e.**, s. 500-501.

²⁶³ Nadalyayev, vd., **a.g.e.**, s. 382.

²⁶⁴ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 206.

²⁶⁵ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 655.

kelimedir; Brockelmann tarafından *ög-* fiilinden *-t* ekiyle kurulan bir söz olduğu; M. Räsänen, *ög-* ‘övmek’ kökünden türetilmiş bir kelime olarak değerlendirmiştir. E. V. Sevortyan, *ög-* ‘inandırmak, kandırmak’, ‘etki yapmak’, ‘dokunmak’ kökünden geldiği bilgileri verilmiştir²⁶⁶.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *öğüt* kelimesi ile ilgili olarak Eski Türkçe *ögüt* kelimesinden geldiği belirtilmiştir²⁶⁷.

Türkmen Diliniñ Sözköki (Etimologik) Sözlüğü’nde *öwüt* kelimesinin ‘nasihat, akıl’ manalarına geldiği ve bu sözün aslının *ögüt* olduğu ifade edilmiştir. Kelimenin *ög* ‘akıl, oy, fikir’ sözüne isimden isim yapma eki *+üt* ekinin eklenmesiyle türetildiği bilgisi verilmiştir²⁶⁸.

Tatar Türkçesinin Köken Bilimi Sözlüğü’nde ise *ügět* kelimesinin Türkiye E. V. Sevortyan’a atıfta bulunarak *ög-* ‘derin düşüncelere dalmak’ fiilinden *-t* eki ile türetildiği izah edilmiştir²⁶⁹.

Üzbek Tilining Etimologik Luğati (Turkiy Sözlär) isimli eserde *o’git* kelimesi ‘yol gösterme için söylenilen fikir, nasihat’ manalarındadır. Eski Türkçedeki ‘fikir bildirmek’ anlamındaki *ög-* fiilinden *-(ü)t* eki ile türetildiğini ancak daha sonra Özbek Türkçesinde *ö* vokalinin inceliğini kaybetmesinden ötürü *o’git* şeklinde kullanıldığı açıklanmıştır²⁷⁰.

Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka isimli eserde Çuvaş Türkçesi *uket* ‘öğüt, nasihat’ kelimesinin kökeni hakkında bir bilgi verilmemiştir²⁷¹.

“Öksüz Öğüt Üvey Kardeş Mi? Bir Etimoloji Denemesi” isimli makalede *öğüt* kelimesinin ‘anne’ anlamındaki *ög* kelimesinden türetilmiş olabileceğine değinilmiştir²⁷².

²⁶⁶ Eren, **a.g.e.**, s. 314.

²⁶⁷ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 961.

²⁶⁸ Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 274.

²⁶⁹ Ahmetyanov, **a.g.e.**, c.II, s. 364.

²⁷⁰ Rahmatullayev, **a.g.e.**, s. 473.

²⁷¹ Fedotov, **a.g.e.**, c.II, s. 299.

²⁷² N. İlhan, “Öksüz Öğüt Üvey Kardeş Mi? Bir Etimoloji Denemesi” **Turkish Studies**, Turkey, V: 6/1 Winter 2011, p. 473-481.

Düşünen Türkçe isimli eserinde *öğüt* kelimesinin ‘bir başkasına akıl vermek’ anlamından dolayı *ög* ‘akıl’ sözü ile aralarında bağ olduğundan bahsedilmiştir. Ali Akar bu kelimeyi “akıl anlamına gelen *ög* ismine +i- (daha sonra +ü) getirilerek *öğüt* vermek, nasihat etmek anlamında *öğü-* fiili yapılmıştır. Bu fiilden, fiilden isim yapma eki –t ile *öğüt* sözü yapılmıştır.” şeklinde izah etmiştir²⁷³.

2.17.6. Değerlendirme

Öğüt kelimesi ‘bir kimseye yapması veya yapmaması gerekli olan davranışlar hususunda söylenen söz, nasihat’ anlamlarına gelmektedir. Tarihî Türk lehçelerinde Eski Türkçede Eski Türkçenin Grameri isimli eserde *öğüt* kelimesinin ‘nasihat’ anlamıyla yer almaktadır²⁷⁴. Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde de *öğüt* kelimesi *öğüt* biçimiyle ve aynı anlamda tespit edilmiştir²⁷⁵. Karahanlı Türkçesinde de DLT’de *öğüt* biçimindedir²⁷⁶. KB’de *öğüt* sözü, *öt* biçimiyle ‘öğüt, nasihat’ tespit edilmiştir²⁷⁷. ATB’de ise *öğüt* kelimesi incelenen diğer eserlerden farklı olarak ‘medih ve övme’ anlamlarındadır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde ise *ögüd* biçimiyle tespit edilmiştir²⁷⁸. Osmanlı Türkçesinde artık Türkiye Türkçesindeki kullanım şekliyle sözlüklerde yer almaktadır *öğüt* ‘nush, nasihat, pend, vaaz’²⁷⁹.

Çağdaş Türk lehçelerinde *öğüt* kelimesi Azerbaycan Türkçesinde ince vokallerin yanında veya arasında bulunan /ğ/ konsonantının her zaman /y/ olmasından dolayı *öyüd* biçimindedir ayrıca Türkiye Türkçesinde son hecede bulunmayan ‘b, c, d, g’ sesleri bazı kelimelerin sonunda bulunabilir. Türkmen Türkçesinde *öğüt* kelimesi Eski ve Orta Türkçe dönemine ait kelimelerin orta hecesinde /g/ fonemleri >/v/ değişiminden dolayı *övüt* biçimindedir. Özbek Türkçesinde /ö/ vokalinin inceliğini kaybederek /o/ vokaline dönüşür, *öğüt* kelimesi de bu ses olayı neticesinde *o’git*

²⁷³ Akar, **a.g.e.**, s. 221.

²⁷⁴ Gabain, **a.g.e.**, s. 290.

²⁷⁵ Caferoğlu, **a.g.e.**, s. 149.

²⁷⁶ Ercilasun, Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 785.

²⁷⁷ Arat, **a.g.e.**, s. 365.

²⁷⁸ Kanar, **a.g.e.**, s. 535.

²⁷⁹ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 952; Ahmet Vefik Paşa, **a.g.e.**, s. 299.

biçimindedir ve ikinci hecedeki /ü/>/i/ değişimi görülmektedir. Yeni Uygur Türkçesi, Kırım Tatar Türkçesi ve Karay Türkçesinde kelime *ögüt* biçimindedir. Tatar Türkçesinde geniş yuvarlak vokaller daralır bu ses olayından dolayı *ögüt* kelimesi Tatar Türkçesinde *ügët* biçimindedir. Başkurt Türkçesinde de görülen bu ses olayı *ögöt* kelimesinde gerçekleşmemiştir. Ancak ikinci hecedeki ü vokali ö vokaline değişmiştir bu da Başkurt Türkçesinin karakteristik özelliklerinden olan dar yuvarlak vokallerde genişleme olayına örnektir. Çuvaş Türkçesinde *ögüt* sözcüğü *ükīt* biçimindedir. Çuvaş Türkçesinde Eski Türkçedeki /u,ü/ vokalleri genellikle /ĩ/ olur.

İncelenen köken bilimi sözlük ve araştırmalarında *ögüt* kelimesi hakkında Eski Uygur Türkçesinden beri *ögüt* biçimiyle kullanıldığı ve ö- ‘düşünmek’, *ög* ‘akıl’, *ög-* ‘övmek’ gibi kelimelerin *ögüt* sözünün kökü olabileceği görüşleri bulunmaktadır.

2.18. Öhö

2.18.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Öhö ‘bir kimsenin kendi varlığını belli etmek, söylenen bir şey üzerine dikkat çekmek, birine takılmak vb. amaçla öksürür gibi yaparak çıkardığı ses’ (TRS: 1842).

2.18.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET., KarT, EAT., dönemleri için incelenen sözlüklerde *öhö* sözüne rastlanılmadı. Osm.: [او هو] *öhö~öhü* (KT: 953).

2.18.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Az.Tü.: *öhö* (Altaylı II: 942). Özb.: *o’ho* (Yusufova: 435). Trkm.: *oho* (TÜTS: 484). YUyg.: *ohuy, ohü* (Tüzgen: 681)²⁸⁰.

2.18.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko., Mo. Tespit edilemedi.

²⁸⁰ ‘öhö’ anlamında Çuv.: *ehhīm* (Bayram: 970). Alt., Başk., Ga., Hks., KBalk., Kaz., Kırg., KrmT., KrT., Kum., Tat., Tuv., Yak. tespit edilemedi.

2.18.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *öhö* sözü madde başı olarak alınmış ancak herhangi bir etimolojik yorum yapılmamıştır sadece kelimenin anlamına yer verilmiştir: ‘alay veya aşağılama gösteren nida’²⁸¹.

2.18.6. Değerlendirme

Öhö kelimesi ‘bir kimsenin dikkatini çekmek amacıyla öksürür gibi yaparak çıkardığı taklidi ses’. Kelime tarihî dönem sözlüklerinde sadece Osmanlı Türkçesinde *öhö* ~ *öhü* ‘harf-i nidâ öksürük sesini taklitten istihza tabiridir’ şeklinde **Kamus-ı Türkî**’de tespit edilmiştir²⁸².

Çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *öhö* ‘öksürürken çıkarılan ses’ anlamındadır²⁸³. Türkmen Türkçesinde *oho* ‘beğeniye belirtmekte kullanılan bir ünlem’²⁸⁴, Özbek Türkçesinde *o* ‘ho’ biçimiyle ‘öhö, öksürmeyi ifade eder’²⁸⁵ anlamıyla tespit edilmiştir.

İncelenen köken bilimi sözlük ve araştırmalarında madde başı olarak sadece **Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati**’nde alınmıştır ve kelime hakkında herhangi bir köken açıklaması yapılamamış yansıma kelime olduğu ifade edilmiştir.

2.19. Ökçe

2.19.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Ökçe ‘ayakkabı altının topuğa rastlayan yüksek bölümü, topuk; topuğun arka bölümü; *hlk.* Saban demirinin geçtiği ağaç parçası’ (TRS: 1842).

²⁸¹ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 207.

²⁸² Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 953.

²⁸³ Altaylı, **a.g.e.**, c.II, s. 942.

²⁸⁴ Tekin, vd., **a.g.e.**, s. 484.

²⁸⁵ Yusufova, **a.g.e.**, s. 435.

2.19.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET., KarT. dönemlerinde tespit edilemedi. **EAT.:** *ökçe* (Dede Korkut II: 241), *ökce* (Bahşayış: 171). **Osm.:** [وکچه] *ökçe* (KT: 953), (LO: 300), (Meninski 1680 I: 530), (Redhouse: 262).

2.19.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Az.Tü.: *ökce* (Altaylı II: 943). **Başk.:** *ükse* (Özşahin: 670). **Ga.:** *ökçe* (GaS.: 188). **Kaz.:** *ökçe* (KazS.: 503). **Kırg.:** *ökçö* (Yudahin: 607). **KrmT.:** *ökçe* (KrmTS: 249). **Özb.:** *o kcha*, (Yusufova: 435). **Tat.:** *ükçe* (Ehmetyanov: 239). **Trkm.:** *ökce* (TÜTS: 502). **YUyg.:** *ökçe* (Necipoviç: 304), (Tüzgen: 682).²⁸⁶

2.19.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 굵 (gup), 발꿈치 (balkkumchi). **Mo.:** *ösügey* /ӨСҮГҮЙ/ *ösgiy* (Lessing: 781).

2.19.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde *ökçe* kelimesi hakkında, ök ‘destek, direk’ maddesinde Osmanlı Türkçesinde *ökçä* ‘temel; topuk’ anlamlarına geldiği ve Moğolca *öskei*, *ösügei* ‘topuk’ kelimeleri için olası akrabalık olabileceği bilgileri verilmiştir²⁸⁷.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *ökçe* kelimesi ‘ayakkabının topuk altındaki kısmı’ manalarında. Kelimenin kökeni Çağatay Türkçesinde *ökçe* kelimesi olduğu belirtilmiştir²⁸⁸.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *ökçe* sözü *ökçe* ‘ayakkabı altının topuğa rastlayan yüksek bölümü’

²⁸⁶ Diğer Türk lehçelerinde ‘ökçe’ anlamında kullanılan kelimeler: **Alt.:** Tespit edilemedi. **Çuv.:** *kile* (Bayram: 294). **Hks.:** *taha* (HksS.: 484). **KBalk.:** *taban* (KBalkS.: 369). **Kum.:** *taban 2* (KumS.: 317). **KrT.:** Tespit edilemedi. **Tuv.:** *eejek* (Monguş: 310). **Yak.:** *xobuluk* (Vasiliev: 208).

²⁸⁷ Räsänen, **a.g.e.**, s. 370.

²⁸⁸ Tietze, **a.g.e.**, c. VI, s. 207.

anlamındadır. Kelimenin kökü <*ük-‘yığmak, kümelemek; yükseltmek’ *ök + e + çe şeklinde ele alınmıştır²⁸⁹.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *ökçe* kelimesi “kökü belli değildir” şeklinde açıklanmıştır²⁹⁰.

Türkmen Diliniň Sözköki (Etimologik) Sözlüğü isimli eserde *ökje* kelimesi “Tabanın arka tarafını, ayakkabının da alt arka tarafında bulunan türlü kalınlıktaki sert tabanı anlatan *ökje* kelimesi *ök* kökünden ve küçültme bildiren *-je* ekinden oluşur” şeklinde izah edilmiştir. Ayrıca *ök* kelimesinin Eski Türk lehçelerinde ve hâlen Türk lehçelerinin Kıpçak sahasında ‘direk, destek’ manasını ifade ettiği de belirtilmiştir²⁹¹.

Etimologičeskiy Slovar Tatarskogo Yazıka isimli eserde Tatar Türkçesindeki *ükçe* kelimesinin kökeninin Orta Türkçe Dönemi *ök~ög* sözünün ‘Çağatay Türkçesinde kol, sütun, direk’ olduğu bilgisi verilmiştir²⁹².

2.19.6. Değerlendirme

Ökçe kelimesi ‘ayakkabı altında yer alan topuk, topuğun arka bölümü, saban demirinin geçtiği ağaç parçası’ anlamlarındadır. Derleme Sözlüğü’nde *ökçe* ‘saban demirinin geçtiği eğri ağaç parçası, sabanın elle tutulan yeri, eski yapılarda kapı ve pencere kanatlarının geçtiği demir parçası’ manalarında yer almaktadır²⁹³.

Tarihî Türk lehçelerinden Osmanlı Türkçesinde ise ‘topuğun arkası, kunduranın topuğun altına gelen yeri, akıp, topuk’ anlamları ile tespit edilmiştir²⁹⁴.

Çağdaş Türk lehçelerinde *ökçe* kelimesi ‘topuk’ anlamındadır. Azerbaycan Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde kelime *ökce* biçimindedir. Yeni Uygur Türkçesinde *ökçe* biçimindedir. Tatar Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki geniş

²⁸⁹ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 656.

²⁹⁰ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 961.

²⁹¹ Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 268.

²⁹² Ahmetyanov, **a.g.e.**, c.II, s. 368.

²⁹³ **Derleme Sözlüğü**, c.V, s. 3327.

²⁹⁴ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 953; Ahmet Vefik Paşa, **a.g.e.**, s. 300.

yuvarlak ünlülerin daralması ses olayından ötürü *ükçe* biçimindedir. Aynı ses olayı Başkurt Türkçesinde de görülür ve Başkurt Türkçesinde Tatar Türkçesinden farklı olarak /ç/ fonemleri > /s/ olur bunun neticesinde *ökçe* kelimesi Başkurt Türkçesinde *ükse* ‘topuk, aşık; ökçe’²⁹⁵. Özbek Türkçesinde ünlülerin inceliğini kaybetmesinden dolayı *ökçe* kelimesi *o kcha* şeklindedir. Kırgız Türkçesinde de ilk hecedeki yuvarlak vokallerin etkisiyle diğer hecelerde bulunan düz geniş vokaller yuvarlaklaşır bu ses olayından dolayı *ökçe* kelimesi Kırgız Türkçesinde *ökçö* biçimindedir.

Tetkik edilen köken bilimi sözlük ve araştırmalarında ise *ökçe* kelimesi hakkında Çağatay Türkçesi döneminden beri kullanıldığı ve kökü hakkında **ük-* ‘yığmak, yükselmek’ ya da **ök* ‘direk, destek’ manasındaki kelimelerden türemiş olabileceği bilgilerine ulaşılmıştır.

2.20. Öke²⁹⁶

2.20.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Öke ‘deha sahibi kimse, dâhi’ (TRS: 1842).

2.20.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: *ögä* (EUTS: 146). **KarT.:** *öge~öge* (Ercilasun, Akkoyunlu: 784), *öge* (KB İndeks: 355). **EAT., Osm.** için incelenen sözlüklerde *öke* kelimesine rastlanılmadı.

2.20.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Çağdaş Türk lehçeleri için incelenen sözlüklerde *öke* kelimesine rastlanılmadı²⁹⁷.

²⁹⁵ Özşahin, **a.g.e.**, s. 670.

²⁹⁶ İncelenen bazı eserlerde *öke* kelimesinin dil inkılabından sonra Türkçenin söz varlığına katıldığı ve öncesinde bu anlamda dâhi kelimesi kullanıldığı ifade edilmiştir bk. A. Özgün Öztürk, **Dil İnkılabının Türkçenin Söz Varlığına Etkileri**, Ankara, TDK Yay., 2019, s. 276; Y. Çolpan, **Ataç’ın Sözcükleri**, Ankara, TDK Yay., 1963, s. 73. Ancak bu çalışmada tarihî Türk lehçelerinde tespit edildiğinden ötürü Dil Devrimi sonrası kelime olarak ele alınmamıştır.

²⁹⁷ **KrmT.:** *öke* sözü ‘öfke’ anlamındadır.

2.20.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 천재 1 (天才) (cheonjae), 영재 (英才) (yeongjae). **Mo.:** mergen /мәргән/ mergen (Lessing: 657).

2.20.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish adlı eserde *öke* kelimesi *öge* maddesinde *ö-* fiilinden türediği ‘yüksek Türk unvanı’, kabaca danışman ile eşdeğer olduğu *öge* unvanı ‘zeki, anlayışlı ve yaşlı’ kişilere verildiği izah edilmiştir²⁹⁸.

Drevnetyurkskiy Slovar’da *öke* sözü *öge* maddesinde ‘bilge, akıllı’ anlamlarındadır. Kutadgu Bilig’ten örnek cümlelere yer verilmiştir: *negü tir eşit emdi bilge öge, ögi bolsa ötrü atağu öge*²⁹⁹.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *öke* ‘büyük kardeş, abla’ anlamındadır ve kelimenin kökeni hakkında bilgi verilmemiştir³⁰⁰.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü’nde *öke* kelimesi ‘halk ağızlarında büyük kardeş, abla’, DLT’de *öge* ‘yaşlı kimse’ anlamlarını ihtiva ettiği belirtilmiştir. *öge* maddesinde ‘dahi’ manasında ağızlarda kullanıldığı izah edilmiş, kelimenin kökeni Eski Uygur Türkçesi *ögä* kelimesine götürülmüştür³⁰¹.

2.20.6. Değerlendirme

Öke ‘deha kimse, dahi’ anlamlarına gelmektedir. Derleme Sözlüğü’nde *öge* biçiminde ‘dahi’ manasında tespit edilmiştir ve *öke* ise ‘öfke, büyük abla kardeş’ anlamlarındadır³⁰².

Tarihî Türk lehçelerinde ilk olarak Eski Uygur Türkçesinde *ögä* biçimiyle ‘vekil, nazır, hekim; ün, şöhret’ anlamlarındadır. Daha sonra Karahanlı Türkçesinde

²⁹⁸ Clauson, **a.g.e.**, s. 101.

²⁹⁹ Nadalyayev, **a.g.e.**, s. 379.

³⁰⁰ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 208.

³⁰¹ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 650.

³⁰² **Derleme Sözlüğü**, c.V, s. 3315, 3327.

DLT’de *öge* kelimesi ‘aklı ve iz’anlı olan, yaşlı, işlerde denenmiş, halktan insanların unvanı; akılcı üstün olana verilen lakap’ şeklinde izah edilmiştir³⁰³.

Çağdaş Türk lehçelerinde *öke* kelimesi tespit edilememiştir.

İncelenen köken bilimi kaynaklarında kelimenin kökeni hakkında *ö-* fiillinden türeyen bir isim olarak Sir G. Clauson tarafından açıklanmıştır. T. Gülensoy kelimeyi *öge* maddesinde incelemiş Eski Türkçe *ögä* kelimesinden geldiğini belirtmiştir. Kelimenin dil devriminden sonra Türkçenin söz varlığına katıldığı fikirleri de bulunmaktadır.

2.21. Öksüz

2.21.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Öksüz ‘anası veya hem anası hem babası ölmüş olan (çocuk); kimsesiz olmak’ (TRS: 1842).

2.21.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: *ögsüz* (Tekin: 164), (Ergin: 108), (Gabain: 290), (EUTS: 148), *ögsiz~ögsüz* (Doğan, Usta: 251). . **KarT.:** *ögsüz* (Ercilasun, Akkoyunlu: 785). **EAT.:** [اوکسر] *öksüz* (EATS: 537), (Dede Korkut II: 241), (KE: 1025), *ögsüz* (YZ: 397). **Osm.:** [اوکسر] *öksüz* (KT: 953), (LO: 300), (Meninski 1680 I: 532), (Redhouse: 262).

2.21.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Alt.: *ösküs* (AltS.: 145). **Az. Tü.:** *öksüz* (Altaylı: 943). **Başk.:** *ükhëž* (Özşahin: 670). **Ga.:** *üüsüz* (GaS.: 252). **Hks.:** *ökis* (HksS.: 348). **KBalk.:** *öksüz* (KBalkS.: 316). **KrmT.:** *öksüz* (KrmTS.: 250). **KrT.:** *öksüz* (KKVS: 169). **Kum.:** *öksüz* (KumS.: 222). **Özb.:** *o’ksiz* (Yusufova: 435). **Tat.:** *üksiz* (KTLS I: 676). **Tuv.:** *ösküs* (Monguş: 161).

³⁰⁴.

³⁰³ Ercilasun, Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 784.

³⁰⁴ **Çuv.:** *hır, tilih* (Bayram: 835, 701). **Kaz.:** *jetim* (KazS.: 206). **Kırg.:** *cetim* (KTLS I: 676). **Trkm.:** *yetim* (Ünsal, 2014: 152). **YUyg.:** *jitim* (KTLS I: 677), *yitim, yalguz* (Tüzgen: 682). **Yak.:** *tulaayax* (Vasiliev: 209)

2.21.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 고아 (孤兒) Noun (goa). **Mo.:** önüçin /ӨНӨЧИН/ önöçin (Lessing: 774).

2.21.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde ögsüz maddesinde ög kelimesine yoksunluk eki eklenerek ‘annesiz’ anlamında gelen kelime olduğu belirtilmiştir. Normalde ‘yetim’ manasındadır, ‘babasız’ anlamında nadir kullanılmasından ötürü Kuzeydoğu dil grubunda çoğunlukla ‘çaresiz, yoksul’ manalarında bulunur. Güneydoğu Türk lehçeleri haricinde çoğu modern Türk lehçesinde kullanılır ve genellikle -g- sesi ötümsüzleştiği bilgileri verilmiştir³⁰⁵.

Drevnetyurkskiy Slovar’da öksüz kelimesi ögsüz I maddesinde ‘annesiz, yetim’ manasındadır. KB’den *kiçig kaldı oğlum yetim ögsüzün* cümlesi örnek verilmiştir³⁰⁶.

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde öksüz kelimesi, Eski Türkçe ög ‘anne, üvey anne’ maddesinde Eski Uygur Türkçesinde ög-süz ‘öksüz, yetim (annesiz)’ anlamındadır ve aynı kelimenin Osmanlı Türkçesinde öksüz biçiminde olduğu da belirtilmiştir³⁰⁷.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde öksüz ‘anasız, annesi ölmüş çocuk’ manalarındadır. H. Eren’e ve S. G. Clauson’a atıf yapılarak kökeni < Eski Türkçe ög ‘ana’ + süz şeklinde açıklanmıştır³⁰⁸.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi’nde öksüz ‘anası veya hem anası hem babası ölmüş olan (çocuk)’ anlamındadır ve kökeni hakkında Eski Türkçe ve Orta Türkçe ög ‘anne’ sözüne +süz ekinin eklenmesi ile meydana geldiği izah edilmiştir³⁰⁹.

³⁰⁵ Clauson, **a.g.e.**, s. 116.

³⁰⁶ Nadalyayev, **a.g.e.**, s. 381.

³⁰⁷ Räsänen, **a.g.e.**, s. 328.

³⁰⁸ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 209-210.

³⁰⁹ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 657.

Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü'nde *öksüz* kelimesi 'anası ölmüş olan (çocuk)' anlamındadır ve Eski Kıpçak Türkçesinden başlayarak -g- konsonantının ötümsüzleştiği belirtilmiştir. Ayrıca Çuvaş Türkçesindeki *tīlīh* 'öksüz' sözünün *tul* 'dul' kelimesine eklenen küçültme eki ile yapıldığı da ifade edilmiştir³¹⁰.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te *öksüz* kelimesinin menşei ile ilgili olarak "Eski Türkçe *ögsüz* <ög 'anne'" açıklaması yapılmıştır³¹¹.

Üzbek Tilining Etimologik Luğati (Turkiy Sūzlar) isimli eserde Özbek Türkçesinde *o* 'ksiz' kelimesiyle ilgili olarak şu açıklamalar yapılmıştır: 'anne babasız, yetim, himaye altına alan yok' Eski Türkçedeki 'ana' manasını ifade eden *ög* adı +*süz* eki ile meydana geldiği izah edilmiştir. Özbek Türkçesinde /ö/ vokalinin inceliğini kaybettiği ve ikinci hecedeki /ü/ > /i/ değişikliği belirtilmiştir³¹².

Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka isimli eserde *ösküs* kelimesi ile 'öksüz, yetim; nadiren yalnız' anlamlarındadır. Bu sözün eski varyantının ise *ögsüz* olduğu belirtilmiştir. -sXz yoksunluk eki bazı Türk lehçelerinde kullanılmamaktadır ve Tuva Türkçesinde de durum böyledir bu sebepten kelimede metatez olayı gerçekleşmiştir³¹³.

Nadir İlhan'ın "Öksüz Ögüt Üvey Kardeş Mi? Bir Etimoloji Denemesi" isimli makalesinde *öksüz* kelimesiyle ilgili olarak detaylı açıklamalar yapmıştır özetle kelimenin kökeni ve yapısı hakkında herhangi bir tartışma ve şüphenin olmadığını ve kelimenin *ög* 'anne'+*süz* 'annesiz, annesi ölmüş' (*ögsüz* > *öksüz*) şeklinde meydana geldiğini ifade etmiştir³¹⁴.

Okan Celal Güngör'ün "Türkçede Öksüz ve Yetim Çocuklarla İlgili Sözcükler" isimli makalesinde de *öksüz* kelimesi ile ilgili olarak ilk kez *ögsüz* 'annesiz' biçimi ile

³¹⁰ Eren, **a.g.e.**, s. 314.

³¹¹ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 952.

³¹² Rahmatullayev, **a.g.e.**, s. 477.

³¹³ Tatarintsev, **a.g.e.**, c.IV, s. 419

³¹⁴ İlhan, **a.g.m.**, s. 474-476.

Orhun Abidelerinde geçtiğini aynı sözcüğün DLT’de ‘yetim’ anlamının yanında ‘şaşkın’ anlamının da olduğu belirtilmiştir³¹⁵.

Düşünen Türkçe isimli eserde *öksüz* kelimesinin -diğer çalışmalardaki gibi- *ög+süz* şeklinde türetildiği açıklanmıştır. Ayrıca çağdaş Türk lehçelerinde *yetim* sözünün kullanıldığı da ifade edilmiştir³¹⁶.

2.21.6. Değerlendirme

Öksüz kelimesi ‘annesi ya da hem annesi hem babası vefat etmiş çocuk, kimsesiz olmak’ manalarına gelmektedir.

Tarihî Türk lehçelerinde Köktürkçede *ögsüz* biçiminde ‘öksüz, anasız, at adı ?’ anlamlarıyla tespit edilmiştir³¹⁷. Eski Uygur Türkçesinde de aynı şekilde *ögsüz* ‘öksüz, annesiz; akılsız, zekâsız’ anlamlarındadır³¹⁸. Karahanlı Türkçesinde *ögsüz* biçiminde ‘yetim, şaşkın’ manalarını ihtiva etmektedir³¹⁹. Eski Anadolu Türkçesinde *öksüz* ‘annesi ölmüş’ anlamında kullanılmıştır³²⁰. Osmanlı Türkçesinde **Kamus-ı Türkî** adlı eserde *öksüz* “[göğüs demek olan «ök»ten yani kendisini der- âgûş edecek veya meme verecek kimsesi olmayan] Yetim, bîkes” şeklinde açıklanmıştır³²¹.

Çağdaş Türk lehçelerinde Azerbaycan Türkçesinde *öksüz* kelimesi ‘annesini veya babasını kaybetmiş çocuk, yetim// mec. Kimsesiz, bakımsız; mecaz anlamda bedbaht, talihsiz, başarısız’ anlamlarıyla tespit edilmiştir³²². Karaçay-Balkar, Kırım Tatar Türkçesi ve Karay Türkçesinde *öksüz* biçimindedir. Türkmen Türkçesinde *yetim* kelimesi kullanılmaktadır. Kırgız Türkçesinde *cetim*, Yeni Uygur Türkçesinde *jitim* biçimlerinde kullanılmaktadır. Tatar Türkçesinde kelime geniş yuvarlak ünlülerin

³¹⁵ Okan C. Güngör, “Türkçede Öksüz ve Yetim Çocuklarla İlgili Sözler”, **Teke Dergisi**, S. 5/1, Türkiye, 2016, s. 156.

³¹⁶ Akar, **a.g.e.**, s. 222.

³¹⁷ Tekin, **a.g.e.**, s. 164.

³¹⁸ Caferoğlu, **a.g.e.**, s. 148.

³¹⁹ Ercilasun, Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 785.

³²⁰ Kanar, **a.g.e.**, s. 537.

³²¹ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 953.

³²² Altaylı, **a.g.e.**, c.II, s. 943.

daralması sebebiyle *üksüz* biçimindedir³²³. Başkurt Türkçesinde de geniş yuvarlak ünlüler daralır ve Tatar Türkçesinden farklı olarak Başkurt Türkçesinde /s/>/h/ değişimi vardır bu sebeplerden *öksüz* kelimesi Başkurt Türkçesinde *ükhěž* biçimindedir³²⁴. Tuva Türkçesinde *öksüz* kelimesinde metatez olayı gerçekleşmiş ve Tuva Türkçesinin genel ses özelliklerinden olan kelime sonunda ötümlü ünsüz bulunmamasından dolayı kelime *ösküs* biçimiyle kullanılmaktadır. Ayrıca kelime diğer Türk lehçelerinden farklı olarak ‘dul’ anlamını da ihtiva etmektedir³²⁵. Altay Türkçesinde de *ösküs* biçimindedir³²⁶.

İncelenen köken bilimi araştırmalarında *öksüz* kelimesi kökeni hakkında Eski Türkçe *ögsüz* kelimesinden geldiği ve Eski Türkçe *ög* ‘anne’ sözcüğüne + *suz* ‘yoksunluk eki’ nin eklenmesi ile türetildiği kanısı hakimdir.

2.22. Öküz

2.22.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Öküz ‘çift sürmekte, kağı çekmekte kullanılan, etinden yararlanılan, iğdiş edilmiş erkek sığır; *mec.* Bön, görgüsüz, kaba, anlayışsız, yeteneksiz kimse; *argo* Cıvalı zar’ (TRS: 1843).

2.22.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: *öküz* (Gabain: 290), (EUTS: 149), (Doğan, Usta: 252). **KarT.:** *öküz* (Ercilasun, Akkoyunlu: 786). **EAT.:** [اوکز-اوکوز] *öküz* (EATS: 537), (Dede Korkut II: 242), *ökiz*, *öküz* (KE: 1025, 1026), (Bahşayış: 171). **Osm.:** [اوکوز] *öküz* (KT: 953), (LO: 300).

³²³ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, c.II, s. 676.

³²⁴ Özşahin, **a.g.e.**, s. 670.

³²⁵ Monguş, **a.g.e.**, s. 161.

³²⁶ Gürsoy, Duranlı, **a.g.e.**, s. 145.

2.22.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Az.Tü.: öküz (Altaylı II: 943). **Başk.:** ügëz (Özşahin: 669). **Çuv.:** vîkîr, mîkîr (Bayram: 122, 394). **Ga.:** öküz (GaS.: 188). **Hks.:** ögîs (HksS.: 347). **Kaz.:** ögiz (KazS.: 500). **KBalk.:** ögüz (KBalkS.: 315). **Kırg.:** ögüz (Yudahin: 607). **KrmT.:** ögüz (KrmTS.: 249). **KrT.:** ögüz (KKVS.: 169). **Kum.:** ögüz (KumS.: 221). **Özb.:** ho 'kiz' (Yusufova: 435). **Tat.:** ügëz (Ehmetyanov: 239). **Trkm.:** öküz (TÜTS: 502). **Yak.:** oğus (Vasiliev: 209). **YUyg.:** höküz (Necipoviç: 157), öküz (Tüzgen: 682)³²⁷.

2.22.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 수소 1 (susō). **Mo.:** üker /yxəp/ üher (Lessing: 1180).

2.22.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde öküz kelimesi, öküz (ököz) maddesinde 'büyükbaş hayvanlar için kullanılan birkaç terimden biri' şeklinde açıklanmaktadır ve 'ox' kelimesinin Türkçe karşılığı olduğu belirtilmiştir. İlgili maddede kelime hakkında yapılan köken bilimi çalışmalarına yer verilmiştir. Erken zamanlarda Moğolca hükerden alıntı olduğu (Prof. Erich Haenisch/ üker T. Kowalski). Scherbak'a göre Toharcadan alınmış bir kelime olduğuna değinilmiştir. Çoğu modern Türk lehçesinde yaşadığı ve genellikle 'iğdiş edilmiş boğa/öküz' anlamına geldiği bilgileri verilmiştir³²⁸.

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov'da isimli eserde öküz kelimesi ilk anlam bakımından açıklanmıştır: 'boğa; büyükbaş hayvanlarda erkek cinsi; kaba, görgüsüz, cahil; inek; bozkırlarda yaşayan; iyi ve dürüst biri temiz kalpli insan'. Daha sonra öküz kelimesi hakkında -Hint-Avrupa dil ailesinden alıntı, G. Doerfer'e göre öküz Türkçe kökenli, Ramstedt'e göre ise Hint-Avrupa kökenli ya da Moğolca üker'den, M. Räsänen *(h)öküz (<*(h)ökür) – öküz- yapılan incelemelere yer verilmiştir³²⁹.

³²⁷ **Alt.:** çar I (AltS.: 70) ve **Tuv.:** şarı (Monguş: 284). 'öküz' anlamına gelen kelimelerdir.

³²⁸ Clauson, **a.g.e.**, s. 120.

³²⁹ Sevortyan, **a.g.e.**, c.I, s. 520-523.

Drevnetyurkskiy Slovar'da *öküz* kelimesi *ögüz* ve *öküz* I maddesinde 'boğa, öküz' anlamındadır³³⁰.

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde (h)öküz<*(h)ökür madde başında Eski Uygur Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde *öküz* 'öküz', Orta Türkçe döneminde *öküz* 'boğa', Çağatay Türkçesinde *ögüz* gibi biçimlerinin olduğu ve *öküz* kelimesinin Tunguzca *ogus* biçiminden geldiği bilgileri verilmiştir. Moğolca *üker* kelimesinden de yola çıkarak akrabalığın ana döneme kadar gittiği de belirtilmiştir³³¹.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *öküz* I 'iğdiş edilmiş erkek sığır, erkek sığır' manalarındadır. Kelimenin Eski Türkçeden beri kullanıldığı ifade edilmiştir ve kelimenin menşei hakkında pek çok yorumlar için H. Eren'e gönderme yapılmıştır. Kelimenin kökeni Türkologlar tarafından ortak bir görüş olmadığı belirtilmiştir³³².

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü'nde *öküz* 'iğdiş edilmiş erkek sığır' anlamındadır. Eski Uygur Türkçesinde de *öküz* biçiminde kullanıldığı belirtilmiştir, ardından kelimenin kökeni <Ana Türkçe **pöker* şeklinde izah edilmiştir³³³.

Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü isimli eserde *öküz* kelimesi 'çift sürmekte, araba çekmekte kullanılan, etinden yararlanılan, iğdiş edilmiş erkek sığır' manalarını ihtiva ettiği açıklanmıştır. Kelimenin kökeninin 'karışık' olduğu belirtilmiştir ve Türkologların fikirlerine yer verilmiştir: Németh'e ve Menges'e göre Toharca *okso* kelimesinden, Clauson'a göre de Toharcadan ancak *okäs* şeklinden, Ramstedt'e göre "Altayca" **pökü-r* biçiminden ve Hint Avrupa dillerinden kalma birtakım biçimlerden, Poppe'ye göre Moğolca *üker* biçimi **püker*'den, Radloff'a göre Türkçeden Moğolcaya geçmiştir³³⁴.

³³⁰ Nadalyayev, **a.g.e.**, s. 382-383.

³³¹ Räsänen, **a.g.e.**, s. 360.

³³² Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 210-211.

³³³ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 658.

³³⁴ Eren, **a.g.e.**, s. 315-316.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *öküz* kelimesinin menşei ile ilgili olarak şu açıklamalar yapılmıştır: “(Eski Türkçeden beri kullanılır) [Kökü karışık olup Toharca’dan yahut Hint- Avrupa dillerinden geldiği uolunda bâzı görüşler ileri sürülmüştür; kelime Moğolca’ya ve belli başlı komşu dillere de geçmiştir.]”³³⁵

Türkmen Diliniñ Sözköki (Etimologik) Sözlüğü isimli eserde *öküz* kelimesi “büyük baş hayvan ve yabani sığır, manda, geyik gibi hayvanların erkeğini anlatan bu isim çok eski devirde ortaya çıkmış fakat ilk hangi dilde veya grupta ortaya çıktığı belli değil. Bu kelimenin türlü dillerdeki şekli şöyledir: *ükür* (Moğol), *ökür* (Macar), *öksö* (Tohar), *uksa* (Sanskrit), *uhşa* (pehlevi), *oxos* (Yunan), vb.” şeklinde izah edilmiştir³³⁶.

Etimologičeskiy Slovar Tatarskogo Yazıka isimli eserde Tatar Türkçesinde ‘öküz’ anlamına gelen *ügöz* kelimesi ile ilgili olarak kesin bir yorum yapılmamış daha önceki araştırmalardan bahsedilmiştir³³⁷. **Kırgız Tilinin Kıskaç Etimologiyahk Sözdüğü** isimli eserde de kelime ile ilgili türlü fikirler olduğu belirtilmiştir³³⁸. **Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka** isimli eserde *vakar/makar* kelimesi açıklanırken Türkiye Türkçesindeki *öküz* kelimesinin karşılığı olduğuna değinilmiştir ve kelime hakkındaki köken bilimi yorumlarından bahsedilmiştir³³⁹.

Hatice Şirin’in “Öküz Sözcüğü Üzerine” isimli makalesinde mezkûr kelimenin kökeni ile ilgili olarak birbirinden farklı teorilerden bahsedilmiştir. Bahsedilen teoriler *öküz* sözünü ya Hint Avrupa dillerine –Batı Toharca *okso* ile Doğu Toharca *okös-*, ya da Proto Türkçe, Proto Moğolca veya Ana Altayca’ya *-(h)ökāz*, **pökür-* bağlamışlardır. Daha önce incelenen kaynaklardan farklı olarak Arpad Berta’nın fikrine yer verilmiştir. Berta, Macarcada *ökör* biçiminde yaşayan bu kelimeyi *böğürmek* fiili ile ilişkilendirir: **hök+kir*: **hök+kir->*hök-kir->hökür->ökür >öküz*. H. Şirin, hayvanın çıkardığı sestten dolayı birbirinden farklı dil ailelerinde benzer

³³⁵ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 962.

³³⁶ Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 267.

³³⁷ Ahmetyanov, **a.g.e.**, c.II, s. 364.

³³⁸ Seydakatov, **a.g.e.**, s. 195.

³³⁹ Fedotov, **a.g.e.**, c.I, s. 105-106.

sözlerin türetildiği ve bu kelimelerin yüksek olasılıkla ses kaynaklı kelimeler olabileceği kanaatindedir³⁴⁰.

2.22.6. Değerlendirme

Öküz ‘iğdiş edilmiş erkek sığır, mecazi olarak kalın kafalı, anlayışsız’ gibi anlamlara gelmektedir. Tarihî Türk lehçelerinde Eski Uygur Türkçesinden itibaren aynı şekil ve anlamlarda yer almaktadır.

Çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan, Türkmen ve Özbek Türkçesinde *öküz* ayrıca Türkiye Türkçesindeki mecazi ‘anlayışı kıt, kaba, görgüsüz’ anlamları da bu lehçelerde bulunur. Tatar ve Başkurt Türkçesinde geniş yuvarlak ünlülerin daralması sebebiyle *ügöz* biçimindedir. Uygur ve Özbek Türkçesinde ise ön seste /h-/ fonemi bulunmaktadır: Özb. *ho* ‘kız, YUygr. *hököz*. T. Tekin **Etimologičeskiy Slovar’ Tyurkskih Yazıkov** adlı eser hakkında yazmış olduğu makalesinde ön ses /h-/ konsonantlarının bu durumundan kısaca bahsetmiştir: “...Türkçe *öküz* sözünün daha eski bir şekli olması gereken Özbek Türkçesinde *hököz* sözünde daha eski (Altayca) bir *p*- foneminden gelişmiş olabilecek bir *h*-sesi vardır. Sadece bu kanıt bile sözün Toharca *okso*’dan çıktığı sayılışını çürütebilecek güçtedir.”³⁴¹ Çuvaş Türkçesinde /o, ö/ vokalleriyle başlayan kelimelerde genellikle ön seste /v-/ türemesi görülür bu ses olayından ötürü Çuv. *vikir*. Yakut Türkçesinde ise *öküz* kelimesinin vokalleri kalınlaşmıştır: Yak. *oğus*. Moğolcada *üker* biçimindedir. Hakas Türkçesindeki *ögös* biçimi ‘erkek ayı ve öküz’ anlamlarındadır³⁴².

İncelenen köken bilimi sözlük ve makalelerinde *öküz* sözünün kökeni hakkında bir fikir birliği bulunmamaktadır. Kelimenin ya Hint Avrupa (Németh, Menges, Gombocz) kökenli ya da Proto Türk, Proto Moğol ve Ana Altayca (Ramstedt, kökenli olabileceği fikirleri öne sürülmüştür. Bu iki fikir dışında A. Berta *böğürmek* fiilinin

³⁴⁰ Hatice Şirin, “Öküz Sözcüğü Üzerine”, **Türk Dili Dergisi**, c. CXVI, S.816, Aralık 2019, s. 4-17.

³⁴¹ Tekin, a.g.m., s. 275.

³⁴² Naskali, vd., **a.g.e.** s. 347.

hökir- biçimi ile *öküz* kelimesinin bağlantılı olabileceği kanısındadır. Diğer dillerdeki ortaklıklarda hayvanın çıkardığı sestten ötürü olabileceği fikirleri de vardır.

2.23. Ön

2.23.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Ön 'bir şeyin esas tutulan yüzü, *arka* karşıtı; bir şeyin esas tutulan yüzünün baktığı yer, karşı; bir kimsenin ilerisi; yakın gelecek zaman; giyeceklerin genellikle göğsü örten bölümü; önce olan, ilk; civar, yöre; benzerler arasında bakılan veya gidilen yönde olan' (TRS: 1850).

2.23.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: *öñ* (Orkun, 2011: 77), *öng* (EUTS: 151), *öñ* (Doğan, Ustan: 253). **KarT.:** *öñ* (Ercilasun, Akkoyunlu: 787), *öñg* (KB İndeks: 362), (ATB: 1992). **EAT.:** [اونك-اونك] *ön*, *öng* (EATS: 538-540), *öñ* (Dede Korkut II: 245), (KE: 1029), (YZ: 397), (Bahşayış: 171). **Osm.:** [اَوْنَك] *ön* (KT: 955), (LO: 301), (Meninski 1680 I: 528, 550), (Redhouse: 261).

2.23.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Alt.: *oñ* (AltS.: 139) **Az. Tü.:** *ön* (Altaylı II: 946). **Çuv.:** *val*, *mal* (Bayram: 114, 382). **Ga.:** *ön* (GaS.: 189). **Hks.:** *öönĩ* (HksS.: 350). **KrT.:** *ön* (KKVS: 92). **Özb.:** *o 'ng*. (Yusufova: 437). **Trkm.:** *öñ* (TDDS II: 166), *öñ* (TÜTS: 504-505)³⁴³.

2.23.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: ᄒᄒ (ap). **Mo.:** *manglay* /МАНЛАЙ/ *manlay*, *uridu* /УРД/ *urd* (Lessing: 646, 1044).

³⁴³ **Başk.:** *alda* (Özşahin: 28), *al* (KTLS I: 676). **Kaz.:** *aldı* (KazS.: 38). **KBalk.:** *al* (KBalkS.: 76). **Kırg.:** *ald ~ aldı* (Yudahin: 32), *öñ* (KTLS I: 676). **KrmT.:** tespit edilemedi. **Kum.:** *al* II (KumS.: 29). **Tat.:** *al* (KTLS I: 677) (Ehmetyanov: 240). **Tuva Türkçesi:** *murnu* (Monguş: 142). **Yak.:** *ilin*, *ilin örüt* (Vasiliev: 209). **YUyg.:** *ald* (Necipoviç: 8), *aldi* (Tüzgen: 684).

2.23.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *ön* kelimesi, *1 öñ* ‘herhangi bir şeyin önü’; erken dönemlerde *öñdün* ve *öñre* bunlardan farklı olarak *öñü*. Güney Batı Türk lehçelerinden Osmanlı Türkçesi, Türkmen ve Azerbaycan Türkçelerinde yaşamaktadır, şeklinde izah edilmiştir³⁴⁴.

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov’da *ön* madde başında tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki durumları incelenmiş ve ‘önce, doğu, baş, göğüs, yüz’ gibi anlamlarda kullanıldığı ifade edilmiştir³⁴⁵.

Drevnetyurkskiy Slovar’da *ön* kelimesi *öñ* dört ayrı madde başı şeklinde ele alınmıştır ‘renk; ön, evvel, eskiden, önceden; alın’ anlamlarından bahsedilmiştir³⁴⁶.

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde *ön* kelimesi Eski Uygur Türkçesinde *öñ* ‘ön, evvel, doğu’, ‘renk güzellik’ Kutadgu Bilig, ‘ön taraf, yüz’ anlamında, Osmanlı Türkçesinde ise *ön* biçimde kullanıldığı açıklamaları bulunmaktadır³⁴⁷.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati’nde *ön* kelimesi *ön I/ öñ I* ‘önde bulunan öne ait olan’, *ön II/öñ II* (isim) ‘bir yerin önünde olan saha; baş, başlangıç’, Eski Osmanlı Türkçesinde *öñ III* ‘öncüler, piştarlar’ *öñ IV* ‘evvel, önce’ *öñ V* ‘evvela, ilk olarak’ anlamlarındadır. Eserde, kelimenin kökeni hakkında bir yorum yapılmamıştır³⁴⁸.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *ön* kelimesi, *ön* maddesinde ‘bir şeyin esas tutulan yüzü’ anlamındadır. Kelimenin Eski ve Orta Türkçe Dönemlerinde *öñg* şekliyle kullanıldığı ifade edilmiş çağdaş Türk lehçelerin Azerbaycan, Kazak, Kırgız, Türkmen lehçelerinde *öñ > n,g* değişimleriyle yaşadığı; Başkurt, Tatar, Uygur Türkçelerinde ise *al, ald* kelimelerinin

³⁴⁴ Clauson, **a.g.e.**, s. 167.

³⁴⁵ Servortyan, **a.g.e.**, s. 532-533.

³⁴⁶ Nadalyayev, **a.g.e.**, s. 385-386.

³⁴⁷ Räsänen, **a.g.e.**, s. 372.

³⁴⁸ Tietze, **a.g.e.**, s. 222-224.

kullanıldığı belirtilmiştir ayrıca *ön* kelimesinin Türkçeden Lazcaya *ogin* biçiminde geçtiğine de değinilmiştir³⁴⁹.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te *ön* kelimesi “Eski Türkçe *önġ* > *ön*” şeklinde izah edilmiştir³⁵⁰.

Türkmen Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü'nde *ön* kelimesi ‘alın (ön) taraf’, ‘yüz, düz’ manasındadır. *Ön* sözü, S. Ataniyazov'a göre ‘sağ taraf, iyilik’ manasındaki *ön* kelimesinin bir çeşididir³⁵¹.

Üzbek Tilining Etimologik Luġati (Turkiy Sözlär) isimli eserde Özbek Türkçesinde *o'ng* kelimesi ile ilgili olarak ‘bir şeyin yüzü, dışı sağ tarafı’ manasında kullanıldığı belirtilmiştir. Kelimenin kökeninin, Eski Türkçede benzer manayı ihtiva eden *ön* sözü olduğu izah edilmiştir³⁵².

Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıkı isimli eserde *mal/val* kelimesi ‘ön, doğu’ anlamlarındadır. Diğer Türk lehçelerinde *ön* ve Kazak Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde *al* kelimelerinin kullanıldığı belirtilmiştir. Ayrıca *mal/val* kelimesinin kök olduğu kelimelerine de *-mamak*, *maltan* ‘önden, öncelikle önceden’- örnekler verilmiştir³⁵³.

2.23.6. Değerlendirme

Ön sözü hâlihazırda ‘bir şeyin esas tutulan yüzü; birinin ilerisi; önce, ilk; yakın gelecek zaman’ gibi anlamlara gelmektedir. Tarama Sözlüğü'nde *ön* kelimesi ‘önce, mukaddem, evvel; ileri, üstün, makbul.’³⁵⁴, Derleme Sözlüğü'nde ise *öğ* (I)~ *öġn*~ *öy* kelimeleri ‘ön’ anlamındadır³⁵⁵.

Türk dilinin tarihî lehçelerinde Orhon Türkçesinden itibaren kullanıldığı tespit edilmiştir. Tarihî dönemlerdeki biçimler semantik olarak incelendiğinde Köktürkçede

³⁴⁹ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 662.

³⁵⁰ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 964.

³⁵¹ Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 269.

³⁵² Rahmatullayev, **a.g.e.**, s. 481.

³⁵³ Fedotov, **a.g.e.**, s. 340-341.

³⁵⁴ **Tarama Sözlüğü**, c.V, s. 3087-3089.

³⁵⁵ **Derleme Sözlüğü**, c.V, s. 3315.

‘ ön, şark, doğu’³⁵⁶ manalarındadır. Eski Uygur Türkçesinde ‘ön’ ve ‘doğu’ anlamlarının yanı sıra ‘renk, çöl’ anlamlarında da kullanılmıştır³⁵⁷ Karahanlı Türkçesinde DLT’de ‘ön, önce’ anlamlarındadır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde *öng* veya *ön* ‘ön, önce, evvel, önde, ileri, üstün’ gibi manalarında kullanılmaktadır³⁵⁸. Osmanlı Türkçesinde *ön* **Kamus-ı Türkî**’de “Yüze gelen cihet, ileri, kabl, pîş; gelecek zaman, istikbal; cephe nâsiye, alın; bir şeyin alelhusus bir binanın alını karşısında bulunan açıklık ve meydan; ileri taraf, geçen cihet, makabil, mabat demek olan arka mukabili; baş taraf, en ileri veya en yukarı cihet, sadr, re’s; huzur, pîş-gâh, nezd.” anlamlarındadır³⁵⁹. Ayrıca Meninski’nin sözlüğünde *ön* sözünün ‘ses’ anlamının da olduğu ifade edilmiştir³⁶⁰.

Çağdaş Türk lehçelerinde ise Azerbaycan Türkçesinde *ön* ‘bir şeyin ön tarafı, yüze gelen kısmı, cephe; ileride olan, ileriye yöneltilmiş, ön tarafta olan; ön; ileride giden, önde giden; karşısında, önünde; ön taraf, ileri kısım, karşı taraf; yüze gelen taraf, kısım; ön, cephe.’³⁶¹, Türkmen Türkçesinde *öñ* ‘birinin, bir zatın alını, yüz tarafı ve o taraftaki yer genişlik, meydan’³⁶² ve Özbek Türkçesinde *o’ng* ‘ön’ biçimleri ile Türkiye Türkçesindeki gibi kullanılır. Altay Türkçesinde *oñ* kelimesi ‘sağ, sağ taraf, sağ yön; ön taraf’ anlamlarındadır ve *ön* kelimesi ‘gövde, sap; küçük, renk’ anlamlarında kullanılmaktadır³⁶³. Karaçay-Balkar Türkçesinde *ön* ‘ses’ manasındadır³⁶⁴. Karay Türkçesinde de *ön* kelimesi Türkiye Türkçesindeki gibi ‘ön taraf’ anlamındadır.

İncelenen köken bilimi sözlüklerinde *ön* isiminin geçmişi Eski Türkçede *öng* kelimesine kadar götürülmektedir. Kelime zaman içerisinde ‘ön, şark, doğu’ anlamlarının yanında anlam genişlemesi ile ‘önce, ileri ve yakın gelecek zaman’ gibi anlamlarda da kullanılır hâle gelmiştir.

³⁵⁶ H. Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, Birleştirilmiş 3.bs., Ankara, TDK Yay., 2011, s. 77.

³⁵⁷ Caferoğlu, **a.g.e.**, s. 151.

³⁵⁸ Kanar, **a.g.e.**, s. 540.

³⁵⁹ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 955.

³⁶⁰ F. M., Meninski, **Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae - Arabico - Persicum Lexicon**, Vienna, 1680, s. 550.

³⁶¹ Altaylı, **a.g.e.**, c.II, s. 946.

³⁶² **Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlügi**, Aşgabat, Türkmenistanyň Ylymlar Akademiyasy Magtymguly Adyndaky Dil We Edebiyat Instituty 2016, s. 550.

³⁶³ Gürsoy, Duranlı, **a.g.e.**, s. 139.

³⁶⁴ Tavkul, **a.g.e.**, s. 317.

2.24. Öncel

2.24.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Öncel ‘bir görevde meslekte kendinden önce yerini tutmuş olan kimse, selef, eslaf, ardıl karşıtı; önceden yaşamış olanlar; sonucun çıkarıldığı önerme veya önermeler’(TRS: 1851).

Öncel sözü Türkçenin söz varlığına dil devrimi sonrasında eklenmiştir o döneme kadar *selef*, *sabık* kelimeleri kullanılırdı³⁶⁵. **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu** isimli eserde de *öncel* kelimesinin Osmanlı Türkçesinde *selef*, *sabık* olarak kullanıldı ifade edilmiştir³⁶⁶.

2.24.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Kelime Çağdaş Türk lehçeleri sözlüklerinde tespit edilememiştir. Sadece Uygur Türkçesinde *ecdatlar*, *kademgiler* (Tüzgen: 685).

2.25. Öncü³⁶⁷

2.25.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Öncü ‘önden gelen, önde olan, **artçı** karşıtı; önde gidip haber ulaştıran kimse; bir sanat veya düşünce akımını, çağına göre yeni bir görüşü başlatan kimse veya eser, müjdecî avangart; *a. ask.* Yürüyüşte kolun ilerisinden giden kıta, pişdar, **artçı** karşıtı; *a. hlk.* önder, kılavuz (TRS: 1852).

Öncü kelimesi dil inkılabından sonra Türkçenin sözcük varlığına katılmıştır, öncesinde *pişdar* sözcüğü kullanılmaktaydı³⁶⁸. **Türkçeden Osmanlıcaya Cep**

³⁶⁵ Öztürk, **a.g.e.**, s. 278.

³⁶⁶ **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu**, s. 228.

³⁶⁷ *Öncü* kelimesi ile Türkçe Sözlük'te madde başı olarak alınan *öncül* kelimesi ‘önde gelen, kılavuz gibi benzer anlamlara gelmektedir ancak *öncül* kelimesi *öncüden* farklı olarak “2. *isim* Bir bilimsel çalışmada işe koyulurken, araştırmaya konu edilmeksizin doğru sayılan önerme. 3. *isim*, *mantık* Bir tasarımda sonucu hazırlayan ilk iki önermeden her biri, mukaddem. 4. *isim*, *mantık* Bir çıkarımın öncüller kümesini oluşturan önermelerden herhangi biri, mukaddem” anlamlarına gelmektedir.

³⁶⁸ Öztürk, **a.g.e.**, s. 279.

Kılavuzu isimli eserde de *öncü* kelimesinin Osmanlı Türkçesindeki karşılığı olarak *pişdar* kelimesi verilmiştir³⁶⁹.

2.25.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen sözlüklerde *öncü* kelimesine benzer biçim sadece **Az.Tü.:** *öncül*, *önçü* (Altaylı II: 946) tespit edilmiştir³⁷⁰.

2.26. Öndelik

2.26.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Öndelik 'yapılacak bir hizmet veya satın alınacak bir mal için anlaşmaya göre önceden ödenen miktar, avans' (TRS: 1852).

Öndelik kelimesi dil inkılabından sonra Türkçenin söz varlığına eklenmiştir, öncesinde *peşin* kelimesi kullanılmaktaydı³⁷¹. **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu** isimli eserde *öndelik* kelimesinin Osmanlı Türkçesindeki karşılığı olarak *peşin* (para) kelimesi verilmiştir³⁷².

2.26.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen sözlüklerde *öndelik* kelimesine benzer biçimlere rastlanılmadı³⁷³.

³⁶⁹ **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu**, s. 228.

³⁷⁰ **Alt.:** *caan* (AltS.: 48). **Başk.:** *aldar, algaskı, piyoner* (Özşahin: 28, 29, 477). **Çuv.:** *avangard, pioner* (Bayram: 20, 495). **Ga.:** *pioner* (GaS.: 196). **Hks.:** *avangard* (HksS.: 56). **Kaz.:** *bastavşı* (KazS.: 88). **KBalk.:** Tespit edilemedi. **KBalk.:** Tespit edilemedi **Kırg.:** *erööl* (Yudahin: 339). **KrmT.:** *pioner* (KrmT.: 267). **KrT.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** *aldınlı, avangard* (KumS.: 30, 47). **Özb.:** *habarchi, chopar, mujda yetkazuvchi, yo'l ko'rsatuvchi, boshlab beruvchi, yo'l boshlovchi, boshlovchi, ilg'or* (Yusufova: 438). **Tat.:** *pionër, avangard, lidër, citekçë, yulbaşçı* (Ehmetyanov: 240). **Tuv.:** *avangard, murnakçı* (Monguş: 10, 142), *mañnay* (Arıkoğlu, Kuular, 2003: 75). **Trkm.:** *otryad, õñbaşçı, piyoner, server* (TÜTS: 494, 505, 532, 572). **Yak.:** *avangart* (Vasiliev: 209). **YUyg.:** *avangart, ilgar, namunçı* (Tüzgen: 635).

³⁷¹ Öztürk, **a.g.e.**, s. 279.

³⁷² **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu**, s. 228.

³⁷³ **Alt.:** *avans* (AltS.: 30). **Çuv.:** (Bayram: 21). **Ga.:** *avans* (GaS.: 21). **Hks.:** *avans* (HksS.: 56). **Kaz.:** *avans* (KazS.: 13). **Kırg.:** *abans, avans* (Yudahin: 2, 61). **Kum.:** *avans* (KumS.: 47). **Özb.:** *avans* (Yusufova: 438). **Tat.:** *avans* (Ehmetyanov: 240). **Tuv.:** *avans* (Monguş: 10). **Trkm.:** *avans* (TÜTS: 287). **YUyg.:** *avans, aldın* (Tüzgen: 635).

2.27. Önder

2.27.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Önder 'a. gücü, ünü ve toplumsal yeri dolayısıyla, belli zaman ve durumlar içinde, ilişkili bulunduğu küme veya toplumun tutum, davranış ve etkinliklerini değiştirip yönetme yeteneği gösteren kimse, lider, şef, alemdar' (TRS: 1852).

Öncü kelimesi dil inkılabından sonra Türkçenin söz varlığına katılmıştır, öncesinde *lider*, *pişva*, *şef* kelimeleri kullanılmaktaydı³⁷⁴. **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu** isimli eserde *önder* kelimesinin karşılığı olarak *lider*, *pişva*, *şef* verilmiştir³⁷⁵. G Lewis'in **Turkish Language Reform: A Catastrophic Success** isimli eserinde *önder* kelimesi hakkında *ön* kökünden geldiği ve kelimenin ikinci hecesinin İngilizce *leader* kelimesinin kötü bir benzeri olduğu bilgisi verilmiştir³⁷⁶.

2.27.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen sözlüklerde *önder* kelimesine benzer **Ga.:** *önderici* (GaS.: 189) tespit edilmiştir ayrıca **Hks.:** *öön* (HksS. 350) 'önder' anlamında kullanılmaktadır.³⁷⁷.

2.28. Önel

2.28.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Önel 'mehil' (TRS: 1853).

Önel sözü Türkçenin söz varlığına dil devrimi sonrasında eklenmiştir o döneme kadar *mehil*, *mühlet* kelimeleri kullanılırdı³⁷⁸. **Türkçeden Osmanlıcaya Cep**

³⁷⁴ Öztürk, a.g.e., s. 279-280.

³⁷⁵ **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu**, s. 228.

³⁷⁶ Lewis, a.g.e., s. 123.

³⁷⁷ Türk lehçelerinde 'önder' anlamındaki kelimeler: **Alt.:** *başçı* (AltS.: 35). **Az. Tü.:** *istigametlendirici*, *öncül*, *şef* (Altaylı II: 715, 946, 1078). **Başk.:** *başşı* (Özşahin: 66) **Çuv.:** *şulpuş* (Bayram: 664). **Kaz.:** *kösem* (KazS.: 295). **KBalk.:** *başlamcı* (KBalkS.: 113). **KrmT.:** *başçı* (KrmTS: 58). **KrT.:** Tespit edilemedi. **Kırg.:** *kemenger* (Yudahin: 436). **Kum.:** *lider*, *vojd* (KumS.: 189, 364). **Özb.:** *rahnamo*, *dohiy*, *yo'lboshchi*, *rahbar* (Yusufova: 438). **Tat.:** *lider*, *citekçë*, *başlık* (Ehmetyanov: 240). **Tuv.:** *baştıñçı* (Monguş: 35). **Trkm.:** *lider*, *önbaşçı*, *serdar*, *server* (TÜTS: 438, 505, 571, 572). **Yak.:** *lider*, *sircit* (Vasiliev: 209). **YUyg.:** *dahi*, *rehber* (Tüzgen: 635), *yétekçi* (Necipoviç: 467)

³⁷⁸ Öztürk, a.g.e., s. 280.

Kılavuzu isimli eserde *önel* kelimesinin Osmanlı Türkçesi karşılığı olarak *mehl*, *mühlet* = *delai* kelimeleri verilmiştir³⁷⁹ T. Gülensoy *önel* < *ön* + *e* ‘öte + *l* şeklinde kelimeyi izah etmiştir³⁸⁰.

2.28.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen sözlüklerde *önel* kelimesine benzer biçimlere rastlanılmadı³⁸¹.

2.29. Önem

2.29.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Önem ‘bir şeyin nitelik veya nicelik bakımından değeri olma durumu, ehemmiyet’ (TRS: 1853).

Önem sözcüğü Türkçenin söz varlığına dil devrimi sonrasında eklenmiştir o döneme kadar *ehemmiyet* kelimesi kullanılırdı³⁸². **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu** isimli eserde *önem* kelimesinin Osmanlı Türkçesindeki karşılığı olarak *ehemmiyet* kelimesi verilmiştir³⁸³. T. Gülensoy kelimenin kökeni hakkında *önem* < *öne* ‘yükselmek’ (EUTS, 150) + *m* açıklamasını yapmak³⁸⁴.

2.29.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen sözlüklerde *önem* kelimesine benzer biçimlere rastlanılmadı³⁸⁵.

³⁷⁹ **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu**, s. 228.

³⁸⁰ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 664.

³⁸¹ Türk lehçelerinde ‘mehil’ anlamındaki kelimeler: **Az.Tü.**: *möhlet* (Altaylı II: 879). **Başk.**: *mihlet* (Özşahin: 417). **Hks.**: *molcağ* (HksS.: 305). **Kırg.**: *möönöt* (Yudahin: 572). **KrT.**: *vahda* (KKVS.: 117). **Kum.**: *mühlet* (KumS.: 204). **Özb.**: *muddat, muhlat, vaqt* (Yusufova: 438). **Tat.**: *möddet* (Ehmetyanov: 220). **Trkm.**: *möhlet* (TDDS II: 102). **YUyg.**: *möhlet* (Tüzgen: 685) **Alt.**: Tespit edilemedi. **Çuv.**: Tespit edilemedi. **Ga.**: Tespit edilemedi. **Kaz.**: Tespit edilemedi. **KrmT.**: Tespit edilemedi. **Tuv.**: Tespit edilemedi. **Yak.**: Tespit edilemedi.

³⁸² Öztürk, **a.g.e.**, s. 280.

³⁸³ **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu**, s. 228.

³⁸⁴ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 664.

³⁸⁵ Türk lehçelerinde ‘önem’ anlamındaki kelimeler: **Alt.**: *ayalga* 3 (AltS.: 31). **Az.Tü.**: *ehemiyet* (Altaylı I: 348). **Başk.**: *ehemmiyet* (Özşahin: 138). **Çuv.**: *pahalih* (Bayram: 463). **Hks.**: *mart* III (HksS. 296). **Kaz.**: *mañız* (KazS.: 435). **KrmT.**: *muim~muhim* (KrmTS.: 229). **Kırg.**: *aamiyat* (Yudahin: 1). **Kum.**: *ahamiyat qıymatlılıq*, (KumS.: 27, 264). **Özb.**: *ahamiyat, qiymat, muhimlik* (Yusufova: 438). **Tat.**: *ehemmiyet, möhimlek* (Ehmetyanov: 240). **Tuv.**: *ujur-duza* (Monguş.). **Trkm.**: *ähmiyet*,

2.30. Öneze

2.30.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Öneze ‘*hlk.* Avcıların av beklemek için taş yığınlarından yaptıkları pusu, evsin; sürekle avında pusuda av bekleyen avcı’ (TRS: 1854).

2.30.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET., KarT., EAT., sözlüklerinde *öneze* kelimesine rastlanılmadı. Osm.: [اوڭزه] *öneze~onza* (KT:956).

2.30.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Çağdaş Türk lehçeleri için incelenen sözlüklerde *öneze* kelimesine rastlanılmadı³⁸⁶.

2.30.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 복병 (伏兵) (bokbyeong). Mo.: Tespit edilemedi.

2.30.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *öneze* kelimesi ile ilgili olarak ‘avcılarının av beklemek için taş yığınlarından yaptıkları pusu’ anlamları ifade edilmiş ardından kelimenin kökeni için H. Eren’e gönderme yapılmıştır³⁸⁷.

Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü isimli eserde *öneze* kelimesi ile ilgili olarak ‘avcılarının av beklemek için taş yığınlarından yaptıkları pusu, evsin’ anlamlarındadır

möhümlilik (TÜTS: 190, 463). **Yak.:** *suolta* (Vasiliev: 209). **YUyg.:** *ehmiyet* (Necipoviç: 110), (Tüzgen: 685) **Ga.:** Tespit edilemedi. **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kaz.:** Tespit edilemedi.

³⁸⁶ **Alt.:** Tespit edilemedi. **Az.Tü.:** *pusğu* (Altaylı II: 983). **Başk.:** *boško* (Özşahin: 100). **Çuv.:** *zasada* (Bayram: 190). **Hks.:** *önde* (HksS.: 349). **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kırg.:** *bukturma* (Yudahin: 142). **KrT.:** Tespit edilemedi. **KrmT.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** *pusğun* (KumS.: 238). **Özb.:** *pistirma* (Yusufova: 438). **Tat.:** *zasada* (Ehmetyanov: 240). **Tuv.:** Tespit edilemedi. **Trkm.:** Tespit edilemedi. **Yak.:** *tohuur* (Vasiliev: 218). **YUyg.:** Tespit edilemedi.

³⁸⁷ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 227.

ve ağızlarda *eneze* biçiminde kullanıldığını ifade edilmiştir. Kelimenin kökünün ise ağızlarda kullanılan *ön-* ‘beklemek, gözetlemek’ fiili olduğu söylenmiştir³⁸⁸.

2.30.6. Değerlendirme

Öneze kelimesi ‘avcının yaptığı pusu; pusuda bekleyen avcı’ anlamlarında kullanılmaktadır. Derleme Sözlüğü’nde *öneze*; *oğeze*, *onese*, *oneze*, *öğese*, *öğez* (I), *ökeze*, *ömese*, *ömeze*, *ömzek*, *önese*, *önezci*, *önezeci*, *öñezek*, *önezekçi*, *önezi* (II), *önse*, *önüze*, *öveze* (II), *özene*, *özenek* vb. biçimlerde ‘sürek avında pusuda av bekleyen avcı; avcıların av beklemek için taş yığınlarından yaptıkları pusu, av bekleme yeri’ manalarında yer almaktadır³⁸⁹.

Türk dilinin tarihî dönemleri ile ilgili olarak incelenen sözlüklerde sadece Osmanlı Türkçesinde Kamus-ı Türkî’de *öneze* (onza) ‘avcının avlakta beklediği geçit’ anlamıyla yer almaktadır³⁹⁰. Çağdaş Türk lehçelerinde *öneze* kelimesi tespit edilmemiştir.

Öneze sözünü H. Eren, *ön-* ‘beklemek, gözetlemek’ manasındaki kelimedenden türetildiğini şeklinde açıklamıştır.

2.31. Örcin

2.31.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Örcin ‘eski ip merdiven’ (TRS: 1856).

2.31.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET., KarT., EAT. dönemleri için incelenen eserlerde *örcin* kelimesine rastlanılmadı. Osm.: [اورجين] *örcin* (KT:956), (LO: 302).

³⁸⁸ Eren, a.g.e., s. 316.

³⁸⁹ Derleme Sözlüğü, c.V, s. 3340.

³⁹⁰ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 956.

2.31.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Çağdaş Türk lehçeleri için incelenen sözlüklerde *örcin* sözü tespit edilemedi.

2.31.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 줄사다리 (julsadari). **Mo.:** Tespit edilmedi.

2.31.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *örcin* kelimesinin Farsça kökenli *arçîn* sözünden geldiği açıklanmıştır³⁹¹.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü'nde *örcin* kelimesi izah edilirken *ör-* fiili kök olarak alınmıştır: “*örcin* < *ör-c(I)n* [-cIn eki için krş.: güvercin < gök+er-cin]” şeklinde kelime tahlil edilmiştir³⁹².

Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü isimli eserde *örcin* kelimesi ile ilgili olarak yapılan açıklamalar şöyledir: “*örcin* ‘ip merdiven’ < Far. *arçîn* ‘a ladder; a staircase’”³⁹³.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde de *örcin* kelimesi Farsça kökenli olarak ele alınmıştır³⁹⁴.

2.31.6. Değerlendirme

Örcin kelimesi ‘ip merdiven’ anlamındadır. Türk dilinin tarihî dönemlerinde sadece Osmanlı Türkçesi döneminde tespit edilmiştir. Kamus-ı Türkî ve Lehce-i Osmânî’de *örcin* ‘ip, merdiven’ anlamlarındadır. Çağdaş Türk lehçelerinde kelime tespit edilememiştir.

Kelimenin kökeni hakkında incelenen araştırmalarda ise Farsça kökenli olduğu ya da *ör-* fiilinde türetildiği yorumlarına ulaşılmıştır.

³⁹¹ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 231.

³⁹² Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 667.

³⁹³ Eren, **a.g.e.**, s. 316.

³⁹⁴ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 966.

2.32. Ördek

2.32.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Ördek, “ a. *hay* b. Perde ayaklılardan, evcil ve yabani türleri bulunan su kuşu, badi, badik (anas); yataktan kalkamayacak durumdaki erkek hastaların içine idrar yaptıkları kap, lazımlık, oturak; *argo* otobüs ve minibüs sürücülerinin yollardan aldıkları biletsiz yolcular için kullandıkları bir söz; *argo* hile ile para sızdırılacak kimse, enayi” (TRS: 1857).

2.32.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: *ödiräk* (EUTS: 146), (Doğan, Usta: 248). **KarT.:** *ördek* (Ercilasun, Akkoyunlu: 783), *ördek* (KB İndeks: 363). **EAT.:** *ördek*, *ördük* (Dede Korkut II: 246), *ördek*, (Bahşayış: 171) **Osm.:** [اوردك] *ördek* (KT: 956), (LO: 302), (Meninski 1680 I: 500), (Redhouse: 244).

2.32.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Alt.: *örtök* (AltS.: 144). **Az.Tü.:** *ördek* (Altaylı II: 946). **Başk.:** *öyrek* (Özşahin: 470). **Ga.:** *ördek* (GaS.: 189). **Hks.:** *örtek* (HksS.: 352). **Kaz.:** *üyrek* (KazS.: 699). **Kırg.:** *ördök* (Yudahin: 614). **KrmT.:** *ördek* (KrmTS.: 251). **Kum.:** *ördek* (KumS.: 223). **Özb.:** *o'rdak* (Yusufova: 439). **Tat.:** *ürdek* (Öner: 532). **Trkm.:** *ördek* (TÜTS: 506). **Tuv.:** *ödürek* (Monguş: 157). **YUyg.:** *ödek* (Necipoviç: 301), *ördek* (Tüzgen: 686)³⁹⁵.

2.32.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 오리 (ori). **Mo.:** *nugusu* (n) /нугас/ *nugas* (Lessing: 724).

2.32.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *ördek* kelimesinin manası İngilizce ‘duck’ kelimesi için genel bir terimdir

³⁹⁵ **Çuv.:** *kivakal*, (Bayram: 275). **KBalk.:** *babuş* (KBalk.: 107). **KrT.:** Tespit edilemedi. **Yak.:** *kus* (Vasiliev: 210).

şeklinde izah edilmiştir. *Ördek* kelimesi morfolojik olarak ihtimal *ör-* fiilinden türetilmiş isim olabileceği açıklanmıştır³⁹⁶.

Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov isimli eserde *ördek*, ‘ördek, yabani ördek; su ördeği; kuş; hasta yatalaklar için lazımlık’ anlamlarındadır. Ramstedt ve Doerfer’in kelime hakkındaki yorumları ifade edilmiştir ve Doerfer’in yorumu Sevortyan tarafından daha doğru kabul edilmiştir -G. Doerfer’e göre ördek<öderek, ödirek ödreğ-³⁹⁷.

Drevnetyurkskiy Slovar’da *ördek* kelimesi ile ilgili olarak ‘ördek, kaz’ anlamlarındadır. Ayrıca *ödiräk* maddesine bakılması da önerilmiştir³⁹⁸.

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde *ördek* kelimesi ile ilgili olarak **(h)ördäk* maddesinde ‘ördek’ Türkmen Türkçesi *ördek*; Uygur Türkçesi, Orta Türkçe, Çağatay Türkçesi *ördäk* vs. diğer Türk tarihî ve Çağdaş Türk lehçelerindeki biçimleri verilmiştir³⁹⁹.

Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen isimli eserde *ördek* kelimesi hakkında 450. maddede açıklama yapılmıştır. Kelimenin Moğolcada *urdak* ‘su kuşu’, Farsça ağızlarında *urdak* ‘ördek’ biçiminde kullanıldığı belirtilmiştir. Türkçeden Kafkas dillerine ve Bulgarcaya geçtiği de açıklanmıştır⁴⁰⁰.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *ördek* kelimesi hakkında ördek I maddesinde ‘avlanan malum su kuşu’ anlamındadır. Kelimenin kökeni Eski Türkçe *ördek* kelimesinden geldiği şeklinde izah edilmiştir⁴⁰¹.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *ördek* kelimesi “perde ayaklılardan, evcil ve yabanî türleri bulunan su kuşu”= Eski Türkçe *ödirek* ya da *ödrek* Orta Türkçe *ördäk* < AT. **hö:rdäk*” biçiminde ele alınmıştır⁴⁰².

³⁹⁶ Clauson, **a.g.e.**, s. 205.

³⁹⁷ Sevortyan, **a.g.e.**, c.I, s.547-548.

³⁹⁸ Nadalyayev, **a.g.e.**, s. 388.

³⁹⁹ Räsänen, **a.g.e.**, s. 374.

⁴⁰⁰ Doerfer, **a.g.e.**, c.II, s. 31.

⁴⁰¹ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 231.

⁴⁰² Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 667.

Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü isimli eserde *ördek* kelimesi ‘evcil ve yabanî cinsleri bulunan bir su kuşu’ anlamındadır. *Ördek* biçiminin *ödrek>ördek* metatez olayından oluştuğu belirtilmiştir. Ardından Doerfer *-ördek <*pödirek-* ‘in ve Clauson *-ördek > ö:r-* yorumlarının yanlış olduğu H. Eren tarafından açıklanmıştır⁴⁰³.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te *ördek* sözü “Orta Türkçe [Oğuzca] *ördek*; asıl şekli *ödrek* olup *ördek* biçimi göçüşme ile ortaya çıkmıştır; *ödrek*’in kökü kesin belli değildir” şeklinde ele alınmıştır⁴⁰⁴.

Türkmen Diliniň Sözköki (Etimologik) Sözlüğü isimli eserde *ördek* kelimesi ‘avlanan su koşunu ifade eden bu kelime *ör* köküne *-dak/-dek* ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. Türk lehçelerine Altay Dilleri döneminde giren lehçelerde *ör* kelimesi ‘yüzmek’ manasında kullanılmıştır şeklinde açıklanmıştır”⁴⁰⁵.

Etimologičeskiy Slovar Tatarskogo Yazıka isimli eserde Tatar Türkçesinde *ördek* anlamına gelen *ürdek* kelimesi ile ilgili Eski Türkçe **ör-* ‘suya dalmak, batmak, gömülmek’ kelimesinden türetildiği ifade edilmiştir⁴⁰⁶.

Ўzbek Tilining Etimologik Luğati (Turkiy Sūzlar) isimli eserde Özbek Türkçesinde *o’rdak* kelimesi, Eski Türkçe ‘dalmak’ manasını ifade eden *ör-* fiiline – *däk* ekinin eklenmesiyle türetildiği ve Özbek Türkçesinde *ö* vokalinin inceliğini kaybettiği belirtilmiştir⁴⁰⁷.

Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka isimli eserde Tuva Türkçesi *ödürek~edirek* ‘ördek’ kelimesi hakkında ilk olarak daha önceden yapılan köken bilimi çalışmaları hakkında bilgi verilir. Daha sonra Tatarintsev, şu şekilde *ördek* kelimesinin yapısını açıklar: İlk olarak *öt-* ‘ötmek’ +*-ür* +(e)k ya da *öt* ‘müzik, ifa’ +*ur* veya *re*+(e)k⁴⁰⁸.

⁴⁰³ Eren, **a.g.e.**, s. 316-317.

⁴⁰⁴ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 966.

⁴⁰⁵ Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 274.

⁴⁰⁶ Ahmetyanov, **a.g.e.**, c.II, 371-372.

⁴⁰⁷ Rahmatullayev, **a.g.e.**, s. 486.

⁴⁰⁸ Tatarintsev, **a.g.e.**, c.IV, s. 363-365.

2.32.6. Değerlendirme

Ördek ‘perde ayaklılardan, evcil ve yabani türleri bulunan su kuşu’ manalarında kullanılmaktadır.

Türk dilinin tarihî lehçelerinde ise Eski Uygur Türkçesi döneminde *ödiräk* biçiminde tespit edilmiştir⁴⁰⁹ Karahanlı Türkçesinden itibaren bugünkü şekli *-ördek-* ile kullanılmaya başlamıştır⁴¹⁰.

Çağdaş Türk lehçelerinde ise Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde *ördek* biçimindedir. Özbek Türkçesinde de benzer biçimde ancak Özbek Türkçesinde /ö/ vokalinin inceliğini kaybetmesi sebebiyle kelime *o‘rdak* şeklinde kullanılmaktadır. Kırgız Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak ilk hecedeki /ö/ vokalinin etkisi ile ikinci hecedeki /e/ vokali /ö/ olmuştur. Kırg. *ördök*. Tatar Türkçesinde Türkiye Türkçesinde /ö/ vokali /ü/ olur. Tat. *ürdek*. Başkurt Türkçesinde *öyrek* biçimi H. Eren’in ördek kelimesi ile ilgili olarak yaptığı açıklamadan yola çıkılarak *ödrek*’ten d>y değişimi ile açıklanabilir. Eskicil özellikler taşıyan Tuva Türkçesinde *ödürek* biçiminde kullanılmaktadır.

İncelenen köken bilimi sözlüklerinde *ördek* kelimesi hakkında Eski Uygur Türkçesinde *ödiräk* kelimesinden geldiği ifade edilmiştir. Clauson tarafından öne sürülen *ör-* fiilinin *ördek* kelimesinin kökeni olduğu fikri - incelenen lehçelerin köken bilgisi sözlüklerinde de Clauson ile aynı görüştedirler- izah edilmiştir. Ancak Clauson’un bu görüşüne T. Gülensoy ve H. Eren kabul etmez. Onlara göre *ördek* kelimesi *ödiräk* kelimesinin metatez geçirmiş ikincil hâlidir.

2.33. Ören

2.33.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Ören ‘kalıntı’ (TRS: 1857).

⁴⁰⁹ Caferoğlu, **a.g.e.**, s. 146.

⁴¹⁰ Ercilasun, Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 789.

2.33.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: Tespit edilemedi. **KarT.:** *ören* (Ercilasun, Akkoyunlu: 789). **EAT.:** [اورن] *ören* (EATS: 542), (Dede Korkut II: 246). **Osm.:** [اورن] *ören* (KT: 957), (LO: 302).

2.33.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Tetkik edilen çağdaş Türk lehçeleri sözlüklerinde *ören* kelimesine rastlanılmadı⁴¹¹. Sadece **Az.Tü.:** *ören* (Altaylı II: 946) ve **Kırg.:** *oyron* (Yudahin. 605).

2.33.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 유적 (遺跡/遺蹟) (yujeok). **Mo.:** Tespit edilemedi.

2.33.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *ören* kelimesinin Farsça *wayrān* kelimesinin ‘yıkık, mahvolmuş’ anlamıyla ilişkili olabileceğini söylenmiştir⁴¹².

Drevnetyurkskiy Slovar’da *ören* kelimesi ‘kötü’ anlamındadır⁴¹³.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati’nde *ören* kelimesi hakkında ‘bina harabesi, şehir ya da ev yıkıntısı, kalıntı’ manalarında gösterilmiştir. Köken olarak Farsça *virān* kelimesinden geldiği izah edilmiştir⁴¹⁴.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *ören* kelimesinin ‘eski yapı veya şehir kalıntısı’ anlamında olduğu Orta Türkçe Döneminde *ören* ‘her şeyin kötüsü’ anlamıyla DLT’de de bulunduğu ifade edilmiştir. Kelimenin *ören*<*ör-* ‘belirmek, çıkmak, kopmak, yükselmek’ (DLT) +*-en* şeklinde

⁴¹¹ **Alt.:** Tespit Edilemedi. **Başk.:** *haraba* (Özşahin: 226). **Çuv.:** Tespit edilemedi. **Ga.:** Tespit edilemedi. **Hks.:** *halğancı* (HksS.: 141). **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kaz.:** Tespit edilemedi. **KrmT.:** Tespit edilemedi. **KrT.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** Tespit edilemedi. **Özb.:** *xaroba* (Yusufova: 439). **Tat.:** *herebeler, cimêrêkler, tuzgan bina* (Ehmetyanov: 241). **Tuv.:** Tespit edilemedi. **Trkm.:** *harabe* (TÜTS: 333) **Yak.:** *urusxal, siñniges* (Vasiliev: 108). **YUyg.:** *xarabe* (Necipoviç: 161), (Tüzgen: 686).

⁴¹² Clauson, **a.g.e.**, s. 233.

⁴¹³ Nadalyayev, vd., **a.g.e.**, s. 388.

⁴¹⁴ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 232.

türetildiği açıklanmıştır. T. Gülensoy, *ören* kelimesinin Farsça kökenli *viran* kelimesinden türetilmiş olmasını *viran* kelimesindeki /v/ foneminin düşmesi, /i/ vokalinin > /ö/ olması, /ā/ vokalinin de /e/ vokali olması gereklidir şeklinde açıklar. Ardından bu işlemlerin gerçekleşmediği ve *ören*'in Türkçe *viran*'ın ise Farsça olduğu izah edilmiştir⁴¹⁵.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *ören* kelimesi “Eskiden beri kullanılan ve asıl mânâsı ‘dere’ olan kelimenin anlamı ‘taşlık yer, taş yığını’ ve buradan ‘harâbe, vîrâne’ şeklinde gelişmiş olabilir; *ören*’in Farsça *vîran* ile ilişkisi yoktur” biçiminde ele alınmıştır⁴¹⁶.

2.33.6. Değerlendirme

Ören ‘kalıntı, yıkıntı, harabe’ gibi anlamlara gelmektedir. Tarama Sözlüğü’nde *ören* ‘virane, harabe’; Derleme Sözlüğü’nde *ören* ~*örene* (I) şehir, köy, şehir ya da ev yıkıntısı, kalıntı; (II) mimar; (III) Bir aracı yapan kimse; (IV) [örüntü] harçsız örülen duvar; (V) ormanlık yer [örü I]; (VI) kırmızı yağlı toprak, çorak toprak; (VII) sokak aralarındaki düzlükler alan, tepeler arasındaki düzlükler, bir bölgenin en verimli ovası, dağlar arasındaki çukur yer, koyak, taşlı tarla, kayalık yer, bostan ekmek için hazırlanmış tarla.’ manalarında yer almaktadır⁴¹⁷.

Ören, Türk dilinin tarihî dönemlerinde ilk olarak Karahanlı Türkçesinde ‘Oğuzcada her şeyin kötüsü’ anlamındadır⁴¹⁸. Eski Anadolu Türkçesinde ise *ören* ‘harabe, virane, yıkıntılık’ manalarında tespit edilmiştir⁴¹⁹. Osmanlı Türkçesinde Kamus-ı Türkî ‘eski duvar; şehir ve kale enkazı, harabe, virane. [ihyası elzem metruk]’ anlamlarındadır⁴²⁰.

⁴¹⁵ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 668.

⁴¹⁶ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 966.

⁴¹⁷ **Tarama Sözlüğü**, c.V, s. 3115; **Derleme Sözlüğü**, c.V, s. 3347.

⁴¹⁸ Ercilasun, Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 789.

⁴¹⁹ Kanar, **a.g.e.**, s. 542.

⁴²⁰ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 957.

Çağdaş Türk Lehçelerinde ise *ören* kelimesi sadece Azerbaycan Türkçesinde aynı biçim ve manalarda tespit edilmiştir ‘eski yerleşme yerinin yıkılmış hâldeki kalıntısı, harabe, virane’⁴²¹. Kırgız Türkçesinde ise *oyron* biçiminde ‘harap, yıkık viran, yok edilmiş, helâk olmuş, helâk’ anlamlarındadır⁴²². Sir G. Clauson Kırgız Türkçesindeki *oyron* biçimiyle ilgili olarak Fars. *virân* kelimesinin bozulmuş şekli biçiminde açıklamıştır⁴²³.

İncelenen köken bilimi sözlüklerinde *ören* kelimesi hakkında Farsça *virân* kelimesinden geldiği ya da *ör-* fiilinden türetildiği bilgilerine ulaşılmıştır.

2.34. Örgen

2.34.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Örgen ‘organ, uzuv’ (TRS: 1857).

Örgen kelimesi Türkçenin söz varlığına dil devrimi sonrasında eklenmiştir o döneme kadar *uzuv* kelimesi kullanılırdı⁴²⁴.

2.34.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen sözlüklerde *örgen* biçimine benzer kelimelere rastlanılmamıştır⁴²⁵.

⁴²¹ Altaylı, **a.g.e.**, c.II, s. 946.

⁴²² Yudahin, **a.g.e.**, s. 605.

⁴²³ Clauson, **a.g.e.**, s. 233.

⁴²⁴ Öztürk, **a.g.e.**, s. 283-284.

⁴²⁵ Türkiye Türkçesinde kullanılan *organ* kelimesi diğer Türk lehçelerinde de kullanılmaktadır. **Az.Tü.:** *organ* (Altaylı II: 933). **Başk.:** *organ* (Özşahin: 20, 450). **Çuv.:** *organ* (Bayram: 445). **Hks.:** *organ* I (HksS.: 338). **Kaz.:** *organ* (KazS.:493). **Kırg.:** *organ*, (Yudahin: 662). **KrT.:** *organ* (KKVS.: 168). **Kum.:** *organ* (KumS.: 216). **Özb.:** *organ* (Yusufova: 439). **Tat.:** *organ* (Ehmetyanov: 234). **Tuv:** *organ* (Monguş: 153). **Trkm.:** *organ* (TÜTS: 26, 490). **YUyg.:** *organ* (Necipoviç: 297), (Tüzgen: 686) **Alt., Ga., KBalk., KrmT., Yak.:** Tespit edilemedi.

2.35. Örgün

2.35.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Örgün 'bir işi gerçekleştirmek amacıyla türlü ve düzenli görevler yapan organlardan oluşan' (TRS: 1857).

Örgün kelimesi Türkçenin söz varlığına dil devrimi sonrasında eklenmiştir o döneme kadar *müteazzi* kelimesi kullanılırdı⁴²⁶. **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu** isimli eserde *örgün* kelimesinin Osmanlı Türkçesindeki karşılığı olarak *müteazzi* olduğu belirtilmiştir⁴²⁷.

2.35.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Türk lehçelerinde benzer biçim ve anlamlarla tespit edilememiştir sadece Türkmen Türkçesinde *örgün* kelimesi (ö:rgün) 'mikrop' anlamına gelmektedir⁴²⁸.

2.36. Örgüt

2.36.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Örgüt 'ortak bir amacı veya işi gerçekleştirmek için bir araya gelmiş, kurumların veya kişilerin oluşturduğu birlik, teşekkül, teşkilat; bir kuruluşa bağlı alt bölümlerin bütünü' (TRS: 1857).

Örgüt kelimesi Türkçenin söz varlığına dil devrimi sonrasında eklenmiştir o döneme kadar *taazzi*, *teşkilât* kelimeleri kullanılırdı⁴²⁹. **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu** isimli eserde *örgüt* kelimesinin karşılığı olarak *taazzi*, *teşkilât* kelimeleri verilmiştir⁴³⁰.

⁴²⁶ Öztürk, a.g.e., s.283-284.

⁴²⁷ **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu**, s. 228.

⁴²⁸ Tekin, vd., a.g.e., s. 506.

⁴²⁹ Öztürk, a.g.e., s. 284.

⁴³⁰ **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu**, s. 230.

2.36.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen sözlüklerde *örgüt* kelimesine benzer biçimlere rastlanılmamıştır⁴³¹.

2.37. Örök

2.37.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Örök 'hlk. Hayvanları çadıra bağlamaya yarayan kalın ip, örük' (TRS: 1858).

2.37.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET. ve Osm. için incelenen sözlüklerde *örk* kelimesi tespit edilemedi. **KarT:** *örk* (Ercilasun, Akkoyunlu: 789), (KB İndeks: 363), (ATB: LI). **EAT.:** [اورك] *örk* (EATS: 542).

2.37.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Az.Tü.: *örken* (Altaylı II: 946). **Kırg.:** *öröö* (Yudahin: 615). **Trkm.:** *örk* (TÜTS: 507)⁴³².

2.37.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: Tespit edilemedi. **Mo.:** Tespit edilemedi.

2.37.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *örk* kelimesi ile ilgili olarak *ör*-‘hayvanı iple bağlamak vb’ anlamlarındaki

⁴³¹ **Alt.:** Tespit edilemedi. **Az. Tü.:** *teşkilat* (Altaylı II: 1133). **Başk.:** *fırke, heybet, ittihad, oyoşma* (Özşahin: 165, 195, 265, 456). **Çuv.:** Tespit edilemedi. **Ga.:** Tespit edilemedi. **Hks.:** *organ* II (HksS.: 338). **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kaz.:** Tespit edilemedi. **Kırg.:** *uyum* (Yudahin: 791). **KrmT.:** *teşkilât* (KrmTS.: 342). **KrT.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** *organ, organszatsiya* (KumS.: 216). **Özb.:** *tashkilot, uyushma* (Yusufova: 681). **Tat.:** *oyışma* (Ehmetyanov: 241). **Tuv.:** *organizatsiya* (Monguş: 153). **Trkm.:** *birleşik* (TÜTS: 72). **Yak.:** *teriyii* (Vasiliev: 210). **YUyg.:** *teşkilat, teşkil* (Tüzgen: 687). (Necipoviç.).

⁴³² **Alt., Başk., Çuv., Ga., Hks., KBalk., KrT., Kaz., KrmT., Tat., Tuv., Yak., YUyg.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** *arqon* (Yusufova: 440).

kelimeden somut bir nesne tanımlayan isimdir. Karahanlı Döneminde *örk* ‘genç hayvanlar için yular, at ipi’ manalarında kullanıldığı bilgileri verilmiştir⁴³³.

Drevnetyurkskiy Slovar’da *örk* kelimesinin Kaşgarlı Mahmud’ta ‘dizgin ’ anlamında olduğu ve *örk ur-* bileşik fiil yapısı şeklinde kullanıldığı ifade edilmiştir⁴³⁴

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati’nde *örk* kelimesi, Anadolu Ağızlarında kullanıldığı ‘hayvanları bağlamaya yarayan kalın ip ya da zincir’ anlamındadır⁴³⁵.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü’nde *örk* ‘hayvanları bağlamaya yarayan kalın ip’ Orta Türkçe Döneminde DLT’de ‘yular, ip tavalası’ anlamında olduğu ayrıca Codex Cumanicus’ta *örken* ‘urgan’ biçiminde de yer aldığı söylenmiştir ardından kelime *örk*<*ör-k* [*ör-(ü)k* > *örük* >*örk*] şeklinde izah edilmiştir⁴³⁶.

Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü isimli eserde *örk* kelimesinin *ör-* fiilinden geldiği açıklanmıştır⁴³⁷.

Türkmen Diliniñ Sözkökü (Etimologik) Sözlüğü isimli eserde *örk* kelimesi hakkında ‘sargı, ip’ manalarında olduğu *ör* ‘örülen ip’ kökünden ve *-ük* ekinin eklenmesinden ibaret olup ilk olarak örülen biçilen ipi, daha sonra da kösteği anlattığı izah edilmiştir. Ayrıca benzer anlamlarda *örken* ve *örük* biçimlerinin de bulunduğu belirtilmiştir⁴³⁸.

2.37.6. Değerlendirme

Örk ‘hayvanları çadıra bağlamak için kullanılan kalın ip, örük, urgan’ manalarındandır. Tarama Sözlüğü’nde *örk* ‘(örük) hayvanın ayağına bağlanan ip’ Derleme Sözlüğü’nde *örk* ‘(I *örkan*, *örken*) hayvanları bağlamaya yarayan kalın ip ya

⁴³³ Clauson, **a.g.e.**, s. 221.

⁴³⁴ Nadalyayev, vd., **a.g.e.**, s. 389.

⁴³⁵ Tietze, **a.g.e.**, s. 233.

⁴³⁶ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 669.

⁴³⁷ Eren, **a.g.e.**, s. 317.

⁴³⁸ Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 271.

da zincir; hayvanı çadıra bağlamaya yarayan ucu halkalı demir kazık; (II) yetki; (III) [örken III] kök, kavun karpuz, kabak vb. sebzelerin toprağın üstüne yayılan kol gibi dalları' anlamlarında yer almaktadır⁴³⁹.

Tarihî dönemlerde ilk olarak Karahanlı Türkçesinde tespit edilmiştir *örk* 'hayvan yuları ve at tavlasi'⁴⁴⁰. Eski Anadolu Türkçesinde *örk* 'yular, hayvanın ayağına bağlanan ip' manalarındadır⁴⁴¹.

Modern Türk lehçelerinde DLT'de Oğuzca olarak belirtilen *örk* kelimesi Oğuz grubu Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *örken*, Türkmen Türkçesinde *örk* biçiminde tespit edilmiştir.

Kelimenin kökeni hakkında incelenen eserlerde *ör-* 'hayvanı iple bağlamak' fiilinden geldiği tespit edilmiştir.

2.38. Örnek

2.38.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Örnek 'benzeri yapılacak olan, benzetilmek istenen şey model; incelemek veya denmek üzere insan ve hayvan vücudunun, bitkinin veya nesnenin herhangi bir yerinden alınan doku parçası, numune; bir şeyin benzeri tıpkısı, kopyası, misil; bir düşünceyi, kuralı gözlemi veya savı desteklemek ve açıklamak amacıyla ileri sürülen söz, yapılan davranış, misil; durum ve niteliği benimsemeye değer kimse veya şey, model, paradigma; *sf.* en iyi biçimde olan (TRS: 1858-1859).

2.38.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Osm.: [اورنك] *örnek* (KT: 957), (LO: 302), (Meninski 1680 I: 507), (Redhouse: 248)⁴⁴².

2.38.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Az.Tü.: *örnek* (Altaylı II: 946). **Başk.:** *ürnek* (Özşahin: 673). **Ga.:** *örnek* (GaS.: 189). **KrmT:** *örnek* (KrmTS.: 251). **KrT.:** *ernäk, örnäk* (KKSv.: 169). **Kum.:**

⁴³⁹ **Tarama Sözlüğü**, c.V, s. 3116; **Derleme Sözlüğü**, c.V, s. 3349.

⁴⁴⁰ Ercilasun, Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 789.

⁴⁴¹ Kanar, **a.g.e.**, s. 542.

⁴⁴² Diğer Tarihî Türk lehçelerinde *örnek* kelimesi tespit edilememiştir.

örnek (KumS.: 224). **Tat.:** *ürnek* (Ehmetyanov: 241). **Trkm.:** *örnek* (Ataniyazov: 272). **YUyg.:** *örnek* (Necipoviç: 307)⁴⁴³.

2.38.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 보기 (bogi). **Mo.:** *üliger* /УЛИГЭР/ *ülger* (Lessing: 1183).

2.38.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde *örnek* kelimesi hakkında ‘desen, örnek, çizim’ gibi manalarındadır. Kelimenin kökeni hakkında bilgi verilmemiştir⁴⁴⁴.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *örnek* ‘model, nümune’ anlamlarında olduğu ifade edilmiştir ve kelime kökeni hakkında bilgi verilmemiştir⁴⁴⁵.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü’nde *örnek* kelimesi ‘benzetilmek istenen şey, model’ anlamındadır. Orta Türkçe *ör-* ‘belirmek’ fiilinden *-(e)nek* eki ile türetildiği ifade edilmiştir. Kökeni tartışmalı olan *örnek* kelimesinin Türkçe bir kelime olmadığı Ermenice *orinag* kelimesinden geldiğini savunan görüşlere karşı çıkmıştır⁴⁴⁶.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *örnek* kelimesinin menşei şu şekilde ele alınmıştır:

“Kökü hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüş, bu arada *kör-mek*>*gör-mek* fiilinden veya *ör-mek*’ten [*<ör-ene*k] türediği söylenmiştir; öte yandan kelimenin Ermenice *orinak* aracılığı ile Orta Farsça’dan Türkçe’ye geçtiği iddia edilmiştir; ancak diğer Türk lehçelerinde de benzer şekiller bulunduğundan Türkçe asıllı lduğu görüşü daha güçlü sayılmalıdır) [Dil devrimi sırasında **misal** karşılığı olarak tekrar canlandırılmıştır].”⁴⁴⁷

⁴⁴³ Diğer Türk lehçelerinde ‘örnek’ anlamında kullanılan kelimeler: **Alt.:** *cozok*, *körgüzü*, *ülgü* (AltS.:64, 122, 198). **Çuv.:** *ılkı*, *kırtullı*, *primer*, *tıslıh* (Bayram: 177, 287, 511, 733). **Hks.:** *primer* (HksS.: 394). **Kaz.:** *ülgü* (KazS.: 700). **KBalk.:** *ülgü* (KBalkS.: 422). **Kırg.:** *örmök* (Yudahin: 615), *örnök* (KTLS I: 680). **Özb.:** *o’rmoq* (Yusufova: 440), *namunä* (KTLS I: 680). **Tuv.:** *üleger* (Monguş: 224). **Yak.:** *xolobur* (Vasiliev: 210).

⁴⁴⁴ Räsänen, **a.g.e.**, s. 375.

⁴⁴⁵ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 234.

⁴⁴⁶ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 670.

⁴⁴⁷ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 967.

Türkmen Diliniň Sözköki (Etimologik) Sözlüğü isimli eserde *örnek* kelimesi ‘nusha’ anlamındadır, ve bu kelime *ör-ün+—ek* şeklinde tahlil edilmiştir. Sözlükte daha sonra *örnek* kelimesi üzerine yapılan araştırmalardan bahsedilmiştir: *örnek* kelimesinin başındaki *ör-* fiilinin aslında *gör-* şeklinde olduğu Vamberi, H. Eren gibi isimler tarafından ifade edildiği belirtilmiştir. Anlam bakımından da -‘model alınan şey’- Türk lehçelerindeki KBalk. *görnek*, Hks. *körim* ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *görenek* kelimelerden yola çıkılarak bu görüşlerin doğru olduğu izah edilmiştir⁴⁴⁸.

Etimologičeskiy Slovar Tatarskogo Yazıka isimli eserde *örnek* kelimesi *ürnek* biçimindedir ve kelimenin kökeni H. Ediskun’a atıfta bulunularak Ermenice *orinak*<Pehlevi *örenk* kelimesinden alıntı şeklinde açıklanmıştır⁴⁴⁹.

Örnek kelimesi hakkında **Turkish Language Reform: A Catastrophic Success** isimli eserde *örnek*, *örneğin* maddesinde *örnek* kelimesinin yüzyıllardır dilde var olduğu ve *örneğin* kelimesinin yapısının +in’enstrümantal eki’ ile N. Ataç tarafından kullanıldığı ‘meselâ’ anlamında olduğu bilgisi vermiştir. G. Lewis’e göre kelime kesinlikle Ermeniceden alınmamıştır⁴⁵⁰.

“Orinag, Örnek ve Örneğin Hikâyesi” isimli makalede *örnek* kelimesinin Ermeniceye Farsçadan geçmiş olabileceği düşüncesi ile *âreng* sözü incelenmiştir. Tetkikler sonucunda Pehlevi dilinde *awdénak* kelimesinin Osmanlı Türkçesinde *örnek* biçiminde olduğu Ermenice köken bilimi sözlüğünde açıklandığı bilgisi verilmiştir. Fakat Vambery’nin *Çağatay Lûgati*’nde kelimenin aslının *körnek* ve *gör-* kökünden türetildiği belirtilmiştir *or-*‘ölçüp biçmek’ anlamında olduğu düşünüldüğünde *örnek* < *or-an-(a)k* biçiminde gelişmiş olabilir ancak burada da belirsiz noktalar olduğu ifade edilmiştir⁴⁵¹.

⁴⁴⁸ Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 272.

⁴⁴⁹ Ahmetyanov, **a.g.e.**, c.II, s. 373.

⁴⁵⁰ Lewis, **a.g.e.**, s. 120.

⁴⁵¹ H. Ediskun, “Orinag, Örnek ve Örneğin Hikâyesi”, **Türk Dili**, c.XVI, S. 183, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1 Aralık 1966, s. 186-191.

Türkçenin Sırları isimli eserinde yer alan “Örneğin Faciası” isimli yazıda *örnek* kelimesi kökeni Ermenice *orinag* olarak izah edilmiştir⁴⁵².

Hikmet İlaydın, “Örneğin Faciası” isimli makalesinde *örnek* kelimesinin 15. yüzyıldan beri takip edilebilen bir söz olduğu belirtilmiştir. *örnek* kelimesinin ‘nakış modeli’ anlamından dolayı kökünün ör- olabileceği izah edilmiştir⁴⁵³.

Hasan Eren’in “Örnekten Örneğe” isimli makalesinde *örnek* kelimesi Karakalpak Türkçesinde kullanılan *körnek* sözü göz önüne alarak Türkçe *körmek* (>*görmek*) kökünden geldiğini izah edilmiş ve Ermeniceden alınmış olmasının imkânsız olduğunu belirtilmiştir⁴⁵⁴.

Ahmet Ünal’ın, “Örnek Sözcüğü Üzerine (Okur Mektupları)”, isimli yazısında *örnek* kelimesinin Türkçe olduğu ifade edilmiştir. A. Ünal, kelimenin etimolojik olarak yöresel bir kanaviçe anlamına gelen *görenek* kelimesinden geldiğini ileri sürmüş ve kelime şu şekilde izah edilmiştir: “*görmek* > “*görenek*” “*örenek*” > *örnek*”⁴⁵⁵.

Vecihe Hatipoğlu’nun “Örnek ve Ödül” isimli makalesinde *örnek* kelimesinin anlam bakımından *örmek* eylemiyle kolayca bağdaştırılamayacağı açıklanmıştır. Ona göre *ög-* kökünden *-anak/enek* ekiyle *örnek* sözü türetilmiş olabilir. Kelimenin geçirdiği evreler şu şekilde açıklanmıştır: *öğrenək* > *öğrenək* > *örenek* > *örnek*⁴⁵⁶.

2.38.5. Değerlendirme

Örnek sözü ‘model, numune; bir şeyin kopyası, tıpkısı; bir fikri destelemek ya da kolay anlaşılması amacıyla verilen misal’ gibi anlamlara gelmektedir.

⁴⁵² Nihat Sami Banarlı, “Örneğin Faciası”, **Türkçenin Sırları**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2011, s. 151.

⁴⁵³ Hikmet İlaydın, “Örneğin Faciası”, **Türk Dili Dergisi** S. 267, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, Aralık 1973, s.245-256.

⁴⁵⁴ H. Eren, “Örnekten Örneğe”, **Türk Dili Dergisi**, c. XXXIX, S. 273, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1 Haziran 1974, s.701-707.

⁴⁵⁵ A. Ünal, “Örnek Sözcüğü Üzerine (Okur Mektupları)”, **Türk Dili Dergisi**, c.XXX, S. 277, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1 Ekim 1974, s. 820.

⁴⁵⁶ V. Hatipoğlu, “Örnek ve Ödül”, **Türk Dili Dergisi**, c.XXXI, S.284, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1 Mayıs 1975, s.329-332.

Osmanlı Türkçesi döneminde Lehce-i Osmânî’de *örnek* ‘Numune, nüsha, nîrenk nümûdâr, misal, menend, güne’ anlamlarıyla yer almaktadır⁴⁵⁷.

Çağdaş Türk lehçelerinde ise Azerbaycan Türkçesinde ‘bir bütünü temsil eden, onun hakkında fikir veren küçük parça, numune, misal’, Türkmen Türkçesinde ise ‘nüsha’ anlamı ile *örnek* biçimindedir⁴⁵⁸. Gagavuz Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Kırım Tatar Türkçesi’nde *örnek* biçimindedir. Karay Türkçesinde ise *örnäk* biçimindedir. *örnek* kelimesinin Kırgız Türkçesinde *örnök* biçimini alması Kırgız Türkçesinin vokallerle ilgili karakteristik özelliği olan ilk hecede yer alan geniş yuvarlak vokallerin sonraki hecelerdeki /a, e/ vokallerini de kendilerine benzeterek /o, ö/ yapmasından ötürüdür. Tatar ve Başkurt Türkçelerinde ‘örnek, misal’ anlamlarıyla *ürnek* biçimindedir. Türkiye Türkçesindeki geniş yuvarlak /ö/ vokali Tatar ve Başkurt Türkçelerinde daralmaya uğrayarak /ü/ vokaline değişir.

Örnek kelimesi üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde kelimenin kökeni hakkında uzlaşılan bir görüş olmadığı tespit edilmiştir. *örnek* kelime hakkındaki görüşler, ilk olarak kelimenin Türkçe kökenli olduğu ve *ör-* fiilinden geldiği, yine Türkçe kökenli olduğu ve *kör-* fiilinden geldiği ve son olarak Ermenice kökenli *orinag* kelimesinden geldiği şeklindedir.

2.39 Örs

2.39.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Örs ‘biçimleri yapılacak işe göre değişen, üzerinde maden dövülen, çelik yüzeyli, demir araç; üzerinde çivi çakılacak ayakkabı geçirilen kunduracı gereci.’(TRS: 1859).

⁴⁵⁷ Ahmet Vefik Paşa, **a.g.e.**, s. 302.

⁴⁵⁸ Altaylı, **a.g.e.**, c.II, s. 946; Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 246.

2.39.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET., KarT., EAT. dönemlerinde incelenen eserlerde *örs* kelimesine rastlanılmamıştır. **Osm.:** [اورس] *örs* (KT: 957), (LO: 302), (Meninski 1680 I: 501), (Redhouse: 245).

2.39.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen çağdaş Türk lehçeleri arasında sadece **Ga.:** *örs* (GaS.: 189) tespit edilmiştir⁴⁵⁹.

2.39.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 모루 (moru). **Mo.:** dösi /дөш/ *döş* (Lessing: 344).

2.39.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *örs* kelimesi hakkında ‘üzerinde demir dövülen demir kütle’ anlamındadır ve kelimenin kökeni hakkında ise H. Eren’e yönlendirme yapılmıştır⁴⁶⁰.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *örs* ‘biçimleri yapılacak işe göre değişen, üzerinde maden dövülen, çelik yüzeyli demir araç’ < Orta Türkçe devrinde *or*-‘kesmek, biçmek, vurmak’ ~ *ur*- (DLT) +-s ekinin eklenmesi ile türetildiği şeklinde ele alınmıştır⁴⁶¹.

Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü’nde *örs* kelimesiyle ilgili olarak “*örs* ‘üzerinde maden dövülen demir araç’ manalarındadır ve kelimenin kökeninin bilinmediği izah edilmiştir⁴⁶².

⁴⁵⁹ **Alt.:** *töji* (AltS.: 183). **Az.Tü.:** *zindan* (Altaylı II: 1285). **Başk.:** *sandal* (Özşahin: 496). **Çuv.:** *suntal* (Bayram: 615). **Hks.:** *nakoval’nya* (Arıkoğlu, 2005: 306). **Kaz.:** *tös* (KazS. 644). **KBalk.:** *töş* (KBalk.: 497). **Kırg.:** *döşü* (Yudahin: 313). **KrmT.:** Tespit edilemedi. **KrT.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** Tespit edilemedi. **Özb.:** *sandon* (Yusufova: 440). **Tat.:** *sandal* (Ehmetyanov: 241). **Tuv.:** *döjü* (Monguş: 74). **Trkm.:** *sandal* (TDDS II: 239). **Yak.:** Tespit edilemedi. **YUyg.:** *tömürçileriñ sendili* (Tüzgen: 687).

⁴⁶⁰ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 234.

⁴⁶¹ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 670-671.

⁴⁶² Eren, **a.g.e.**, s. 317.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde de *örs* kelimesi “kökü belli değildir” şeklinde açıklanmıştır⁴⁶³.

2.39.6. Değerlendirme

Örs kelimesi ‘üzerinde maden -özellikle demir- dövülen, çelik yüzeyli, demir araç; üzerinde çivi çakılacak ayakkabı geçirilen kunduracı gereci’ anlamındadır.

Örs, Türk dilinin tarihî dönemlerinde sadece Osmanlı Türkçesinde **Kamus-ı Türkî**’de ‘üzerinde demir vesair madenleri dövdükleri demirden kalın ve bir tarafı sivri alet ki yere gömülü bir kütüğün ve küçüğü bir tezgâhın üzerine kondurulmuş olur, sindân’ manasıyla yer almaktadır⁴⁶⁴.

Çağdaş Türk lehçelerinde ise *örs* kelimesi tespit edilmemiştir.

T. Gülensoy, *örs* kelimesinin Orta Türkçe dönemi *or-* ‘kesmek, biçmek, vurmak’ fiiline –ur +-s eklerinin eklenmesiyle oluştuğu fikrindedir.

2.40. Örü

2.40.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Örü (I) ‘örme işi; *hlk.* yama olarak yapılan örgü; *hlk.* tarlalarda sele karşı taştan yapılmış set. (II) *hlk.* otlak.’(TRS: 1860-1861).

2.40.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: *örü* (EUTS: 153), (Doğan, Usta: 257). **KarT.:** *örü* (KB İndeks: 364). **EAT.:** Tespit edilemedi. **Osm.:** [ورو] *örü* (KT: 958), (LO: 303), (Meninski 1680 I: 507), (Redhouse: 248).

⁴⁶³ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 967.

⁴⁶⁴ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 957.

2.40.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçeleri Sözlüklerindeki Hâli

Az.Tü.: *örüş* (Altaylı II: 947). **Başk.:** *ürém* (Özşahin: 672). **KBalk.:** *örü* (KBalkS.: 318). **Kırg.:** *örüm* (Yudahin: 615). **Kum.:** *örüş* (KumS.: 224). **Özb.:** *o‘ruv* (Yusufova: 440). **Tat.:** *üre* (Öner: 532). **Trkm.:** *öri* (TÜTS: 507). **YUyg.:** *örüş* (Tüzgen: 688)⁴⁶⁵.

2.40.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 뜨개질 (tteugaejil). **Mo.:** Tespit edilemedi.

2.40.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish adlı eserde *örü* kelimesi, *örü* (orü) madde başında açıklanmıştır kelime hakkında ö:r-filinin kökeni olduğu ‘yukarı, yukarıya doğru’ anlamlarında zarf olarak kullanıldığı izah edilmiştir⁴⁶⁶.

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov’da *örü* kelimesi hakkında ör-ü biçiminde türetildiği Çağdaş lehçelerde ‘örme, örgü; örme halı ya da duvar’ gibi farklı anlamları ihtiva ettiği belirtilmiştir⁴⁶⁷.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati’nde ‘otlak, saç örgüsü’ ve Anadolu ağızlarında ‘başıboş gezen hayvan sürüsü, ayakta dik’ anlamlarındadır kelime etimolojisi hakkında bilgi verilmemiştir⁴⁶⁸.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *örü* kelimesi, “örü ‘1. Örmek işi; 2. Yama olarak yapılan örgü’ < ör-‘örmek’ + -ü örü (hlk.) ‘1.Otlak; 2.avlak’ = ET., OT. *örü* ‘yukarı, dik’ (EUTS, 153; DLT) < *ör-‘çıkmak, yükselmek’ -ü [Krş. *örgü-*, *örgüt-* ‘konaklamak (Alt.); *örük* ‘konak’]”⁴⁶⁹ şeklinde ele alınmıştır.

⁴⁶⁵ Alt., Çuv., Ga., Hks., Kaz., KrmT., KrT., Tuv., Yak.: Tespit edilemedi.

⁴⁶⁶ Clauson, a.g.e., s. 197.

⁴⁶⁷ Sevortyan, a.g.e., c.I, s. 546.

⁴⁶⁸ Tietze, a.g.e., c.VI, . 237.

⁴⁶⁹ Gülensoy, a.g.e., c.II, s. 672.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *örü* kelimesi ile ilgili olarak şu açıklamaya yer verilmiştir: “(< ör-ü) Eski Türkçe ve halk ağzında”⁴⁷⁰.

Türkmen Diliniñ Sözköki (Etimologik) Sözlüğü isimli eserde *öri* kelimesi *öri* [ö:ri] ‘Büyükbaş ve küçükbaş hayvan bakılan otluk alan’ anlamındadır. Kelimenin kökeni hakkında iki yorum yapılmıştır: *Örü*<*ör* ‘yukarı, üst’ -i ekinin eklenmesiyle ‘hayvanın ayak üstünde gezip otlaması’ anlamıyla ilişkilendirilmiştir. ‘dışı tahta veya çit ile örülen geniş otluk alan’ anlamından *ör-* fiili ile bağlantılı olabileceği bilgileri verilmiştir⁴⁷¹.

öri isminin kökünü dilciler iki türlü düşünürler: 1. ‘yukarı, üst’ manasındaki *ör* kelimesinden ve *-i* ekinin eklenmesinden çünkü *örüde* hayvan ayaküstünde gezer ve otlar (akraba dilcilerin fikri) 2. Azerbaycan ve Türk lehçelerinde *öri* kelimesi dışı tahta ve çit ile örülüp kaplanan geniş otluk meydanın adıdır. Manası ‘dışı örülen çit ile kaplanan meydan, alan’.

2.40.6. Değerlendirme

Örü kelimesi ‘örme, otlak’ gibi anlamlara gelmektedir. Tarama Sözlüğü’nde ‘I kalkık, dik; yükseklik, irtifa. II ~ *ürü* otlak, yaylım, mera. III yama olarak yapılan örgü.’⁴⁷² Derleme Sözlüğü’nde ise ‘I [*örek* (VII) -2, *ören* (V) -2, *örene* (II), *örö*, *örün* (VI), *örüş*] otlak; avlanılacak yer, avlak. III ağıl, ayakta durmak; dik, düşey. IV tarlalarda sele karşı taştan yapılmış set. V kenetlenmiş, birbirine girmiş. VI alıcı’⁴⁷³ manalarında.

Tarihî dönemlerde ilk olarak Eski Uygur Türkçesinde *örü* ‘yukarı, dik’, Karahanlı Türkçesinde de ‘yukarı, dik, üst’, Eski Anadolu Türkçesinde *örü* kelimesi tespit edilmemiştir ancak *örü tur-* ‘ayağa kalkmak, yükselmek’ anlamındadır. Osmanlı Türkçesinde ise ‘yapı, bina; örme, örgü; duvar, set, bölme, ihata eden hududu ayıran şey; etrafı duvar ve çit yahut ipe çevrilerek ayrılmış yer’⁴⁷⁴ anlamlarındadır.

⁴⁷⁰ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 967.

⁴⁷¹ Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 270-271.

⁴⁷² **Tarama Sözlüğü**, c.V, s. 3121.

⁴⁷³ **Derleme Sözlüğü**, c.V, s. 3353.

⁴⁷⁴ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 953.

Çağdaş Türk lehçelerinde Karaçay-Balkar Türkçesinde *örü* kelimesi ‘dik, yokuş’ anlamlarındadır⁴⁷⁵. Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki *örü* kelimesi ile benzer anlamda *örüş* kelimesi ‘hayvanların otladığı alan, yer, mera, otlak’ kullanılmaktadır⁴⁷⁶. Türkmen Türkçesinde *öri* ‘mera, otlak’ manasındadır⁴⁷⁷. Tatar Türkçesinde *üre* kelimesinde /ö/ vokali > /ü/ vokaline değişmiştir ve Tarihî Türk lehçelerinde de görülen dik, yokuş’ anlamındadır⁴⁷⁸. Başkurt Türkçesinde de /ö/ > /ü/ değişimi ve /e/’nin kısılması ile ‘örülmüş şey, örgü’ manalarında *ürēm* kelimesi tespit edilmiştir⁴⁷⁹. Kırgız Türkçesinde *örüm* kelimesi ‘örme, örüş’ anlamındadır⁴⁸⁰. Özbek Türkçesinde ‘örü’ anlamında *o’ruv* sözü tespit edilmiştir⁴⁸¹. Yeni Uygur Türkçesinde *örüş* ‘örü’ anlamındadır. Çağdaş Türk Lehçelerinde tespit edilen bu biçimlerde ör-fiilden isim yapma eklerinin Özbek Türkçesinde –v ‘hareket isimleri yapar’, Kırgız Türkçesinde –m, eklendiği fiilin anlamıyla ilgili isimler yapar.

Kelime hakkında incelenen köken bilimi araştırmalarında kökeninin bilinmediği ya da *ör-* fiili olduğu ifade edilmiştir.

2.41. Örüm

2.41.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Örüm ‘hlk. sürünün gece veya sabaha karşı otlaması’ (TRS: 1861).

2.41.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET., EAT., Osm. dönemleri için incelenen sözlüklerde *örüm* kelimesi tespit edilmemiştir. **KarT.:** *örüm* (KB İndeks: 364).

⁴⁷⁵ Ufuk Tavkul, **a.g.e.**, s. 318.

⁴⁷⁶ Altaylı, **a.g.e.**, c.II, s. 947.

⁴⁷⁷ Tekin, vd., **a.g.e.**, s. 507.

⁴⁷⁸ Öner, **a.g.e.**, s. 532.

⁴⁷⁹ Özşahin, **a.g.e.**, s. 672.

⁴⁸⁰ Yudahin, **a.g.e.**, s. 615.

⁴⁸¹ Yusufova, **a.g.e.**, s. 440.

2.41.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

KBalk.: örüm . **Kırg.:** örüm (Yudahin: 615)⁴⁸².

2.41.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: Tespit edilemedi. **Mo.:** Tespit edilemedi.

2.41.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish adlı eserde örüm kelimesinin tarihî dönemlerde sadece Karahanlı Türkçesinde Kutadgu Bilig'te tek bir yerde geçtiğini belirtmiş ve ö:r- 'bir şeyi örmek ya da dokumak' fiilinden türetildiğini ifade etmiştir⁴⁸³.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde örüm 'sınır; çevre; tarlanın çevresine yapılan çit; ağıl' ve Anadolu ağızlarında örüm, örü, örün, örüt 'sürünün gece otlaması' anlamındadır. Morfolojik olarak örüm < ör- (ü)m şeklinde açıklanmıştır⁴⁸⁴.

2.42.6. Değerlendirme

Örüm kelimesi halk ağzında 'sürünün gece veya sabaha karşı otlatılması' manasındadır. Derleme Sözlüğü'nde örüm (IV), örü (I), örün (II), örüt (II) 'sürünün gece otlatılması'⁴⁸⁵ anlamlarıyla yer almaktadır.

Tarihî dönemlerde sadece Karahanlı Türkçesinde KB'de örüm 'örülmüş çul' manasındadır⁴⁸⁶.

⁴⁸² Alt., Az.Tü., Çuv., Ga., Hks., Kaz. KrmT., KrT., Kum., Özb., Tat., Tuv., Trkm., Yak. YUyg.: Tespit edilemedi. **Başk.:** ürüş (Özşahin: 672). **KBalk.:** örüm (KBalkS.: 318). **Kırg.:** örüm (Yudahin: 615).

⁴⁸³ Clauson, **a.g.e.**, s. 231.

⁴⁸⁴ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 672.

⁴⁸⁵ **Derleme Sözlüğü**, c.V, s. 3355.

⁴⁸⁶ Arat, **a.g.e.**, s. 364.

Çağdaş Türk Lehçelerinde de Kırgız Türkçesinde *örüm* kelimesi tespit edilmiştir ancak ‘örme, örüş; kamçının, kırbacın kayış olan kısmı’ anlamındadır⁴⁸⁷. Karaçay-Balkar Türkçesinde de *örüm* kelimesi ‘yokuş’ anlamında kullanılmaktadır⁴⁸⁸. Başkurt Türkçesinde ise *ürëş* ‘örüm’ anlamında tespit edilmiştir⁴⁸⁹.

İncelenen köken bilimi çalışmalarında ise *örüm* kelimesinin *ör-* fiilinden geldiği belirtilmiştir.

2.42. Örümcek

2.42.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Örümcek ‘hay. b. Örümcekler takımından, ince bir ağ örerek küçük böcekleri avlayan eklemli bir hayvan (*Aranea*); bu hayvanın ördüğü ağ; yürüteç (TRS: 1861).

2.42.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: Tespit edilemedi. **KarT.:** *örümcek* (Ercilasun, Akkoyunlu: 791). **EAT.:** [اورومچك] *örümcek* (KE: 1032), (Bahşayış: 171). **Osm.:** [اورومچك] *örümcek* (KT: 958), (Lo: 303), (Meninski 1680 I: 503), (Redhouse: 246).

2.42.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Az.Tü.: *hörümçek* (Altaylı II: 660). **Başk.:** *ürmekşë* (Özşahin: 673). **Ga.:** *örümcek* (GaS.:189). **Hks.:** *ırımcık* (HksS.: 212). **Kaz.:** *örmekşi* (KazS.: 510). **Kırg.:** *örmökçü* (Yudahin: 615). **KrmT.:** *örümçek* (KrmTS.: 251). **Özb.:** *o‘rgimchak* (Yusufova: 440). **Tat.:** *ürmeküş* (Ehmetyanov: 241). **Trkm.:** *örmeçek* (Ataniyazov: 271). **Tuv.:** *eeremçik* (Monguş: 311). **YUyg.:** *ömçük* (Necipoviç: 305), (Tüzgen: 688)⁴⁹⁰.

⁴⁸⁷ Yudahin, **a.g.e.**, s. 615.

⁴⁸⁸ Tavkul, **a.g.e.**, s. 318.

⁴⁸⁹ Özşahin, **a.g.e.**, s. 672.

⁴⁹⁰ Diğer Türk lehçelerindeki ‘örümcek’ anlamlı sözler: **Alt.:** *cörgömöş* (AltS.: 66). **Çuv.:** *ereşmen* (Bayram: 967). **KBalk., KrT.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** *miyama* (KumS.: 201). **Yak.:** *ooğuy, oğus* (Vasiliev: 210).

2.42.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 거미 (geomi). **Mo.:** *abagahay* /ABΓAÏ/ avlah, *agalca* (n) /AAJ3/ ālz

(Lessing: 30, 41).

2.42.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish adlı eserde *örümcek* kelimesinin *örüm* ‘kıvrımlı bir şey ya da dokuma’ sözünden türetildiği belirtilmiştir. Orta Türkçe dönemindeki *örmekçi* biçiminin Kuzeydoğu ve Güneydoğu Türk lehçelerinde yaşadığı açıklanmıştır⁴⁹¹.

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov isimli eserde *örümcek* kelimesinin kökünün *ör-* fiili olduğu belirtilmiştir ve morfolojik olarak *örümcek* < *ör-üm* –cek şeklinde açıklanmıştır⁴⁹².

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde *örümcek* kelimesi hakkında *örümçäk* maddesinde ele alınmıştır. *Örümcek* kelimesinin *ör-* ‘örmek’ fiilinden türetildiği izah edilmiştir⁴⁹³.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati’nde madde başı olarak alınmış ancak kelimenin kökeni ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır⁴⁹⁴.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *örümcek* kelimesi hakkında Orta Türkçe *örümcek* (DLT) < *ö:r-[*hö:r-]* +-*üm+çi* [= DLT.: bi, böğ, böy] şeklinde açıklanmıştır⁴⁹⁵.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *örümcek* kelimesinin Orta Türkçe döneminde *örümcek* biçiminde olduğu ve *ör-* fiilinden geldiği belirtilmiştir⁴⁹⁶.

⁴⁹¹ Clauson, **a.g.e.**, s. 231.

⁴⁹² Sevortyan, **a.g.e.**, c.I, s. 551.

⁴⁹³ Räsänen, **a.g.e.**, s. 375.

⁴⁹⁴ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 238.

⁴⁹⁵ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 676.

⁴⁹⁶ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 967.

Türkmen Diliniň Sözköki (Etimologik) Sözlügi adlı eserde Türkmen Türkçesi *örmeçek* kelimesi hakkında *möy* kelimesinin Türkmen Türkçesi ağızlarındaki biçimi olduğu *ör-* fiilinden geldiği ‘ağ örücü’ manasını ihtiva ettiği belirtilmiştir⁴⁹⁷.

Tatar Türkçesi Etimolojik Sözlüğü’nde *ürmeküç* kelimesi madde başı olarak ele alınmış sadece kelimenin diğer Türk lehçelerindeki biçimleri gösterilmiş, kelimenin kökeni hakkında bir yorum yapılmamıştır⁴⁹⁸.

Ўзбек Тилининг Етимологик Луғати (Туркий Сүзлар) isimli eserde Özbek Türkçesi *o’rgimchak* kelimesi, ‘ağ oluşturup canlıları tutan boğum ayaklı haşere’ manasındadır. Bu kelimenin kökünün Eski Türkçede ‘eş-, bükme’ manasını ihtiva eden *ö:r-* fiili olduğu belirtilmiş ve kelimenin oluşumu “[*(ör- + gü =örgü-) +m =örgüm*] +çäk = > *örgümçäk* > *orgimçäk*”⁴⁹⁹ biçimde gösterilmiştir.

Ali Akar, **Düşünen Türkçe** isimli eserinde *örümcek* kelimesiyle ilgili olarak *ör-* fiilinden türetildiğini belirtmiştir⁵⁰⁰.

2.42.6. Değerlendirme

Örümcek sözü Türkiye Türkçesinde ‘örümcekler takımından, ince bir ağ örerek küçük böcekleri avlayan eklemli bir hayvan (*Aranea*); bu hayvanın ördüğü ağ; yürüteç’ anlamlarında kullanılmaktadır.

Tarihî dönemlerde ilk olarak Karahanlı Türkçesi döneminde DLT’de *örümcek* biçiminde tespit edilmiştir⁵⁰¹. Eski Anadolu Türkçesi dönemi sözlüklerinde *örümcek* biçimindedir. Osmanlı Türkçesinde *örümcek* **Kamus-ı Türkî**’de “Aslı örmek’ten *örkümcek*” şeklinde izah edilmiştir⁵⁰².

Çağdaş Türk lehçelerinde Azerbaycan Türkçesinde *hörümçek* biçimindedir. Türkmen Türkçesinde *örmeçek*, Tatar Türkçesinde *ürmeküç*, Kırgız Türkçesinde

⁴⁹⁷ Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 271.

⁴⁹⁸ Ahmetyanov, **a.g.e.**, s. 373.

⁴⁹⁹ Rahmatullayev, **a.g.e.**, s. 485.

⁵⁰⁰ Akar, **a.g.e.**, s. 224.

⁵⁰¹ Ercilasun, Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 791.

⁵⁰² Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 958.

örmökçü, Özbek Türkçesinde *o'rgimchak*, Başkurt Türkçesinde *ürmekse* biçimindedir. E. V. Sevortyan, Çağdaş lehçelerdeki bu biçimlerle ilgili olarak Çağ. *örgemçi* ve Kıpçak Türkçesi Memluk sahasındaki *örmüçük* kelimelerinin metateze uğramış hâlleri olduğunu söyler. Gagavuz Türkçesinde *örümcek*, Karaçay-Balkar Türkçesinde *örümçek* biçimindedir. Ayrıca lehçelerdeki biçimleri ile ilgili karakteristik ses olayları da vardır: Tatar ve Başkurt Türkçelerinde *ö>ü* değişimi ve Başkurt Türkçesinin karakteristik özelliği olarak *ç>s* fonemine değişimi görülmektedir. Kırgız Türkçesinde ilk hecedeki yuvarlak fonemin etkisi ile ikinci ve daha sonraki hecelerde ilerleyici benzeşme ile *e>ö* değişimi görülmektedir. Diğer lehçelerden farklı olarak Tuva Türkçesinde *eerimçik*.

İncelenen köken bilimi araştırmalarında *örümcek* kelimesinin *ör-* fiilinden geldiği bilgilerine ulaşılmıştır.

2.43. Öte

2.43.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Öte 'konuşanın temel olarak aldığı bir şeyden daha uzak olan yer veya şey, mavera; bir şeyin arkadan gelen bölümü; bulunan yere göre karşı yanda olan; daha fazla, çok; dış.'(TRS: 1862).

2.43.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: Tespit edilemedi. **KarT.:** *öte* (ATB: LI). **EAT.:** [وٲه] *öte* (EATS: 543), (Dede Korkut II: 246), (KE: 1032). **Osm.:** [وٲه] *öte* (KT: 959), (LO: 303), (Meninski 1680 I: 487), (Redhouse: 237).

2.43.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Az.Tü.: *öte* (Altaylı II: 947). **Başk.:** *üte* (Özşahin: 675). **Ga.:** *ötee* (GaS.: 189). **Kırg.:** *ötö* (Yudahin: 617). **KrmT.:** *öte* (KrmTS.: 252). **Trkm.:** *öte* (TÜTS: 508)⁵⁰³.

⁵⁰³ **Alt.:** *argı* (KBalkS.: 87). **Kum.:** *ari* (KumS.: 39). **Özb.:** *nari, narvoq, boshqa* (Yusufova: 440). **Tat.:** *tëğë, kalğanı* (Ehmetyanov: 241). **YUyg.:** *nëri* (Necipoviç: 289), (Tüzgen: 688).

2.43.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 녀며 (neomeo). **Mo.:** *alus* /AJIC/ als (Lessing: 66).

2.43.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde *öte* kelimesinin Eski Uygur Türkçesi, Orta Türkçe Dönemi, Çağatay Türkçesinde ‘geçmek’ anlamına gelen *öt* kelimesinden türetildiği ve ‘diğer yan’ anlamında olduğu belirtilmiştir⁵⁰⁴.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati’nde *öte* kelimesi, “*öte* I ‘ilerde, öbür tarafta’ < *öt*-fiilinden *öte* II ‘konuşana yakın olan değil, biraz daha uzakta olan’ *öte* III ‘öbür taraf, uzak’” şeklinde izah edilmiştir⁵⁰⁵.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *öte* ‘konuşanın temel olarak aldığı bir şeyden daha uzak olan yer veya şey’ manalarında. T. Gülensoy tarafından, *öte* < ET., OT. *öt*- ‘bir şeyden geçmek’ (DLT)+-e ‘fiilden ad yapan ek’ şeklinde köken bilimi açısından ele alınmıştır⁵⁰⁶.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te *öte* kelimesi “Eski Türkçe *öte*, *öt-mek* ‘geçmek, saplanmak, yarıp içine girmek’ zarf fiil ekinin kalıplaşmasıyla *öt-e*” şeklinde açıklanmıştır⁵⁰⁷.

Düşünen Türkçe isimli eserde *öte* kelimesinin kökü Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren ‘geç-, *öt*-’, Karahanlı Türkçesinden itibaren ‘bir şeyi, bir yeri geçmek, bir yeri delmek’ *öt*- fiili olarak izah edilmiştir. *Öte* kelimesinin bahsedilen bu fiile -e zarf fiil ekinin eklenmesiyle oluştuğu belirtilmiş ve zaman içerisinde bu ekin kalıplaşarak öbür taraf, karşı taraf’ anlamlarında kullanıldığı açıklanmıştır⁵⁰⁸.

⁵⁰⁴ Räsänen, **a.g.e.**, s. 376.

⁵⁰⁵ Tietze, **a.g.e.**, s. 240-241.

⁵⁰⁶ Gülensoy, **a.g.e.**, s. 675.

⁵⁰⁷ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 968.

⁵⁰⁸ Akar, **a.g.e.**, s. 225.

2.43.6. Değerlendirme

Öte kelimesi ‘daha uzak yer veya mavera; bir şeyin arkadan gelen bölümü, geri kalanı; karşı tarafta olan, daha fazla, aşırı; dış’ gibi anlamlarda Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır. Tarama Sözlüğü’nde ‘sonra, ondan sonra, sonunda; öbür taraf, ileri; fazla, başka, aşırı, ziyade; uzak, ayrı’ anlamlarında yer almaktadır⁵⁰⁹.

Türk dilinin tarihî dönemlerinde ilk olarak Karahanlı Türkçesinde öte biçiminde ‘iyice’ anlamında tespit edilmiştir⁵¹⁰. Eski Anadolu Türkçesinde ise öte sözü ‘fazla, aşırı, ziyade; öbür; ileri, uzak’ anlamlarındadır⁵¹¹ Osmanlı Türkçesinde öte ‘geçkin, ber, ileri, fevk, mavera, mabat’ manalarındadır⁵¹².

Mezkur sözün Çağdaş Türk Lehçelerindeki durumu ise Azerbaycan Türkçesinde öte ‘uzakta, ileride bulunan yer, ileri; üstün, ileri, ileride’⁵¹³, Türkmen Türkçesinde öte ‘çok, fazla’⁵¹⁴ manalarında kullanılmaktadır. Kırım Tatar Türkçesinde öte, Gagavuz Türkçesinde ötee biçimlerindedir. Kırgız Türkçesinde ilk hecedeki yuvarlak ünlünün etkisi ile e vokali ö olmuştur ve ötü ‘aşırı, son derece, pek, ziyade’ anlamlarındadır⁵¹⁵. Başkurt Türkçesinde üte Türkiye Türkçesinden farklı olarak ‘-dan, içinden, arasından’ manalarındadır⁵¹⁶.

Kelimenin etimoloji araştırmalarında ötü- ‘geçmek’ fiilden -e zarf fiil eki ile türetildiği belirtilmiştir.

⁵⁰⁹ Tarama Sözlüğü, c.V, s. 3129-3131.

⁵¹⁰ Edib Ahmed B. Mahmud Yükeki, *Atabetü'l-Hakayık*, Haz.: Reşit Rahmeti Arat, 2.bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1992, s. LI.

⁵¹¹ Kanar, *a.g.e.*, s. 543.

⁵¹² Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 303.

⁵¹³ Altaylı, *a.g.e.*, c.II, s. 947.

⁵¹⁴ Tekin, vd., *a.g.e.*, s. 508.

⁵¹⁵ Yudahin, *a.g.e.*, s. 617.

⁵¹⁶ Özşahin, *a.g.e.*, s. 675.

2.44. Ötleğen

2.44.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Ötleğen ‘hay. b. çalı bülbülü’ (TRS: 1863).

2.44.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerdeki Kullanımı

ET.: Tespit edilemedi. **KarT.:** Tespit edilemedi. **EAT.:** [اوتلوغن] *ötlüğen* (EATS: 544). **Osm.:** [وتلغن] *ötleğen* (KT: 959), (LO: 303).

2.44.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen çağdaş Türk lehçeleri sözlüklerinde *ötleğen* kelimesine rastlanılmadı⁵¹⁷.

2.44.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: Tespit edilemedi. **Mo.:** Tespit edilemedi.

2.44.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *ötleğen/ötlüğen* maddesinde ‘bokluca bülbül de denen öter ve sığırcığa benzer bir kuş, pastor rosesu veya gracula musica’ manasındadır. Kelimenin kökeni hakkında bilgi verilmemiştir⁵¹⁸.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü’nde *ötleğen* kelimesi “ötleğen ‘çalı bülbülü’ < öt- ‘ötmek’+leğen” biçiminde açıklanmıştır⁵¹⁹.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *ötleğen* kelimesinin *öt-mek*’ten türetildiği belirtilmiştir⁵²⁰.

⁵¹⁷ Alt., Az.Tü., Başk., Çuv., Ga., Hks., Kaz., KBalk., Kırg., Kum., KrmT., KrT., Özb., Tat., Tuv., Trkm., Yak.: Tespit edilemedi. YUyg.: *torgay, bulbul* (Tüzgen: 688).

⁵¹⁸ Ayverdi, a.g.e., c.VI, s. 246.

⁵¹⁹ Gülensoy, a.g.e., c.II, s. 675.

⁵²⁰ Ayverdi, a.g.e., s. 968.

2.44.6. Değerlendirme

Ötleğen ‘çalı bülbülü’ anlamındadır. Tarama Sözlüğü’nde *ötleğen* ya da *ötlüğen* ‘bokluca bülbül de denen çok öter ve sığırcığa benzer bir kuş’⁵²¹, Derleme Sözlüğü’nde ise ‘bir çeşit ot’ manasındadır⁵²².

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *ötleğen~ötlüğen* ‘ötleğen kuşu, sakallı akbaba, kuzu kuşu’ anlamlarında yer almaktadır⁵²³. Osmanlı Türkçesinde de *ötleğen* şekli ‘sığırcık nevinden çok öter bir cins siyah kuş’ manasındadır⁵²⁴.

İncelenen köken bilimi sözlüklerinde *ötleğen* kelimesinin *öt-* ‘ötmek’ fiilinden türetilmiş olabileceği izah edilmiştir.

2.45. Ötürü

2.45.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Ötürü ‘bir şeyden dolayı, bir şey yüzünden, dolayı, naşı.’ (TRS: 1863).

2.45.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: *ötrü* (Ergin: 109), *ötrü*, *ötürü*, *ötkürü* ~ *ötgärä* (EUTS: 154-155), *ötgürü*, *ötrü~ötürü*, *ötrü* (Doğan, Usta: 258-259). **KarT.** *ötrü* (ATB: LI). **EAT.:** [اوتورو] *ötürü* (EATS: 544), *ötrü* (KE: 1032), (YZ: 397), *ötürü* (Dede Korkut II: 241), (KE: 1032). **Osm.:** [اوتورو~اوتری] *ötürü~ötri* (KT: 959), (LO: 303), (Meninski 1680 I: 485), (Redhouse: 237).

2.45.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Az.Tü.: *ötrü* (Altaylı II: 948). **KrmT.:** *ötrü* (KrmTS.: 252). **Trkm.:** *ötri* (TÜTS: 509).⁵²⁵.

⁵²¹ Tarama Sözlüğü, c.V, s. 3133.

⁵²² Derleme Sözlüğü, c.V, s. 3360.

⁵²³ Kanar, a.g.e., s. 544.

⁵²⁴ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 959.

⁵²⁵ **Alt.:** Tespit edilemedi. **Başk.:** *aykanlı* (Özşahin: 52), *ösön* (Özşahin: 465) *arkahından*, *sābāpli* (KTLS I: 687). **Çuv.:** *tirih* (Bayram: 709). **Ga.:** Tespit edilemedi. **Hks.:** Tespit edilemedi. **Kaz.:** Tespit

2.45.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 인하다 1 (因하다) (inhada). **Mo.:** Tespit edilmedi.

2.45.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *ötürü* kelimesi, *ötrü/ötürü* madde başında *ötür-* fiilinden zarf ya da edat olarak açıklanmıştır. *ötrü/ötürü* sözü ‘-den sonra, -den üzerine’ edat olarak ‘-den dolayı’ anlamlarındadır. Sadece Güney Batı grubunda Az.Tü. *ötrü*, Osm. *ötürü*, Trkm. *ötri* ‘-den dolayı, ilişkin’ anlamlarıyla kullanıldığı bilgileri verilmiştir⁵²⁶.

Drevnetyurkskiy Slovar’da *ötürü* kelimesi *ötrü* maddesinde ‘sonra, sonradan; çünkü’ anlamlarındadır⁵²⁷.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati’nde *ötürü* kelimesi ile ilgili “*ötürü/ötrü* (Ablativustan sonra) ‘dolayı, sebebiyle’⁵²⁸ şeklinde izah edilmiştir.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *ötürü* ‘bir şeyden dolayı, bir şey yüzünden; -den dolayı’=ET. *ötgürü~ötkürü~ötür~ötrü* (EUTS, 154) <öt- ‘geçmek’+ür- ‘delmek, arasından geçmek’+ü ‘fiilden edat yapan ek (=geçirerek)’⁵²⁹ şeklinde açıklanmıştır.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *ötürü* kelimesinin Eski Türkçe *ötür-mek* “geçmek” fiiline gelen zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla *ötür-ü* biçiminde kullanıldığı belirtilmiştir⁵³⁰.

Düşünen Türkçe isimli eserde *ötürü* kelimesiyle ilgili olarak şu açıklamaları yapmaktadır:

edilemedi. **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kırg.:** *sebeptüü* (Yudahin: 642). **KrT.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** *sebepli* (KumS.: 291). **Özb.:** *sababli, tufayli* (Yusufova: 441). **Tat.:** *sebeple, arkasında* (Ehmetyanov: 241). **Tuv.:** Tespit edilemedi. **YUyg.:** *şuniñ üçün* (Tüzgen: 689), *sevaptin, üçün* (KTLS I: 683). **Yak.:** Tespit edilemedi.

⁵²⁶ Clauson, **a.g.e.**, s. 64.

⁵²⁷ Nadalyayev, vd., **a.g.e.**, s. 393.

⁵²⁸ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 247.

⁵²⁹ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 676.

⁵³⁰ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 968.

“*ötürü* sözünün kökü *öt-* fiiline dayanır. *öt-* Eski Türkçede “geçmek” demektir. Bu fiilin üzerine *-ür-* eki getirilerek ettirgen çatı oluşturulmuş ve geçirmek anlamı kazandırılmıştır. Sonundaki *-ü* ise eski zarf-fiil eki. Böylece kelime *ötürü* şeklini kazanmıştır. *Ötürü* tam olarak “geçirerek” anlamına gelir. Bu anlam zaman içinde kalıplaşarak “-den dolayı” anlamına gelen bir edat yapısına bürünmüştür.”⁵³¹

2.45.6. Değerlendirme

Ötürü ‘bunun üzerine, bir şeyden dolayı, bir şey yüzünden, dolayı, bir sebepten’ anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Tarama Sözlüğü’nde *ötrü* (*ötürü*) ‘dolayı, sebebiyle, nâşi’⁵³² anlamlarında ve Derleme Sözlüğü’nde *ötrü* (*öteri*) ‘dolayı’⁵³³ manasında yer almaktadır.

Türkçenin tarihî devirlerinde ilk olarak Köktürkçede *ötrü* biçiminde ‘sonra, dolayı ve’ anlamlarında tespit edilmiştir⁵³⁴ Eski Uygur Türkçesinde *ötgürü* ‘dolayısıyla, sebebinden, sebebiyle, -den dolayı, -den beri’, *ötrü~ötürü* ‘daha sonra, sonra, bunun üzerine, o zaman, -den dolayı’, *öttrü* ‘-den dolayı’ biçimlerindedir. Eski Anadolu Türkçesinde *ötürü* ~ *ötrü* ‘dolayı, sonra’⁵³⁵ ve son olarak Osmanlı Türkçesinde **Lehce-i Osmânî** adlı eserde *ötürü* ‘sebeup ve illet için bir şeye raci ve mensup ve müteallik. Sebeup, ecl, zımn dair, mütedair, cihet, dolayı. Aslı *ötkeri*’⁵³⁶ şeklinde açıklanmıştır.

Çağdaş Türk lehçelerinde ise Türkiye Türkçesine benzer biçimler Azerbaycan Türkmen ve Kırım Tatar Türkçesinde kullanılmaktadır. Az.Tü. *ötrü* ‘bir şeyden dolayı, bir şey yüzünden, dolayı nâşi’⁵³⁷. Trkm. *ötri* ‘-den, -den dolayı, -den *ötürü*’⁵³⁸ ve Kırım Tatar Türkçesinde *ötrü* ‘*ötürü*’⁵³⁹ manalarında kullanılmaktadır.

Ötürü hakkında incelenen köken bilimi araştırmalarında kelimenin kökeni *öt-* ‘geçmek’ fiiline bağlanmıştır.

⁵³¹ Akar, **a.g.e.**, s. 226.

⁵³² **Tarama Sözlüğü**, c.V, s. 3135.

⁵³³ **Derleme Sözlüğü**, c.V, s. 3361.

⁵³⁴ Ergin, **a.g.e.**, s. 109.

⁵³⁵ Kanar, **a.g.e.**, s. 544.

⁵³⁶ Ahmet Vefik Paşa, **a.g.e.**, s. 303.

⁵³⁷ Altaylı, **a.g.e.**, c.II, s. 948.

⁵³⁸ Tekin, vd., **a.g.e.**, s. 509.

⁵³⁹ Muzafarov, **a.g.e.**, s. 252.

2.46. Öykü

2.46.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Öykü 'ayrıntılarıyla anlatılan olay; ed. Hikâye' (TRS: 1864).

Öykü kelimesi Türkçenin söz varlığına dil devrimi sonrasında eklenmiştir o döneme kadar *rivayet*, *menakıb*, *menkabe*, *hikâye*, *kıssa* sözleri kullanılırdı⁵⁴⁰.

Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuz isimli eserde *öykü* kelimesinin Osmanlı Türkçesindeki karşılığı olarak *rivayet*, *menakıb*, *menkabe*, *hikâye*, *kıssa* kelimeleri verilmiştir⁵⁴¹.

Ataç'ın Sözcükleri isimli eserde *öykü* kelimesinin karşılığı olarak *hikâye* sözü verilmiştir⁵⁴².

Kelime ile ilgili olarak G. Lewis ise N. Ataç'ın *öykünmek* kelimesinden ilham alarak *öykü* kelimesini icat ettiğini ve *öykü* kelimesinin *hikâye* kelimesinin yerini büyük ölçüde aldığı malumatını vermiştir⁵⁴³.

2.46.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen sözlüklerde *öykü* kelimesine benzer biçimlere rastlanılmamıştır⁵⁴⁴.

2.47. Öyle

2.47.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Öyle 'onun gibi olan, ona benzer; o yolda, o biçimde o tarzda; (ö'yle) o denli, o kadar o derece; içinde "ne, nasıl" vb. sorular bulunan cümlelerin sonuna geldiğinde

⁵⁴⁰ Öztürk, a.g.e., s. 286.

⁵⁴¹ **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu**, s. 229.

⁵⁴² Çolpan, a.g.e., s. 75.

⁵⁴³ Lewis, a.g.e., s. 85.

⁵⁴⁴ Türk lehçelerinde 'öykü' anlamındaki kelimeler: **Alt.**: Tespit edilemedi. **Az. Tü.**: *neğl* (Altaylı II: 912) *hekaye* (Altaylı I: 619). **Başk.**: *hikeye* (Özşahin: 232). **Çuv.**: *kalav*, *povest* (Bayram: 244, 502). **Ga.**: *povest* (GaS.: 198). **Hks.**: *povest* (HksS.: 389). **Kaz.**: *novella* (KazS.: 476). **Kırg.**: *nakıl* (Yudahin: 581). **KrmT.**: *povest* (KrmTS.: 272). **KrT.**: *masal*, *maasa*, *soççäk*, *yomağ*, *maşal* (KKVS.: 153). **Kum.**: *hikaya*, *povest* (KumS.: 157, 235). **Özb.**: *hikoya* (Yusufova: 441). **Tat.**: *hikeye*, *novella* (Ehmetyanov: 241). **Tuv.**: *tooju* (Monguş: 206). **Trkm.**: *hekaye* (TÜTS: 342). **Yak.**: *kepseen*, *novella* (Vasiliev: 210). **YUyg.**: *hikaye* (Necipoviç: 156), (Tüzgen: 689).

o cümlede anlatılan şeyin hoş karşılanmadığını veya ona şaşıldığını anlatan bir söz.’(TRS: 1864).

2.47.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET., **KarT.**, ve **EAT.**, dönemlerinde *öyle* kelimesi tespit edilemedi⁵⁴⁵. **Osm.:** [ايله] *öyle* (KT: 960), (LO: 304), (Meninski 1680 I: 557).

2.47.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Az. Tü.: *ële* (Altaylı I: 365). **KrmT.:** *öyle* (KrmTS.: 252). **KrT.:** *öyle* (KKVS.: 93). **Kum.:** *öyle*, (KumS.: 212). **Trkm.:** *eyle* (TDDS I: 366), (TTS: 208)⁵⁴⁶.

2.47.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 그런 1 (geureon). **Mo.:** *teymü* /тийм/tiym, *teyn* /тийн/ tiyn (Lessing: 947).

2.47.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde ‘öyle’ anlamında *ayla* kelimesi tespit edilmiştir. Güney Batı Dil Grubu’nda Az.Tü *ele*, Osm. *öyle* Trkm. *eyle* biçimlerinde kullanıldığı ve ünlü değişiminin ne zaman gerçekleştiğinin belirgin olamadığı izah edilmiştir⁵⁴⁷.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati’nde *öyle* kelimesi ilgili olarak Eski Türkçe kökenli olduğu ifade edilmiştir⁵⁴⁸.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *öyle* ‘onun gibi, ona benzer’=ET. *äyin* ‘böylece, buna göre’ (EUTS, 79) ~ OT. *eyle* ‘öyle’ (DLT) < *o il-e*” şeklinde açıklanmıştır⁵⁴⁹.

⁵⁴⁵ Bu sözlüklerde *öyle* ‘öğle’ anlamındadır.

⁵⁴⁶ **Alt.:** *annar* (AltS.:25). **Başk.:** *alay, şulay, ulay, unday* (Özşahin: 27, 568, 657, 659). **Çuv.:** *şavnaşkal, şapla* (Bayram: 630, 634). **Ga.:** Tespit edilemedi. **Hks.:** *andağ* (HksS.: 41). **Kaz.:** Tespit edilemedi. **KBalk.:** *alay* (KBalkS.: 77). **Kırg.:** *anday* (Yudahin: 32). **Özb.:** *unday*, (Yusufova: 441). **Tat.:** *şundıy, alay, şulay* (Ehmetyanov: 241). **Tuv.:** *ınça, ınçaar* (Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 56). **Yak.:** onnuk (Vasiliev: 210). **YUyg.:** *undak, şundak* (Tüzgen: 689), *undak* (Necipoviç: 437).

⁵⁴⁷ Clauson, **a.g.e.**, s. 55-56.

⁵⁴⁸ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 538.

⁵⁴⁹ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 679.

Misalli Büyük Türkçe Sözlükte *öyle* kelimesinin “< o ile > ö ile > öyle” biçiminde türetildiği belirtilmiştir⁵⁵⁰.

2.47.6. Değerlendirme

Öyle sözü ‘ona benzer, onun gibi; o yolda, o derece; o şekilde, o biçimde, o derece’ anlamlarına gelmektedir. Tarama Sözlüğü Dizin cildinde *öyle* kelimesi için *anca, ancağ, ancak, ancılayın, eyle, onca, şol asıl, şöyle, şunuñ bigi, şunuñ*⁵⁵¹ gibi kelimeler, Derleme Sözlüğü’nde *ōle* (I) ‘öyle’ yer almaktadır⁵⁵².

Türk dilinin tarihî dönemlerinde ise sözcüğün durumu şöyledir: Osmanlı Türkçesinde **Lehce-i Osmânî**’de *öyle* ‘o ile, bu ile, şu ile, böyle, şöyle, misilli. Hakezâ, onun gibi, mislihi, çünîn’ manalarındadır⁵⁵³.

Çağdaş Türk lehçelerinde ise Kırım Tatar Türkçesi, Karay Türkçesi ve Kumuk Türkçesinde *öyle* biçimindedir. Azerbaycan Türkçesinde *ële* ‘o şekilde, o biçim, o tarzda; ancak, sadece, yalnız; o tarafa, o yana, o semte’⁵⁵⁴, Türkmen Türkçesinde *eyle* ‘o taraf, o cihet, o yol; bir kişinin diğer yüzü; öyle’⁵⁵⁵.

Öyle kelimesi köken bilimi araştırmalarında Clauson’da *ayla* kelimesi ile ilişkilendirilir. Osmanlı Türkçesinde *öyle* biçimi ile yaşadığı ve lehçelerdeki *alay* biçiminin de Orta Türkçe döneminde ortaya çıktığı belirtilmiştir. Diğer araştırmalarda ise yapısal olarak ‘o ile’ biçiminde oluştuğu bildirilmiştir.

2.48. Öz

2.48.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Öz ‘*fel*. Bir kimsenin benliği, kendi manevi varlığı, iç nefis, derun varoluş karşıtı; “kendine, kendi kendini” anlamlarında birleşik kelimeler türeten bir söz; bir şeyin en kuvvetli veya kıvamlı bölüm, hülasa, zübde, ekstre; çibanların içinde ölmüş

⁵⁵⁰ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 969.

⁵⁵¹ **Tarama Sözlüğü**, c.VIII, s. 284.

⁵⁵² Derleme Sözlüğü, c.V, s. 3322.

⁵⁵³ Ahmet Vefik Paşa, **a.g.e.**, s. 304.

⁵⁵⁴ Altaylı, **a.g.e.**, c.I, s. 365.

⁵⁵⁵ **Türkmen Dilinin Düşündürüş Sözlüğü**, c.I, s. 366.

dokudan oluşan irinle birlikte çıkan parça; *zm.* Kendi, zat; *mec.* bir şeyin temel ögesi, künh, zübde; *bit.* b. bitkilerin kök gövde ve dallarının boydan boya ortasında bulunan, hafif gevrek ve çoğu yumuşak bölüm; *a. hlk.* dere, çay; sulak, verimli yer.’(TRS: 1865).

2.48.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: öz (Tekin: 165), (Ercilasun: 703), (EUTS: 155), (Doğan, Usta: 259), (Gabain: 291). **KarT.:** öz (Ercilasun, Akkoyunlu: 794), (KB İndeks: 367), (ATB: LI). **EAT.:** [وز] öz (EATS: 545-546), (Dede Korkut II: 247), (KE: 1033), (YZ: 397), (Bahşayış: 171). **Osm.:** [وز] öz (KT: 960), (LO: 304), (Meninski 1680 I: 508), (Dankoff: 217), (Redhouse: 249).

2.48.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Alt.: ös (AltS.: 144). **Az.Tü.:** öz (Altaylı II: 949). **Başk.:** üz (Özşahin: 676). **Çuv.:** var (Bayram: 115). **Ga.:** öz (GaS.:190). **Hks.:** ös III (HksS.: 352). **Kaz.:** öz (KazS.: 500). **KBalk.:** öz (KBalkS.: 319). **Kırg.:** öz (Yudahin: 618). **KrmT.:** öz (KrmTS.: 252). **KrT.:** öz (KKVS.: 93). **Kum.:** öz (KumS.: 225). **Özb.:** o ‘z (Yusufova: 442). **Tat.:** üz (Ehmetyanov: 241). **Trkm.:** öz (TÜTS: 513). **Yak.:** öz (Vasiliev: 210). **YUyg.:** öz (Necipoviç: 310), (Tüzgen: 689)⁵⁵⁶.

2.48.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 알맹이 (almaengi). **Mo.:** öber /ӨӨP/ör (Lessing: 761).

2.48.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde öz kelimesi hakkında ö:z madde başında temel olarak ‘soyut yani maddi olmayan insan bölümü kişilik, şahsiyet, ruh, somut olanın aksi’ *kentü* gibi anlamlarındadır ve çağdaş Türk lehçelerinde var belirtilmiştir. 2 ö:z madde başında ise ‘vadi’ manasındadır ve bu anlamıyla Çuvaş Türkçesinde *var* kelimesinde yaşamaktadır şeklinde açıklanmıştır⁵⁵⁷.

⁵⁵⁶ **Tuv.:** bodu (Monguş: 40).

⁵⁵⁷ Clauson, **a.g.e.**, s. 278.

Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov isimli eserde öz kelimesinin ‘kendi; ağacın içi, bir şeyin içi, birey, yürek, nefes, tohum, akraba; bir şeyin en iyisi, güç, kuvvet’, ‘gövde, yürek, orta’, ‘öz, ruh, hayat ve birey’ anlamları gruplandırılarak ifade edilmiştir. Kelimenin kökeni üzerine daha önce yapılan araştırmalardan bahsedilmiş ve bu araştırmalar E. V. Sevortyan tarafından yorumlanmıştır: : V. Bang’e göre öz < ö- ‘düşünmek’+ -z- ‘başlangıçta düşünen’ Sevortyan’a göre bu yorum anlam bakımından uygun değildir. G. Vambery, öz kelimesini öz ‘tek başına duran şahıs’ öz- ~ üz- ‘kırmak, bir parça koparmak’ fiili ile ilişkilendirilmiştir. Z. Gombocz Türkçe öz kelimesi ile Moğolca biçimleri karşılaştırmıştır. G. Ramstedt ise Kalmukça ör ‘göğüs, can, merhamet’ Türkçe öz ‘ruh, esas, kendisi, çekirdek’ kelimelerini kıyaslamıştır⁵⁵⁸.

Drevnetyurkskiy Slovar’da öz kelimesinin ‘öz, ruh, cevher; can, hayat; çekirdek, iç; yağ; vadi, iki dağ arasından geçiş; sağır; zaman’ anlamlarını belirtmiştir⁵⁵⁹.

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde öz kelimesinin *ōz madde başında Eski Uygur Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinde öz biçiminde olduğu bilgisi verilmiştir ve ‘bir şeyin en iyi kısmı, içi, cevheri, özü, kendi’ anlamları belirtilmiştir⁵⁶⁰.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati’nde öz sözü ilk olarak ‘bir şeyin temel unsuru, asıl cevheri, içi’ ikinci olarak ise ‘ kendi, benlik, nefis’ manalarında. Kelimenin kökeni hakkında H. Eren, R. Dankoff gibi isimlere gönderme yapılmıştır⁵⁶¹.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde öz kelimesi ‘bir kimsenin benliği, kendi manevî varlığı, kendi’ anlamlarındadır ve Eski Türkçe’den beri kullanıldığı belirtilmiştir. Tuncer Gülensoy tarafından kelime öz<*ö- ‘yükselmek’ + -z şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca sözlükte öz kelimesinin Eski ve

⁵⁵⁸ Sevortyan, **a.g.e.**, c.I, s. 506-508.

⁵⁵⁹ Nadalyayev, **a.g.e.**, s. 394-395.

⁵⁶⁰ Räsänen, **a.g.e.**, s. 376.

⁵⁶¹ Tietze, **a.g.e.**, c. VI, s. 253.

Orta Türkçe dönemlerinde ‘iki dağ arasında bulunan dere; vadi’ anlamlarının olduğu belirtilmiştir⁵⁶².

Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü isimli eserde *öz* kelimesi ‘bir kimsenin benliği, kendi manevi varlığı; bir şeyin temel ögesi; kendi, zat; bir şeyin en kuvvetli bölümü, hulâsa; birkilerin kök, gövde ve dallarının boydan boya ortasında bulunan, hafif gevrek ve yumuşak bölüm; çıbanların içinde ölmüş dokudan oluşan irinle birlikte çıkan parça; kan bağı ile bağlı, üvey olmayan; içine arılığını bozacak hiçbir şey karışmamış olan, arı; dere, çay; sulak ve verimli yer’ anlamlarındadır. Kelimenin Eski ve Orta Türkçe döneminden beri kullanıldığı ve o dönemde *ōz* biçimde kullanıldığı belirtilmiştir. Kelime ile ilgili incelemelerden de bahsedilmiştir: Brockelmann’a göre *öz* kelimesi Türkçe *ö-* ‘anlamak, kavramak’ fiilinden *-z* ekinden kurulmuş bir türevidir. Räsänen *öz* sözünün *ö-* ‘düşünmek’ fiilinden geldiğini açıklamıştır. H. Eren, ilgili madde başında kelime hakkında kendi görüşüne yer vermemiştir⁵⁶³.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *öz* kelimesinin menşei “Eski Türkçe *ōz*” şeklinde açıklanmıştır⁵⁶⁴.

Türkmen Diliniñ Sözkökı (Etimologik) Sözlüğü isimli eserde *öz* kelimesinin Türkmen Türkçesinin ağızlarında ‘dere, nehir’ anlamlarında olduğu Kaşgarlı’da da bu manalarda yer aldığı ve aslen *ögüz/ügüz* kelimesinin kısalan biçimi olabileceği söylenmiştir⁵⁶⁵.

Tatar Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü’nde ise *üz* kelimesi ‘öz, kendi, kendi şahsı’ anlamlarındadır. *Öz* kelimesi ile ilgili R. Ahmetyanov, bir görüş bildirmemiştir daha önce yapılan araştırmalardan bahsetmiştir⁵⁶⁶.

Ўзбек Тилиниг Етимологик Луғати (Туркий Сүзлар) isimli eserde *o’z* kelimesi ‘aitliği vurgulayan bir söz’ olarak tanımlanmıştır. Eski Türkçede *ö* vokalinin yumuşak

⁵⁶² Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 679-680.

⁵⁶³ Eren, **a.g.e.**, s. 318-319.

⁵⁶⁴ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 969.

⁵⁶⁵ Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 276.

⁵⁶⁶ Ahmetyanov, **a.g.e.**, c.II, s. 88.

ve uzun yapıda olduğu ve kelimenin aslen ‘gövdenin iç kısmı’ manasında kullanıldığı belirtilmiştir⁵⁶⁷.

Etimologiçeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka isimli eserde Çuvaş Türkçesinde *var* kelimesinin ‘orta, çekirdek; köken’, ‘dokumanın en iyi kısmı, en kalitelisi’, ‘küçük vadi, oluk, derin dere’ manalarında⁵⁶⁸.

Ali Akar, **Düşünen Türkçe** isimli eserinde *öz* kelimesinin ‘küçük dere, çay’ manasıyla ilgili olarak şu bilgileri vermiştir:

“...bu satırlarda görülüyor ki *ögüz* sözü “ırmak, nehir” anlamına geliyor. İşte bu söz, Anadolu’ya gelinceye kadar epey evrilmiş; kelimenin ikinci sesi *g>ğ* olmuştur. Daha sonra da bu *ğ* sesi kaybolunca kelimenin bugünkü şekli ortaya çıkmıştır: *ögüz > öğüz > ööz > öz*”⁵⁶⁹.

Ahmet Bican Ercilasun, “Türkçede Öl- Fiili Üzerine” isimli makalesinde *öz* sözünün ‘göğe yükselen, uçan ruh’ manasından dolayı kelimenin farazî *ö- ‘yükselmek’ köküne dayandığı açıklamıştır⁵⁷⁰.

2.48.6. Değerlendirme

Öz kelimesi Türkçe Sözlük’te ‘birinin benliği, manevi varlığı; kendi; bir şeyin varlığının temeli, esası; dere, çay’ gibi anlamlara gelmektedir. Tarama Sözlüğü’nde *öz* kelimesi ‘nefs, zat, benlik; vâdi’⁵⁷¹, Derleme Sözlüğü’nde ‘ I su arkı; dere, çay, ırmak; küçük göl; pınar, derelerin çıktığı yer. II tepeler arasındaki çukur, düzlük yer, koyak; sulak, verimli yer, otlak; bağ, bahçe, bostan; yapışkan topraklı yer; su kıyısındaki yeşil yer, ova; geniş ve büyük hendek; sel sularının aktığı yerde yaptığı yarıklar; tarla, köye yakın tarla. III lamba, fener vb. şeylerin fitili. IV güç, dayanıklılık. V tahıl. VI sakızın kıvama gelmesi için konulan gıcır. VII reçineli çam ağacı, çıralı kereste; yapılarda

⁵⁶⁷ Rahmatullayev, **a.g.e.**, s. 473.

⁵⁶⁸ Fedotov, **a.g.e.**, c.I, s. 99-101.

⁵⁶⁹ Akar, **a.g.e.**, s. 228.

⁵⁷⁰ A. Bican Ercilasun, “Türkçede Öl- Fiili Üzerine”, **Makaleler Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun**, Yayına Haz.: Ekrem Arıkoğlu, Ankara, Akçağ Yay., 2014, s. 371-375.

⁵⁷¹ **Tarama Sözlüğü**, c.V, s. 3153-3159.

kullanılan kalın ağaç, tomruk, direk; üzüm çardağına konulan uzun sırık; ilkel tahterevallinin dikey duran ağacı. VIII özet. IX azman' manalarında yer almaktadır⁵⁷².

Öz sözcüğü Türk dilinin tarihî dönemlerinin tamamında kullanılmıştır ancak dönemler arasında anlam bakımından farklılıklar vardır. İlk olarak Köktürkçede öz 'kendi' anlamındadır⁵⁷³. Eski Uygur Türkçesinde ise 'kendi' anlamının yanında 'dere' anlamı da vardır⁵⁷⁴. Karahanlı Türkçesinde DLT'de *öz* 'kendi; bir şeyin iç kısmı; kalp ve karın bölgesindeki organlar; ruh, can kalp; ağacın özü, yağı; vadi dere' manalarıyla yer almaktadır⁵⁷⁵. Eski Anadolu Türkçesinde *öz* 'kendi, ruh, asıl, iç, taneli bitki içi' manasındadır⁵⁷⁶. Osmanlı Türkçesinde **Kamus-ı Türkî** adlı eserde "1. İç, lüb, mağz... 2. İç, kalp, nefis, 3. Bir şeyin halisi, asıl mayası, cevher. 4. Zübde, kaymak, bir şeyin en yağlı ve lüzucetli kısmı... 5. Çıbanın en derininde bulunan katı cerahat. 6. Tk. Kendi, nefis, zat" şeklinde izah edilmiştir⁵⁷⁷.

İncelenen Çağdaş Türk lehçelerinde de *öz* kelimesi Tuva Türkçesi *bodu* dışında diğer Türk lehçelerinde çeşitli ses olaylarıyla tespit edilmiştir. Azerbaycan Türkçesinde "1. Şahsına, kendine ait, has, mensup olan. // Kendisi tarafından meydana getirilmiş, oluşturulmuş, alınmış, elde edilmiş vs. // Kendine mahsus; şahsi. 2- Sadece kendine veya bir şeye has olan; hususi. 3- Yakın, tabii. 4- Bir işe şahsen katılan. 5- İsim veya şahıs zamiri yerine kullanılır. 6- Bir kimsenin veya bir şeyin büyüklüğünü, önemini, mevkisini dikkate almak"⁵⁷⁸ manalarında, Türkmen, Uygur, Karay, Kırım Tatar, Karaçay Balkar ve Kırgız Türkçesinde 'kendi' anlamında *öz* biçiminde kullanılmaktadır. Özbek Türkçesinde vokallerin inceliğini kaybetmesinden ötürü *o* 'z; Tatar Türkçesinde Tatar Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki /o, ö/ vokalleri > /u, ü/ vokallerine değişir bu ses olayı sebebiyle *üz*; Başkurt Türkçesinde Tatar Türkçesinde olduğu gibi Türkiye Türkçesindeki /o, ö/ vokalleri > /u, ü/ vokallerine değişir ve Başkurt Türkçesinin karakteristik seslerinden bir dişler arasından çıkan z sesidir bu özelliklerden ötürü *üz*; Çuvaş Türkçesinde o ve ö vokalleri ile başlayan kelimelerde

⁵⁷² Derleme Sözlüğü, c.V, s. 3369-3370.

⁵⁷³ Ercilasun, a.g.e., s. 703.

⁵⁷⁴ Caferoğlu, a.g.e., s. 155.

⁵⁷⁵ Ercilasun, Akkoyunlu, a.g.e., s. 794.

⁵⁷⁶ Kanar, a.g.e., s. 545-546.

⁵⁷⁷ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 960.

⁵⁷⁸ Altaylı, a.g.e., c.II, s. 949.

genellikle ön seste v türemesi olur ve Çuvaş Türkçesinin en belirgin fonetik özelliklerinden biri Eski Türkçe z fonemi r fonemine karşılıktır bu özelliklerden dolayı *var* biçimindedir.

İncelenen köken bilim araştırmalarında kelimenin kökeni Eski Türkçede *öz*:z kelimesi olduğu izah edilmiştir. Kelimenin etimolojisi hakkında çeşitli görüşler vardır ‘benlik, kendi öz’ anlamında olan biçimin *ö-* fiilinden geldiği kanısında olan araştırmacılar vardır ‘dere, çay’ anlamında olan *öz* kelimesi hakkında da çeşitli araştırmacılar tarafından *ögüz* kelimesinin bir biçimi olduğu ifade edilmiştir.

2.49. Özdek

2.49.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Özdek ‘iş yerlerinde eşya veya malzeme işleriyle ilgilenen bölüm, ayniyat; kullanılmaya, harcamaya uygun, taşınması kolay eşya, ayniyat; *fel.* İnsanın çalışmasıyla bir amaç uğruna biçim verdiği veya yararlandığı doğal cisimler, nesneler; *fiz.* Duyularla algılanabilen bölünebilen, ağırlığı olan nesne, madde’ (TRS: 1865).

2.49.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET., KarT. için incelenen sözlüklerde *özdek* kelimesine rastlanılmadı. **EAT.:** [اوزدك] *özdeg, özdek* (EATS: 547), (KE: 1033), (Bahşayış: 171). **Osm.:** [اوزدك] *özdek* (KT: 960), (LO: 304), (Meninski 1680 I: 161, 510), (Dankoff: 217).

2.49.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Çağdaş Türk lehçeleri için incelenen sözlüklere *özdek* kelimesine rastlanılmadı⁵⁷⁹.

⁵⁷⁹ Türk lehçelerinde ‘özdek’ anlamındaki kelimeler: **Alt.:** Tespit edilemedi. **Az.Tü.:** *madde* (Altaylı II: 828). **Başk.:** *matde, esem* (Özşahin: 401, 720). **Çuv.:** *substansi* (Bayram: 610). **Ga.:** Tespit edilemedi. **Hks.:** *materiya* (HksS.: 298). **Kaz.:** *materiyal* (KazS.: 438). **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kırg.:** *materiyal* (Yudahin: 556). **KrmT.:** *materiya* (KrmTS.: 217). **KrT.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** *materiya* (KumS.: 196). **Özb.:** *moddiy narsalar; modda* (fiz.) *naqdina*. (Yusufova: 442). **Tat.:** *fels. matëriya; matfe; aga. kevsesë; üsëmlëk sabagı* (Ehmetyanov: 241). **Tuv.:** *büdümel, materiya, çüve* (Monguş: 48, 134, 275). **Trkm.:** *cisim, madda, material* (TÜTS:102, 442, 448). **YUyg.:** *madda, iye* (Tüzgen: 690). **Yak.:** Tespit edilemedi.

2.49.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 자원 (資源) (jawon). **Mo.:** boda, 2. /БОД/ bod (Lessing: 154).

2.49.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nde *özdek* 'ağaç gövdesi' manasında olduğu belirtilmiştir kelime hakkında bir yorumda bulunulmamıştır⁵⁸⁰. (Tietze VI, 2018: 254).

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *özdek* kelimesi hakkında "öz'den *özde-mek > özde-k Eski Türkçe ve halk ağzı." bilgileri verilmiştir⁵⁸¹.

2.49.6. Değerlendirme

Özdek sözü 'esas, temel; madde, cisim; ayniyat' gibi anlamlara gelmektedir. **Tarama Sözlüğü**'nde *özdek* 'esas, gövde temel kök; hülâsa, iç, öz'⁵⁸²; **Derleme Sözlüğü**'nde ise 'çekirdek' manalarındadır⁵⁸³.

Türk dilinin tarihî dönemlerinde Eski Anadolu Türkçesinde *özdeg~özdek* 'esas, öz, gövde, temel'⁵⁸⁴. Osmanlı Türkçesinde ise *özdek* '1. Ağaç kütüğü, köklerine ve yere yakın olan kalın yeri. 2. Ekin sapı, anız. 3. Bazı nebatatın baldırı' anlamlarıyla **Kamus-ı Türkî**'de yer almaktadır⁵⁸⁵. R. Dankoff, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü** isimli eserde *özdek* kelimesinin 'özsuyu hülâsa öz' manalarındadır⁵⁸⁶.

Türk lehçelerinde *özdek* biçimine fonetik ve morfolojik olarak yakın sözcükler tespit edilememiştir. Ancak 'madde' anlamında tespit edilen kelimeler 576. dipnotta belirtilmiştir. Ayrıca Yılmaz Çolpan, **Ataç'ın Sözcükleri** isimli eserinde *özdek* sözünün madde kelimesi yerine kullanıldığı bilgisini vermiştir⁵⁸⁷.

⁵⁸⁰ Tietze, **a.g.e.** c.VI, s. 254.

⁵⁸¹ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 969.

⁵⁸² **Tarama Sözlüğü**, c.V, s. 3159-3163.

⁵⁸³ **Derleme Sözlüğü**, c.V, s. 3371.

⁵⁸⁴ Kanar, **a.g.e.**, s. 547.

⁵⁸⁵ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 960.

⁵⁸⁶ Dankoff, **a.g.e.**, s. 217.

⁵⁸⁷ Çolpan, **a.g.e.**, s. 76.

Özdek kelimesi incelenen köken bilgisi sözlük ve araştırmalarında ekseriyetle madde başı olarak ele alınmamıştır. Tespit edilen sözlüklerde ise mezkur sözün öz kelimesinden geldiği izah edilmiştir.

2.50. Özdeş

2.50.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Özdeş 'her türlü nitelik bakımından eşit olan, aralarında fark bulunmayan; bir ve aynı olan, bir ve aynı anlama gelen; kendinde özdeşlik bulunan, identik (TRS: 1866).

Özdeş kelimesi Türkçenin söz varlığına dil devrimi sonrasında eklenmiştir o döneme kadar *mahrem* sözü kullanıldığı belirtilmiştir⁵⁸⁸. **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu** isimli eserde *özdeş* kelimesinin Osmanlı Türkçesindeki karşılığı ile ilgili olarak *mahrem* kelimesi verilmiştir⁵⁸⁹.

2.50.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen sözlüklerde *özdeş* kelimesine benzer biçimlere rastlanılmadı⁵⁹⁰.

2.51. Özek

2.51.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Özek. 'hlk. merkez' (TRS: 1866).

⁵⁸⁸ Öztürk, a.g.e., s. 288.

⁵⁸⁹ **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu**, s. 229.

⁵⁹⁰ Türk lehçelerinde 'özdeş' anlamındaki kelimeler: **Alt.:** Tespit edilemedi. **Az.Tü.:** *ohşar* (Altaylı II: 928). **Başk.:** *ala* (2), *nezir*, *okşas* (Özşahin: 26, 441, 448). **Çuv.:** *ınaşkal*, *vışkallı*, *yevirlev* (Bayram: 89, 152, 171). **Ga.:** Tespit edilemedi. **Hks.:** *töy* (HksS.: 526). **Kaz.:** *birdey* (KazS.: 118). KBalk.: Tespit edilemedi. **Kırg.:** *okşoş* (Yudahin: 588). **KrmT.:** *teñdeş* (KrmTS.: 339). **KrT.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** Tespit edilemedi. **Özb.:** *bir xil*, *aynan bir xil*, *aynan*, *o' xshash* (Yusufova: 442). **Tat.:** *tiğéz*, *bértigéz*, *bérdey*, *ohşas*, *tiñdeş* (Ehmetyanov: 242). **Tuv.:** *dömey*, *ışkaş* (Monguş: 75, 299). **Trkm.:** *çalımdaş*, *kimin*, *meñzeş*, *taydaş* (TÜTS: 109, 410, 454, 620). **Yak.:** *onnuk*, *üt-ükçü* (Vasiliev: 21). **YUyg.:** *eyni*, *ohşas* (Tüzgen: 690).

2.51.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: *özäk* (EUTS: 155), *özek* (Doğan, Usta: 260). **KarT.:** *özek* (Ercilasun, Akkoyunlu: 794). **EAT.:** Tespit edilemedi. **Osm.:** [اوزك] *özek* (KT: 960), (LO: 304), (Dankoff: 217).

2.51.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Alt.: *özök* (AltS.: 145). **Az.Tü.:** *özek* (Altaylı II: 951). **Başk.:** *üzek* (Özşahin: 677). **Çuv.:** *varak* (Bayram: 116). **Ga.:** *özek, üzek* (GaS.: 190, 252). **Hks.:** *özek~öjek* (HksS.: 354). **KBalk.:** *özek* (KBalkS.: 319). **Kaz.:** *özek* (KazS.: 501). **Kırg.:** *özök* (Yudahin: 619). **KrmT.:** *özek* (KrmTS.: 252). **KrT.:** *özäk* (KKVS.: 93). **Kum.:** *özek* (KumS.:226). **Özb.:** *o 'zak* (Yusufova: 442). **Tat.:** *üzek* (Öner, 2015: 535). **Tuv.:** *özek* (Monguş: 208). **Trkm.:** *özek* (Ataniyazov: 276). **YUyg.:** *özek* (Necipoviç: 310)⁵⁹¹.

2.51.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 가운데 (gaunde). **Mo.:** Tespit edilemedi.

2.51.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *özek* kelimesinin 1 *özek* madde başında *öz* kelimesinin küçültülmüş hâli olduğu temel olarak ‘bir şeyin çekirdeği ya da merkezi’ manasına geldiği izah edilmiştir ve kelimenin kullanımında anlam bakımından farklılıkların olduğu belirtilmiştir. Örneğin Karahanlı Türkçesinde *özek* ‘omurga’; Çağatay Türkçesinde ‘iltihap, irin’; Kıpçak Türkçesinde ‘ağacın gövde kısmı’ ve ‘omurilik’ anlamlardadır. 2 *özek* maddesinde ise ‘küçük vadi’ anlamında olduğu ve *öz*:z kelimesinden türetildiği ve Eski Uygur Budist metinlerinde bu kelimenin ‘dere ya da iki dağ arasındaki vadi’ manasında yer aldığı açıklanmıştır⁵⁹².

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov’da *özek* kelimesi *özek* I maddesinde ilk olarak ‘öz’ anlamında Kırgız, Kazak, Nogay, Tatar, Başkurt, Özbek,

⁵⁹¹ **Yak.:** Tespit edilemedi.

⁵⁹² Clauson, **a.g.e.**, s. 285.

Altay, Tuva Türkçesinde; ikinci olarak Altay Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Osmanlı Türkçesinde ‘iç’; Osmanlı Türkçesinde ‘beyin’, ‘kan damarı, boyun arteri, kalpten çıkan toplardamar’ anlamlarıyla -damar anlamı bitkiler için de geçerli- Kırgız, Nogay, Karakalpak, Özbek, Tuva Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve ağızlarında ‘irin özü’; Türkiye Türkçesi ağızlarında, Tuva ve Başkurt Türkçelerinde ‘merkez, orta’ anlamında; Kazak Türkçesi, Tatar Türkçesi ve ağızlarında, ‘meczâ anlamda kalp’; ‘solunum’ manasıyla Türkiye Türkçesi ağızlarında; Türkiye Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Altay Türkçesi gibi lehçelerde ‘çekirdek’ –tohum, tanecik-; ‘yara acısı, yara irini’ manalarıyla yer almıştır. E. V. Sevortyan, yaygın olarak öz kelimesiyle aynı anlamları taşıdığını belirtmiştir. Sevortyan’a göre özek I’in kökeni iki şekilde olabilir: Ya özek < ö:z ~ öz + isim yapma eki –(a)k ‘benzetme küçültme anlamında’ ya da öz- ~üz- fiillerine gelen –(a)k fiilden isim yapma eki ile türetilmiştir. özek II maddesi Türkmen Türkçesi ağızlarında, Türkiye Türkçesi ağızları; özök biçimiyle Altay Türkçesinde; varak biçimiyle Çuvaş Türkçesinde kullanılmaktadır. İlk olarak ‘nehir, ırmak’, ‘nehir yatağı’, ‘çukurluk, sel çukuru’ manalarında kullanıldığı belirtilmiştir. öz ‘pınar’–(a)k ‘küçültme eki’ ile türetildiği aynı madde başında açıklanmıştır⁵⁹³.

Drevnetyurkskiy Slovar’da özek kelimesi özäk I ‘dağlarda dar bir geçit, dağ boğazı’, özäk II ‘kan damarı, boyun arterisi’ manalarında⁵⁹⁴.

Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen isimli eserde özek kelimesi hakkında 595. maddede açıklama yapılmıştır. Kelimenin ‘iç, kalp, öz’ gibi anlamları belirtilmiştir⁵⁹⁵.

Turkish Language Reform: A Catastrophic Success isimli eserde özek kelimesinin Isparta’da ‘merkez’ anlamında kullanıldığını ancak Anadolu’da farklı anlamlara da geldiği ve kasabalı birinin bu kelimenin merkez anlamına geldiğini asla bilemeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca kelimenin öz ‘kendi’ kelimesinden türetilen yeni kelimelerden biri olduğu açıklanmıştır⁵⁹⁶.

⁵⁹³ Sevortyan, **a.g.e.**, c.I, s. 509-510.

⁵⁹⁴ Nadalyayev, vd., **a.g.e.**, s. 395.

⁵⁹⁵ Doerfer, **a.g.e.**, c.II, s. 146.

⁵⁹⁶ Lewis, **a.g.e.**, s. 111, 144.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *özek*, ‘kuru dere’, ‘ağacın, bitkinin içi, özü’; ‘gırtlak, soluk’; ‘kırmandaki eksek çubuğu’ manalarında⁵⁹⁷.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te *özek* kelimesi “öz’den küçültme ekiyle *öz+ek*” şeklinde izah edilmiştir⁵⁹⁸.

Türkmen Diliniñ Sözköki (Etimologik) Sözlüğü’nde *özek* sözünün *öz* kelimesine ve *-ek* ekinin eklenmesiyle oluştuğu açıklanmıştır. Bu kelime ‘dere’, ‘yar, dere’ manalarında⁵⁹⁹.

Üzbek Tilining Etimologik Luğati (Turkiy Sözlär) isimli eserde Özbek Türkçesi *o’zak* kelimesi ‘bitki gövdesinin uzunlamasına iç orta kısmı’ anlamındadır. Bu kelimenin *öz*: ‘gövdenin iç kısmı’ ismine küçültme anlamı ifade eden *-(ä)k* eki ile oluşturulmuştur. İlerleyen zamanlarda Özbek Türkçesinde *ö* vokalinin uzunluğunu ve inceliğini kaybettiği belirtilmiştir⁶⁰⁰.

Mustafa Levent Yener, “Çuvaşça “varak”/ Ortak Türkçe “özek” Sözcüğü Üzerine” isimli makalesinde *özek* kelimesinin bir r/l dili olan Çuvaş Türkçesinde *varak* şekliyle mukayese etmiştir. Makalede, Çuvaş Türkçesindeki *varak* sözünün *var* ad kökünden *+AK* küçültme ekiyle türetildiği açıklanmıştır⁶⁰¹.

2.51.6. Değerlendirme

Özek Türkiye Türkçesinde genellikle halk ağızlarında ‘merkez’ anlamında kullanılmaktadır. Derleme Sözlüğü’nde ‘ I gırtlak, yemek borusu’; ‘ II soluk, güç’; ‘III arabalarda ön ve arka dingili birbirine bağlayan uzun ağaç direk, okla boyunduruğu birbirine bağlayan demir, kalın kiriş’; ‘IV çıkarı için sırtışarak istediğini elde eden, çalışan’; ‘V susuz dere’; ‘VI [özeyh] ağacın, bitkinin içi, özü, bir şeyin içi, özü,

⁵⁹⁷ Tietze, **a.g.e.**, s. 254.

⁵⁹⁸ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 969.

⁵⁹⁹ Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 276.

⁶⁰⁰ Rahmatullayev, **a.g.e.**, s. 473.

⁶⁰¹ M. Yener, “Çuvaşça “varak”/ Ortak Türkçe “özek” Sözcüğü Üzerine”, **Teke Dergisi**, S.3/1, s. 124-131.

karpuzun ortası, göbeği'; 'VII soğan vb. bitkilerin ortasından çıkan tohum sapı, bitki filizi'; 'VIII bir şeyin çevreden aynı uzaklıkta olan yeri, ortası'; 'IX ayrılamaz, onsuz olamaz, gerekli olan' manalarında yer almaktadır⁶⁰².

Mezkur kelimenin Türk dilinin tarihî devirlerindeki durumu ise ilk olarak Eski Uygur Türkçesinde *özäk* 'dere'⁶⁰³, Karahanlı Türkçesinde DLT'de 'omurilik'⁶⁰⁴, Osmanlı Türkçesinde incelenen sözlüklerde ise *özek* '1. Çekirdek, göbek. 2. Çıban özü, süngeri, ağırşığı' anlamlarındadır⁶⁰⁵. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü** isimli eserde *özek* kelimesinin (Tatarca) 'kuru dere' anlamında kullanıldığı belirtilmiştir⁶⁰⁶.

Çağdaş Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesindeki *özek* 'merkez' sözü benzer benzer anlamlarla ve çeşitli ses olaylarıyla kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde 'Bitki kökünün veya gövdesinin daha yumuşak olan iç kısmı. 2- Çıbanın, cerahat bağlamış yaranın ortasında oluşan sert iltihaplı kısım. 3- Büyük bir teşkilatın, kuruluşun özünü meydana getiren asıl kısım, öz, temel' yer alır⁶⁰⁷. Türkmen Türkçesinde *özek* 'dere, çukur' anlamlarındadır ve Çuvaş Türkçesinde de *varak* kelimesi 'dağ geçidi; dar ve derin vadi, ova, dağlarla çevrili ova; boşluk, oyuk, çukur'. Hakas Türkçesinde diğer lehçelerden farklı olarak *özek* kelimesi 'kazık' anlamına gelmektedir. Karay Türkçesinde *özäk* 'öz, un, buğday unu' manalarında⁶⁰⁸.

Kelimenin kökeni hakkında ise genel olarak *öz* isminden türetildiği ifade edilmiştir.

⁶⁰² **Derleme Sözlüğü**, c.V, s. 3371-3372.

⁶⁰³ Caferoğlu, **a.g.e.**, s. 155.

⁶⁰⁴ Ercilasun, Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 794.

⁶⁰⁵ Şemseddin Sami, **.a.g.e.**, s. 960.

⁶⁰⁶ Dankoff, **a.g.e.**, s. 217.

⁶⁰⁷ Altaylı, **a.g.e.**, c.II, s. 951.

⁶⁰⁸ Çulha, **a.g.e.**, s. 93.

2.52. Özel

2.52.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Özel ‘yalnız bir kişiye, bir şeye ait veya ilişkin olan, spesiyal; benzerlerinden ayrılmasını sağlayan bir özelliği olan, spesiyal; bir kişiyi ilgilendiren, hususi, zatî; devlete değil, kişiye ait olan, hususi, resmî karşıtı; dikkate değer; ayırt edici bir niteliği olan; her zaman görölenden, olağandan farklı’ (TRS: 1866).

Özel kelimesi Türkçenin söz varlığına dil devrimi sonrasında eklenmiştir o döneme kadar *zatî*, *hususî*, *şahsî* kullanılırdı⁶⁰⁹. **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu** isimli eserde de *özel* kelimesinin karşılığı olarak *zâtî*, *hususî*, *şahsî* kelimelerine yer verilmiştir⁶¹⁰.

2.52.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen sözlüklerde *özel* kelimesine benzer biçimlere rastlanılmadı⁶¹¹.

2.53. Özerk

2.53.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Özerk ‘bir üst organa bağlı olmakla beraber ayrı bir yasayla kendini yönetme yetkisi olan (kuruluş, devlet vb.) muhtar, otonom’ (TRS: 1868).

Misalli Büyük Türkçe Sözlük, isimli eserde *özerk* kelimesi, “öz ve *erk* ‘güç kuvvet’ ile yeni” şeklinde açıklanmıştır⁶¹².

⁶⁰⁹ Öztürk, a.g.e., s. 288-289.

⁶¹⁰ **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu**, s. 232.

⁶¹¹ Türk lehçelerinde ‘özel’ anlamındaki kelimeler: **Alt.:** Tespit edilemedi. **Az.Tü.:** *hüsusi, mehsusi* (Altaylı II: 668, 847). **Başk.:** *hososiy, mahsus* (Özşahin: 234, 397). **Çuv.:** *ırasna, rasna, çastnîy, yatarla* (Bayram: 93, 544, 885, 989). **Hks.:** *çastnay* (HksS.: 84). **Kaz.:** *jeke* (KazS: 199). **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kırg.:** *ceke* (Yudahin: 197). **KrmT.:** *has* (KrmTS.: 132). **KrT.:** *has* (KKVS.: 170). **Kum.:** *xas* (KumS.: 371). **Özb.:** *shaxsiy, xususiy, maxsus* (Yusufova: 442). **Tat.:** *şehsiy, üz, individual*, (Ehmetyanov: 242). **Tuv.:** *bodunuñ, tuskay* (Monguş: 40, 212). **Trkm.:** *hususi, yörite* (TÜTS: 357, 709). **Yak.:** *tus beye, çaahınay; anal* (Vasiliev: 210). **YUyg.:** *mahsus* (Tüzgen: 690).

⁶¹² Ayverdi, a.g.e., s. 970.

Turkish Language Reform: A Catastrophic Success isimli eserde *özerk* kelimesinin öz sözünden türetilen anlamsal olarak kafa karıştırıcı yeni kelimelerden biri olarak izah edilmiştir⁶¹³.

2.53.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen sözlüklerde *özerk* kelimesine benzer biçimlere rastlanılmadı⁶¹⁴.

2.54. Özet

2.54.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Özet 'bir yazı veya sözün anlamını daha kısa ve özlü biçimde veren yazı veya söz, hülâsa, fezleke, ekspoze; *sin.* ve tv filmin konusunu en kısa biçimde anlatan, bir senaryo çalışmasının ilk basamağı olan metin' (TRS: 1868).

Özet kelimesi Türkçenin söz varlığına dil devrimi sonrasında eklenmiştir o döneme kadar *zübde*, *hulâsa* > *hülâsa*, *fezleke*, *icmal* sözleri kullanılırdı⁶¹⁵. **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu** isimli eserde *özet* kelimesinin Osmanlı Türkçesindeki karşılığı olarak *zübde*, *hulâsa*, *fezleke*, *icmal* kelimeleri verilmiştir⁶¹⁶. **Ataç'ın Sözcükleri** isimli eserde de *özet* kelimesinin *hülâsa* sözüne karşılık olduğu bilgisi verilmiştir⁶¹⁷.

2.54.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen sözlüklerde *özet* kelimesine benzer biçimlere rastlanılmadı⁶¹⁸.

⁶¹³ Lewis, a.g.e., s. 144.

⁶¹⁴ **Alt.:** *avtonomiy* (AltS.: 30). **Az.Tü.:** *muhtar* (Altaylı II: 881). **Başk.:** *mohtar* (Özşahin: 420), *üzidaralık* (KTLS I: 684). **Çuv.:** *samaoupravleni* (Bayram: 562). **Ga.:** *avtonomiya* (GaS.: 21). **Hks.:** *avtonomnay* (HksS.: 57). **Kaz.:** *avtonomiyalı* (KazS.: 14). **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kırg.:** *erktiü* (Yudahin: 339). **KrT.:** Tespit edilemedi. **KrmT.:** *muhtar* (KrmTS.: 229). **Kum.:** *avtonom* (KumS.: 47). **Özb.:** *muxtor*, *avtonom* (Yusufova: 443). **Tat.:** *avtonomiyalë*, *üzidarelë* (Ehmetyanov: 242). **Tuv.:** *avtonomnug* (Monguş: 11). **Trkm.:** *avtonom*, *özbaşdak* (TÜTS: 37, 513.). **Yak.:** *avtonomnay* (Vasiliev: 211). **YUyg.:** *muxtar* (Necipoviç: 277), *aptonom* (Tüzgen: 691).

⁶¹⁵ Öztürk, a.g.e., s. 289-290.

⁶¹⁶ **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu**, s. 232.

⁶¹⁷ Çolpan, a.g.e., s. 77.

⁶¹⁸ **Alt.:** Tespit edilemedi. **Az.Tü.:** *hülase* (Altaylı II: 666). **Başk.:** *abstrakt*, *kışkartma* (Özşahin: 18, 356). **Çuv.:** *konspekt* (Bayram: 323). **Ga.:** *rezumat* (GaS.: 203). **Hks.:** *hışacahti* (HksS.: 173). **Kaz.:** *tüyin* (KazS.: 660). **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kırg.:** *aytoru*, *demek*, *kışkaça* (Yudahin: 72, 304, 462).

2.55. Özge

2.55.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Özge 'başka'(TRS: 1869).

2.55.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: Tespit edilemedi. **KarT.:** *özge* (ATB: LII). **EAT.** [اوزگه] *özge* (EATS: 547). **Osm.:** [اوزگه] *özge* (KT: 960), (LO: 304), (Meninski 1680 I: 512), (Redhouse: 250).

2.55.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Alt.: *öskö* (AltS.: 144). **Az.Tü.:** *özge* (Altaylı II: 951). **Başk.:** *üzge* (Özşahin: 677). **Kaz.:** *özge* (KazS.: 501). **KBalk.:** *özge* (KBalkS.: 319). **Kırg.:** *özgö* (Yudahin: 619). **KrT.:** *özgä* (KKVS.: 93). **Kum.:** *özge* (KumS.: 226). **Özb.:** *o'zga*, (Yusufova: 443). **Tat.:** *üzge* (Ehmetyanov: 242). **Trkm.:** *özge* (TÜTS: 514). **Tuv.:** *öske* (Monguş: 161). **YUyg.:** *özge* (Necipoviç: 310)⁶¹⁹.

2.55.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 다르다 (dareuda). **Mo.:** *öger* –e /øøp/ *ör* (Lessing: 766).

2.55.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *özge* kelimesi 'başka, -den başka, farklı' manalarındadır. Erken dönemlerde Talas yazıtında Uygur metinlerinde geçtiği bildirilmiştir. KB'de 'başka, -den başka, farklı' anlamlarında *etözke* biçimindedir. Çoğu modern Türk lehçesinde kullanıldığı açıklanmıştır⁶²⁰.

KrmT.: *rezüme* (KrmTS.: 285). **KrT.:** *fezalik* (KKVS.: 63). **Kum.:** *hasil, konspekt, qışgaca, rezyume* (KumS.: 154, 181, 262, 281). **Özb.:** *qisqa xulosa, mazmun, mohiyat, qisqacha bayon* (Yusufova: 443). **Tat.:** *ëkstrakt, kvintëssëntsiya; rëzyumë, kışkaça netice, kışkaça ëçtelëk* (Ehmetyanov: 242). **Tuv.:** *dopçulal* (Monguş: 73), *annotatsiya* (Arikoğlu, Kuular, 2003: 7), *konspekt* (Arikoğlu, Kuular, 2003: 70). **Trkm.:** *konspekt, kışa* (TÜTS: 417, 544). **Yak.:** *Kılğas is xohoon, rezüme* (Vasiliev: 211). **YUyg.:** *hülasa, yekün* (Tüzgen: 691).

⁶¹⁹ **Çuv., Ga., KrmT., Yak.:** Tespit edilemedi. **Hks.:** *oron I* (HksS.: 340).

⁶²⁰ Clauson, **a.g.e.**, s. 285.

Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov isimli eserde *özge* kelimesi ‘diğer, farklı, diğerlerinden farklı’, ‘kendine özgü, has’, ‘öbür’, ‘yabancı olan, başkası’, ‘başka türlü’ manalarındadır. İlgili madde başında E. V. Sevortyan, *özge* kelimesi hakkındaki köken bilimi incelemelerini açıklamıştır: L. Budagov’a göre *öz* ve *ge* ‘yönelme hâli’den ‘kendi kendine, kendi başına’; V. V. Radlov, *öskä* *ös* + *kä* şeklinde açıklama yapmış ve baş + ka kelimesiyle mukayese etmiştir. Kelime üzerine çalışan araştırmacılar *özge*’yi *öz* ‘kendi’ zamirinin yönelme hâli almış şekli olarak izah etmişlerdir. G. Vámbéry ise *özge* sözünün kökünü *öz-*, *üz-* ‘koparmak, bölmek, ayırmak’ fiili ile açıklamıştır⁶²¹.

Drevnetyurkskiy Slovar’da *özge* kelimesiyle *özgä* ‘başka, farklı’: anlamlarındadır⁶²².

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde *özge* kelimesi hakkında *öz-kä* madde başında ‘diğeri’ anlamındadır ve kelimenin Osmanlı Türkçesinde *öz-gä* biçiminde yer aldığı belirtilmiştir⁶²³.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı’nde *özge* kelimesi, ‘başka, bambaşka; mükemmel’ <Eski Türkçe *özge* şeklinde olduğu belirtilmiştir ve kelimenin kökeni için S. G. Clauson’a gönderme yapılmıştır⁶²⁴.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *özge* kelimesi ile ilgili olarak üç madde ile izah edilmiştir. Çalışmada konusu olan *özge* sözü ise ‘başka’ < *öz+ge* şeklinde ele alınmıştır⁶²⁵.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *özge* kelimesi “(<*öz+ge*)” şeklinde tahlil edilmiştir⁶²⁶.

Türkmen Diliniň Sözköki (Etimologik) Sözlüğü isimli eserde *özge* ‘başka, yâd’ manasındadır. Bu kelimenin *öz* kelimesine *-ge* ekinin eklenmesinden oluştuğu

⁶²¹ Sevortyan, **a.g.e.**, c.I, s. 508-509.

⁶²² Nadalyayev, vd., **a.g.e.**, s. 395.

⁶²³ Räsänen, **a.g.e.**, s. 377.

⁶²⁴ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 256.

⁶²⁵ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 681.

⁶²⁶ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 970.

bilgisi verilmiştir. Ayrıca ilgili maddede L. Z. Budagov'un değerlendirilmesi verilmiştir. Budagov, bu kelimeyi *özige* biçiminde değerlendirir. Bu sebeple Ataniyavov'a göre *özige* kelimesinin 'kendi başına', 'özel ' gibi manalara gelmesi de ihmaldir⁶²⁷.

Etimologičeskiy Slovar Tatarskogo Yazıka isimli eserde Tatar Türkçesinde *özge* anlamına gelen *üzge* kelimesinin *öz* kelimesinden türetildiği açıklanmıştır⁶²⁸.

Üzbek Tilining Etimologik Luğati (Turkiy Süzlar) isimli eserde Özbek Türkçesi *o'zga* kelimesi ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır: *o'zga* 'başka'. Bu sıfat aslen Eski Türkçedeki 'ayırarak' manasını anlatan *öz-* fiiline *-rā* ekinin eklenmesi ile türetilmiştir ve ilk olarak 'ayrılan', 'bölüklenen' manalarını ihtiva eder.. Daha sonra Özbek Türkçesinde *ö* vokalinin inceliğini kaybetmiştir ve *o'zga* biçiminde kullanılmaktadır⁶²⁹.

Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka isimli eserde *başka* kelimesiyle ilgili olarak *başka* 'dışında, ayrı olan, müstakil' ve diğer, farklı, benzemeyen, kendine özgü, yabancı, bağımsız' manalarındadır. Kelimenin yaygın etimolojisi baş 'kafa' kelimesinin yönelme hâli eki almış biçimi şeklindedir ancak burada *baş- 'ayırarak/ayrılmak, tecrit etmek' fiil kökünden türetilmiş *-ka* ekinin yardımıyla oluşturulmuş isimden bahsetmenin daha mantıklı olduğu Tatarintsev tarafından belirtilir. *Başka* kelimesinin yapı ve anlam bakımında paraleli Türk lehçelerinde *özge~öske* kelimeleridir şeklinde açıklanmıştır⁶³⁰ ve ilgili ciltte *özge* kelimesi de izah edilmiştir: *öske* 'başka, öteki, yabancı, el'. Eski Türkçedeki DTS'de *özgan=özkan* fiillerinin 'itiraz etmek, karşı çıkmak, değişmek vb.' anlamlarından yola çıkılarak *öz* kelimesinin ilk anlamının 'ayrıştırıcı, bölücü' olduğu ve coğrafi adlarda da kullanıldığı belirtilmiştir. *öz* 'değişmek' fiil kökünden *-ga* eki ile türetilmiştir ve Tuva Türkçesinde *öske* biçimini aldığı da ifade edilmiştir⁶³¹.

⁶²⁷ Ataniyavov, **a.g.e.**, s. 276.

⁶²⁸ Ahmetyanov, **a.g.e.**, c.II, s. 365-366.

⁶²⁹ Rahmatullayev, **a.g.e.**, s. 485.

⁶³⁰ Tatarintsev, **a.g.e.**, c.I, s. 200-201.

⁶³¹ Tatarintsev, **a.g.e.**, c.IV, s. 417-418.

2.55.6. Değerlendirme

Özge kelimesi Türkiye Türkçesinde ‘diğer, başka’ manalarında kullanılmaktadır. Sözcük Tarama Sözlüğü’nde ‘başka, gayri, mâada’⁶³² ve Derleme Sözlüğü’nde ‘ I iyi güzel; II iki dağ arasındaki dereciklerin birleştiği yer, derenin başlangıcı; III şakacı, cana yakın, sıcakkanlı, yürekli, gözü pek’ anlamlarındadır⁶³³

Türk dilinin tarihî dönemlerinde ise *özge*, incelenen sözlüklerde ilk olarak Karahanlı Türkçesinde ‘başka’ anlamıyla tespit edilmiştir. **Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü**’nde ise ‘gayri, başka, diğer; yabancı’ anlamlarında olduğu belirtilmiştir⁶³⁴ Osmanlı Türkçesinde **Lehce-i Osmânî**’de ‘başka, diğer, diğer-gün. Bambaşka hâl, fenalık, yabancı adam, ağyar’ manalarındadır⁶³⁵.

Çağdaş Türk Lehçelerinde Azerbaycan, Türkmen, Karaçay-Balkar ve Uygur Türkçelerinde *özge* biçimindedir ‘başka, diğer yabancı’ manalarındadır. Karay Türkçesinde ise *özgä* biçimiyle kullanılmaktadır. Tatar ve Başkurt Türkçelerinde kelimenin ilk hecesindeki vokal daralmıştır: Tat. *üzge* ayrıca Başkurt Türkçesinde karakteristik seslerinden biri olan dişler arasından çıkan z sesidir bu özelliklerden ötürü Başk. *üzge* şeklindedir. Kırgız Türkçesinde ise ilk hecedeki yuvarlak vokal kendisinden sonra gelen hecedeki /a, e/ vokallerini de yuvarlaklaştırır. Kırgız Türkçesinin bu özelliğinden dolayı *özgö* biçimindedir. Özbek Türkçesinde *o’zga* biçimi ise Özbek Türkçesinde vokallerin inceliğini kaybetmesinden dolayıdır. Tuva Türkçesinde *öske* biçiminde ünsüzleri ötümsüz şekilde kullanılmaktadır.

İncelenen köken bilimi araştırmalarında mezkur sözün öz ‘kendi’ ismine yönelme durumu eki +ge’nin eklenmesiyle oluştuğu ya da *öz~üz-* ‘koparmak, ayırmak’ fiilden türetildiği görüşleri tespit edilmiştir.

⁶³² Tarama Sözlüğü, c.V, s. 3163.

⁶³³ Derleme Sözlüğü, c.V, s. 3373.

⁶³⁴ Kanar, a.g.e., s. 547.

⁶³⁵ Ahmet Vefik Paşa, a.g.e., s. 304.

2.56. Özgü⁶³⁶

2.56.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Özgü 'birine, bir şeye ait olan, öze, has, mahsus; belli bir kimsede, şeyde veya türde bulunan, öze, has, mahsus; aynı cinsten başka hiçbir türde veya bireyde rastlanılmayan, öze, has, mahsus (TRS: 1869).

Özgü, Türkçenin söz varlığına dil devrimi sonrasında eklenmiştir o döneme kadar *has*, *mahsus*, *muhtas* kelimeleri kullanılırdı⁶³⁷. **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu** isimli eserde *özü* kelimesinin Osmanlı Türkçesindeki karşılığı olarak *has*, *mahsus*, *muhtas* kelimeleri verilmiştir⁶³⁸.

2.56.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen sözlüklerde *özü* kelimesine benzer biçimlere rastlanılmadı⁶³⁹.

2.57. Özgür

2.57.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Özgür 'herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya, şarta bağlı olmayan, serbest, hür; yönetim bakımından yabancı bir gücün etkisi altında bulunmayan başka bir yönetime bağlı olmayan, bağımsız, hür (ulus, ülke); kendi kendine hareket etme, davranma, karar verme gücü olan, muhtar; tutuklu olmayan, hür; başkasının kölesi olmayan, hür; siyasi bir güç tarafından denetlenmeyen, engellenmeyen' (TRS: 1869).

Özgür, Türkçenin söz varlığına dil devrimi sonrasında eklenmiştir o döneme kadar *âzade* > *azade*, *muhtar*, *serbest*, *serazad* > *serazat* kelimeleri kullanılırdı⁶⁴⁰.

⁶³⁶ Özü kelimesi ile aynı anlamda olan *öze* sözü de Türkçe Sözlük'te madde başı olarak alınmıştır.

⁶³⁷ Öztürk, **a.g.e.**, s. 290-291.

⁶³⁸ **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu**, s. 233.

⁶³⁹ **Alt.:** *avtonomiy* (AltS.: 30). **Az.Tü.:** *muhtar* (Altaylı II: 881). **Başk.:** *mohtar* (Özşahin: 420), *üzidaralık* (KTLS I: 684). **Çuv.:** *samaoupravleni* (Bayram: 562). **Ga.:** *avtonomiya* (GaS.: 21). **Hks.:** *avtonomnay* (HksS.: 57). **Kaz.:** *avtonomiyalı* (KazS.: 14). **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kırg.:** *erktiü* (Yudahin: 339). **KrT.:** Tespit edilemedi. **KrmT.:** *muhtar* (KrmTS.: 229). **Kum.:** *avtonom* (KumS.: 47). **Özb.:** *muxtor*, *avtonom* (Yusufova: 443). **Tat.:** *avtonomiyalē*, *üzidarelē* (Ehmetyanov: 242). **Tuv.:** *avtonomnug* (Monguş: 11). **Trkm.:** *avtonom*, *özbaşdak* (TÜTS: 37, 513.). **Yak.:** *avtonomnay* (Vasiliev: 211). **YUyg.:** *muxtar* (Necipoviç: 277), *aptonom* (Tüzgen: 691).

⁶⁴⁰ Öztürk, **a.g.e.**, s. 292-293.

Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuz isimli eserde **özgür** kelimesinin Osmanlı Türkçesindeki karşılığı olarak *âzade*, *muhtar*, *serbest*, *serazad* kelimeleri verilmiştir⁶⁴¹. **Ataç'ın Sözcükleri** isimli eserde **özgür** kelimesinin karşılığının *hür* kelimesi olduğu bilgisi verilmiştir⁶⁴². G. Lewis kelimenin öz 'benlik' +gür 'bereket' şeklinde hem biçim hem de anlamsal olarak bir 'karmaşa' olduğunu söyler. Ardından ve Doğan Aksan'ın "kelimenin ilk hâlinin *özügür* biçiminde olduğunu" açıkladığını belirtir. Kelime hakkında Emin Özdemir'in ise "birleşik sözcüklerin bölündüklerinde anlamlarından uzaklaştıkları için bileşenlerin anlamlarının bilinmesi birleşik sözcüğün anlamının bilinmesinde yardımcı değildir"⁶⁴³ görüşlerine yer verir Mezkur kelime hakkında Faruk Kadri Timurtaş'ın **Uydurma olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü** isimli eserinde kökeni ve anlamı hakkında değerlendirme yapılmıştır Timurtaş da kelimenin şekil ve meftum bakımından yanlış olduğu bilgisini vermiştir⁶⁴⁴. (Timurtaş, 1979: 40-41).

2.57.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen sözlüklerde *özgür* kelimesine benzer biçimlere rastlanılmadı⁶⁴⁵.

2.58. Özne

2.58.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Özne 'bir cümlede bildirilen işi yapan, yüklem bildirdiği durumu üzerine alan kimse veya şey, fail, süje; *fel.* bilinci, sezgisi, düş gücü olan, bazı filozoflara göre de dış dünya karşıtı olan birey' (TRS: 1871).

⁶⁴¹ **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu**, s. 233.

⁶⁴² Çolpan, **a.g.e.**, s. 77.

⁶⁴³ Lewis, **a.g.e.**, s. 120.

⁶⁴⁴ Timurtaş, **a.g.e.**, s. 40-41.

⁶⁴⁵ Türk lehçelerinde 'özgür' anlamındaki kelimeler: **Alt.:** *cayım* (AltS.: 56). **Az. Tü.:** *azad*, *hür* (Altaylı I: 75) (Altaylı II: 667). **Başk.:** *hör*, *irék*, *serbest* (Özşahin: 234, 256, 512). **Çuv.:** *yerşüllü*, *puşı*, (Bayram: 174, 534). **Ga.:** Tespit edilemedi. **Hks.:** *poyli* (HksS.: 389). **Kaz.:** *erkin* (KazS.: 162). **KBalk.:** *erkin* (KBalkS.: 194). **Kırg.:** *erkin* (Yudahin: 338). **KrmT.:** *azat* (KrmTS.: 54). **KrT.:** *azat* (KKVS.: 49). **Kum.:** *azat*, *erkin*, *ixtiyarlı* 1 (KumS.:55, 122, 169). **Özb.:** *mustaqil*, *ozod*, *hur*, *erkin* (Yusufova: 443). **Tat.:** *irëklë*, *beysez* (Ehmetyanov: 242). **Tuv.:** *hostug* (Monguş: 245). **Trkm.:** *azat*, *erkana*, *halas*, *hemayın*, *özbaşdak* (TÜTS: 41, 203, 329, 343, 513). **Yak.:** *könül*, *könülleex* (Vasiliev: 211). **YUyg.:** *yayrap*- *yaşnap* (Necipoviç: 462); *erkin*, *hür* (Tüzgen: 691).

Yılmaz Çolpan'ın **Ataç'ın Sözcükleri** isimli eserinde fail sözünün karşılığı olarak *özne* kelimesine yer verilmiştir⁶⁴⁶.

2.58.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen sözlüklerde *özne* kelimesine benzer biçimlere rastlanılmadı⁶⁴⁷.

2.59. Öznel⁶⁴⁸

2.59.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Öznel 'özneye ilişkin olan, öznde oluşan nesnelerin gerçeğine değil, bireyin düşünce ve duygularına dayanan, enfüsi, sübjektif, *nesnel* karşıtı' (TRS: 1871).

Misalli Büyük Türkçe Sözlük, isimli eserde *öznel* kelimesi ile ilgili olarak "< *özne*+*l*" şeklinde ele alınmıştır⁶⁴⁹.

2.59.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen sözlüklerde *öznel* kelimesine benzer biçimlere rastlanılmadı⁶⁵⁰.

⁶⁴⁶ Çolpan, **a.g.e.**, s. 78.

⁶⁴⁷ Türk lehçelerinde 'özne' anlamındaki kelimeler: **Alt.:** *baştaacı* (AltS.: 35). **Az.Tü.:** *mübteda, subyekt* (Altaylı II: 885, 1063). **Başk.:** *ëye* (Özşahin: 160), (KTS:). **Çuv.:** *podlejaşi, sun 'yekt* (Bayram: 502, 610). **Ga.:** Tespit edilemedi. **Hks.:** *sub 'yekt* (HksS.: 467). **Kaz.:** *bastavış* (KazS.: 88). **KBalk.:** *ıye* (KBalkS.: 231). **Kırg.:** *ee* (Yudahin: 321). **KrmT.:** *subyekt* (KrmTS.: 313). **KrT.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** *ıyesi* (KumS.: 169). **Özb.:** *ega* (Yusufova: 443). **Tat.:** *subyëkt, iye* (Ehmetyanov: 242). **Tuv.:** *Kol sös* (Monguş: 111). **Trkm.:** *eye* (TÜTS: 208). **Yak.:** Tespit edilemedi. **YUyg.:** *ige* (Necipoviç: 172), (Tüzgen: 691).

⁶⁴⁸ *Özne* kelimesine +*l* ekinin eklenmesi ile türetilen *öznel* kelimesi *özne* ile benzer anlamlara sahiptir. Türkiye Türkçesinde +*l* 'eklendiği isimlerle benzerlik gösteren isim ve sıfat türeten bir ektir. Bu kelime sıfat ihtiyacından dolayı türetilmiş olabilir.

⁶⁴⁹ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 970.

⁶⁵⁰ Türk lehçelerinde 'öznel' anlamındaki kelimeler: **Alt.:** Tespit edilemedi. **Az.Tü.:** *subyëktivizm* (Altaylı II: 1063). **Başk.:** Tespit edilemedi. **Ga.:** Tespit edilemedi. **Çuv.:** *sub 'yektivli* (Bayram: 610). **Hks.:** Tespit edilemedi. **Kaz.:** Tespit edilemedi. **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kırg.:** Tespit edilemedi. **KrmT.:** *subyektiv* (KrmTS.: 313). **KrT.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** Tespit edilemedi. **Özb.:** *subyektiv, shaxsiy; bir taraflama, bir tomonlama* (Yusufova: 443). **Tat.:** *subyëktiv* (Ehmetyanov: 242). **Tuv.:** *sub 'ektivizm* (Monguş: 191), *su 'byekt* (Arıkoğlu, Kuular, 2003: 95). **Trkm.:** Tespit edilemedi. **Yak.:** Tespit edilemedi. **YUyg.:** *subyëkt* (Necipoviç: 364), *subyektiv* (Tüzgen: 691).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FİİLLER

3.1. Öde-

3.1.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Ödemek “1. Bir alışveriş ilişkisinde borcu alacaklıya vermek, tediye etmek...2. Bir alışverişte alınan şeyin karşılığını alacaklıya vermek. 3. Bedelini vererek bir zararı karşılamak tazmin etmek. 4. Bir iş, bir kuruluş harcanan, yatırılan parayı çıkartmak, itfa etmek. 5. *mec.* Bir işin, bir görevin karşılığını vermek. 6. *mec.* Bir şey karşısında fedakârlık etmek, bir şey elde etmek için özveride bulunmak” (TRS: 1836).

3.1.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: *ötä-* (Gabain: 291), *öte-* (Doğan, Usta: 258).. **KarT.:** *öte-* (Ercilasun, Akkoyunlu: 792), (KB İndeks: 365). **EAT.:** *öde-* [اودمك] (EATS: 531), (KE: 1024), (Bahşayış: 170). **Osm.:** *öde-* [اودمك] (KT: 951), (LO: 299), (Meninski 1680 I: 493), (Redhouse: 242).

3.1.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Az.Tü.: *öde-* (Altaylı: 942). **Ga.:** *öde-* (GaS.: 188). **Kırg.:** *ötö-* (Yudahin: 617). **KrmT.:** *öde-* (KrmTS.: 249). **Trkm.:** *öde-* (ö:de-) (TÜTS: 501)⁶⁵¹.

3.1.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 차르다 (chireuda). **Mo.:** *tölü-* /ТӨЛӨХ/ *tölöh* (Lessing: 988).

3.1.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli sözlükte *öte-*; (*öde-*) madde başında kelimenin ‘zorunlulukları yerine getirme,

⁶⁵¹ Türk lehçelerinde ‘ödemek’ anlamında **Alt.:** *tölö-* (AltS.: 183) **Başk.:** *tüle-* (Özşahin: 651). **Çuv.:** *tüle-* (Bayram: 765). **Hks.:** *töle-* (HksS.: 526). **Kaz.:** *töle-* (KazS.: 643). **KrT.:** *tölä-* (KKVS.: 169). **Kum.:** *töle-* (KumS.: 341). **Özb.:** *to'la-* (Yusufova: 433.). **Tat.:** *tüle-* (Ehmetyanov: 239). **Tuv.:** *töle-* (Monguş: 208). **Yak.:** *tölöö-* (Vasiliev: 208). **YUyg.:** *töli-* (Necipoviç: 423), *töti-* (Tüzgen: 680) kelimeleri kullanılmaktadır.

Tanrı'ya olan mecburi görevlerini gerçekleştirme ve borç ödeme' anlamlarında olduğu belirtilmiştir. *Öde-* şeklinin Türk lehçeleri arasında Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde yaşadığı bilgisi verilmiştir⁶⁵².

Etimoloğiceskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov isimli eserde *ödemek* fiili hakkında *ö:de-* maddesinde Türkmen Türkçesi *öde-* fiilinin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde *öte-*, *ötä-*, *ötö-*, *ütä*, *öti*, *ötü-* biçimlerinde kullanıldığı izah edilmiştir. Kelimenin 'borçlarını ödemek, parasını vermek, emeği boşa çıkarmamak', 'herhangi bir görevi yerine getirmek', 'güvenini boşa çıkarmamak' anlamlarına geldiği belirtilmiştir. *Öde-* fiilinin *öd* isminden türetilmiş olabileceği izah edilmiştir⁶⁵³.

Drevnetyurkskiy Slovar isimli eserde *ötä-* fiilinin ilk olarak 'yerine getirmek, gerçekleştirmek' ikinci olarak 'karşılığını vermek, borcunu ödemek' anlamlarına geldiği bilgileri verilmiştir⁶⁵⁴.

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde *ödemek* fiilinin **ötä* madde başında Uygur Türkçesi, Orta Türkçe dönemi ve Çağatay Türkçesi'nde 'borç ödemek' manalarına geldiği ve kelimenin Osmanlı Türkçesinde *ödä-* biçiminde kullanıldığı açıklanmıştır⁶⁵⁵.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *ödemek* fiili 'bedelini veya ücretini vermek borcu kapamak' anlamındadır. Kelimenin kökeninin Eski Türkçe *öte-* 'borçlu olduğununu vermek' fiili olduğu belirtilmiştir⁶⁵⁶. **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**'nde ve **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**'te de *ödemek* fiilinin kökeninin Eski Türkçe *öte-* fiili olduğu izah edilmiştir^{657 658}.

Türkmen Diliniň Sözköki (Etimologik) Sözlügi isimli eserde Türkmen Türkçesinde *öde-* fiilinin 'borcu yerine getirmek' manasındaki bu sözün 'borç, karz'

⁶⁵² Clauson, **a.g.e.**, s. 43.

⁶⁵³ Sevortyan, **a.g.e.**, c. I, s. 505-506.

⁶⁵⁴ Nadalyaev, vd., **a.g.e.**, s. 392.

⁶⁵⁵ Räsänen, **a.g.e.**, s. 376.

⁶⁵⁶ Tietze, **a.g.e.**, c. VI, s.197.

⁶⁵⁷ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 647.

⁶⁵⁸ Ayverdi, **a.g.e.**, s.960.

anlamlarındaki Eski Türkçe *ö:t* (ö:d) kelimesine isimden fiil yapım eki –A’nın eklenmesiyle türetildiği açıklanmıştır⁶⁵⁹.

Etimologičeskiy Slovar Tatarskogo Yazıka isimli eserde Tatar Türkçesi *tüle-* fiilinin *töl* ya da Çuvaş Türkçesindeki *těvĕle-* “dügümlemek, ödemek” fiilinden yola çıkılarak *töl* < **tögül* ‘dügüm, döl düğümü (?)’ kelimesinden türemiş olabileceği izah edilmiştir⁶⁶⁰.

Ўzbek Tilining Etimologik Luğati’nde *to’la-* fiilinin ‘herhangi bir şeye karşılık para vermek’ manasına geldiği ve bu fiilin esasında *tölä-* şeklinde olduğu ancak Özbek Türkçesinde /ö/ vokalinin kalınlaşması sebebiyle *to’la-* biçiminde kullanıldığı belirtilmiştir⁶⁶¹.

Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka’da Çuvaş Türkçesi *tüle-* fiilinin ‘ceza veya vergi ödeme’ anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir⁶⁶².

3.1.6. Değerlendirme

Öde- TDK Türkçe Sözlük’ünde ‘alışveriş sırasında borcu alacaklıya vermek yine alışveriş sırasında alınan bir şeyin karşılığını vermek; bir zararı karşılamak’ gibi manalarda yer almaktadır⁶⁶³. Tarihî Türk lehçelerinde ‘tediye etmek’ anlamıyla *ödemek* sözü, A. Von Gabain’in **Eski Türkçenin Grameri** eserinin dizin kısmında *ötä-* ‘ödemek’ şeklinde tespit edilmiştir⁶⁶⁴ **Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı** isimli eserde *öte-* ‘ödemek, müracaat etmek, çıkmak’ manalarıyla yer almaktadır⁶⁶⁵. *Ödemek* kelimesi Karahanlı Türkçesinde ‘ödemek, ifa eda etmek; cevap vermek’ anlamlarıyla *öte-* biçimindedir⁶⁶⁶. Eski Anadolu Türkçesinde *ödemek*, diğer tarihî dönemlerden farklı olarak *-t->-d-* değişimiyle bugünkü şekli olan *ödemek* biçiminde kullanılmıştır. Hülya Arslan Erol’un **Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam**

⁶⁵⁹ Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 268.

⁶⁶⁰ Ahmetyanov, **a.g.e.**, c. II, s. 326.

⁶⁶¹ Rahmatullayev, **a.g.e.**, s. 368.

⁶⁶² Fedotov, **a.g.e.**, c. II, s. 260.

⁶⁶³ **Türkçe Sözlük**, s. 1836.

⁶⁶⁴ Gabain, **a.g.e.**, s. 291.

⁶⁶⁵ Doğan, Usta, **a.g.e.**, s. 258.

⁶⁶⁶ Ercilasun, Akkoyunlu, **a.g.e.** s. 792.

Değişimleri eserinde *ödemek* fiilinin “EUTS 1. ödemek (borç) 2. Müracaat etmek, ricada bulunmak 3. neşet etmek, çıkmak, Kaş. ödemek *ötel*:- çalışmak, yorulmak, KB ödenmek, ŞŞÇ 1. karşılığını vermek 2. tazmin etmek”⁶⁶⁷ tarihî Türk lehçelerindeki anlam değişimleri bu şekilde açıklanmıştır. Osmanlı Türkçesinde ise kelimenin ‘vermek, tediye, ifa etmek, bedelini vermek, tazmin etmek’ anlamları ile *ödemek* biçiminde olduğu belirlenmiştir⁶⁶⁸.

Ödemek fiili çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Kırım Tatar Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde *öde*- biçimindedir. Türkmen Türkçesinde ilk hecedeki vokalde uzunluk bulunmaktadır. Kırgız Türkçesinde ise *öde*- fiili *ötö*- biçiminde kullanılmaktadır. Kırgız Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak Eski Türkçedeki -t- ünsüzü korunmuş ve sondaki vokal, dudak uyumu sebebiyle /-ö/ olmuştur⁶⁶⁹.

İncelenen köken bilim sözlüklerinde *öde*- fiilinin kökeni üzerine yapılan değerlendirmelerde kelimenin Eski Türkçe *öte*- fiilinden geldiği ifade edilmiştir.

3.2. Öğren-

3.2.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Öğrenmek ‘bilgi edinmek; bellemek; yetenek, beceri kazanmak; haber almak.’ (TRS: 1840.)

3.2.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: *ögrän*- (EUTS: 147), *ögren*-(Doğan, Usta: 250). **KarT.:** *ögren*-(Ercilasun, Akkoyunlu: 785), (KB İndeks: 356). **EAT.:** *ögren*-(Dede Korkut II: 242), [اوكرنوك] *öğren*-(EATS: 535), (KE: 1024), (YZ: 397), (Bahşayış: 170). **Osm.:** [اوكرنوك] *öğren*-(KT: 952), (LO: 299), [اوكرنوك] *öğrenmek* (Meninski 1680 I: 532), (Dankoff: 216), (Redhouse: 262).

⁶⁶⁷ Erol, **a.g.e.**, s. 438.

⁶⁶⁸ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 951.

⁶⁶⁹ Çalışma kapsamında incelenen sözlüklerde Azerbaycan, Türkmen, Gagavuz ve Kırgız Türkçesi’nin dışındaki Türk lehçelerinde *öde*- fiili tespit edilememiştir.

3.2.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Alt.: *üren-* (AltS.: 198). **Az.Tü.:** *öyren-* (Altaylı: 949). **Başk.:** *öyren-* (Özşahin: 470). **Çuv.:** *vüren-* (Bayram: 131). **Ga.:** *üüren-* (GaS.: 252). **Hks.:** *ügren-* (HksS.: 556). **Kaz.:** *üyren-* (Kazs.: 699). **KBalk.:** *üren-* (KBalkS: 423), **Kırg.:** *üyrön-* (Yudahin: 800). **KrmT.:** *ogren-* (KrmTS.: 249). **KrT.:** *ürän-*, (KKVS.: 169), *iorèn-* (Öztürk: 374). **Kum.:** *üyren-* (KumS.: 361). **Özb.:** *o'rgan-* (Yusufova, 435). **Tat.:** *öyren-* (Öner: 374). **Trkm.:** *övren-* (TÜTS: 510), *öwren-* (Ataniyazov: 274). **Tuv.:** *öören-* (Monguş: 159). **Yak.:** *üören-* (Vasiliev: 208). **YUyg.:** *ögen-* (Tüzgen: 681), *ügen-* (Necipoviç: 303, 444).

3.2.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 배우다 (baeuda). **Mo.:** *uha-* /YXAX/ *uhah* (Lessing: 1055).

3.2.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalara Göre Durumu

Sir Gerard Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish** isimli eserinde *öğren-* kelimesini **ögre-*'nin dönüşlü fiil formu olarak açıklar. Bu bilgiye ek olarak yapı bakımından *ögür* isminden türetilmiş olabileceğini ancak bu yapının mana açısından *öğrenmek* fiili ile bağlantısı olmadığını belirtmiştir. EDPT'de *öğrenmek* fiilinin Osmanlı ve Çağatay Türkçesi metinlerinde 'ders almak, alışmak' anlamlarına geldiği ve tüm çağdaş Türk lehçelerinde fonetik farklılıklarla yaşadığına değinilmiştir⁶⁷⁰.

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov'da *övren-* 'okumak, öğrenmek, incelemek, araştırmak, bilgi veya beceri edinmek' manalarına geldiği belirtilmiştir. E. V. Sevortyan, *öğrenmek* fiilini "muhtemeldir ki *ögür*+*e* biçiminde isimden türetilmiş bir fiildir."⁶⁷¹ şeklinde açıklamıştır.

Drevnetyurkskiy Slovar isimli eserde *öğrenmek* fiili ile ilgili olarak *ögrän-* 'öğrenmek, herhangi becerileri kazanmak' anlamları ifade edilmiştir. KB Herat nüshasında 'beceri edinmek' anlamıyla *ayittıng eşittıng yime ögrenü*, DLT'den de

⁶⁷⁰ Clauson, **a.g.e.**, s. 114.

⁶⁷¹ Sevortyan, **a.g.e.** c. I, s. 496-498.

‘öğrenmek, bilgi edinmek, maharet kazanmak, ustalaşmak’ anlamlarında *ol biliq ögrändi, er uzluq ögrändi* cümlelerine yer verilmiştir⁶⁷².

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen’de *öğren-* fiili ile ilgili olarak ‘öğrenmek, alışmak’ anlamında olduğu ve *ö-g* ‘anlamak, kavramak’ kökünden geldiği ifade edilmiştir⁶⁷³.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *öğrenmek* fiilinin ilk olarak *öğren-* I maddesinde ‘alışmak, ünsiyet peyda etmek’ anlamları verilmiştir. Ardından *öğren-* fiili <*ögre- fiilinin dönüşlü hâli <ET. *ögür* ‘sürü’+ isimden fiil yapım eki *-e-* şeklinde tahlil edilmiştir⁶⁷⁴.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *öğrenmek* fiilinin *ög ya da *ö- fiilinden türetilmediği, *ögür ‘sürü’+A-n- biçiminde türetildiği belirtilmiştir⁶⁷⁵.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te *öğrenmek* fiili “Eski Türk. *öğren-mek* < *ög-re-n-mek < ög “anlayış” [?]”⁶⁷⁶ şeklinde ele alınmıştır.

Türkmen Diliniñ Sözkökü (Etimologik) Sözlüğü isimli eserde Türkmen Türkçesi *öwrenmek* sözü, ET.’deki ‘akıl, oy, fikir’ anlamlarındaki *ög* kelimesine *-ür-* + *-en* eklerinin eklenmesiyle ‘ders almak, özümsemek’ türetildiği açıklanmıştır⁶⁷⁷.

R. G. Ahmetyanov, Tatar Türkçesindeki *öyren-* fiilinin *ö-* ‘bilmek, bilgi edinmek, tanımak, anlamak’ sözünden geldiğini ve fiilin eski şeklinin *ügrə- olduğunu belirtmiştir⁶⁷⁸.

Üzbek Tilining Etimologik Luğati isimli eserde *o’rganmoq* fiilinin *o’rgan-* ‘irfan, bilgi, hüner sahibi olmak’ anlamlarında kullanıldığı ve kelimenin ET. ‘bilmek’ manasındaki *ö-* fiilinden meydana getirildiği açıklanmıştır. Daha sonra Özbek

⁶⁷² Nadalyavev, vd., **a.g.e.**, s. 380.

⁶⁷³ Räsänen, **a.g.e.**, s. 369.

⁶⁷⁴ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 203.

⁶⁷⁵ Gülensoy, **a.g.e.**, c. II, s. 653.

⁶⁷⁶ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 961.

⁶⁷⁷ Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 274.

⁶⁷⁸ Ahmetyanov, **a.g.e.** c. II, s. 88.

Türkçesindeki ince ünlülerin art ünlülere değişmesinden ve metatez olayından ötürü kelimenin *o'rgan-* şeklini aldığı izah edilmiştir⁶⁷⁹.

Etimologiçeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka isimli eserde Çuvaş Türkçesi *varen-* kelimesinin ‘öğrenmek, alışmak, dadanmak’ anlamlarındadır. Kelimenin etimolojisi hakkında Räsänen’in yaptığı *ö-* ‘düşünmek’-*g* ‘fikir, akıl, us’ *ög-rä-n-* izahından yola çıkılarak *veren-* fiilinin de *vě-re-n-t* şeklinde türetildiği yorumu Fedotov tarafından açıklanmıştır⁶⁸⁰.

Etimologiçeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka’da Tuva Türkçesi *öören-* fiili ile ilgili olarak kelimenin ‘öğrenmek, özümsemek, herhangi bir şeye alışmak, yeni bir şey öğrenmeye çalışmak’ manalarını ihtiva etmektedir. Ayrıca *öören-* fiilinin Türkiye Türkçesindeki *öğren-* kelimesi ile anlam bakımından benzerlikler taşıdığı da belirtilmiştir. Kelimenin kökeni Tatarintsev tarafından “**ög(ü)ren-*, *öören-* <**ög(ü)ren-*” şeklinde açıklanmıştır⁶⁸¹.

Marcel Erdal, **Old Turkic Word Formation** isimli eserinde *ögrän-* ve aynı köke sahip olan *ögrät* kelimelerinin muhtemelen **ögür+a-* dan geldiği *ögür* kelimesinin EDPT’de ‘sürü’ özellikle ‘at sürüsü’ anlamında olduğu ve bu anlamın modern dillerde yaşadığı da dile getirilmiştir. Günümüzde ise *ögür* sözü genellikle evcilleştirilmiş, ehlileştirilmiş hayvan ve insanlar için ‘arkadaş, yoldaş’ anlamlarında kullanılmaktadır⁶⁸². Şinasi Tekin⁶⁸³ ve Ali Akar⁶⁸⁴ tarafından da *öğren-* fiilinin kökünün *ögür* olduğu ifade edilmiştir.

⁶⁷⁹ Rahmatullayev, **a.g.e.** s. 485.

⁶⁸⁰ Fedotov, **a.g.e.** c. I, s. 118.

⁶⁸¹ Tatarintsev, **a.g.e.** c. IV, s. 400.

⁶⁸² Erdal, **a.g.e.**, c. II, 609-611.

⁶⁸³ Ş. Tekin, “Öğ, Ögir-, Yarlığ, Yarlıka- Kelimelerin Nerelerden Geldikleri Hakkında”, **İştikakçının Köşesi: Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler**, İstanbul, Simurg Yay., 2001, s. 213.

⁶⁸⁴ A. Akar, “öğrenmek” **Düşünen Türkçe**, İstanbul Ötüken Neşriyat, 2019, s.217.

3.2.6. Değerlendirme

Öğrenmek fiili ilk olarak Eski Uygur Türkçesinde *ögrän-*, ‘alışmak’, *ögrätinmāk* ‘öğrenmek, talim görmek’ tespit edilmiştir⁶⁸⁵. **Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı** isimli eserde *ögren-* ‘alışmak’ anlamıyla yer almaktadır⁶⁸⁶. Eski Anadolu Türkçesinde kelimenin manasında genişleme olmuştur ve ‘öğrenmek, alışmak, yakınlık kurmak’⁶⁸⁷ anlamlarındadır. *Öğrenmek* fiili, **Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri** isimli eserde “EUTS alışmak, ‘Kaş. *öğrenmek*, KG’de öğrenmek, alışmak, TS’de ülfet etmek, alışmak”⁶⁸⁸ şeklinde ele alınmıştır. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü** isimli eserde de *öğren-* kelimesinin ‘alışmak’ anlamında kullanıldığı belirtilmiştir⁶⁸⁹. Vahit Türk, *öğrenmek* fiilinde alışmak ve öğrenmek anlamlarının bir araya gelmesini “insanın bir nesneyi görmesi ve ona dokunması, kişi ile nesne arasında bir ünsiyete, yakınlığa, tanımaya, ona alışmaya yani onu öğrenmeye yol açar”⁶⁹⁰ şeklinde izah etmektedir. Şemseddin Sami tarafından *öğrenmek* fiili şu şekilde açıklanmıştır:

“*öğrenmek* [Göğüs demek olan «ök»ten] 1. Kesb-i vukuf etmek, anlamak, haber almak, malumu olmak... 2. Talim ve tedrisle alışarak kesb-i ma’lûmât ve tecrübe etmek, ta’allüm ve tederrüs etmek. 3. İstifade, iktibas etmek. 4. Tevsî’-i malûmat ve tecrübe ve mümarese etmek. 5. Tahsil etmek... 6. Tahkik ve istifsar etmek, sorup anlamak... 7. Alışmak, ülfet etmek.”⁶⁹¹

Çağdaş Türk lehçelerinde ise Azerbaycan, Türkmen, Gagavuz, Kırgız, Özbek ve Tuva Türkçelerinde Türkiye Türkçesi ile aynı anlamda -‘bilgi beceri edinmek’-, diğer Türk lehçelerinde ‘alışmak’ anlamıyla kullanılmaktadır.

İncelenen çağdaş lehçelerde *öğrenmek* fiilindeki ses olayları şu şekildedir: Türkiye Türkçesindeki *öğren-* fiili Azerbaycan Türkçesinde *öyren-* biçimindedir ve iç sesteki /g/ sesi /y/ sesine dönüşmüştür. Başkurt ve Tatar Türkçesinde de /g/ sesi akıcılaşarak /y/ sesine tahavvül etmiş ve *ögren-* fiili *öyren-* biçimini almıştır. Türkmen Türkçesinde de iç sesteki /g/ konsonantında ses olayı gerçekleşmiştir ve kelime

⁶⁸⁵ Caferoğlu, **a.g.e.**, 147-148.

⁶⁸⁶ Doğan, Usta, **a.g.e.**, s. 250.

⁶⁸⁷ Kanar, **a.g.e.**, s. 536.

⁶⁸⁸ Erol, **a.g.e.**, s. 432.

⁶⁸⁹ Dankoff, **a.g.e.**, s. 216.

⁶⁹⁰ Vahit Türk, “Türkçede *ö-*, *ög*, *ögür*, *ögren-*, *öğret-* Kelimeleri” **Hacettepe Üniv. Türkiyat Araştırmaları**, S.4, Bahar 2006, s. 14.

⁶⁹¹ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 952.

Türkmen Türkçesinde *övren-* şeklinde kullanılmaktadır. Özbek Türkçesinde ince vokallerin art vokallere dönüşmesinden ötürü *öğren-* fiili *o‘rganmoq* biçimindedir. Ayrıca kelime ve /r/ ile /g/ ünsüzleri arasında metatez olayı da gerçekleşmiştir. Kırgız Türkçesindeki *üyrön-* biçimi ile ilgili olarak ise Kırgız Türkçesinin vokallerle ilgili karakteristik özelliği olan ilk hecedeki yuvarlak ünlülerin sonraki hecedeki düz ünlüleri yuvarlaklaştırması olayı bu kelime gerçekleşmiştir. İç sesteki /-ğ-/>/-y-/ olmuştur. Tuva Türkçesindeki *öören-* fiili Tuva Türkçesinde ünsüzlerin düşmesinden kaynaklanan ikincil uzunluklara örnek verilebilecek bir kelimedir. Kelime ilk hecedeki /g-/’nin düşmesinden kaynaklanan ünlü uzunluğu bulunmaktadır. Çuvaş Türkçesindeki *vïren-* fiili ise Eski Türkçedeki /o/ ve /ö/ ünlüleriyle başlayan kelimelerde Çuvaş Türkçesinde çoğunlukla ön seste /v-/ türemesi gerçekleşmesinden ötürü bu biçimde kullanılmaktadır.

Öğrenmek fiilinin kökeni hakkında hâlâ uzlaşamayan çeşitli görüşler vardır. Sir G. Clauson *öğren- < *ögre-* fiilinin dönüşlü biçimi şeklinde açıklamaktadır. M. Räsänen, İ. Ayverdi, S. Ataniyazov, R. G. Ahmetyanov, Ş. Rahmatullayev ve M. R. Fedotov gibi araştırmacılar *öğren-* ve *öğret-* fiillerini *< *ö- ‘düşünmek’ -g+ ög ‘akıl, anlayış us’* kelimelerinden getirmektedir. M. Erdal, Ş. Tekin, E. V. Sevortyan, T. Tekin gibi isimlerin fikrine göre *öğren-* ya da *öğret-* fiilleri *ögür* kelimesinden türetilmiştir.

3.3. Öğret-

3.3.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Öğretmek ‘bir kimseye bir konuda bilgi ve beceri kazandırmak; yetenek kazandırmak; bilinmeyen bir konuda bilgi sahibi olmasını sağlamak.’ (TRS: 1840).

3.3.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: *öğret-* (Doğan, Usta: 250), *ögrät-*, (EUTS: 266), *ögrät- ~örgät-* (Gabain: 269, 290). **KarT.:** *öğret-* (Ercilasun, Akkoyunlu: 785), (KB İndeks: 356), *öğret-* (ATB: L). **EAT.:** [اوكرتمك] *öğret-* (EATS: 536), (KT: 952). *öğred-*, *öğret-* (KE: 1024),

öğret (LO: 299). **Osm.:** [اوكرتمك] *öğret-* (KT.: 952), (Meninski 1680 I: 531), (Redhouse: 262).

3.3.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Alt.: *üret-* (AltS.: 198). **Az.Tü.:** *öyret-* (Altaylı: 949). **Başk.:** *öyret-* (Özşahin: 470). **Çuv.:** *vırent-* (Bayram: 132). **Ga.:** *üüret-* (GaS.: 252). **Hks.:** *ügret-* (HksS.: 556). **Kaz.:** *üyret-* (KazS.: 699). **KBalk.:** *üret-* (KBalkS.: 423). **Kırg.:** *üyrot-* (Yudahin: 800). **KrmT.:** *öğret-* (KrmTS.: 249). **KrT.:** *ürat-* (KKVS.: 169). **Kum.:** *üyret-* (KumS.: 361). **Özb.:** *o'rgat-* (Yusufova: 435.). **Tat.:** *öyret-* (Ehmetyanov: 239). **Tuv.:** *ööret-* (Monguş: 159). **Trkm.:** *övret-* (TÜTS: 510). **Yak.:** *üöret-* (Vasiliev: 208). **YUyg.:** *üget-* (Necipoviç: 444).

3.3.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 가르치다 (*gareuchida*). **Mo.:** *uhagul-* /УХУГУЛ/ *uhūlah* (Lessing: 1055).

3.3.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Sir Gerard Clauson'un **An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish** isimli köken bilimi sözlüğünde *öğretmek* kelimesinin kökü *ögre-fiili olarak belirtilir ve 'birine bir şeyi öğretmek' anlamındadır. Tüm moder Türk lehçelerinde bazı ses ve anlam bakımından farklılıklarla kullanıldığı izah edilmiştir⁶⁹².

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov isimli eserde *öğretmek* fiili ile ilgili olarak *öğrenmek* fiiline yönlendirme yapılmıştır. *öğren-* ve *öğret-* fiilleri üzerine çalışmış olan uzmanların bazıları -Vambery, Malov- *ögrän-* < *ög* 'fikir' kelimesini kök olarak alır. Ramstedt ise bu fiilleri *ö-* 'bilmek, anlamak' veya *ög* 'fikir' ile ilişkilendirdiği bilgisi verilmiştir⁶⁹³.

Drevnetyurkskiy Slovar isimli eserde *öğretmek* fiilinin *ögrät-* 'öğretmek, eğitmek', 'öğretmek, eğitmek' anlamları belirtilmiştir⁶⁹⁴.

⁶⁹² Clauson, **a.g.e.**, s. 114.

⁶⁹³ Sevortyan, **a.g.e.**, s. 496-497.

⁶⁹⁴ Nadalyayev, vd., **a.g.e.**, s. 380.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *öğretmek* fiili ile ilgili olarak “**ögret-/öğret-/Anadolu** ağızlarında *örget-* ‘alıştırmak; öğretmek’” kelimenin kökeni inin Clauson’a atıfta bulunulmuştur⁶⁹⁵.

Tuncer Gülensoy’un **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü** isimli eserinde *öğretmek* fiili ile ilgili olarak ayrı maddeye yer verilmemiştir. *öğren-* maddesinde açıklanmıştır. T. Gülensoy, kelimenin kökenini **ögür* ‘sürü’ olarak belirtmiştir⁶⁹⁶.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *öğretmek* fiili ile ilgili olarak şu açıklamalar yapılmıştır: ““Eski Türk. *ögret-mek* < **ög-re-t-mek* < *ög* “anlayış” [?]”⁶⁹⁷.

Etimolojiceskiy Slovar Tatarskogo Yazıka isimli eserde Tatar Türkçesi *öyret-* fiilinin tarihî Türk lehçeleri çağdaş Türk lehçeleri biçimleri verildikten sonra eski Tatar Türkçesinde *ügrät-* varyantının yirminci asrın başlarına kadar aktif şekilde kullanıldığı belirtilmiştir. Kelimenin kökeni **ügrä-* olarak açıklanmıştır⁶⁹⁸.

Ўзбек Тилининг Етимологик Луғати (Туркий Сүзлар) isimli eserde *o’rgatmoq* kelimesi hakkında *o’rgat-* ‘bilgi, hüner sahibi kılmak’ manasındadır. Bu kelimenin Eski Türkçede ‘bil-’ manasında olan *ö-* fiilinden türetildiği açıklanmıştır⁶⁹⁹.

3.3.6. Değerlendirme

Öğretmek fiili ‘bir kimseye bir konuda bilgi ve beceri kazandırmak; yetenek kazandırmak; bilinmeyen bir konuda bilgi sahibi olmasını sağlamak.’ anlamlarındadır. Bu fiil Tarama Sözlüğü’nde ‘alıştırmak’⁷⁰⁰ manasında yer almaktadır.

Öğretmek, incelenen tarihî Türk lehçelerinin tamamında tespit edilmiştir. İlk dönemlerde ‘alışmak’ anlamıyla kullanılmaktadır.

⁶⁹⁵ Tietze, **a.g.e.**, c. VI, s. 203.

⁶⁹⁶ Gülensoy, **a.g.e.**, c. II, s. 603.

⁶⁹⁷ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 961.

⁶⁹⁸ Ahmetyanov, **a.g.e.**, c. II, s. 88-89.

⁶⁹⁹ Rahmatullayev, **a.g.e.** s. 485.

⁷⁰⁰ **Tarama Sözlüğü**, c. V, s. 3060.

Çağdaş Türk lehçelerinde ekseriyetle ‘alışmak’ anlamında kullanılmaktadır ve ses olayları şu şekilde açıklanabilir: Türkiye Türkçesindeki *öğret-* fiili Azerbaycan Türkçesinde *öyret-* biçimindedir ve iç sesteki /g/ fonemi /y/ fonemine dönüşmüştür. Başkurt ve Tatar Türkçelerinde de *öyren-* şeklindedir. Türkiye Türkçesinde iç sesteki -ğ/g- fonemleri Tatar Türkçesinde -y- olmaktadır. Aynı sözcüğün Türkmen Türkçesindeki biçimi *övren-* şeklindedir. İç sesteki -ğ/g- fonemlerinin değişimleri burada da görülmektedir. Türkiye Türkçesinde iç sesteki /-ğ-/ konsonantı Türkmen Türkçesinde /-v-/ olur. Sözcüğün Özbek Türkçesindeki *o’rgat-* biçimi ile ilgili olarak ince ünlülerin art ünlülere dönüştüğü ve /r/ ile /g/ ünsüzlerinde metatez olayının gerçekleştiği söylenebilir. Kırgız Türkçesindeki *üyrön-* biçimi ile ilgili olarak ise Kırgız Türkçesinin ünlülerle ilgili karakteristik özelliği olan ilk hecedeki yuvarlak ünlülerin sonraki hecedeki düz ünlüleri yuvarlaklaştırması özelliği bu fiilde gerçekleşmiştir ayrıca iç sesteki /-ğ-/ sesi /-y-/ sesini dönüşmüştür. Tuva Türkçesindeki *öören-* fiili Tuva Türkçesinde ünsüzlerin düşmesinden kaynaklanan ikincil uzunluklara örnek verilebilecek bir kelimedir. İlk hecedeki /g/ foneminin düşmesinden kaynaklanan ünlü uzunluğu kelimeye tespit edilmiştir. Çuvaş Türkçesindeki *vi şen* fiilinde ise şu ses olayı görülmektedir: Eski Türkçedeki /o/ ve /ö/ fonemleriyle başlayan kelimeler Çuvaş Türkçesinde çoğunlukla ön seste /v-/ türemesi görülür.

Öğrenmek fiilinin kökeni hakkında hâlâ uzlaşamayan çeşitli görüşler vardır. Özetle, G. Clauson *öğren-* < **ögre-*, M. Räsänen, İ. Ayverdi, S. Ataniyazov, R. G. Ahmetyanov, Ş. Rahmatullayev ve M. R. Fedotov gibi araştırmacılar *öğret-* fiillini <*ö- ‘düşünmek’ -g+ *ög* ‘akıl, anlayış us’, M. Erdal, Ş. Tekin, E. V. Sevortyan, T. Tekin gibi isimlerin fikrine göre *öğret-* fiili *ögür* kelimesinden türetilmiştir.

3.4. Öğür-

3.4.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Öğürmek 'kusarken veya kusacak gibi olurken "öğürtü" sesi çıkarmak; *hlk.* böğürmek' (TRS: 1841).

3.4.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Osm.: [اوگورمك ~ اوگورمك] *öğür-* (KT: 952), (LO: 299), (Meninski 1680 I: 532)⁷⁰¹.

3.4.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Alt.: *ogır-~ogur-* (AltS.:138). **Az.Tü.:** *öyü-* (Altaylı II: 949). **Ga.:** *üür-* (GaS.: 252). **KBalk.:** *ökür-* (KBalkS.: 316). **KrmT.:** *ökür-* (KrmT.: 250). **Özb.:** *o'kir-*, (Yusufova: 435). **Trkm.:** *öge-* (ö:ge), *öget-* (ö:ge) (TÜTS: 501-502). **YUyg.:** *hökir-* (Tüzgen: 682)⁷⁰².

3.4.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: Tespit edilemedi. **Mo.:** *ogsi-* /*ozuux/ ogsih* (Lessing: 733).

3.4.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Etimologiceskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov isimli eserde *öğürmek* anlamında Türkmen Türkçesinde kullanılan *öge-* maddesi tespit edilmiştir. *Öge-*, ilgili madde başında 'mide bulanırken ses çıkarmak, kusmak ve geçirmek' anlamlarındadır. Kelimenin, **ö:k ~ *ok* (ya da *ö:g ~ ög ~ öğ* bulantı sesine *-a-*, *~ -ı-*, *-(a)r-* eklerinin getirilmesiyle türetildiği izah edilmiştir. Türkçe *ö:ge-* fiiline paralel olarak Moğolca *ogi/* *огих* 'geçirmek', *ogis-/огъсох* 'kusmak', 'geçirmek' sözünün olduğu da belirtilmiştir⁷⁰³.

⁷⁰¹ Diğer tarihî Türk lehçelerindeki durumu: **ET.:** *et-* (Tekin, 1988: 136). **KarT.:** *münğre* (Ercilasun, Akkoyunlu: 766). **EAT.:** Tespit edilemedi.

⁷⁰² Çağdaş Türk lehçelerinde 'öğürmek' anlamındaki kelimeler: **Başk.:** *uqşı-* (Özşahin: 657). **Çuv.:** Tespit edilemedi. **Hks.:** *harla-* (HksS.: 153). **Kaz.:** Tespit edilemedi. **Kırg.:** *okşu-*, *lokşu-* (Yudahin: 588, 547). **KrT.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** Tespit edilemedi. **Tat.:** *uqşı-* (Öner: 512). **Tuv.:** Tespit edilemedi. **Yak.:** Tespit edilemedi.

⁷⁰³ Sevortyan, **a.g.e.**, c.I, s. 503.

Drevnetyurkskiy Slovar isimli eserde *ögür* I-II ‘döndürmek ve sevinmek’ anlamlarındadır. Sözlükte ‘böğürmek’ anlamında *münrämäk* fiili yer almaktadır⁷⁰⁴.

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde *ögür-* fiili ‘bağırarak, böğürmek; ağlamak’ anlamlarındadır ve sözcüğün Yakut Türkçesinde *ögürüö, öñürüö, ügürüö, ünürüö* ‘bıldırcın’⁷⁰⁵ benzer şekilleri bulunduğu da belirtilmiştir⁷⁰⁶.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *ögür-* ‘kusarken öğürtü sesi çıkartmak; bağırıp çağırmak’ manalarındadır. *Öğür-<Çağ. ökür-/ögür-* biçiminde açıklanmıştır⁷⁰⁷.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *ögürmek* fiili ‘kusarken veya kusacak gibi olurken öğürtü sesi çıkarmak’ anlamındadır. T. Gülensoy, Codex Cumanicus isimli eserde *ögür-* biçimi yer aldığını belirtmiştir. Kelime yapı bakımından *ögür-<*ö:* ‘yansımaya’+ *Kır-* biçiminde açıklanmıştır⁷⁰⁸.(Gülensoy II, 2007: 654).

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *ögürmek* fiili “ses taklidi k. < ö +kir-mek > ögir-mek > öğürmek” şeklinde açıklanmıştır⁷⁰⁹.

Üzbek Tilining Etimologik Luğati (Turkiy Sözlär) isimli eserde Özbek Türkçesi *o ‘kirmoq* fiili ‘yüksek sesle bağırarak’ manasındadır ve Eski Türkçede bu fiil ‘yüksek ses’ manasında olan *oḡ* isminden -(u)r eki ile türetilmiştir. Özbek Türkçesinde ikinci hecedeki u sesi i sesine dönüşmüştür. Bu fiil başlangıçta hayvanlar için kullanılmıştır daha sonra genişleyerek insanlar için de kullanılmıştır açıklamalarına yer verilmiştir⁷¹⁰.

⁷⁰⁴ Nadalyayev, vd., **a.g.e.**, s. 382, 353.

⁷⁰⁵ Yakut Türkçesi için incelenen -Y. Vasiliev, **Türkçe- Sahaca(Yakutça) Sözlük**, Ankara, TDK Yay., 1995.- sözlükte bu kelimelere rastlanılmamıştır.

⁷⁰⁶ Räsänen, **a.g.e.**, s. 369.

⁷⁰⁷ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 206.

⁷⁰⁸ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 654.

⁷⁰⁹ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 961.

⁷¹⁰ Rahmatullayev, **a.g.e.**, s. 476.

3.4.6. Değerlendirme

Öğürmek fiili Türkiye Türkçesinde ‘öğürttü sesi çıkarmak’ ve halk ağızlarında ‘böğürmek’ anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Tarama Sözlüğü’nde ‘böğürmek, bağırarak, yüksek sesle haykırmak’⁷¹¹ve Derleme Sözlüğü’nde *öğürmek* ‘bağırarak, bağırarak, çifleşmek isteyen dişi sığır bağırarak, böğürmek’⁷¹² anlamlarındadır.

Öğürmek, Osmanlı Türkçesi döneminde **Kamus-ı Türkî**’de şu şekilde izah edilmiştir: “[Göğüs demek olan«ök»ten] 1. Göğüsten bir seda çıkaracak surette kayyeder gibi olup da yalnız sesini çıkararak edememek. 2 (Sığır makulesi hayvanlar) göğüsten bağırarak, böğürmek”⁷¹³.

Öğürmek kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde ise Azerbaycan Türkçesinde *öyümek* ‘midesi bulanmak, kusacak gibi olmak’, Türkmen Türkçesinde *öge-* ya da *öget-* ‘midesi bulanıp çıkarmak, öğürmek’ Özbek Türkçesinde ise *o’kirmoq*, *bo’kirmoq* ‘öğürmek’ manalarında kullanılmaktadır. *Öğürmek* eyleminin çağdaş lehçelerdeki kullanılan biçimlerindeki ses olayları ise şu şekilde açıklanabilir: Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki /-ğ/-g-/ sesleri /-y-/ olur. TT. *öğür-* = Az.Tü. *öyü-*. Türkmen Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak ön ses /ö/ foneminden sonra uzunluk bulunmaktadır. Özbek Türkçesinde ise ince ünlüler art ünlülere dönüşmüştür ve orta hecede /-g-/> /-k-/ ses değişikliği olmuştur.

Kelimenin kökeni hakkında E. V. Sevortyan’a göre, *ö:k ~ *ok (ya da ö:g ~ ög ~ öğ bulantı sesine -a-, ~ -ı-, -(a)r- eklerinin getirilmesiyle; T. Gülensoy’a göre *öğür-* < *ö: ‘yansıma’+Kır- biçiminde ve İ. Ayverdi’e göre, ses taklidi kelime olduğunu belirtmiş ve < *ō* +kir-mek > *ögir-mek* > *öğürmek* şeklinde türetilmiştir.

⁷¹¹ Tarama Sözlüğü, c.V, s. 3067.

⁷¹² Derleme Sözlüğü, c.V, s. 3322.

⁷¹³ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 952.

3.5. Öğüt-

3.5.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Öğütmek 'tane durumundaki nesneleri bir araçla ezerek un durumuna getirmek; ezmek, çiğnemek' (TRS: 1841).

3.5.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

KarT.: *ügi-* (Ercilasun, Akkoyunlu: 930), *ögüt-* (KB İndeks: 355). **EAT.:** [اوگوتمك] *ögüt-* (KE: 1025). **Osm.:** [اوگوتمك] *ögüt-* (KT:953), (LO: 299-300), (Meninski 1680 I: 530), (Redhouse: 264)⁷¹⁴.

3.5.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Az.Tü.: *üyüt-* (Altaylı: 1185). **Ga.:** *üüt-* (GaS.:252). **Hks.:** *oot-* (HksS.: 336). **Trkm:** *üve-* (TÜTS: 658). **YUyg.:** *ugat-* (KTLS I: 675)⁷¹⁵.

3.5.4. Kelimenin Kore Ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 뺏다 (ppata). **Mo.:** *biçal-* /БИЦАЛ/ *biyaşlah* (Lessing: 146).

3.5.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Sir Gerard Clauson'un **An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish** isimli köken bilimi sözlüğünde *ögütmek* fiili ile ilgili olarak **ögit-** biçimiyle tespit edilmiştir. *ögit-*: 'öğüt-, ezmek' anlamındadır ve *ögi-* fiilinin ettirgen formu olarak izah edilmiştir. Sadece Kuzeydoğu dil grubunda Altay Türkçesinde *üyüt-* 'ezmek, imha etmek'. Güneydoğu dil grubu Az.Tü. *üyüt-*, Osm. *ögüt-/öväüt-* 'öğütmek' biçimleriyle yaşadığı bilgisi de verilmiştir⁷¹⁶.

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov isimli eserde *ögütmek* fiilini *üve-* maddesinde açıklamıştır. *üve-* 'öğütmek' manasındadır. *Üve-* fiili ile Korece *ikkaida*

⁷¹⁴ **ET.:** Tespit edilemedi.

⁷¹⁵ 'öğütmek' anlamına gelen kelimeler: **Alt.:** Tespit edilemedi. **Başk.:** *vaqla-* (Özşahin: 679). **Çuv.** *avirt-* (Bayram: 23). **Kaz.:** *tart-* 10 (KazS.: 612). **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kırg.:** *tartū* (KTLS I: 674). **KrmT.:** Tespit edilemedi. **KrT.:** *iğ-* (KKVS.: 69), (Öztürk: 256). **Kum.:** *tartmaq* (KumS.: 324). **Özb.:** *yanchmoq, tuymoq* (Yusufova: 435). **Tat.:** *vaqla-* (Öner: 538). **Tuv.:** *deerbeleer* (Monguş: 84). **Yak.:** Tespit edilemedi.

⁷¹⁶ Clauson, **a.g.e.**, s. 103.

‘öğütmek, ufalamak, ezmek’ ve Moğolca *üğü- ügi-* ‘ufalamak, ezmek, öğütmek’ biçimleri mukayese edilmiştir. E. V. Sevortyan, ilgili madde başında kelime hakkında yapılan çalışmalardan bahsetmiştir⁷¹⁷.

Drevnetyurkskiy Slovar isimli eserde *öğütmek* fiili *ügit-* maddesinde açıklanmıştır. *Ügit-* ‘tadıl (darı) öğütmek’ anlamındadır⁷¹⁸.

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde *öğütmek* fiili **ög(i)*: Eski Uygur Türkçesi ‘ezmek, ovmak’ madde başında izah edilmiştir. Orta Türkçe döneminde de *ögi* ‘dövmek, öğütmek’, Türkmen Türkçesi *üvi* ‘çekmek, öğütmek’. Orta Türkçe döneminde *ög-it* ‘öğüttürmek’ Osmanlı Türkçesinde *öğüt* ‘ezmek’, Azerbaycan Türkçesinde *üyüt* ‘öğütmek’ biçimlerinde kullanıldığı belirtilmiştir⁷¹⁹.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati eserinde *öğütmek* fiili “*öğüt-/öğüt-* ‘hububatı ezerek un hâline getirmek’ < ETk. *ögit-*” şeklinde izah edilmiştir⁷²⁰.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *öğütmek* fiili ile ilgili olarak şu açıklamalar yapılmıştır: “*öğüt-* ‘ezmek, çiğnemek; un haline getirmek’ =ET. (KT, Uyg.) *ögü-*, *ögüş-* = OT. *ügi-*, *öğüt-* (DLT) < **ögi-t-* CC.: *övük* ‘değirmen taşı’ (KLS, 153) < **ügi-k övüt* – ‘öğütmek’ ... ~Moğ. *üyire-* (intr.) < **ügi-re*”⁷²¹.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *öğütmek* fiili ile ilgili olarak şöyle izah edilmiştir: “Eski Türkçe *ögit-mek* < *ögi-mek* ‘öğütmek’⁷²².

⁷¹⁷ Sevortyan, **a.g.e.**, c.I, s. 618-620.

⁷¹⁸ Nadalyayev, vd., **a.g.e.**, s. 622.

⁷¹⁹ Räsänen, **a.g.e.**, s. 369.

⁷²⁰ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 207.

⁷²¹ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 656-657.

⁷²² Ayverdi, **a.g.e.**, s. 961.

3.5.6. Değerlendirme

Öğütmek fiili Türkiye Türkçesinde ‘un durumuna getirmek, ezmek, parçalamak ve çiğnemek’ anlamlarında kullanılmaktadır. *Öğütmek* sözü, Derleme Sözlüğü’nde ‘hamuru yoğurduktan sonra mayalanmaya bırakmak ve sütü yoğurt yapmak için mayalamak, uyutmak ve kusarken ses çıkarmak’ anlamlarıyla tespit edilmiştir⁷²³.

Tarihî lehçelerde incelendiğinde Türkiye Türkçesindeki ile aynı anlam ve benzer biçimiyle (*ögit-*) ilk olarak Karahanlı Türkçesinde KB’de tespit edilmiştir⁷²⁴. DLT’de *ügi-* ‘öğütmek’ biçimindedir. Eski Anadolu Türkçesinde Kısas-ı Enbiya isimli eserde *ögüt-* ‘öğütmek’ biçim ve anlamıyla tespit edilmiştir. Osmanlı Türkçesinde *öğütmek* ‘(hububatı) değirmende ezip un yapmak, tahin etmek’ manasındadır⁷²⁵.

Çağdaş Türk lehçelerinde, Azerbaycan Türkçesinde *üyütmek* ‘değirmende buğday, arpa vs’yi una çevirmek, öğütmek. Mecazî anlamda lafazanlık etmek, boşboğazlık etmek, anlamsız konuşmak’ anlamlarında kullanılmaktadır⁷²⁶. Türkmen Türkçesinde *üve-* ‘ufalamak, un hâline getirmek, çekmek, öğütmek’ manalarındadır⁷²⁷. Gagavuz Türkçesinde *üüt-*, Hakas Türkçesinde *oot-*, Yeni Uygur Türkçesinde *ugat-* ‘öğütmek, ezmek’ anlamlarındadır.

Çağdaş lehçelerde Türkiye Türkçesine yakın biçimler Az.Tü. *üyüt-* ve Trkm. *üve-* biçimleridir. Bu biçimlerdeki ses hadiseleri ise Azerbaycan Türkçesinde iki ince ünlü arasında bulunan /ğ/ ünsüzü daima /y/’lidir. TT. *öğüt-* Az.Tü. *üyüt-*. Türkmen Türkçesinde Eski ve Orta Türkçe dönemine ait kelimelerde bazı örneklerde /i/ fonemi genişleyerek /e/ fonemine dönüşmüştür. DLT *ügi-*→*üve-*. Ayrıca Türkmen Türkçesinde Eski ve Orta Türkçeye ait bazı kelimelerin ortasında bulunan /g/’ler Türkmen Türkçesinde /v/ olur. Gagavuz Türkçesinde /g/ konsonantları ekseriyetle düşmektedir: Ga. *üüt-*. Yeni Uygur Türkçesinde ise ünlüler kalınlaşmıştır: YUyg. *ugat-*.

⁷²³ Derleme Sözlüğü, c.V, s. 3326.

⁷²⁴ Arat, a.g.e., s. 355.

⁷²⁵ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 953.

⁷²⁶ Altaylı, a.g.e., c. II, s. 1185.

⁷²⁷ Tekin, vd., a.g.e., s. 658.

S. G. Clauson, *öğütmek* fiili ile ilgili olarak *ögi-* fiilinin ettirgen formu açıklamasını yapmıştır. **Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati** isimli eserde kelimenin kökeni Eski Türkçe *ögit* şeklinde izah edilmiştir. T. Gülensoy ve İ. Ayverdi de kelimenin kökünü *öğüt-* < *ögi-t* şeklinde ele almışlardır.

3.6. Ökse-

3.6.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Öksemek hlk. 'özlemek, göreceği gelmek, istemek' (TRS: 1842).

3.6.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET., KarT., ve EAT.de tespit edilemedi. **Osm.:** [اوکسیمك] *öksi-* (LO: 300), *ökse-*(Redhouse: 263).

3.6.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Başk.: *ükhě-* (Özşahin: 670). **KBalk.:** *küse-* (KBalkS.: 288). **Kırg.:** *öksö-* (Yudahin: 608). **Tat.:** *üksě-* (Öner: 530)⁷²⁸.

3.6.4. Kelimenin Kore Ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 그리워하다 (*geuriwohada*). **Mo.:** *ügeyle-* /УГУЙЛЭХ/ *ügüyleh* (Lessing: 1174).

3.6.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov isimli eserde *öksemek* 'görmek istemek, peşinde olmak'; 'çok arzulamak, peşinde olmak'; 'istemek, hevesi olmak'; kendini yalnız hissetmek, hüznlenmek, mutsuz olmak, kırgın ve dargın olmak'; 'sevgiye ihtiyaç duymak' manaları belirtilmiştir. *ögse-* fiili, *ög* 'anne' kökünden *-sa/se* 'dilek istek eki' yardımıyla türetilen bir fiil olarak açıklanmıştır⁷²⁹.

⁷²⁸ Alt., Az.Tü., Çuv., Ga., Hks., Kaz., KrmT., KrT., Kum., Özb., Tuv., Trkm., Yak., YUyg.: Tespit edilemedi.

⁷²⁹ Sevortyan, a.g.e., c. I, s. 503-504.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserinde *öksemek* fiili ile ilgili olarak şu bilgiler verilmiştir: “AD. öksü-/ökse-/önse-/öske-/özge- ‘özlemek, göreceği gelmek’ DS 3326 < Çağ. öksü-”⁷³⁰.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *öksemek* kelimesi “ökse-[(hlk.) ‘Özlemek’ <OT. *öztik- östik-* ‘özlemek, istek göstermek’ (DLT)” şeklinde açıklanmıştır⁷³¹.

3.6.6. Değerlendirme

Öksemek fiili ‘özlemek, iştihak duymak, görmek istemek’ anlamlarına gelmektedir. Tarama Sözlüğü’nde *öğsemek* ya da *öksemek* ‘özlemek, iştihak duymak’⁷³², Derleme Sözlüğü’nde ise *öksemek*, *öksimek*, *öksümek*, *önsemek*, *ösgemek*, *öysemek*, *özkemek* ‘göreceği gelmek, özlemek, istemek’⁷³³ manalarında.

Öksemek fiili, tarihî dönemlerde aynı ya da benzer anlam ve biçimde Osmanlı Türkçesi döneminde *öksimek* ‘gönül arzu etmek, tasalamak, garipsemek’ anlamlarıyla **Lehçe-i Osmânî** isimli eserde tespit edilmiştir⁷³⁴. Karahanlı Türkçesinde KB’ de tespit edilen *küse-* ‘özlemek’ fiili tespit edilebilmiştir. Kelime çağdaş Türk lehçelerinde Başkurt Türkçesinde *ükhě-* Tatar Türkçesinde *üksě-* ve Kırgız Türkçesinde *öksö-* biçimleri ‘yüksek sesle ağlamak, hıçkırarak ağlamak’ Karaçay-Balkar Türkçesinde *küse-* ‘özlemek, arzu etmek, hasret kalmak’ anlamlarındadır.

Öksemek fiilinin çağdaş lehçelerdeki ses olayları ile ilgili olarak Başkurt Türkçesindeki biçimi hakkında şu açıklamalar yapılabilir: Genel Türkçedeki /s/’ler Başkurt Türkçesinde /h/ olur T. *ökse-* Başk. *ükhě-* ve Türkiye Türkçesindeki /o, ö/ vokalleri Tatar ve Başkurt Türkçelerinde /u, ü/ şeklindedir. T. *ökse-*, Başk. *ükhě* Tat. *üksě-*.

Mezkur fiil hakkında incelenen köken bilimi sözlüklerinden E. V. Sevortyan’da *öksemek* fiilinin kökü *ög* ‘anne’ kökünden –sa/se ‘dilek istek eki’

⁷³⁰ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 209.

⁷³¹ Gülensoy, **a.g.e.**, c. II, s. 656-657.

⁷³² **Tarama Sözlüğü**, c.V, s. 3061.

⁷³³ **Derleme Sözlüğü**, c. V, s. 3328.

⁷³⁴ Ahmet Vefik Paşa, **a.g.e.**, s. 300.

yardımıyla türetilen bir fiil açıklaması yapılmıştır. Dolayısıyla *ökse-* fiilinin fonetik açıdan en eski biçimi *ögse-* biçimidir şeklinde izah edilmiştir. A. Tietze’de *öksemek* fiilinin kökenini Çağatay Türkçesi’ndeki *öksümek* şekline götürülür. T. Gülensoy ise DLT’de *öztik-*, *östik-* biçimlerini sözcüğün tarihî dönemlerdeki hâli olabileceği belirtilmiştir.

3.7. Öksür-

3.7.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Öksürmek ‘solunum yolları zarlarının rahatsızlığı sebebiyle akciğerlerdeki havayı birdenbire ve gürültülü bir sesle dışarı vermek’ (TRS: 1841).

3.7.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET., KarT. için incelenen sözlüklerde *öksür-* fiiline rastlanılmadı. **EAT.:** *öksür-* (KE: 1025), (Bahşayış: 170). **Osm.** [اوکسورمک] *öksür-* (KT:953) (LO: 300), (Meninski 1680 I: 532), (Redhouse: 263).

3.7.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Az.Tü.: *öskür-* (Altaylı: 947). **Çuv.:** *üsŭr-* (Bayram:803). **Ga.:** *üüsür-* (GaS.: 252). **Hks.:** *üskür-* (HksS.: 560). **KrmT.:** *öksür-* (KrmTS.: 250). **KrT.:** *ioksir-* (Öztürk: 369). **Trkm.:** *üşgür-* (TÜTS: 656)⁷³⁵.

3.7.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 기침하다 (gichimhada). **Mo.:** *haniya-* /ХАНИАХ/ *haniah*, *bögsi-*, 1. /БӨГШИХ/ *bögših* [=bügsi-] (Lessing: 1100, 176).

⁷³⁵ **Alt.:** *cödülde-* (AltS. 64). **Başk.:** *yütķēr-* (Özşahin: 749). **Kaz.:** *jötel-* (KazS.: 215). **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kırg.:** *cötöl-* II (Yudahin: 229). **Kum.:** *yötkürmek* (KumS.: 399). **Özb.:** *yo'talmoq* (Yusufova: 435). **Tat.:** *yötkürv;* *yütellev* (Ehmetyanov: 239). **Tuv.:** *çödürer* (Monguş: 272). **Yak.:** *sötölün-* (Vasiliev: 208). **YUyg.:** *ötmek* (Tüzgen: 682)

3.7.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde *öksürmek* fiili ile ilgili olarak Kuman Kıpçak Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi ölçüt alınarak *öskür* şeklinde madde başı yapılmıştır ve tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki biçimleri verilmiştir kelime kökeni hakkında bir yorum yapılmamıştır⁷³⁶.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *öksürmek* fiili ‘şiddetli öksürmek, öksürüp boğazını temizleyerek tükürmek’ anlamındadır⁷³⁷.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *öksürmek* kelimesiyle ilgili şu açıklamalar yapılmıştır:

“**öksür**-[‘Solunum yolları zarlarının rahatsızlığı sebebiyle ak ciğerlerdeki havayı birdenbire ve gürültülü bir sesle dışarı vermek’ < ***ö:s** ‘yansıma’+**Kır**- [/sk/ > /ks/ göçüşmesi ile] **Ö**(>ü)**S**(>ş)+**K**(>ğ)**Ü**(>i)**R**- **öksür**[mek (XIII)= onom YANLIŞTIR. Çünkü, ‘yansıma kök’ ve ‘ek’ belirtilmemiş⁷³⁸.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *öksürmek* fiili şöyle açıklamalara yer verilmiştir: “(ses taklidi kelime < *öküs*+*ü*+*r-mek*)”⁷³⁹.

Türkmen Diliniñ Sözkökü (Etimologik) Sözlüğü isimli eserde *öksürmek* anlamında *üsgürmek* fiili ‘nefes borusunun yanması, göğüs kafesinden cızıldayarak çıkarılan kuvvetli ses silsilesi’ anlamındadır. Fin Ugor dillerinde ‘göğüs’ manasını ifade eden *üsk*, *üske* kelimesinden türetildiği belirtilmiştir. Mezkur söz, *üsk* ‘göğüs, göğüs kafesi’ –*ür*- şeklinde tahlil edilmiştir⁷⁴⁰.

Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka isimli eserde *üser*- fiili ‘öksürmek, hapşırmak’ manasındadır. Kelime hakkında köken bilimi yorumlarına yer verilmemiştir⁷⁴¹.

⁷³⁶ Räsänen, **a.g.e.**, s. 376.

⁷³⁷ Tietze, **a.g.e.**, s. 209.

⁷³⁸ Gülensoy, **a.g.e.**, c. II, s. 657.

⁷³⁹ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 962.

⁷⁴⁰ Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 378.

⁷⁴¹ Fedotov, **a.g.e.**, c. II, s. 302.

3.7.6. Değerlendirme

Öksürmek fiili ‘solunum yollarındaki rahatsızlık sebebiyle akciğerlerdeki havayı gürültülü bir sesle dışarı çıkarmak’ anlamlarına gelmektedir.

Öksürmek, tarihî dönemlerde Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde tespit edilmiştir. **Kamus-ı Türkî**’de kelime, ‘göğüs’ anlamına gelen *ök*’ten geldiği ve ‘ciğerde hâsıl olan balgam veya gıcıktan dolayı gayriihtiyarî ve sesli bir nefes vermekle onu çıkarmaya çalışmak, öksürüğe tutulmak, öksürüğü olmak su’âle giriftar olmak, calî bir öksürükle işaret veya istihza etmek, tenahnuh etmek’ manalarındadır⁷⁴².

Çağdaş Türk lehçelerinde Azerbaycan Türkçesi *öskürmek* ‘akciğerlerdeki havayı çeşitli sebeplerle ani ve gürültülü bir şekilde boşaltmak, öksürmek’⁷⁴³. Ga. *üüsür-*, Çuv. *üsür-*, KrmT. *öksür-*, Hks. *üskür-*, KrT. *ioksir-*, Türkmen Türkçesi *üsgür-* ‘öksürmek’ anlamındadır.

Öksürmek fiilin çağdaş Türk lehçelerindeki ses olayları ile ilgili olarak Az.Tü. *öskürmek* biçimi Azerbaycan Türkçesinde sıklıkla görülen metatez (göçüşme) olayının örneğidir. Trkm. *üsgür-* biçiminde de aynı ses olayı görülmektedir. Gagavuz Türkçesinde /k/ konsonantı düşmüştür.

Öksürmek fiili ile ilgili incelenen köken bilimi sözlüklerinde *öksür*-< *ö:s ‘yansıma’+*Kır-* biçiminde izah edilmiştir. Ses taklidi kelime olduğu yorumları da vardır. Son olarak *öksürmek* fiilinin kökünün *ök* ‘göğüs’ sözü olduğu belirtilmiştir.

⁷⁴² Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 953.

⁷⁴³ Altaylı, **a.g.e.**, c. II, s. 947.

3.8. Ölç-

3.8.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Ölçmek, ‘en, boy, hacim, süre gibi nicelikleri kendi cinslerinden seçilmiş bir birimle karşılaştırıp kaç biri geldiklerini belirtmek; *mec.* Aşırı olmamasına dikkat etmek, kontrol etmek’ (TRS: 1843- 1844).

3.8.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET., **KarT.** dönemleri için incelenen eserlerde *ölç-* fiili tespit edilemedi. **EAT.:** *ölç-* (KE: 1027), (Bahşayış: 171). **Osm.:** [اولچمك] *ölç-* (KT: 954), (LO: 300), (Redhouse: 266).

3.8.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Az.Tü.: *ölç-* (Altaylı: 943). **Başk.:** *ülse-* (Özşahin: 670). **Ga.:** *ölç-* (GaS.: 188). **Kaz.:** *ölşe-* (KazS.: 505). **KBalk.:** *ölçele-* (KBalkS.: 316). **Kırg.:** *ölçö-* (Yudahin: 609). **KrmT.:** *ölçe-* (KrmTS.: 250). **KrT.:** *ölçä-* (KKVS.: 169), *iol'č-* (Öztürk: 371). **Kum.:** *ölçe-* (KumS.: 222). **Özb.:** *o'Ich-* (Yusufova: 436). **Tat.:** *ülç-* (Ehmetyanov: 239). **Trkm.:** *ölçe-* (TÜTS: 502). **YUyg.:** *ölçi-* (Necipoviç: 304), (Tüzgen: 683)⁷⁴⁴.

3.8.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dilindeki Kullanımı

Ko.: 재다 2 (jaeda). **Mo.:** *üli-*, *kemci-* /ХЭМЖИХ/ *hemjih* (Lessing: 1183, 566).

3.8.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Kullanımı

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov isimli eserde *ölçmek* fiili ‘ölçmek, ölçü almak’; ‘tartmak’; ‘hesaplamak’; ‘değer biçmek ve tempo tutarak hecelelemek’; ‘tempo tutarak hecelelemek’; ve ‘birine uzun bir nesne ile darbe indirmek’ anlamındadır. E. V. Sevortyan, kelimeyi *öl- veya *ül- fiilinden *ölüç<öl-+-(ü)ç* ve *ölç* ve *ölçe-<ölüç+-e-* ya da *ölçi-<ölüç+-i-* şeklinde açıklamıştır⁷⁴⁵.

⁷⁴⁴ *Ölçmek* fiilinin diğer Türk lehçelerindeki kullanımı: **Alt.:** *kemci-* (AltS.: 104). **Çuv.:** *vişele-, şuhrımıla-* (Bayram: 141, 671). **Hks.:** *sine-* (HksS.: 448). **Tuv.:** *xemçeer* (Monguş: 239). **Yak.:** *keemeydee-, ıyaa-* (Vasiliev: 209).

⁷⁴⁵ Sevortyan, **a.g.e.**, c. I, s. 529-530.

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde *ölçmek* fiilinin, Kodeks Kumanikus isimli eserde ve Osmanlı Türkçesinde *ölç-* şeklinde, Çağatay Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde *ölçä* ‘ölçmek’biçimlerinin kullanıldığı belirtilmiştir⁷⁴⁶.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati’nde *ölç-* fiili şöyle izah edilmiştir: “**ölç-** ‘bir şeyin büyüklüğünü objektif şekilde tespit etmek’ ... ölç-II ‘kıyaslamak’”⁷⁴⁷.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *ölçmek* fiili ‘en, boy, hacim, süre gibi nicelikleri kendi cinslerinden seçilmiş bir biçimde karşılaştırıp kaç birim geldiklerini belirtmek’ manalarındadır. *Ölç-* kelimesinin kökeni “<*öl-[-?ö- ‘düşündükten sonra anlamak’ (DLT)+ -l-] ç-” biçiminde ele alınmıştır⁷⁴⁸.

Türkmen Diliniñ Sözköki (Etimologik) Sözlüğü isimli eserde *ölçemek* fiili bir şeyin ölçüsünü, ağırlığını, uzunluğunu bildirir şeklinde izah edilmiştir. *ölçe-* fiili *öl/ül* kökünden ve *-üç* ve de *-e* eklerindentüretildiği belirtilmiştir. *öl/ül* kelimesi Eski Türk lehçelerinde ‘nusha’, ‘bölüm -bir şeyi diğeri ile karşılaştırmak için bir bölümü-’ manalarında olduğu açıklanmıştır⁷⁴⁹.

Etimologičeskiy Slovar Tatarskogo Yazıka isimli eserde Tatar Türkçesi *ülçev* fiili, Eski Türkçe *öl ‘kısım, bölüm, parça’ kökünden türetildiği izah edilmiştir⁷⁵⁰.

Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka isimli eserde *ölçmek* fiili Çuvaş Türkçesinde *viś-* ‘çekmek, ölçmek, ölçü almak’ manalarındadır⁷⁵¹.

Üzbek Tilining Etimologik Luğati (Turkiy Sözlär) isimli eserde Özbek Türkçesinde *o‘lchamoq* fiili ‘belli alet ile bir şeyin uzunluğunu belirlemek’

⁷⁴⁶ Räsänen, **a.g.e.** s. 371.

⁷⁴⁷ Tietze, **a.g.e.**, c. VI, s. 212.

⁷⁴⁸ Gülensoy, **a.g.e.**, c. II, s. 660.

⁷⁴⁹ Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 269.

⁷⁵⁰ Ahmetyanov, **a.g.e.**, c. II, s. 369.

⁷⁵¹ Fedotov, **a.g.e.**, c. I, s. 125-126.

anlamındadır. Bu fiilin Eski Türkçede ‘uzunluğunu belirlemek’ manasını ifade eden *öl-* fiilinden *-(ü)ç* eki ile yapılan *ada -ä* ekinin eklenmesiyle türetildiği açıklanmıştır⁷⁵².

3.8.6. Değerlendirme

Ölçmek fiili temelde ‘bir şeyin miktarını kendine özel bir ölçü ile tespit etmek’ anlamındadır. *Derleme Sözlüğü*’nde ise ‘benzetmek, karşılaştırmak’ anlamları belirtilmiştir⁷⁵³.

Osmanlı Türkçesinde ‘bir şeyin uzunluğunu derinliğini ya da hacmini belirlemek, ölçmek, mukayese etmek, dikilecek bir şeyin ölçüsünü almak, iyice düşünmek tasarlamak muvazene’ manalarındadır⁷⁵⁴.

Çağdaş Türk lehçelerinde Azerbaycan Türkçesinde *ölçmek* yukarıda bahsedilen anlamlara ek olarak “3- mec. vurmak, koparmak, çekmek, dövmek ve yukarıda 4. ölçüp biçmek düşünüp taşınmak etraflıca düşünmek”⁷⁵⁵ anlamlarında kullanılmaktadır. Kırgız Türkçesinde *ölçö-* fiili ‘ölçmek’ anlamının yanında ‘prova yapmak’ anlamında da kullanılmaktadır⁷⁵⁶. Türkmen, Tatar, Özbek, Uygur ve Tuva Türkçelerindeki biçimlerinde incelenen kaynaklarda ‘ölçmek’ manasındadır. Başkurt Türkçesinde *ülse-* ‘ölçmek, tartmak; çeşitli yönlerden hesaplamak; karşılaştırıp değerlendirmek’ anlamlarını ihtiva etmektedir⁷⁵⁷.

Çağdaş lehçelerdeki ses olayları ile ilgili olarak Başkurt Türkçesinde *ülse-* fiilinde Türkiye Türkçesindeki /o/ ve /ö/ vokallerinin Başkurt Türkçesinde daralarak /u/ ve /ü/ vokallerine ve Başkurt Türkçesinde genel Türkçedeki /ç/ ünsüzleri sistematik olarak /s/ ünsüzüne dönüşmektedir. TT. *ölç-*, Başk. *ülse-*. Tatar Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki /o, ö/ vokalleri > /u, ü/ vokallerine değişir. TT. *ölç-* Tat. *ülçe-*. Kırgız Türkçesinde genel Türkçeden farklı olarak /ö/ vokali ikinci ve daha sonraki hecelerde

⁷⁵² Rahmatullayev, **a.g.e.**, s. 480.

⁷⁵³ **Derleme Sözlüğü**, c. V, s. 3322.

⁷⁵⁴ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 954.

⁷⁵⁵ Altaylı, **a.g.e.**, c. II, s. 943.

⁷⁵⁶ Yudahin, **a.g.e.**, s. 609.

⁷⁵⁷ Özşahin, **a.g.e.**, s. 670.

de görülür. İlk hecedeki yuvarlak vokalin etkisiyle sonraki hecelerdeki /e/ vokali /ö/ vokaline döner. Kırg. *ölçö-*. Çuvaş Türkçesindeki *ölçmek* fiili ile ilgili olarak ise Eski Türkçede /o, ö/ vokalleri ile başlayan kelimelerde Çuvaş Türkçesinde genellikle /v/ türemesi olur ve kelime içi ve kelime sonundaki /ç/ sesleri Çuvaş Türkçesinde /ş/ olur Çuv. *viş*.

Ölç- fiilinin kökenini T. Gülensoy *öl-[-<?ö-* ‘düşündükten sonra anlamak’ (DLT)+ -l-] ç- biçiminde açıklamaktadır. Soltanşa Ataniyazov ve R. G. Ahmetyanov *öl* ‘bölüm, kısım parça’ adının *ölç-* fiilinin kökü olduğunu belirtirler. Şavkat Rahmatullayev ise fiilinin *ölç-* kökünün *öl-* olduğu kanısındadır.

3.9. Öl-

3.9.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Ölmek ‘yaşamaz olmak, hayatı sona ermek, can vermek; bitki, solmak; *mec.* Bazı sebeplerle çok sıkıntı veya acı çekmek; *mec.* Değerini, geçerliğini, gücünü yitirmek, kullanılmamak’ (TRS: 1846).

3.9.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: *öl-* (Ercilasun: 701), (Doğan, Usta: 252), (Ergin: 108), (Gabain: 290), *ölmäk* (EUTS: 150). **KarT.:** *öl-* (Ercilasun, Akkoyunlu: 786), (KB İndeks: 359), (ATB: LI). **EAT.:** [اولمك] *öl-* (EATS: 538), (Dede Korkut II: 242), (KE: 1026), (YZ: 397), (Bahşayış: 171). **Osm.:** [اولمك] *öl-* (KT: 955), (LO: 301) (Meninski 1680 I: 545), (Redhouse: 268).

3.9.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Alt.: *öl-* (AltS.:143). **Az.Tü.:** *öl-* (Altaylı II: 944). **Başk.:** *ül-* (Özşahin: 670). **Çuv.:** *vil-* (Bayram: 139). **Ga.:** *öl-* (GaS. 188). **Hks.:** *öl-* (HksS.: 348). **Kaz.:** *öl-* (KazS.: 504). **KBalk.:** *öl-* (KBalkS.: 316). **Kırg.:** *öl-* (Yudahin: 609). **KrmT.:** *öl-* (KrmTS.: 250). **KrT.:** *iol’-* (Öztürk: 370), *öl-* (KKVS.: 169). **Kum.:** *öl-* (KumS.: 222). **Özb.:** *o’l-* (Yusufova: 436). **Tat.:** *ül-* (Öner: 530). **Tuv.:** *öl-* (Monguş: 158). **Trkm:**

öl- (TÜTS: 502). **Yak.:** öl- (Vasiliev: 209). **YUyg.:** öl- (Necipoviç: 304), (Tüzgen: 684).

3.9.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 죽다 1 (jukda). **Mo.:** ükü- /YXƏX/ üheh (Lessing: 1181).

3.9.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *ölmek* fiilinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin tümünde ortak olarak kullanıldığı belirtilmiştir. *Öl-* fiilinin takriben 8. yüzyıldan beri kullanıldığı izah edilmiştir⁷⁵⁸.

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov isimli eserde *ölmek* fiili ‘ölmek, vefat etmek, can vermek’; ‘gebermek, mürd olmak’; ‘nesli tükenmek, öldürülmek’; ‘ölü hâline gelmek’; ‘duyumsuz hâle gelmek’; ‘helâk olmak, mahvolmak’; ‘kaybolmak’; ‘solmak kurumak, cılızlaşmak, kahrolmak’; ‘solmak, rengi solmak’ ‘dinmek, durgunluk, yaşamak’; ‘şiddetle, tutkuyla, ölesiye arzu etmek, birini/bir şeyi sevmek’; ‘hasretten ölmek, susuzluktan ölmek vs.’; ‘özelliklerini kaybetmek’; ‘erimek’; ‘özelliklerini kaybetmemek’; ‘çarparak yaralanmak, parçalanmak, şiddetli darbe almak’; ‘yitmek, kaybolmak’ ve ‘hasta olmak, rahatsız olmak’ manalarında. Kelimenin kökeni hakkında E. V. Sevortyan kelime hakkında yapılan çalışmalardan bahsetmiştir ancak E. V. Sevortyan tarafından bir bilgi verilmemiştir⁷⁵⁹.

Drevnetyurkskiy Slovar isimli eserde *ölmek* fiili ile ilgili: *öl-* ‘ölmek’ anlamıyla izah edilmiştir⁷⁶⁰.

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde *ölmek* fiili; Eski Türkçe, Orta Türkçe gibi dönemlerde de kullanıldığı açıklanmıştır. Macarca *öl-* ‘yok etmek, öldürmek’ fiilinin benzerliğinden dolayı akrabalık olabileceği de belirtilmiştir⁷⁶¹.

⁷⁵⁸ Clauson, **a.g.e.**, s. 125-126.

⁷⁵⁹ Sevortyan, **a.g.e.**, c. I, s. 525-527.

⁷⁶⁰ Nadalyayev, vd., **a.g.e.**, s. 383.

⁷⁶¹ Räsänen, **a.g.e.**, s. 371.

anlamında değil ‘güçsüz, bitkin, uykulu, yaşlı, tembel’ gibi anlamları geldiği ancak ‘ölmek, vefat etmek’ anlamlarının daha eski olduğu belirtilmiştir⁷⁶⁸.

Ahmet Bican Ercilasun, “Türkçede Öl- Fiili Üzerine” isimli makalesinde *ölmek* fiilini farazi *ö- köküne bağlamıştır. A. B. Ercilasun tarafından *ö- fiilinin Eski Türkçede ‘yükselmek’ manasını ihtiva ettiği ancak bu anlamın daha sonra kaybolduğu belirtilmiştir. Mezkur makalede kelimenin yapısı *ö- ‘yükselmek’+l ‘fiilden fiil yapma eki’ şeklinde açıklanmıştır. Öl- fiili anlam bakımından vefat eden kişinin göğe yükselmesi ile izah edilmiştir⁷⁶⁹.

3.9.6. Değerlendirme

Ölmek ‘vefat etmek, yok olmak bitkinin solması; mecazi olarak çok sıkıntı çekmek ve değerini yitirmek’ anlamlarını ihtiva etmektedir.

İncelenen tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin hepsinde anlam bakımından benzerdir. Şekil olarak da tarihî lehçelerde aynıdır. Çağdaş lehçelerde ise Tatar ve Başkurt Türkçelerinde *ül-*, Özbek Türkçesinde *o’l-* ve Çuvaş Türkçesinde *vil-* biçimleri farklıdır. Bu farklı biçimlerde ait oldukları lehçelerin ses özellikleriyle açıklanabilir: Tatar ve Başkurt Türkçelerinde *o* ve *ö* vokalleri daralarak *u* ve *ü* olur.

Tatar ve Başkurt Türkçelerinde ilk hecede geniş yuvarlak vokaller /*o*, *ö*/ daralıp /*u*, *ü*/ vokallerine dönüşür Tat. *ül-* Başk. *ül-*. Özbek Türkçesinde vokaller inceliğini kaybeder Özb. *o’l-*. Çuvaş Türkçesinde de Eski Türkçede /*o*, *ö*/ vokalleri ile başlayan kelimelerde kelime başında /*v*/ türemesi olur Çuv. *vil-*.

Ölmek fiili ile ilgili incelenen etimoloji çalışmalarında S. G. Clauson tüm dillerde ortak olup ve 8. yüzyıl sonrasından itibaren kullanıldığını ifade eder. T. Gülensoy ise öl- fiilinin ilk biçiminin (?)*höl-* olabileceği kanaatindedir. A. B. Ercilasun ise kelimenin *ö- ‘yükselmek’ fiilinden türetilmiş olabileceğini açıklamıştır.

⁷⁶⁸ Tatarintsev, a.g.e., c. IV, s. 378.

⁷⁶⁹ Ercilasun, a.g.m., s. 371-375.

3.10. Öner-

3.10.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Önermek 'tavsiye etmek; bir sorunu çözmek üzere bir şey öne sürmek, teklif etmek' (TRS: 1853).

Ataç'ın Sözcükleri isimli eserinde *önermek* fiilinin Dil Devrimi'nden önce karşılığının *teklif etmek* olduğu belirtilmiştir⁷⁷⁰.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *önermek* fiili ile ilgili olarak şu açıklamalar yapılmıştır: "(*ön+er-mek*) *ön+er-mek*) *yeni*"⁷⁷¹.

3.10.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen sözlüklerde *öner-* fiiline benzer biçimlere rastlanılmadı⁷⁷².

3.11. Önle-

3.11.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Önlemek 'bir şeyin olmamasına veya yapılmasına engel olmak; ortaya çıkan veya çıkacağı düşünülen bir tehlikeyi durdurmak, önüne geçmek' (TRS: 1854).

3.11.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET., **KarT.** ve **Osm.** dönemleri için incelenen sözlüklerde *önlemek* fiiline rastlanılmadı. **EAT.:** [ونكلمك] *öngle-* (EATS: 541).

⁷⁷⁰ Çolpan, a.g.e., s. 74.

⁷⁷¹ Ayverdi, a.g.e., s. 965.

⁷⁷² 'önermek' anlamındaki kelimeler: **Alt.:** *söstö-* (AltS.: 158). **Az.Tü.:** *täklif etmäk* (KTLS I: 678). **Başk.:** *möräjäğat it-* (Özşahin: 678). **Çuv.:** Tespit edilemedi. **Ga.:** Tespit edilemedi. **Hks.:** Tespit edilemedi. **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kaz.:** *usin-2* (KazS.: 692). **Kırg.:** *ötünüç söylö* (Yudahin: 678). **KrmT.:** *teklif etmek* (KrmTS.: 336). **KrT.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** Tespit edilemedi. **Özb.:** *taklif qilmoq, taklif kiritmoq* (Yusufova: 438). **Tat.:** *möräcäğat' itü* (KTLS I: 679). **Tuv.:** *sanaldaar* (Monguş: 179). **Trkm.:** *teklip etmek* (TÜTS:152). **Yak.:** *etiite killer-* (Vasiliev: 209). **YUyg.:** *täklip kılmak* (Necipoviç: 679), (Tüzgen: 686).

3.11.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen çağdaş Türk lehçeleri sözlüklerinde *önlemek* fiiline rastlanılmadı⁷⁷³.

3.11.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 막다 (makda). **Mo.:** *çara-* /ᠴᠠᠷᠠ/ *ṣarah* [=çar-] (Lessing: 224).

3.11.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *önlemek* fiili ile ilgili şu açıklama yapılmıştır: “*önle-* b. *öñle-* *öñle-*/ BSTTk. *önle-* ‘karşısına çıkmak, engel olmak’”⁷⁷⁴.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *önlemek* fiili şöyle açıklanmıştır: “*önle-*¹[, bk. *ünle-* *ünle-* [‘Seslenmek’ =ET., OT. *ünde-* ‘seslenmek’, çağırmak (DLT)< *ũ-n+le-* [<*ũ-n+te-* *önle-*²[(hlk.) ‘Bir şeyin önünü almak, engellemek’ <*ön+le*]”⁷⁷⁵.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *önlemek* fiilinin < *ön+le-mek* şeklinde türetildiği ve yeni bir kelime olduğu açıklanmıştır⁷⁷⁶.

3.11.6. Değerlendirme

Önlemek fiili ‘bir şeyin olmasına engel olmak, mâni olmak; bir tehlikenin önüne geçmek’ anlamlarındadır. Tarama Sözlüğü’nde *önlemek* ‘karşına çıkmak, engel

⁷⁷³ Çağdaş Türk lehçelerinde ‘önlemek’ manasındaki kelimeler: **Alt.:** Tespit edilemedi. **Az. Tü.:** *gabağını almaq* (KTLS I: 678). **Başk.:** *lokalles-*, *tıy-* (Özşahin: 396, 613). **Çuv.:** Tespit edilemedi. **Ga.:** Tespit edilemedi. **Hks:** Tespit edilemedi. **Kaz.:** Tespit edilemedi. **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kırg.:** *sakta-*, *tosu-* (Yudahin: 630). **KrmT.:** Tespit edilemedi. **KrT.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** Tespit edilemedi. **Özb.:** *mone bo’lmoq*, *to’sqinlik qilmoq*, *oldini olmoq* (Yusufova: 438). **Tat.:** *buldırmıy kaluv*, *saklap kaluv*, *aldan çarasın kürëp buldırmıy kaluv* (Ehmetyanov: 240). **Tuv.:** *çayladır destirer* (Monguş: 257). **Trkm** *öñüni almak* (TÜTS: 679). **Yak.:** *erdetten tuorat-*, *er-*, *detten toxtot-* (Vasiliev: 210). **YUyg.:** *tosmak*, *toskun bolmak* (Tüzgen: 686).

⁷⁷⁴ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 227.

⁷⁷⁵ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 962.

⁷⁷⁶ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 965.

olmak'⁷⁷⁷, Derleme Sözlüğü'nde ise *önlemek~öñlemek~önnemek* biçimleri 'bir şeyin önünü almak, engel olmak'⁷⁷⁸ manalarında yer almaktadır.

İncelenen tarihî Türk lehçeleri sözlüklerinde Eski Anadolu Türkçesinde *önglemek* 'engel olmak, karşısına çıkmak'⁷⁷⁹.

İncelenen etimoloji sözlüklerinde Türkiye Türkçesindeki *önlemek* fiili, *ön+le-* şeklinde izah edilmiştir.

3.12. Öp-

3.12.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Öpmek 'sevgi, saygı, bağlılık, teşekkür belirtmek amacıyla dudaklarını bir şeye veya birine değdirmek' (TRS: 1856).

3.12.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: *öp-* (Doğan, Usta: 255), (Gabain: 290). **KarT.:** *öp-* (Ercilasun, Akkoyunlu: 788), (KB İndeks: 363). **EAT.:** [اوپمك] *öp-* (EATS: 542), (Dede Korkut II: 245), (KE: 1031), (YZ: 397). **Osm.:** [اوپمك] *öp-* (KT: 956), (LO: 302), (Meninski 1680 I: 482), (Redhouse: 234).

3.12.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Az. Tü.: *öp-* (Altaylı: 946). **Başk.:** *üp-* (Özşahin: 671). **Ga.:** *öp-* (GaS.: 189). **Kaz.:** *öp-* (KazS.: 508). **KBalk.:** *öp-*⁷⁸⁰. **Kırg.:** *öp-* (Yudahin: 613). **KrmT.:** *öp-* (KrmTS.: 251). **KrT.:** *ép-* (Öztürk: 208), *öp-* (KKVS: 169). **Kum.:** *öp-* (KumS.: 223). **Özb.:** *o'p-* (Yusufova: 439). **Tat.:** *üp-* (Ehmetyanov: 241). **Trkm.:** *öp-* (TÜTS: 506). **YUyg.:** *öp-* (Necipoviç: 306).⁷⁸¹

⁷⁷⁷ Tarama Sözlüğü, c. V, s. 3103.

⁷⁷⁸ Derleme Sözlüğü, c. V, s. 3343.

⁷⁷⁹ Kanar, a.g.e., s. 541.

⁷⁸⁰ Sevortyan, a.g.e., s. 539.

⁷⁸¹ 'öpmek' anlamında kullanılan kelimeler: **Alt.:** *okšo-* (AltS.: 138). **Çuv.:** *çuptu-* (Bayram: 907). **Hks:** *ohsan-* (HksS.: 331). **Tuv.:** *oşkaar* (Monguş: 156). **Yak.:** *uuraa-, sillaa-* (Vasiliev: 210).

3.12.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 뽀뽀하다 (ppoppohada). **Mo.:** ünüs- /YHCЭX/ ünseh (Lessing: 1190).

3.12.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *öpmek* fiilinin Türk dilinin tüm dönemlerinde ve lehçelerinde ortak olduğu belirtilmiştir. *Öp-* fiilinin 11. yüzyıldan önce tespit edilemediği ve rastlantı sonucu türetilmiş bir kelime olarak açıklanmıştır⁷⁸².

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov isimli eserde *öpmek* fiili, *öp-*, *op-*, *üp-* ya da *yöp-* biçiminde Türk lehçelerinde kullanıldığı belirtilmiştir. *öp-* fiili ‘öpmek, okşamak’, ‘sarılmak’ manalarındadır⁷⁸³.

Drevnetyurkskiy Slovar isimli eserde *öpmek* fiili, *öp-* II maddesinde ‘yudumlamak’ anlamındadır ve KB’de kullanıldığı belirtilmiştir⁷⁸⁴.

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde *öpmek* fiili Eski Uygur Türkçesi, Orta Türkçe, Çağatay Türkçesi vd. *öp-* ‘öpmek’ manasındadır⁷⁸⁵.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *öpmek* fiilinin Eski Türkçe kökenli olduğu belirtilmiştir. Ayrıca mezkur fiilin, *öp-* II maddesinde ‘iç etmek, çalmak, götürmek’ anlamını da ihtiva ettiği belirtilmiştir⁷⁸⁶.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *öpmek* fiili şu şekilde izah edilmiştir:

“öp-[‘Sevgi, saygı, bağlılık, teşekkür belirtmek amacıyla dudaklarını bir şeye değdirmek’ =ET., OT. *öp-* (KTY, DLT) OT.: *öp-tür-* (DLT), ET.: *öp-iş-* (EUTS, 157)~ OT. *öp-üş* (DLT), CC.: **öp-** (KLS, 151) < **öp-* ‘yansma’ KRş. –*op*~*öp-* ‘içmek; (çorba vs’yi) ses çıkararak içmek, höpürdetmek’ (DLT: *öprül-* ‘içilmek; *öprüş-*, *öps-*, *öptür-*, *öpül-* ‘içilmek’, *öpüm* ‘yudum’ *öpün-* ‘içer gibi görünmek’; *öpürgen* ‘çok içiren’; *öpür-* ‘içirmek’; *öpert-*)”⁷⁸⁷.

⁷⁸² Clauson, **a.g.e.**, s. 5.

⁷⁸³ Sevortyan, **a.g.e.**, s. 539.

⁷⁸⁴ Nadalyayev, **a.g.e.**, s. 387.

⁷⁸⁵ Räsänen, **a.g.e.**, s. 373.

⁷⁸⁶ Tietze, **a.g.e.**, c. VI, s. 229.

⁷⁸⁷ Gülensoy, **a.g.e.**, c. II, s. 665.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *öpmek* fiilinin Eski Türkçeden beri kullanıldığını ve ses taklidi kelime olduğu açıklanmıştır⁷⁸⁸.

Türkmen Diliniñ Sözköki (Etimologik) Sözlüğü isimli eserde *öpmek* fiili ‘okşamak’ manasındadır. *Öp-* fiilinin öperken çıkan sestten türetildiği belirtilmiştir⁷⁸⁹.

Etimologičeskiy Slovar Tatarskogo Yazıka isimli eserde Tatar Türkçesi *übüv* fiili, ‘öpmek, emmek, içine çekmek, yutmak’ manalarındadır. *Üp-* fiilinin Eski Türkçe *öp-* fiiline dayandığı belirtilmiştir. Ayrıca kelime ses taklidi bir kelime olarak ele alınmıştır⁷⁹⁰.

Ўzbek Tilining Etimologik Luğati (Turkiy Sūzlar) isimli eserde Özbek Türkçesindeki *o‘pmoq* fiili ‘şımartmak, sevgi ifadesi olarak yüzüne dudaklarını değdirmek’; ‘ buse almak’ manalarını ihtiva ettiği açıklanmıştır. Kelimenin Eski Türkçede de aynı manalara geldiği ancak *öp-* biçiminde kullanıldığı izah edilmiştir⁷⁹¹.

3.12.6. Değerlendirme

Öpmek fiili ‘sevgi, saygı gibi duyguları ifade etmek amacıyla dudaklarını bir şeye değdirmek’ anlamındadır.

Mezkur kelime incelenen tarihî Türk lehçelerinde ilk olarak Eski Uygur Türkçesinde *öp-* ‘öpmek’ biçimiyle tespit edilmiştir⁷⁹². Karahanlı Türkçesinde *öp-* fiili ‘öpmek’ anlamının yanında ‘çorba içmek’ manasında DLT’de kullanılmıştır⁷⁹³. Eski Anadolu Türkçesinde ‘öpmek’ anlamının yanında ‘iç etmek, çalmak, götürmek’ anlamlarındadır⁷⁹⁴. Son olarak Osmanlı Türkçesinde *öpmek* fiili ‘buse almak, takbîl etmek’ anlamlarında **Kamus-ı Türkî**’de yer almaktadır⁷⁹⁵.

⁷⁸⁸ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 966.

⁷⁸⁹ Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 270.

⁷⁹⁰ Ahmetyanov, **a.g.e.**, c. II, s. 370.

⁷⁹¹ Rahmatullayev, **a.g.e.**, s. 482-483.

⁷⁹² Doğan, Usta, **a.g.e.**, s. 255.

⁷⁹³ Ercilasun, Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 788.

⁷⁹⁴ Kanar, **a.g.e.**, s. 542.

⁷⁹⁵ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 956.

Öpmek fiili Çağdaş Türk lehçelerinde ise Az.Tü. *öp-*, Trkm. *öp-*, Kırg. *öp-*, YUyg., KrmT. ve KBalk.dad *öp-* biçimlerinde. Tat. ve Başk. /o, ö/ geniş yuvarlak vokallerin daralarak /u,ü/ vokallerine değişmesinden dolayı *üp-* biçimindedir. Özbek Türkçesinde ince ünlülerin art ünlülere dönüşmesi ses hadisesinden dolayı *o'p* biçimindedir. Karay Türkçesinde *öp* biçiminde tespit edilmiştir. Çağdaş Türk lehçelerinde *öp-* fiili 'öpmek' anlamında kullanılmaktadır.

Öpmek fiili hususunda incelenen köken bilimi sözlüklerinde eski dönemlerden beri ortak olarak kullanıldığı ve yansıma bir kelime olabileceği açıklamaları tespit edilmiştir.

3.13. Ör-

3.13.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Örmek, “-er (-i) 1. İplik, yün, tel, saz vb.ni birbirine dolayarak veya geçirerek işlemek veya tezgâhta dokumak... 2. Kumaşlardaki delikleri elde iplikle besleyerek kapamak... 3. Saç, yele vb. şeylerin tellerini birkaç bölüme ayırıp birbirine geçirmek yolu ile dağınıklıktan kurtarmak... 4. Duvar yapmak veya onarmak... 5. Estetik kaygı ile duygulu biçimde bir güzelliği ortaya koymak... 6. *mec.* Müzik, edebiyat vb. nde bir özelliği oluşturmak, ortaya koymak” (TRS: 1858).

3.13.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: *ör-* (Doğan, Usta: 255), (Gabain: 290), (EUTS: 152), (Ergin: 108). **KarT.:** *ör-* (Ercilasun, Akkoyunlu: 789), (KB İndeks: 363). **EAT.:** *ör-* (Dede Korkut II: 245). **Osm.:** [اورمك] *ör-* (KT: 957), (LO: 302), (Meninski 1680 I: 506), (Redhouse: 247).

3.13.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Alt.: *ör-* (AltS.: 144). **Az.Tü.:** *hör-* (Altaylı II: 660). **Başk.:** *ür-* (Özşahin: 687). **Ga.:** *ör-* (GaS.: 189). **Hks.:** *ür-* I (HksS.: 558). **Kaz.:** *ör-* (III) (KazS.: 508). **Kırg.:** *ör-* II ~ *örü-* (Yudahin: 614). **KrmT.:** *ör-* (KrmTS.: 251). **KrT.:** *ior-* (Öztürk: 373). **Özb.:** *o'r-*. (Yusufova: 440). **Tat.:** *ür-*, (Ehmetyanov: 241). **Tuv.:** *örü-* (Monguş:

160). **Trkm.:** ör- (ö:r-) (TÜTS: 153). **Yak.:** ör- (Vasiliev: 210). **YUyg.:** ör-, örü- I (Necipoviç: 307)⁷⁹⁶.

3.13.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: ᠳᠤᠰᠤ 6 (tteuda). **Mo.:** gürü- /ΓӨPӨX, ГYПЭX/ göröh, güreh (Lessing: 493).

3.13.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *örmek* fiili ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır: *ün-* ile eş anlamlı olduğu belirtilmiş ve sözlükte *ör-* fiili genellikle -hareket noktası ile temas hâlindeyken yani bitkinin filizlenmesi gibi- ‘yükselmek’ anlamındadır. Bazı dönemlerde *ör-* fiilinin genişletilmiş formu *örü-* biçiminin de kullanıldığı izah edilmiştir⁷⁹⁷.

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov isimli eserde *örmek* fiilinin Türk lehçelerinde ‘örmek -saç örmek-’, ‘örgü örmek’, ‘ip urgan örmek ya da bükme’, ‘eğirmek’, ‘çitemek, onarmak, yamalamak’, ‘örmek veya tamir etmek’, ‘sarmak, dolamak’, ‘duvar yapmak’, ‘metin oluşturmak’ manalarını ihtiva ettiği belirtilmiştir⁷⁹⁸.

Drevnetyurkskiy Slovar isimli eserde *örmek* ‘görünmek, zuhur etmek, kalkmak, yükselmek’ ve ‘örmek’ -saç örmek, sepet örmek-’ anlamlarındadır⁷⁹⁹.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *örmek* fiili ile ilgili olarak madde başı olarak alınmış ancak kelime hakkında bir açıklama yapılmamış Meninski’nin sözlüğüne atıfta bulunulmuştur⁸⁰⁰.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *örmek* fiili ile ilgili olarak şöyle açıklanmıştır: “ör-¹ [‘İplik, yün, tel, saz gibi şeyleri elde şiş, tığ yardımıyla birbirine dolayarak işlemek veya tezgâhta dokumak’

⁷⁹⁶ **Çuv.:** *şıh-*, *yavakla-* (Bayram: 677, 981). **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** *eşmek* (KumS.: 125).

⁷⁹⁷ Clauson, **a.g.e.**, s. 195.

⁷⁹⁸ Sevortyan, **a.g.e.**, c. II, s. 545-546.

⁷⁹⁹ Nadelyayev, vd., **a.g.e.**, s. 388.

⁸⁰⁰ Tietze, **a.g.e.**, c. VI, s. 230.

=ET. *yörgä*-‘örmek’ (EUTS, 303)~OT. *ör*-, *ö:rü*- ‘belirmek, çıkmak, yükselmek’<*ö:- + -r-[< *hö:r-]...[H+/Y+] Ö: (>ü,i)-R-[i/ü]- yav- (Çuv.)< *yav-<*yö-<*ö:-’⁸⁰¹.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *örmek* fiilinin Eski Türkçeden beri kullanıldığı ve Eski Türkçede *ör*- fiilinin ‘yükselmek’ anlamını ihtiva ettiği belirtilmiştir⁸⁰².

Türkmen Diliniñ Sözkökü (Etimologik) Sözlüğü isimli eserde *örmek* fiili ‘ayaküstü durmak, bitkinin göğe yükselmesi’ manalarındadır. *ör* sözünün Türk dilinin ilk dönemlerinde ‘yukarı, üst’ anlamındaki *öwür* kelimesinin kısaltmış biçimi olduğu izah edilmiştir. Ayrıca *öwür* kelimesinin *wü* hecesinin düşmesi ile Türkmen Türkçesinde *ö:r* kelimesinde *ö* uzunluğu oluştuğu da belirtilmiştir⁸⁰³.

Etimologičeskiy Slovar Tatarskogo Yazıka isimli eserde Tatar Türkçesi *ürüv* fiili, *ür* II maddesi Eski Türkçe *ör*- ‘örmek, yukarı çıkmak’ fiiline dayandırılmıştır. *Ür*- fiilinin ‘büyüyerek çıkmak’ manasının Mançu Tunguz dilinden alıntı olma ihtimalinin olduğu belirtilmiştir⁸⁰⁴.

Üzbek Tilining Etimologik Luğati (Turkiy Süzlar) isimli eserde Özbek Türkçesinde *o’rmoq* fiili ‘birbirine sarılmak(?)’, ‘eğmek, bükme’ anlamlarındadır. *Ör*- fiili Eski Türkçede de benzer manayı ihtiva ettiği ve bu fiilin ünlü sesi yumuşak ve uzun olduğu açıklanmıştır. Ancak Özbek Türkçesinde bu uzun ve ince ünlünün kısa ve art ünlü hâlinde kullanıldığı belirtilmiştir⁸⁰⁵.

Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka isimli eserde *örü*- fiili ‘örmek, örgü yapmak, dizmek’, ‘bir hayvanın ayak kısmından göğüs kısmına doğru derisini yüzmek’ anlamlarındadır. Kelimedeki ‘dizmek, düzenlemek’ anlamlarının büyük ihtimalle Moğolcadan alınmış olabileceği çünkü diğer Türk lehçelerinde böyle bir anlamın bulunmadığı belirtilmiştir⁸⁰⁶.

⁸⁰¹ Gülensoy, **a.g.e.**, c. II, s. 666.

⁸⁰² Ayverdi, **a.g.e.**, s. 966.

⁸⁰³ Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 272.

⁸⁰⁴ Ahmetyanov, **a.g.e.**, c. II, s. 375.

⁸⁰⁵ Rahmatullayev, **a.g.e.**, s. 484.

⁸⁰⁶ Tatarintsev, **a.g.e.**, c. VI, s. 415-416.

Ahmet Bican Ercilasun “Türkçede öl- Fiili Üzerine” makalesinde *ör-* fiilinin kökünün *ö- ‘yükselmek’ anlamındaki fiili dayandığını izah etmiştir.⁸⁰⁷

3.13.6. Değerlendirme

Örmek fiili Türkiye Türkçesinde ‘iplik yün gibi gereçlerle dokuma yapmak, saç örgü durumuna getirmek, duvar yapmak’ manalarını ihtiva etmektedir.

Tarihî Türk lehçelerinde ise *ör-* fiili Orhon Türkçesinde ‘ayaklanmak, başkaldırmak’⁸⁰⁸ ve ‘çıkma, yükselmek, kopmak, belirmek, ayağa kalkmak, ayaklanmak’⁸⁰⁹; Eski Uygur Türkçesinde ‘yükselmek, (topraktan) çıkmak, bitmek, yetişmek, meydana gelmek, üremek’; Karahanlı Türkçesinde ‘belirmek, yükselmek’ *ör-* ‘hayvanlar meraya sürülüp çıkmak; geceleyin otlamak’⁸¹⁰ manalarındadır. Osmanlı Türkçesinde *örmek* fiili **Kamus-ı Türkî** adlı eserde şu şekilde açıklanmaktadır:

‘1. Tezgâhta ve arış ve argaçla yapılan dokuma kabilinden olmayarak el ile ve buna mahsus iğnelerle yapılan ve ekseriya göz göz olan bir şey işlemek... 2. Elyafı birkaç bölüğe taksimle bu bölükleri birbirine geçirerek örgü yapmak... 3. Kumaş vesirenin delik ve yırtık yerini iplikleri birbirine karıştırmak ve yamasız olarak tamir etmek...4. Yeniden duvar yapmak veya duvarın yıkık yerini tamir etmek.’⁸¹¹

Çağdaş Türk lehçelerinde *ör-* fiilinin anlam ve biçimleri ise şu şekildedir: Az.Tü. *hör-* “Kerpici, taşı vs. belirli şekilde dizerek duvar yapmak.// Bir şeyi duvarın içine koyarak saklamak, oraya yerleştirmek. 2-İp, tel vs'yi birbirinin içinden geçirerek birşey dokumak. 3- Örgü yapmak, örmek (saç)’⁸¹², Trkm. *ör-* (ö:r-) ‘örmek, demetlemek; örgü yapmak; üst üste dizmek’⁸¹³, Kırg. *örmek* ‘örmek’, *örü-* ‘emeklemek, (kütle hâlinde) yukarıya doğru çıkmak’⁸¹⁴, Özb. *o'rmoq* ‘örmek’, YUygr. *ör-* ~ *örü-* ‘örmek’, Hks. *ür-*, Tat. *ür-* ‘örmek’, Başk. *ür-* ‘örmek, birleştirmek,

⁸⁰⁷ Ercilasun, a.g.m., s. 373.

⁸⁰⁸ Ercilasun, a.g.e., s. 703.

⁸⁰⁹ Ergin, a.g.e., s. 108.

⁸¹⁰ Ercilasun, Akkoyunlu, a.g.e., s. 789.

⁸¹¹ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 957.

⁸¹² Altaylı, a.g.e., c. II, s. 660.

⁸¹³ Tekin, vd., a.g.e., s. 506.

⁸¹⁴ Yudahin, a.g.e., s. 614-615.

bağlamak; filiz vermek, sürgün vermek, tomurcuklanmak; büyüüp uzamak⁸¹⁵, Tuv. *örü-* ‘dizmek, örmek’ manalarındadır. Kazak Türkçesi ve Kırım Tatar Türkçesinde *ör-* ‘örmek’, Karay Türkçesinde de *ior-* ‘örmek’ anlamlarında kullanılmaktadır.

İncelenen köken bilim araştırmalarında *örmek* fiilinin Eski Türkçeden beri kullanıldığı belirtilmiştir. T. Gülensoy ve A. Bican Ercilasun *ör-* fiilinin **ö-* fiilinden türetildiğini izah etmiştir. S. Ataniyazov, *öwür* kelimesinin ses hadisesi sonrası kısaltılmış biçimi olduğunu belirtmiştir.

3.14. Örsele-

3.14.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Örselemek ‘yıpratmak, eskitmek, hırpalamak, zedelemek; *mec.* Gücünü azaltmak, canlılığını gidermek, sarsmak’ (TRS: 1859).

3.14.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET., **KarT.**, **EAT.** dönemlerinde *örselemek* fiiline rastlanılmadı. **Osm.:** [اورسهلمك] *örselemek* (KT: 958), (LO: 302), (Redhouse: 245).

3.14.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

KBalk.: *iorsele-* (Öztürk: 374). **KrmT.:** *örsele-* (KrmTS.: 251)⁸¹⁶.

3.14.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 구기다 (*gugida*). **Mo.:** *üngge-* /YHΓᠭX/ *üngeh* (Lessing: 1189).

⁸¹⁵ Özşahin, **a.g.e.**, s. 672.

⁸¹⁶ **Alt.:** Tespit edilemedi. **Az.Tü.:** Tespit edilemedi. **Başk.:** Tespit edilemedi. **Çuv.:** *avkala-, lançaşkala-* (Bayram: 24, 354). **Ga.:** Tespit edilemedi. **Hks.:** *üret-* (HksS.: 559). **Kaz.:** Tespit edilemedi. **Kırg.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** *yançmaq 4, yumarlamaq 2* (KumS.: 381, 400). **Özb.:** *eskirtmoq, yaroqsiz holga keltirmoq, kuchsizlantirmoq, kuchsiz holga keltirmoq* (Yusufova: 440). **Tat.:** *tavşatuv, iskërtüv, bërëştërëp bëtëriüv* (Ehmetyanov: 241). **Tuv.:** Tespit edilemedi. **Trkm.:** *yırtmak* (Ünsal, 2014: 153). **Yak.:** Tespit edilemedi. **YUyg.:** Tespit edilemedi.

3.14.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *örselemek* fiili ‘tenkit etmek, iğnelemek; hırpalamak, üzme’ anlamındadır⁸¹⁷.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *örselemek* fiili, ‘yıpratmak, eskitmek hırpalamak, zedelemek’ anlamındadır. *örsele-* <*ör-‘yapmak’+*-se-le-* şeklinde izah edilmiştir⁸¹⁸.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük, isimli eserde *örselemek* fiili şöyle açıklanmıştır: “(< örse+le-mek, örse’nin kökü belli değildir)”⁸¹⁹.

3.14.6. Değerlendirme

Örselemek fiili ‘bozmak, yıpratmak; mecazi anlamda takat bırakmamak, sarsmak’ gibi anlamlarındadır. *Derleme Sözlüğü*’nde *örselemek* ‘üzme’ manasında yer almaktadır⁸²⁰.

Örselemek tarihî Türk lehçelerinden sadece Osmanlı Türkçesinde tespit edilmiştir: “*örselemek* 1. Eskitmek, bozmak, pejmürde etmek... 2. Zedelemek, vurmak, bereleyip bozmak... 3. Takat bırakmamak, kırıklık vermek, zaaf ve dermansızlığa uğratmak”⁸²¹ manasındadır.

Çağdaş Türk lehçelerinde *örselemek* fiili Karay Türkçesinde *iorsele-* biçiminde ‘örselemek, yıpratmak, bozmak’⁸²² ve Kırım Tatar Türkçesinde *örsele-* ‘örselemek’⁸²³ anlamında kullanılmaktadır.

⁸¹⁷ Tietze, **a.g.e.**, c. VI, s. 234.

⁸¹⁸ Gülensoy, **a.g.e.**, c. II, s. 671.

⁸¹⁹ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 967.

⁸²⁰ **Derleme Sözlüğü**, c. V, s. 3351.

⁸²¹ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 958.

⁸²² A. Öztürk, “Karay Türkçesinin Tarihî ve Çağdaş Kıpçak Türkçesiyle Karşılaştırmalı Söz Varlığı – Fiil” **Doktora Tezi**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 2015, s. 374.

⁸²³ Muzafarov, **a.g.e.**, s. 251.

Köken bilimi araştırmalarında *örselemek* fiili, T. Gülensoy *örse-* fiilinin *-le* eki ile türetildiği, İ. Ayverdi de *örse+le-mek* biçiminde olduğu ancak *örse* isminin kökeninin belli olmadığı izah edilmiştir.

3.15. Ört-

3.15.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Örtmek, 'korumak, görünmez duruma getirmek veya gizlemek için üstüne bir şey koymak; kapamak; kaplamak; *mec.* Kötü bir durumu belli etmemek, gizlemek, saklamak' (TRS: 1860).

3.15.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: *ört-* (Doğan, Usta: 256), (Gabain: 291), (EUTS: 153). **KarT.:** *ört-* (Ercilasun, Akkoyunlu: 790), (KB İndeks: 363). **EAT.:** *örtül-, örtin-* (EATS: 543). *ört-* (Dede Korkut II: 246), (KE: 1031), (YZ: 397), (Bahşayış: 171), **Osm.:** [اورتمك] *ört-* (KT: 958), (LO: 302), (Meninski 1680 I: 500).

3.15.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Az.Tü.: *ört-* (Altaylı II: 946). **Çuv.:** *vit-* (Bayram: 142). **Ga.:** *ört-* (GaS.: 189). **KrmT.:** *ört-* (KrmTS.: 251). **Trkm.:** *ört-* (TÜTS: 507). **YUyg.** *ürt-* (Necipoviç: 446)⁸²⁴.

3.15.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 감싸다 (*gamssada*). **Mo.:** *hamki-/XAMXIX/ hamhih* (Lessing: 1094).

3.15.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *örtmek* fiili 'bir şeyi örtmek, gizlemek' manasındadır. Güney Batı Dil Grubu'nda Azerbaycan Türkçesi, Osmanlı Türkçesi, Türkmen Türkçesi'nde yaşadığı

⁸²⁴ **Alt.:** *cap-* (AltS.: 53). **Başk.:** *yabın, yap-* (Özşahin: 683, 695). **Hks.:** *çap-* (HksS.: 78). **Kaz.:** *bürke-* (KazS.: 114). **KBalk.:** *cab-* (KBalkS.: 133). **Kırg.:** *ap-* (Yudahin: 177). **KrT.:** *yap-* (Öztürk: 558). **Kum.:** *yummaq I, yapmaq* (KumS.: 400, 383). **Özb.:** Tespit edilemedi. **Tat.:** *kaplav, östën, yabuv* (Ehmetyanov: 241). **Tuv.:** *şuglaar* (Monguş: 291). **Yak.:** Tespit edilemedi.

belirtilmiştir. Sir G. Clauson, *ört-* fiilinin aslının *ürte-* biçiminde olabileceği kanaatindedir⁸²⁵.

Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov isimli eserde *örtmek* fiili *ört-* ‘örtmek, kapamak’, ‘bürümek, sarmak, kaplamak’ ve ‘saklamak, gizlemek’ anlamındadır. *Ört-* fiili **ör-* fiilinin geçişli ve ettirgen biçimi olarak izah edilmiştir⁸²⁶.

Drevnetyurkskiy Slovar’da *örtmek* fiili yapılmıştır: *ört-* ‘örtmek ve kapamak’ manalarındadır⁸²⁷.

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde *örtmek* fiilinin Eski Uygur Türkçesinde ‘örtmek, kapamak’ anlamlarında olduğu Çuvaş Türkçesinde *vit* ‘örtmek’ biçiminde olduğu da belirtilmiştir⁸²⁸.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *örtmek* fiili ‘kapamak, gizlemek’ manalarındadır ve kelimenin kökeni Eski Türkçe *ört-* şeklinde izah edilmiştir⁸²⁹.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *örtmek* fiili şöyle izah edilmiştir:

“**ört-**[‘1. Korumak, görünmez duruma getirmek veya gizlemek için üstüne bir şey koymak; 2. kapamak; 3. kaplamak’=ET., OT. **ört-** (EUTS, 153; DLT) <ET., Ot. ***ör-t-** (EUTS, 153: *örtgü, örtkü* ‘örtü’; *örtük; örtüglüg* ‘örtülmüş, gizli’; *örtük* ‘örtük’; *örtün-*)~ET. **ürt-, ürtül-** (EUTS, 273)<***ör-~ür-** ‘kapanmak, örtülmek, örülmek’⁸³⁰.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *örtmek* fiilinin kökeni Eski Türkçeye dayandırılmıştır. Kelime *ört-mek* <*ör-t-mek* şeklinde açıklanmıştır⁸³¹.

Etimologiçeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka isimli eserde Çuvaş Türkçesi *vit-* fiili *vit-* I ‘örtmek, kapamak’ anlamındadır. Çuvaş Türkçesinde kullanılan *vit-*

⁸²⁵ Clauson, **a.g.e.**, s. 202.

⁸²⁶ Sevortyan, **a.g.e.**, c. I, s. 551-552.

⁸²⁷ Nadalyayev, vd., **a.g.e.**, s. 389.

⁸²⁸ Räsänen, **a.g.e.**, s. 375.

⁸²⁹ Tietze, **a.g.e.**, c. VI, s. 235.

⁸³⁰ Gülensoy, **a.g.e.**, c. II, s. 671.

⁸³¹ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 967.

fiilinden türetilmiş biçimler gösterilmiştir. Ardından Türk lehçelerindeki karşılıkları verilmiştir. Kelimenin kökeni ile ilgili açıklama yapılmamıştır⁸³².

3.15.6. Değerlendirme

Örtmek fiili ‘korumak, gizlemek, kaplamak’ anlamlarına gelmektedir. Tarama Sözlüğü’nde *örtmek* ‘1. gizlemek, 2. nimeti inkâr etmek, küfran’⁸³³ manalarında kullanılmaktadır.

Tarihî Türk lehçelerinde Eski Uygur Türkçesinde *örtmāk* ‘örtmek, kapamak’ anlamlarındadır⁸³⁴. Karahanlı Türkçesinde ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde de ‘örtmek’ manasındadır. Osmanlı Türkçesi döneminde ise *ört-* fiili ‘görünmez etmek ve kapamak’ anlamlarının beraberinde ‘bir hatayı örtmek, yarayı kaplamak’⁸³⁵ anlamlarında da kullanılmıştır.

Çağdaş Türk lehçelerinde *örtmek* fiilinin anlam ve şekil bakımından benzerlikler Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Kırım Tatar Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde. Az.Tü. *örtmek* “örtü sermek, üzerine bir şey çekerek görünmez hâle getirmek. Önünü kesmek, görünmez kılmak. Kapamak, kapatmak. Üzerine bir şey sermek. mec. Bürümek, sarmak, basmak, kaplamak”⁸³⁶. Türkmen Türkçesinde *örtmek* ‘örtmek, kapamak, gizlemek’ ayrıca Türkmen Türkçesinde *yapmak* fiili de ‘örtmek’ anlamındadır⁸³⁷. Yeni Uygur Türkçesinde ise *ürtmek* ‘(kitabî) örtmek’ ve Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde *örtimek* ‘ateşe vermek yangın çıkarmak’ şeklinde açıklanmıştır⁸³⁸.

Old Turkic Word Formation, isimli eserde *ört-* fiilinin *ör-* fiilinden türetilmiş olabileceği ifade edilmiştir⁸³⁹.

⁸³² Fedotov, **a.g.e.**, c. I, s. 127.

⁸³³ **Tarama Sözlüğü**, c. V, s. 3119.

⁸³⁴ Caferoğlu, **a.g.e.**, s. 153.

⁸³⁵ Ahmet Vefik Paşa, **a.g.e.**, s. 302.

⁸³⁶ Altaylı, **a.g.e.**, c. II, s. 946.

⁸³⁷ Tekin, vd., **a.g.e.**, s. 507.

⁸³⁸ Necip, **a.g.e.**, s. 446.

⁸³⁹ Erdal, **a.g.e.**, c. II, s. 423.

İncelenen köken bilimi sözlüklerinde Sir G. Clauson *ürte-* biçimi *örtmek* fiilin ilk şekli olduğu, T. Gülensoy ve İ. Ayverdi ise *örtmek* fiilinin *örmek* fiilinden geldiği bilgisini vermiştir.

3.16. Öt-

3.16.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Ötmek, *-er* (*nsz*) 1. Kuş veya böcekler, değişik tonda ses çıkarmak... 2. Herhangi bir nesne sürekli ses çıkarmak. 3. Üflemeli çalgıların sesi çıkmak... 4. *argo* Anlamsız, boş konuşmak... 5. *argo* Sarhoş kusmak. 6. *argo* Gizli bir şeyi söylemek (TRS: 1863).

3.16.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: *öt-* (Doğan, Usta: 257), (Gabain: 291), (EUTS: 154). **KarT.:** *öt-* (Ercilasun, Akkoyunlu: 792), (KB İndeks: 365). **EAT.:** [اوتمك] *öt-* (EATS: 544), (Dede Korkut II: 246), (KE: 1032), (YZ: 397). **Osm.:** [اوتمك] *öt-* (KT: 959), (LO: 303), (Meninski 1680 I: 486), (Redhouse: 236).

3.16.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Az.Tü.: *öt-* (Altaylı II: 947-948). **Ga.:** *öt-* (GaS.: 189). **KBalk.:** *öt-* (KBalkS.: 318). **Tat.:** *üt-(I)* (Öner: 533).⁸⁴⁰

3.16.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 우짚다 (*ujitda*). **Mo.:** *çurgilda-*, *şagsi-* /ШАГШИХ/ *şagsih*, *cirgi-* /ЖИРГЭХ/ *jirgeh* [= *cirge-*] (Lessing: 272, 894, 1244).

⁸⁴⁰ 'ötmek' anlamındaki kelimeler: **Alt.:** *bapıldamak* (AltS.: 34). **Başk.:** *hayra-* (Özşahin: 190), *sırkıldav* (KTLS I: 682). **Çuv.:** *avît-* (Bayram: 23). **Hks.:** *haahta-* (HksS.: 133). **Kaz.:** *sayra-* (KazS.: 541). **Kırg.:** *sayra-*, *çipildō* (Yudahin: 642, 682). **KrmT.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** *qaqıllamaq*, *sarnamaq* (KumS.: 247, 288). **Özb.:** *sayramoq* (Yusufova: 441). **Tuv.:** *eder* (*aldırar*) (Monguş: 301). **Trkm.:** *cürle-*, *gagıl-da-* (TÜTS: 105, 217). **Yak.:** Tespit edilemedi. **YUyg.:** *sayrimağ* (Necipoviç: 343), (Tüzgen: 688)

3.16.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *ötmek* fiili ile ilgili olarak şu açıklamalar yapılmaktadır: *öt-* ‘basitçe kuşun ötmesi, mecaz anlamda diğer hayvanların ya da cansız varlıkların da çeşitli sesler çıkarması’ manalarında. Sir G. Clauson, *öt-* kelimesinin insanın şarkı söylemesi, terennüm etmesi için kullanılmadığını belirtmiştir. Fakat Güney Batı Türk lehçelerinde ‘konuşup durmak, zırvalamak’ anlamını ihtiva etmektedir⁸⁴¹.

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov isimli eserde *ötmek* fiili *öt-* ‘aşmak, geçmek’, ‘zamanın geçmesi, hastalığın geçmesi’ ve ‘sokulmak’ anlamlarında kullanıldığı belirtilmiştir⁸⁴².

Drevnetyurkskiy Slovar isimli eserde *ötmek* fiili tespit edilmedi ancak *et-* II maddesi ‘ötmek’ manasındadır⁸⁴³.

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde *ötmek* fiili ‘şarkı söylemek, cıvıldamak’ anlamlarındadır ve Yakut Türkçesinde *üöt* ‘güvercinin ötmesi’ biçimi de belirtilmiştir⁸⁴⁴.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, isimli eserde *ötmek* fiili şöyle açıklanmıştır:

“EO. **öt- I** ‘geçmek, nüfuz etmek, aşmak’ TS 2134-35 <ETk. **öt-** a.m. Clauson 1972 s. 39...**öt- II** ‘ses çıkarmak (kuşlar, böcekler ve başka hayvanlar) TS 3135 < ETk. **öt-** a.m. Clauson 39-40... (Argo) **öt- III** ‘konuşmak; gevezelik etmek; sır vermek; yüksekten atmak; yellenmek’ H. Aktunç 1990 s. 218, M. Mikhaïlov 1930 s. 16, S. Tezcan 2001 s. 114-115 < **öt II**”⁸⁴⁵.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *ötmek* fiili dört madde ile açıklanmıştır ilk maddede *öt-* ‘kuş ve böcekler için değişik tonda ses çıkarmak’ <*ö: ‘yansıma’ +-t- şeklinde açıklanmıştır ve öteki Türk lehçelerinde *öt-* fiilinin bulunmadığı belirtilmiştir. İkinci maddede ‘ölmek’ anlamıyla

⁸⁴¹ Clauson, **a.g.e.**, s. 39.

⁸⁴² Sevortyan, **a.g.e.**, c. I, s. 554-555.

⁸⁴³ Nadalyayev, vd., **a.g.e.**, s. 186.

⁸⁴⁴ Räsänen, **a.g.e.**, s. 376.

⁸⁴⁵ Tietze, **a.g.e.**, c. VI, s. 239-240.

halk ağzında *öt-* fiilinin kullanıldığı izah edilmiştir. Bu fiil, Eski Türkçe ve Orta Türkçe *öt-* ‘geçmek’ fiili ile ilişkilendirilmiştir. Üçüncü olarak yine halk ağzında ‘erinleşmek, evlenme isteği göstermek’ ve son olarak ‘oyunda kazanmak’ manalarında. Bu kelimenin kökeni Orta Türkçe **öt-* ~**üt-* ‘kazanmak, ütmek, yutmak’ şeklinde açıklanmıştır⁸⁴⁶.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *ötmek* fiilinin Eski Türkçeden beri kullanıldığı belirtilmiştir⁸⁴⁷.

3.16.6. Değerlendirme

Ötmek fiili ‘kuş ve böceklerin değişik tonlarda ses çıkarması, (boru düdüğü, çaldı aleti vb.) herhangi bir nesnenin ses çıkarması, argoda gevezelik etmek; gizli bir şeyi sözle bildirmek’ anlamlarında kullanılmaktadır.

Tarama Sözlüğü’nde ise *ötmek* I ‘geçmek, aşmak’, *ötmek* II ‘melemek’, ve dizinde yer alan *ötmek* kelimesinin ‘avaz çekmek, sayramak’⁸⁴⁸; Derleme Sözlüğü’nde *ötmek* fiili *ötmek* I ‘ekmek’, *ötmek* II ‘erinleşmek, evlenmek isteği göstermek; hayvan cinsel istek duymak’ *ötmek* III ‘konuşmak, sözünü etmek; alaycı bir dille konuşmak; kavga aramak, horozlanmak’ *ötmek* IV ‘öğütmek’ *ötmek* V ‘ölmek’, *ötmek* VI ‘oyunda kazanarak karşısındakinin elinde olanı almak’, *ötmek* VII ‘yemek, turşu, pekmez vb. y.yiyecekler ekşimek’⁸⁴⁹ manalarında.

Ötmek fiilinin tarihî lehçelerdeki durumu ise şöyledir: Köktürk Türkçesinde *öt-* fiili ‘(davul) gümbürdemek, (geyik) böğürmek’⁸⁵⁰, Eski Uygur Türkçesinde *ötmek* ‘1.Ekmek, 2. Reca etmek, dilemek. 3. Keskin olmak, zail olmak, geçmek. 4. Peklik çekmek’⁸⁵¹ ve ‘rica etmek; varmak, ulaşmak; zorluk çekmek; ekmek; geçmek, becermek’ anlamlarındadır. Günümüzdeki ‘ötmek’ anlamı ilk Karahanlı Türkçesinde

⁸⁴⁶ Gülensoy, **a.g.e.**, c. II, s. 674-675.

⁸⁴⁷ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 968.

⁸⁴⁸ **Tarama Sözlüğü**, c. V, 3135, 3434.

⁸⁴⁹ **Derleme Sözlüğü**, c. V, s. 3360.

⁸⁵⁰ Ercilasun, **a.g.e.**, s. 703.

⁸⁵¹ Caferoğlu, **a.g.e.**, s. 154; Doğan, Usta, **a.g.e.**, s. 257-258.

tespit edilmiştir⁸⁵². Eski Anadolu Türkçesinde *ötmek* ‘geçmek, tesir etmek, aşmak’⁸⁵³ Osmanlı Türkçesinde ise ‘şarkı söylemek, çalgı çalmak, içi boş ses çıkarmak, yankılamak, manasız konuşmak’ anlamlarındadır⁸⁵⁴.

Çağdaş Türk lehçelerinde *ötmek* fiili ise Azerbaycan Türkçesinde ‘I geçmek, geçip gitmek, bitmek’ II kuş ve böceklerin ses çıkarması, şakımak mecazi olarak şarkı söylemek’⁸⁵⁵; Gagavuz Türkçesinde *öt-* ‘ötmek’⁸⁵⁶ şeklinde kullanılmaktadır. Tatar Türkçesinde ö vokali daralarak ü olmuştur *üt-* fiili ve Karaçay-Balkar Türkçesinde *öt-* ‘geçmek’ anlamındadır.

İncelenen köken bilimi sözlüklerinde *öt-* fiili genellikle sözlüklerde ‘geçmek’ anlamıyla incelenmiştir. ‘ötmek’ anlamıyla incelenen sözlüklerde ise - **Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati** ve **Misalli Büyük Türkçe Sözlük** – Eski Türkçeden beri kullanıldığı belirtilmiştir. T. Gülensoy ise *ötmek* fiilinin *ö yansıma sesinden türetildiğini izah etmiştir.

3.17. Öv-

3.17.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Övmek ‘birinin veya bir şeyin iyiliklerini, üstünlüklerini söyleyerek değerini yüceltmek, methetmek, sena etmek, yermek karşısı’ (TRS: 1863).

3.17.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: *ög-* (Ergin, 1999: 108), (Gabain: 289), (Doğan, Usta: 249). **KarT.:** *ög-* (Ercilasun, Akkoyunlu: 784), (KB İndeks: 353), (ATB: L). **EAT.:** [اوگوک] *ög-* (EATS: 534), (Dede Korkut II: 241), (KE: 1024), (YZ: 397). **Osm.:** [اوگوک] *öv-* (KT: 960), (LO: 304), *ög-* (Meninski 1680 I: 532).

⁸⁵² Ercilasun, Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 792.

⁸⁵³ Kanar, **a.g.e.**, s. 544.

⁸⁵⁴ Şemsettin Sami, **a.g.e.**, s. 959.

⁸⁵⁵ Altaylı, **a.g.e.**, c. II, s. 947-948.

⁸⁵⁶ Gaydarci, vd. **a.g.e.**, s. 189.

3.17.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Az.Tü.: öy- (Altaylı II: 949). **Trkm.:** öv- (TÜTS: 509, 443)⁸⁵⁷.

3.17.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 칭찬하다 (稱讚하다) (chingchanhada). **Mo.:** *magta-* /МАГТАХ/ *magtah* (Lessing: 738).

3.17.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *övmek* fiili *ö:g-* maddesinde ‘övmek’ manasındadır. Kelimenin sadece Güneybatı Türk lehçelerinden Az.Tü. *öy-*; Osm. *ög-* yaşadığı ve Kuzeydoğu Türk lehçelerinden Tobol Türkçesinde *üy-* şekliyle belirtilmiştir⁸⁵⁸.

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov isimli eserde *övmek* fiili *öw* madde başında açıklanmıştır. Türkmen Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde ‘övmek, göklere çıkarmak, methetmek’ anlamlarında kullanıldığı belirtilmiştir. *Ög-* fiilinin kökeni ile ilgili yapılan köken bilimi araştırmalarından bahsedilmiştir: Ramstedt’in Korece’deki *ü* ‘tepe, yukarı(ya)’ ve aynı kökten *ū < uh ug < *ög* , = Tungusça *ugi, uwi, ui* ‘yukarıdaki kısım’, ‘tepe’ *ūgu*, ‘üst’, = Moğolca *ögede* ‘yukarı’, ‘yukarıya’ = Türk lehçelerindeki *ök-* ‘övmek’ < **ög-k-?*; Japonca *ue* ‘üst’ deki *u < *u + *pai* biçimlerini karşılaştırdığı ifade edilmiştir. Ancak Sevortyan’a göre bu yorumlar “zorlamadır”⁸⁵⁹.

Drevnetyurkskiy Slovar isimli eserde *övmek* fiili ile ilgili olarak *ög-* maddesinde ‘övmek, methetmek, göklere çıkarmak’ anlamlarındadır⁸⁶⁰.

⁸⁵⁷ ‘övmek’ manasına gelen kelimeler: **Alt.:** *cakşıla-*, *makta-* (AltS.: 49, 132). **Başk.:** *mahta-* (Özşahin: 398). **Çuv.:** *viš, muhta-* (Bayram: 134, 421). **Ga.:** Tespit edilemedi. **Hks.:** *mahta-* (HksS.: 292). **Kaz.:** *maqta-* (II) (KazS.: 431). **KBalk.:** *mahta-* (KBalkS.: 291). **Kırg.:** *makta-* (Yudahin: 550). **KrmT.:** *maqta-* (KrmTS.: 214). **KrT.:** *mahta-* (Öztürk: 335). **Kum.:** *maqtamaq* (KumS.: 193). **Özb.:** *maqtamoq* (Yusufova: 441). **Tat.:** *maktav* (Ehmetyanov: 241). **Tuv.:** *maktaar* (Monguş: 132). **Yak.:** *alğan-YUyg.:* *maxtimak* (Necipoviç: 260).

⁸⁵⁸ Clauson, **a.g.e.**, s. 100.

⁸⁵⁹ Sevortyan, **a.g.e.**, c. I, s. 494-495.

⁸⁶⁰ Nadalyayev, vd., **a.g.e.**, s. 379.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *övmek* fiili şöyle izah edilmiştir: “*ög-/öğ-* Bugünkü Standart Türkiye Türkçesinde *öv-* ‘meth < ETk. *ög-*”⁸⁶¹.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *övmek* fiili, “*öv-* ‘methetmek, sena etmek’ <ET., OT. *ög-*” biçiminde açıklanmıştır⁸⁶².

Misalli Büyük Türkçe Sözlük, isimli eserde *övmek* fiilinin Eski Türkçe döneminden beri kullanıldığı belirtilmiştir: “Eski Türk. *ög-mek* > *ög-mek* > *öv-mek*”⁸⁶³.

Türkmen Diliniñ Sözkökü (Etimologik) Sözlüğü isimli eserde *öw-* fiilinin *övmek* anlamında kullanıldığı açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Eski Altay Türkçesinde ‘yukarı, üst’ manalarını ihtiva eden *uwi* (Tungus), *öge/ögede* (Moğol), *uwe* (Japon) ile ortak olduğu yorumu yapılmıştır. Ayrıca Radloff’un kelimenin kökenini ‘akıl, huş’ manasındaki *ök/ög* kelimesiyle izah ettiği de belirtilmiştir⁸⁶⁴.

Çağdaş Türk lehçelerindeki *makta-~mahta-~maqta-* biçimleri ilgili köken bilimi sözlüklerinde ya Arapça *meth*⁸⁶⁵ ya da Güney Sibirya Türk lehçelerinde *mak~mag* ‘övgü, şöhret’ kelimelerinden türetildiği veya Moğolcadan alınmış bir söz olabileceği belirtilmiştir⁸⁶⁶.

3.17.6. Değerlendirme

Övmek fiili ‘birinin ya da bir şeyin değerini belirtmek, methetmek’ anlamlarındadır. Tarama Sözlüğü’nde *övmek* fiilinin ‘algış etmek, alkış etmek, alkış eylemek, alkış kılmak, alkış vermek, boy boylamak (bir kimsenin soyunu sopunu sayarak)’⁸⁶⁷ anlamlarındadır.

⁸⁶¹ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 201, 247.

⁸⁶² Gülensoy, **a.g.e.**, c. II, s. 676.

⁸⁶³ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 968.

⁸⁶⁴ Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 274.

⁸⁶⁵ Seydakmatov, **a.g.e.**, s. 175.

⁸⁶⁶ Tatarintsev, **a.g.e.**, c. IV, s. 50-51.

⁸⁶⁷ **Tarama Sözlüğü**, Dizin, s. 284.

Tarihî Türk lehçelerinde Eski Türkçede *ög-* ‘övmek, methetmek’ biçimindedir⁸⁶⁸. Eski Uygur Türkçesinde *ög-* ‘övmek, yüceltmek, methetmek’; Karahanlı Türkçesinde *ög-* ‘övmek, hamdetmek’⁸⁶⁹ ve Eski Anadolu Türkçesinde *ög-* ‘övmek’⁸⁷⁰ anlamlarında tespit edilmiştir. Osmanlı Türkçesinde **Kamus-ı Türkî**’de *öv-* madde başında ‘medih, sena, sitayiş etmek, iyiliğini dermayan ederek tarif ve tavsif etmek’⁸⁷¹ manasıyla açıklanmıştır.

Çağdaş Türk lehçelerinde ise Az.Tü. *öymek* ‘övmek, methetmek’, Trkm. *öv-* ‘övmek methetmek’. Buradaki değişimler ile ilgili şu açıklamalar yapılabilir: Azerbaycan Türkçesinde Eski Türkçede tek heceli ve bünyesinde ince vokal bulunan kelimelerde ekseriyetle sondaki /-g/ > /-y/ olmuştur, Türkmen Türkçesinde ise bu /-g/’ler > /-v/ olmuştur.

Öv- fiili hakkında tetkik edilen köken bilimi çalışmalarında kelimenin Eski Türkçe *ög-*’ten geldiği açıklanmıştır.

3.18. Öykün-

3.18.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Öykünmek ‘birinin yaptığı gibi yapmak, birine veya bir şeye benzemeye çalışmak, taklit etmek’ (TRS: 1864).

3.18.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET.: Tespit edilemedi. **KarT.:** *ötgün-* (Ercilasun, Akkoyunlu: 792). **EAT.:** [اويكونمك ~ اويكنمك] *öykin-*, *öykün-* (EATS: 545). **Osm.:** [اويكونمك] *öykün-* (KT: 960), (Meninski 1680 I: 557), (Dankoff: 217).

⁸⁶⁸ Ergin, **a.g.e.**, s. 108.

⁸⁶⁹ Ercilasun, Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 784.

⁸⁷⁰ Kanar, **a.g.e.**, s. 534.

⁸⁷¹ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 960.

3.18.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Hks.: *ötkün-* (HksS.: 353). **Trkm.:** *öykün-* (TÜTS: 512), (TDDS II: 180). **Tuv.:** *öttün-* (Monguş: 161)⁸⁷².

3.18.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dilindeki Kullanımı

Ko.: 따라하다 (ttarahada). **Mo.:** Tespit edilemedi.

3.18.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *öykünmek* fiili, *ötgün-* ~ *ötgön-* maddesinde açıklanmıştır. Kelimenin muhtemelen *ötüg* isminden türetildiği yorumu yapılmıştır. Kuzeydoğu Türk lehçelerinden Hakas Türkçesinde *öktin-* ‘taklit etmek’, Güneybatı lehçelerinden Osmanlı Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde *öykün-* ‘taklit etmek’ şeklinde yer aldığı belirtilmiştir⁸⁷³.

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih isimli eserde *öykünmek* fiili ‘öykünmek, taklit etmek’ anlamlarındadır. Ayrıca Eski Anadolu Türkçesinde ‘benzemek’ anlamında kullanıldığı da belirtilmiştir. Kelime, *öy-, *öt- fiillerinden türetilmiş bir fiil olarak izah edilmiştir. E. V. Sevortyan’a göre *öy- ~ *ög- ~ öv- köklerinden hangisinin ilk biçim olduğuna karar vermek tarihsel olarak arada *öz biçimi bulunmamasından dolayı zordur⁸⁷⁴.

Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen isimli eserde *öykünmek* fiili hakkında *öd-kän, *öd-kin madde başında Çağatay ve Osmanlı Türkçesinde *öykün* ‘taklit etmek’ anlamını ihtiva ettiği ve Osmanlı Türkçesinde *öygän*, Türkmen Türkçesinde *öykin* ‘taklit etmek’ yine Çağatay Türkçesinde *ötkän*, Yakut Türkçesi *ütügün* kelimelerinin de ‘taklit etmek’ manasına geldiği açıklanmıştır⁸⁷⁵.

⁸⁷² ‘öykünmek’ anlamına gelen kelimeler: **Alt.:** *teme-* (AltS.: 172). **Az.Tü.:** Tespit edilemedi. **Başk.:** *ıķşanla-* (Özşahin: 238). **Çuv.:** *yevırle-* (Bayram: 171). **Ga.:** Tespit edilemedi. **Kaz.:** Tespit edilemedi. **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kırg.:** *koş-* (Yudahin: 491). **KrmT.:** Tespit edilemedi. **KrT.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** Tespit edilemedi. **Özb.:** *taqlid qilmoq* (Yusufova: 441). **Tat.:** Tespit edilemedi. **Yak.:** *ütügün* (Sevortyan I: 515). **YUyg.:** *dorimak, taklid kilmak* (Tüzgen: 689)

⁸⁷³ Clauson, **a.g.e.**, s. 52.

⁸⁷⁴ Sevortyan, **a.g.e.**, c.I, s. 515- 516.

⁸⁷⁵ Räsänen, **a.g.e.**, s. 368.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *öykünmek* fiili “*öykin-/öykün-* I ‘birinin sesini veya hareketlerini taklit etmek, bir şeye benzemeye çalışmak, birinin yaptığıının aynısını yapmak’ anlamlarındadır. Kelimenin Çağatay Türkçesinden beri kullanıldığı açıklanmıştır. Anadolu’da ise *öykün-* fiilinin ‘anlatmak, söylenmek’ manalarında kullanıldığı belirtilmiştir⁸⁷⁶.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *öykünmek* fiilinin kökünün belli olmadığı açıklanmıştır⁸⁷⁷.

Türkmen Diliniñ Sözköki (Etimologik) Sözlüğü’nde *öykünmek* kelimesinin birinin sıfatını, sözünü, hareketini tekrarlamayı anlattığı açıklanmıştır. *Öykün-* fiilindeki *öy* kökünün *ög/öw* ‘hareketin ya da şeklinin dönüşmesi’ (aynadaki gibi ters çevrilen) *yüzü* şekili’ kökü ile aynı köke sahip olduğu belirtilmiştir. Kelimenin yapısı şöyle açıklanmıştır: *ög/öw/öy +ge+n <öygün <öykün*⁸⁷⁸.

Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka isimli eserde Tuva Türkçesinde ‘*öykünmek*’ anlamındaki *öttün-* fiili ile ilgili olarak ‘taklit etmek’ anlamındadır. Kelimenin kökeni hakkında bilgi verilmemiştir⁸⁷⁹.

3.18.6. Değerlendirme

Öykünmek fiili Türkiye Türkçesinde ‘taklit etmek’ anlamındadır. Kelime Tarama Sözlüğü’nde de aynı biçimdedir ancak anlam bakımından ‘taklit etmek, özenmek’ manasındadır⁸⁸⁰. Derleme Sözlüğü’nde ise *öykünmek* fiilinin *öykünmek* biçiminin yanında *ökünmek* biçimi de bulunur ve ‘anlatmak, söylemek, yarışmak’ anlamlarındadır⁸⁸¹.

Tarihî dönemlerde DLT’de Karahanlı Türkçesinde *ötgün-* fiili ‘taklit etmek, *öykünmek*’ yer almaktadır⁸⁸². Eski Anadolu Türkçesinde *öykün-* ‘özenmek, taklit

⁸⁷⁶ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 248-249.

⁸⁷⁷ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 969.

⁸⁷⁸ Ataniyazov, **a.g.e.**, s. 275.

⁸⁷⁹ Tatarintsev, **a.g.e.**, c.IV, s. 421.

⁸⁸⁰ **Tarama Sözlüğü**, c.V, s. 3246.

⁸⁸¹ **Derleme Sözlüğü**, c.V, s. 3367.

⁸⁸² Ercilasun, Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 792.

etmek'⁸⁸³ ve Osmanlı Türkçesinde ise *öykünmek* fiili 'üzülmek'⁸⁸⁴ manalarını ihtiva etmektedir.

Öykünmek fiilinin çağdaş Türk lehçelerindeki durumu Trkm. *öykün-* 'öykünmek, özenmek, benzemek'⁸⁸⁵, Tuv. *öttün-* 'taklit etmek, öykünmek'⁸⁸⁶ Hks. *ötkün* 'öykünmek, taklit etmek, yansılamak; takılmak, sataşmak, musallat olmak; taklidini yapmak' şeklinde kullanılmaktadır.

Öykünmek fiili ile ilgili olarak incelenen araştırmalarında Çağatay Türkçesinde *öykün-* biçiminde kullanıldığı belirtilmiştir. Kelimenin, *ötüg* isminden ya da **öy-* fiilinden gelmiş olabileceği izah edilmiştir.

3.19. Öze-

3.19.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Özemek 'hlk. Yoğurt, pekmez vb. koyu şeyleri suyla inceltmek, sulandırmak' (TRS: 1867).

3.19.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET., KarT., Osm. için incelenen sözlüklerde *öze-* fiiline rastlanılmadı.

3.19.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Alt., Az.Tü., Başk., Çuv., Ga., Hks., Kaz., KBalk., Kırg., KrmT., KrT., Kum., Tat., Tuv., Trkm., Yak., ve YUyg. için incelenen sözlüklerde *öze-* fiiline rastlanılmamıştır⁸⁸⁷.

3.19.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 희석하다 (稀釋하다) (huiseokada). **Mo.:** Tespit edilemedi.

⁸⁸³ Kanar, **a.g.e.**, s. 545.

⁸⁸⁴ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 960.

⁸⁸⁵ Tekin, vd., **a.g.e.**, s. 512.

⁸⁸⁶ Monguş, **a.g.e.**, s. 161.

⁸⁸⁷ 'özemek' madde başında **Özb.:** *suyuq holga keltirmoq* (*suzma, shinni kabi yeguliklarni biroz suyultirmoq* (Yusufova: 442), şeklinde açıklanmıştır.

3.19.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *özemek* fiilinin Anadolu ağızlarında ‘yoğurt, pekmez ve başka şeyleri sulandırmak; hamur ya da çamuru yoğurup özlendirmek, yoğurt ve başka şeylerle bir ögeyi karıştırarak yoğurmak; örerek onarmak, düğme deliği, sökük ve benzerini örerek tamir etmek; taranmış yünü yuvarlak boru gibi yapmak’ manalarında kullanıldığı belirtilmiştir⁸⁸⁸.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü’nde *özemek* fiili ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır: “Öze-[(hlk.) ‘1. Eskiye çorabı örerek onarmak, 2. Hamur ya da çamuru yoğurarak özlendirmek; 3. Cıvımak’ <öz+e-’⁸⁸⁹.

3.19.6. Değerlendirme

Özemek fiili ‘koyu yiyecekleri suyla inceltmek, sulandırmak’ anlamlarına gelmektedir. *Derleme Sözlüğü*’nde *özeme* maddesinde ‘yoğurt, bal, pekmez vb. şeylerin sulandırılmışı’ manasındadır⁸⁹⁰.

Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde *özemek* fiili tespit edilememiştir.

İncelenen köken bilimi araştırmalarında sadece **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**’nde kökeni hakkında açıklama yapılmıştır. Burada *öze-* fiilinin kökü *öz* olarak belirtilmiştir.

3.20. Özen-

3.20.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Özenmek ‘beğendiği şeye benzemeye çalışmak, yapmaya kalkışmak; bir şeyi yaparken elden geldiğince iyi yapmaya çabalamak, bir şeye büyük dikkat ve ilgi göstermek, itina etmek; birini veya bir şeyi taklit etmeye çalışmak’ (TRS: 1868).

⁸⁸⁸ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 254.

⁸⁸⁹ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 680.

⁸⁹⁰ **Derleme Sözlüğü**, c.V, s. 3372.

3.20.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET. ve KarT. nde rastlanılmadı. **EAT.:** [اوزنمك] *özen-* (EATS: 547). **Osm.:** [اوزنمك] *özen-* (KT:960), (LO: 304), (Meninski 1680 I: 514-515).

3.20.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Kelime sadece **Ga.:** *özen-* (Ga.: 190) şeklinde tespit edilmiştir⁸⁹¹.

3.20.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 본받다 (本받다) (bonbatda). **Mo.:** *halamçila-* /халамжлах/ *halamjta* (Lessing: 1086).

3.20.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov isimli eserde *özenmek* fiilinin *özen-* < öz + en- biçiminde açıklanmıştır⁸⁹².

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *özenmek* fiili ‘arzu etmek, canı çekmek, imrenmek, özlemek; bir işi mümkün olduğu kadar iyi ve güzel yapmaya gayret etmek, itina etmek’ anlamlarındadır⁸⁹³.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *özenmek* fiili şöyle izah edilmiştir: “*özen-* [‘1. Bir şeyi yaparken elden geldiğince iyi yapmaya çalışmak, bir şeye büyük dikkat ve ilgi göstermek, itina etmek; 2. Birini veya bir şeyi taklitetmeye çalışmak’ < öz+e-n- ‘dönüşlülük eki’]”⁸⁹⁴.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te *özenmek* fiili “(< öz+e-n-mek)” şeklinde izah edilmiştir⁸⁹⁵.

⁸⁹¹ ‘özenmek’ anlamındaki kelimeler: **Alt.:** *teme-* (AltS.: 173). **Az.Tü.:** *e’tina etmāk* (Altaylı I: 684). **Başk.:** *titkē, yēntēkle-* (Özşahin: 620, 717). **Çuv.:** *timle-* (Bayram: 739). **Hks.:** *ötkīn-* (HksS.: 353). **Kaz.:** *ıntalan-* (KazS.: 768). **KBalk.:** Tespit edilemedi. **KrmT.:** Tespit edilemedi. **KrT.:** Tespit edilemedi. **Kırg.:** *iriş-* (Yudahin: 371). **Kum.:** Tespit edilemedi. **Özb.:** *hafsala qilmoq, tirishmoq, urinmoq, taqlid qilmoq* (Yusufova: 442). **Tat.:** *tırışiv* (KTLS I: 684). **Tuv.:** *kızır (oral dajır)* (Monguş: 124), *kamnaar* (Arıkoğlu, Kuular, 2003: 64), *şırbayar* (Arıkoğlu, Kuular, 2003: 100). **Trkm.:** *öykün-* (TÜTS: 512). **Yak.:** *kıhan-* (Vasiliev: 211). **YUyg.:** *heveslenmek, kizikmak, birilmek, ögenmek* (Tüzgen: 690).

⁸⁹² Sevortyan, **a.g.e.**, c.I, s. 512.

⁸⁹³ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 255.

⁸⁹⁴ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 681.

⁸⁹⁵ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 969.

3.20.6. Değerlendirme

Özenmek fiili Türkiye Türkçesinde ‘taklit etmek, bir işi yaparken itina göstermek’ anlamlarındadır. Tarama Sözlüğü’nde özenmek ‘öykünmek, yeltenmek’⁸⁹⁶ Derleme Sözlüğü’nde ise ‘gelmek ve çalışmak’ anlamlarıyla yer almaktadır⁸⁹⁷.

Özen- fiili Eski Anadolu Türkçesinde ‘gıpta etmek’⁸⁹⁸ ve Osmanlı Türkçesinde ‘çabalamak, uğraşmak, özenle çalışmak’⁸⁹⁹ anlamlarıyla tespit edilmiştir. İncelenen sözlüklerde kelimenin öz kökünden geldiği kanısı hâkimdir. Çağdaş Türk lehçelerinde ise özen- kelimesine rastlanılmamıştır.

İncelenen köken bilimi sözlüklerinde kelimenin öz+e-n şeklinde türetildiği izah edilmiştir.

3.21. Özle-

3.21.1. Kelimenin Türkçe Sözlük’teki Kullanımı

Özlemek ‘bir kimseyi veya bir şeyi görmeyi, kavuşmayı istemek, göreceği gelmek’ (TRS: 1870).

3.21.2. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Kullanımı

ET. ve EAT⁹⁰⁰.de öze- fiiline rastlanılmadı. **KarT.:** özel- (Ercilasun, Akkoyunlu: 794), özel- (KB İndeks: 372). **Osm.:** [اوزلوك] özel- (KT: 960), (LO: 304), (Meninski 1680 I: 513), (Redhouse: 251).

⁸⁹⁶ Tarama Sözlüğü, Dizin, s. 284

⁸⁹⁷ Derleme Sözlüğü, c.V, s. 3373.

⁸⁹⁸ Kanar, a.g.e., s. 547.

⁸⁹⁹ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 960.

⁹⁰⁰ EAT.: [اوزلوك] öglemek (EATS: 554), (KE:1024) fiili ‘özlemek’ anlamındadır.

3.21.3. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

Az.Tü.: *özle-* (Altaylı II: 951). **Ga.:** *özle-* (GaS.: 190). **KrT.:** *iozle-* (Öztürk: 378)⁹⁰¹.

3.21.4. Kelimenin Kore ve Moğol Dillerindeki Kullanımı

Ko.: 그리워하다 (geuriwohada) **Mo.:** *ügeyle-* /УГИЙЛЭХ/ *ügüyleh* (Lessing: 1174).

3.21.5. Kelimenin Etimoloji Çalışmalarına Göre Durumu

An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish isimli eserde *özle-* fiilinin *öz* isminden türetildiği bilgisi verilmiştir. Sadece Güneybatı Türk lehçelerinde Osmanlı Türkçesinde *özle-* ‘arzu etmek, istemek’ şeklinde yaşadığı belirtilmiştir⁹⁰².

Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov isimli eserde *özle-* fiili ‘tutkuyla istemek, özlem duymak’ manasındadır. Kelimenin kökeni hakkında bilgi verilmemiştir⁹⁰³.

Drevnetyurkskiy Slovar isimli eserde *özle-* fiili ‘kendine mal etmek, benimsemek, kendisi için uygun hâle getirme’ anlamlarındadır⁹⁰⁴.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati isimli eserde *özle-* fiili ‘(bir kimseyi) göreceği gelmek, hasret duymak’ manasındadır. Kelimenin kökeni Eski Türkçe *özle-* olarak belirtilmiştir. Ancak kelimenin benzer manada olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca ağızlardaki ‘ezip karıştırmak; taktir, damıtma’ anlamından da bahsedilmiştir⁹⁰⁵.

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü isimli eserde *özle-* fiili ‘bir kimseyi veya bir şeyi görmeyi kavuşmayı istemek, göreceği

⁹⁰¹ **Alt.:** *buurza-* (AltS.: 46). **Başk.:** *hağın-*, (Özşahin: 180). **Çuv.:** *tunsihla-*, *yunşih-* (Bayram: 755, 973). **Hks.:** *çohsın-* (HksS.: 102). **Kaz.:** *sağın-* (KazS.: 540). **KBalk.:** Tespit edilemedi. **Kırg.:** Tespit edilemedi. **KrmT.:** Tespit edilemedi. **Kum.:** *sağınmak* (KumS.: 284). **Özb.:** *sog'inmoq*, *qo'msamoq* (Yusufova: 443). **Tat.:** *sagışlanuv*, *sagınuv* (Ehmetyanov: 242). **Tuv.:** *saktır* (Arıkoğlu, Kuular, 2003: 90). **Trkm.:** *küyse-* (TÜTS: 431). **Yak.:** *ağın- sanaarğaa-* (Vasiliev: 211). **YUyg.:** *séginmak* (Necipoviç: 349), (Tüzgen: 691), *körgüsi kelmek* (Tüzgen: 691)

⁹⁰² Clauson, **a.g.e.**, s. 287.

⁹⁰³ Sevortyan, **a.g.e.**, c.I, s. 512.

⁹⁰⁴ Nadalyayev, vd., **a.g.e.**, s. 395.

⁹⁰⁵ Tietze, **a.g.e.**, c.VI, s. 257.

gelmek’ manasındadır. Kelimenin kökeni “Orta Türkçe döneminde *özel-* (DLT) < *öz+e-l- ~ öztik-, östik-* ‘özlemek” şeklinde açıklanmıştır. Ancak Orta Türkçede *özle-* kelimesi ‘külde pişmek, *közleme* yapmak’ anlamlarıyla kullanıldığı belirtilmiştir⁹⁰⁶.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük isimli eserde *özle-* fiili “<*öz+le-mek*” biçiminde izah edilmiştir⁹⁰⁷.

Hatice Şirin **Sözcük Hikâyeleri** isimli eserinde *özle-* fiili şöyle açıklanmıştır:

“Öz kökünden gelmesi inceliği; “düşünmek” anlamlı *-ö-mek (ö-)* köküne kadar gitmesi de derinliğidir. Bu fiilin Eski Türkçede “eksikliğini duymak, görmek istemek” anlamı yoktu. O günlerde *un* özlemek vardı: “Unu pişirmek” demekti (“kaynatıp özünü çıkarmak”). “*Kitabı özlemek*” vardı: “Kitabı benimsemek, kendisine mal etmek” demekti. Örneklerden ilki *Divanü Lugâti’t Türk*’ten ikincisi *Kutadgu Bilig*’den...Özlemek, koca Türk Dünyasında yalnızca Oğuzlarda “hasret çekmek” anlamı kazandı”⁹⁰⁸.

3.21.6. Değerlendirme

Özlemek fiili ‘görmek istemek, hasret duymak’ anlamlarındadır. Tarama Sözlüğü’nde *özlemek ~ öğlemek ~ öğsemek ~ öksemek* ‘hatırlamak, özlemek, iştihak duymak’⁹⁰⁹ manasıyla yer almaktadır.

Karahanlı Türkçesinde *özel-* ‘özlemek’⁹¹⁰, Kutadgu Bilig adlı eserde *özle-* biçimindedir fakat burada ‘benimsemek’ anlamındadır⁹¹¹. Eski Anadolu Türkçesi *öğlemek* ‘özlemek’ şeklindedir⁹¹². Osmanlı Türkçesinde ise *özlemek* ‘arzu etmek, şevk ile istemek, müştâk olmak, göreceği gelmek’ anlamlarında tespit edilmiştir⁹¹³.

Çağdaş Türk lehçelerinde Azerbaycan Türkçesinde, Türkiye Türkçesindeki gibi *özlemek* biçiminde ‘yeniden görmeği, tekrar kavuşmayı arzu etmek, göreceği

⁹⁰⁶ Gülensoy, **a.g.e.**, c.II, s. 882.

⁹⁰⁷ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 970.

⁹⁰⁸ Şirin, **a.g.e.**, s. 213.

⁹⁰⁹ Tarama Sözlüğü, c.V, s. 3057, 3061.

⁹¹⁰ Ercilasun, Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 794.

⁹¹¹ Arat, **a.g.e.**, s. 372.

⁹¹² Kanar, **a.g.e.**, s. 534.

⁹¹³ Sami, **a.g.e.**, s. 960.

gelmek' ve anlamında kullanılmaktadır⁹¹⁴. Gagavuz Türkçesinde *özle*- 'özlemek'⁹¹⁵ ve Karay Türkçesinde *iozle*- 'istemek, arzulamak'⁹¹⁶ manalarını ihtiva etmektedir.

Özlemek fiili ile ilgili incelenen araştırmalarda kelimenin kökeninin öz isminden türetildiği belirtilmiştir.

3.22. Özümse-⁹¹⁷

3.22.1. Kelimenin Türkçe Sözlük'teki Kullanımı

Özümsemek "özümlemek" (TRS: 1871).

Faruk Kadri Timurtaş **Uydurma olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü** isimli eserinde *özümse*- fiilinin kökeni ve anlamı hakkında değerlendirme yapmıştır. F. K. Timurtaş *özümse*- fiilinin öz isimden *-üm* ekiyle türetilmesinin yanlış olduğunu çünkü dilde böyle bir ekin bulunmadığı belirtmiştir ve *özümlemek* fiili yerine *özümsemek* fiilinin kullanılmasının yapı ve anlam bakımından -'kendine mal etmek'- dile daha uygun olacağını izah etmiştir⁹¹⁸.

3.22.2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Kullanımı

İncelenen sözlüklerde *özümse*- fiiline benzer biçimlere rastlanılmadı⁹¹⁹.

⁹¹⁴ Altaylı, **a.g.e.**, c.II, s. 951.

⁹¹⁵ Gaydarci, vd., **a.g.e.**, s. 190.

⁹¹⁶ Öztürk, a.g.t., s. 378.

⁹¹⁷ *Özümsemek* kelimesi ile aynı anlama gelen *özümlemek* 'biy. Canlı varlıklar, dışarıdan aldıkları besinleri, değişikliğe uğratarak yeni bir bileşimle, organizmanın gereksinim duyduğu maddeler durumuna getirmek, temsil etmek; edinilmiş olan bilgileri bireyin öz malı durumuna getirmek, *özümsemek*' şeklinde Türkçe Sözlük'te açıklanmıştır. **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü** isimli eserde *özümle*- fiili *özümle*-<öz+üm+le- şeklinde tahlil edilmiştir. Türkiye Türkçesinin söz varlığı 1942'den sonra girdiği ve 'temsil etmek, asimile etmek' anlamlarına geldiği belirtilmiştir.

⁹¹⁸ Timurtaş, **a.g.e.**, s. 52.

⁹¹⁹ *Özümse*- fiilinin çağdaş Türk lehçeleri sözlüklerindeki durumu: **Çuv.**: *pırpekenü*. (Bayram: 487). **Özb.**: *o'zlashtirilmog, bilib (o'rganib) olmog, hazm qilmoq, singdirmog* (Yusufova: 443). Diğer Türk lehçeleri sözlüklerinde tespit edilememiştir.

SONUÇ

Türk dili, hem tarihî hem de çağdaş dönemlerde doğuda Pasifik Okyanusu'ndan batıda Baltık Denizi kıyılarına; kuzeyde Kuzey Buz Denizi'nden güneyde Basra Körfezi kıyılarına kadar uzanan coğrafi alanda konuşulmuş ve konuşulmaya devam eden bir dildir. Bu çalışmada, geniş coğrafyalara yayılmış olan Türk dilinin en fazla konuşura sahip kolu Türkiye Türkçesine ait TDK Türkçe Sözlük'ün 'ö' maddesinde yer alan Türkçe kökenli olarak belirtilen kelimeler, art ve eş zamanlı anlamsal ve biçimsel gelişimlerinin yanında köken bilimi açısından da incelenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, kelimeler incelenirken kullanılan köken bilimi sözlükleri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümden itibaren inceleme kısmına geçilmiştir. Türkçe Sözlük'teki tetkik edilen kelimeler, isimler ve fiiller olmak üzere alfabetik düzenle iki gruba ayrılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde isimler, üçüncü bölümünde ise fiiller tetkik edilmiştir. İnceleme yapılan kelimenin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki durumu belirtilmiş, köken bilim sözlükleri ve makalelerindeki kelime hakkındaki yorumlara yer verilmiştir.

Bahsedilen amaçlar doğrultusunda çalışmada tetkik edilen kelimelerin tarihî Türk lehçelerindeki durumu Tablo 1'de ayrıntılı biçimde gösterilmiştir. Çalışmada incelenen seksen bir kelimedenden yirmi dördü ilk olarak Eski Türkçe, on ikisi Karahanlı Türkçesi, dokuzu Eski Anadolu Türkçesi, on biri ise Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde tespit edilmiştir. Dil Devrimi sonrası Türkiye Türkçesinin söz varlığına katılan kelimelere ve *öcü*, *öze-* sözlerine tarihî Türk lehçeleri sözlüklerinde rastlanılmamıştır.

Tablo 1 : İncelenen Kelimelerin Tarihî Türk Lehçelerindeki Durumu

TT.	ET.	KarT.	EAT.	Osm.
<i>öbek</i>	-	-	-	<i>öbek</i>
<i>öcü</i>	-	-	-	-
<i>öç</i>	<i>ö:ç</i>	<i>öç</i>	<i>öç</i>	<i>öç</i>
<i>öd</i>	<i>öd~öt</i>	<i>öd~öt</i>	<i>öd</i>	<i>öd</i>
<i>ödle</i>	-	<i>ödle</i>	<i>ödek</i>	<i>ödle</i>
<i>ödül</i>	-	-	<i>ögdil~öğdül~ öndül~öngdül</i>	<i>ön(ñ)dül~ögdül ögdil</i>
<i>ödünç</i>	-	<i>ötünç</i>	<i>ödinç</i>	<i>ödünç</i>

öf	-	-	-	öf
öfke	öpkä- öpke	öpke ~ öwke övke	öyke	öfke~ öyke öpke~ övke
öğle	-	öyle-özle	öyle	öğle
öğrek	-	-	öğrek	-
öğün	ödün	-	öğün, öyn, öyün	öğün
ögür	ögür	ügür~ögür	ögür	ögür
ögüt	ögüt	ögüt	ögüd~ögüt	ögüt
öhö	-	-	-	öhö~öhü
ökçe	-	-	ökçe	ökçe
öke	ögä	öge~öge	-	-
öksüz	ögsüz~ögsüz	ögsüz	öksüz~ögsüz	öksüz
öküz	öküz	öküz	öküz	öküz
ön	öñ	öñ	ön, öng	ön
öneze	-	-	-	öneze~onza
örcin	-	-	-	örcin
ördek	ödiräk	ördek	ördek, ördük	ördek
ören	-	ören	ören	ören
örk	-	örk	örk	-
örnek	-	-	-	örnek
örs	-	-	-	örs
örü	örü	örü	-	örü
örüm	-	örüm	-	-
örümcek	-	örümcek	örümcek	örümcek
öte	-	öte	öte	öte
ötleğen	-	-	ötlüğən	ötleğen
ötürü	ötgürü, ötrü~ötürü, öttrü	ötrü	ötürü, ötrü, ötürü	ötürü~ötri
öyle	-	-	-	öyle
öz	öz	öz	öz	öz
özdek	-	-	özdeg, özdek	özdek
özek	özäk~özek	özek	-	özek
özge	-	özge	özge	özge
öde-	ötä~öte-	öte-	öde-	öde-
öğren-	ögrän~ögren-	ögren-	öğren-	öğren-
öğret-	ögrät~öğret-	öğret-	öğret-	öğret-
ögür-	-	-	-	ögür-
ögüt-	-	ögüt-	ögüt-	ögüt-
ökse-	-	-	-	öksi~ökse-
öksür-	-	-	öksür-	öksür-
ölç-	-	-	ölç-	ölç-
öl-	öl-	öl-	öl-	öl-
önle-	-	-	önğle-	-

öp-	öp-	öp-	öp-	öp-
ör-	ör-	ör-	ör-	ör-
örsele-	-	-	-	örsele-
ört-	ört-	ört-	ört-	ört-
öt-	öt-	öt-	öt-	öt-
öv-	ög-	ög-	ög-	ög-~öv-
öykün-	-	ötgün-	öykin-~öykün-	öykün-
öze-	-	-	-	-
özen-	-	-	özen-	özen-
özle-	-	özel-~özle-	-	özle-

Çalışmada incelen kelimelerin çağdaş Türk lehçelerindeki durumu Tablo 2’de detaylı şekilde belirtilmiştir. Tetkik edilen seksen bir kelimedenden kırk dokuzunun çağdaş Türk lehçelerinde kendilerine has ses hadiseleri ile kullanıldığı tespit edilmiştir. Dil Devrimi ile Türkiye Türkçesinin kelime hazinesine eklenen (*ödev, öncel, öndelik, önder, önel, önem, öneze, örgen, örgün, örgüt, öykü, özdeş, özel, özerk, özet, özgü, özgür, özne, öznal, öner-, öze-, özümse-*) sözleri çağdaş Türk lehçelerinde ekseriyetle alıntı kelimelerle karşılanmıştır.

Tablo 2: İncelenen Kelimelerin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Durumu

ö	öç	öcü	öbek	TT.
öt	öç	-	-	Alt.
öd	öc	-	-	Az.Tü.
üt	üs	-	-	Başk.
vat	viçl	-	-	Çuv.
öt	-	-	-	Ga.
ööt	-	-	-	Hks.
öt	öç	-	-	KBalk.
öt	öş	-	-	Kaz.
öt	öç	-	-	Kırg.
öt	-	-	-	KrmT.
öt	öç	-	-	KrT.
öt	öç	-	-	Kum.
O' t	o 'ch	-	-	Özb.
üt	üç	-	-	Tat.
öt	ö:ç	-	-	Trkm.
öt	öş	-	-	Tuv.
üös	ös	-	-	Yak.
öt	ös	<i>hücü</i>	-	YUyg.

öğün	öğrek	öğle	öge	öfke	öf	ödünç	ödün	ödül	ödek	ödev
-	-	-	-	-	-	ödiş	-	-	öddek	-
öyne	-	-	-	öfke	of	ödunc	-	-	-	-
-	-	öyle	-	üpke	öf	ütés	-	-	-	-
-	-	-	-	üpke	-	ödünç	-	-	-	-
-	-	üülen	-	üfke	üf	ödis	-	-	-	-
-	-	-	-	ökpe	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	öpke	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	öpkö	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	öpke	-	ödünç	-	-	-	-
-	-	-	-	öpkä	-	ötkünç	-	-	-	-
-	-	-	-	-	fy	-	-	-	-	-
-	-	-	-	o' pka	uf	-	-	-	-	-
-	-	öyle	-	üpke	öf	-	-	-	-	-
-	-	öyle	-	öyke	bövf	ötünc	-	-	-	-
-	-	-	-	ökpe	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ögün	-	-	-	öpke	-	ötne	-	-	-	-

öndelik	öncü	öncel	ön	öküz	öksüz	öke	ökçe	öhö	ögüt	ögür
-	-	-	oñ	-	ösküs	-	-	-	-	üür
-	önçü	-	ön	öküz	öksüz	-	ökce	öhö	öyüd	-
-	-	-	-	üğéz	ükhéz	-	ükse	-	ögöt	-
-	-	-	val, mal	vikir	-	-	-	-	üküt	-
-	-	-	ön	öküz	üüsüz	-	ökçe	-	-	-
-	-	-	öönñ	ögış	ökış	-	-	-	-	-
-	-	-	-	ögüz	öksüz	-	-	-	-	-
-	-	-	-	ögiz	-	-	ökçe	-	-	-
-	-	-	-	öqüz	-	-	ökçö	-	-	-
-	-	-	-	ögüz	öksüz	-	ökçe	-	ögüt,	-
-	-	-	ön	ögüz	öksüz	-	-	-	ögüt	-
-	-	-	-	ögüz	öksüz	-	-	-	-	-
-	-	-	o'ng.	ho'kiz	o'ksiz	-	o kcha	o' ho	o'git	-
-	-	-	-	üğéz	üksiz	-	ükçe	-	üğét	-
-	-	-	öñ	öküz	-	-	ökce	oho	övüt	-
-	-	-	-	-	ösküs	-	-	-	-	öör, öörü
-	-	-	-	oğus	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	höküz	-	-	ökçe	ohuy,	ögüt	-

örk	örgüt	örgün	örge	ören	ördek	örçin	özeze	önem	önel	önder
-	-	-	-	-	örtök	-	-	-	-	-
örken	-	-	-	ören	ördek	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	öyrek	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	ördek	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	örtek	-	-	-	-	önderici
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	ön
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	üyrek	-	-	-	-	-
öröö	-	-	-	oyron	ördök	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	ördek	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	ördek	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	o'rdak	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	ürdek	-	-	-	-	-
örk	-	-	-	-	ördek	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	ödürek	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	ödek	-	-	-	-	-

öz	öyle	öykü	ötrü	ötleğen	öte	örümcek	örüm	örü	örs	örnek
ös	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
öz	ele	-	ötrü	-	öte	hörümçe	-	örüş	-	örnek
üz	-	-	-	-	üte	ürmekşé	-	ürém	-	ürnek
var	-	-	-	-	ötee	-	-	-	-	-
öz	-	-	-	-		örümcek	-	-	örs	örnek
ös	-	-	-	-		ırımcık	-	-	-	-
öz	-	-	-	-		-	örüm	örü	-	-
öz	-	-	-	-		örmekşi	-	-	-	-
öz	-	-	-	-	ötö	örmökçü	örüm	-	-	-
öz	öyle	-	ötrü	-	öte	örümçek	-	örüm	-	örnek
öz	öyle	-	-	-		-	-	-	-	örnäk
öz	öyle	-	-	-		-	-	örüş -	-	örnek
o' z	-	-	-	-		orgımcak	-	o' ruv	-	-
üz	-	-	-	-		ürmeküş	-	üre	-	ürnek
öz	eyle	-	ötri	-	öte	örmeçek	-	öri	-	örnek
-	-	-	-	-		eeremçik	-	-	-	-
öz	-	-	-	-		-	-	-	-	-
öz	-	-	-	-		ömçük	-	örüş	-	örnek

özel	özne	özgür	özü	özge	özet	özerk	özel	özek	özdeş	özdek
-	-	-	-	öskö	-	-	-	özök	-	-
-	-	-	-	özge	-	-	-	özek	-	-
-	-	-	-	üzge	-	-	-	üzek	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	varak	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	özek,	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	özek~öje	-	-
-	-	-	-	özge	-	-	-	özek	-	-
-	-	-	-	özge	-	-	-	özek	-	-
-	-	-	-	özqö	-	-	-	özök	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	özek	-	-
-	-	-	-	özgä	-	-	-	özäk	-	-
-	-	-	-	özge	-	-	-	özek	-	-
-	-	-	-	o' zga	-	-	-	o' zak	-	-
-	-	-	-	üzge	-	-	-	üzek	-	-
-	-	-	-	özge	-	-	-	özek	-	-
-	-	-	-	öske	-	-	-	özek	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	özge	-	-	-	özek	-	-

önle-	öner-	öl-	ölç-	öksür-	ökse-	öğüt-	öğür-	öğret-	öğren-	öde-
-	-	öl-	-	-	-	-	ogır-	üret-	üren-	-
-	-	öl-	ölç-	öksür-	-	üyüt-	öyü-	öyret-	öyren-	öde-
-	-	ül-	ülse-	-	ükhé-	-	-	öyret-	öyren-	-
-	-	vıl-	-	üsür-	-	-	-	vıret-	vıren-	-
-	-	öl-	ölç-	üüsür-	-	üüt-	üür-	üüret-	üüren-	öde-
-	-	öl-	-	üskür-	-	oot-	-	ügret-	ügren-	-
-	-	öl-	ölçele-	-	küse-	-	ökür-	üret-	üren-	-
-	-	öl-	ölşe-	-	-	-	-	üyret-	üyren-	-
-	-	öl-	ölçö-	-	öksö-	-	-	üyröt-	üyrön-	ötö-
-	-	öl-	ölçe-	öksür-	-	-	ökür-	ögret-	ogren-	öde-
-	-	iol'-	iol'ç-	ioksür-	-	-	-	üirat-	iorén-	-
-	-	öl-	ölçe-	-	-	-	-	üyret-	üyren-	-
-	-	o' l	o' lch-	-	-	-	o' kir-	o' rgat-	o' rgan	-
-	-	ül-	ülç-	-	ülkse-	-	-	öyret-	öyren-	-
-	-	öl-	ölçe-	üsgür-	-	üve-	öge-	ööret-	övren-	öde-
-	-	öl-	-	-	-	-	-	övret-	öören-	-
-	-	öl-	-	-	-	-	-	üöret-	üören-	-
-	-	öl-	ölçı-	-	-	ugat-	hökir-	üget-	ögen-	-

özümse-	özle-	özen-	öze-	öykün-	öv-	öt-	ört-	örsele-	ör-	öp-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	ör-	-
-	özle-	-	-	-	öy-	öt-	ört-	-	hör-	öp-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	ür-	üp-
-	-	-	-	-	-	-	vit-	-	-	-
-	özle-	özen-	-	-	-	öt-	ört-	-	ör-	öp-
-	-	-	-	ötkün-	-	-	-	-	ür-	-
-	-	-	-	-	-	öt-	-	iorsele-	-	öp-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	ör-	öp-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	ör-	öp-
-	-	-	-	-	-	-	ört-	örsele-	ör-	öp-
-	iozle-	-	-	-	-	-	-	-	ior-	ép-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	öp-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	o' r-	o' p-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	ür-	üp-
-	-	-	-	öykün-	öv-	-	ört-	-	ör-	öp-
-	-	-	-	öttün-	-	-	-	-	örü-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	ör-	-
-	-	-	-	-	-	-	ürt-	-	ör-	öp-

TDK Türkçe Sözlük'ün 'ö' maddesindeki kelimelerle ilgili olarak yapılan bu incelemede tetkik edilen seksen bir kelimedenden kırk dokuzunda benzerlik tespit edilmiştir. İncelenen benzer kelimelerden yirmi dört tanesi Eski Türkçe, on iki tanesi Karahanlı Türkçesi, dokuz tanesi Eski Anadolu Türkçesi, on bir tanesi Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde bulunan kelimelerdir. Türkiye Türkçesinin söz varlığına Dil Devrimi sonrasında katılan kelimeler yerine çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan kelimelerin genellikle alıntı olduğu belirlenmiştir. Alıntılanan kelimeler ise Arapça, Rusça, Fransızca ve Farsça kökenlidir.

Çalışmada tetkik edilen kelimelerin incelenen köken bilimi sözlüklerindeki yorumları kısaca şu şekildedir: *öbek* kelimesinin kökeni hakkında ortak bir kanı yoktur ama T. Gülensoy, kelimenin *ow-* 'ufalamak' fiilinden türetilmiş olabileceğini belirtmiştir. Kökeni hakkında kesin görüş bulunmayan bir başka kelime *öküz*'dür. *Öküz* sözünün Hint-Avrupa veya Proto-Türk kökenli ya da *hökir-* 'böğürmek' fiilinden türetilmiş olabileceği fikirleri incelenen köken bilimi sözlüklerinde tespit edilmiştir. *Ördek* kelimesi hakkında da iki farklı görüş vardır bunlar: Eski Uygur Türkçesi *ödiräk* kelimesinden ya da *ör-* fiilinden türetildiğidir. *Örcin* kelimesinin ise Farsça kökenli olabileceği ya da *ör-* fiilinden türetilmiş olabileceği ihtimalleri tetkik edilen sözlüklerde belirtilmiştir. *Ören* kelimesinin Farsça kökenli *viran* kelimesinden geldiği ya da *ör-* fiilinden türetildiği açıklanmıştır. *Örmek* fiilinden türetildiği düşünülen diğer kelimeler ise *örü*, *örüm*, *örümcek* kelimeleridir. *Öcü*, *öf*, *öhö* kelimelerinin ses taklidi veya yansıma söz oldukları belirtilmiştir. Çalışmada kullanılan köken bilimi sözlüklerinde *öç*, *öd*, *öğüt*, *öksüz*, *ön* kelimelerinin Eski Türkçeden beri kullanıldığı izah edilmiştir. *Ödlek*, *öğle*, *öğün* kelimelerinin *öd* 'zaman' kelimesinden türetildiği kanıları hâkimdir. *Ödül* kelimesinin *ög-* 'övmek' kökünden geldiği ve Eski Türkçeden bu yana çeşitli değişikliklerle kullanıldığı belirtilmiştir. Ayrıca *ödül* kelimesinin Dil Devrimi sonrasında Türkiye Türkçesinin söz varlığına eklendiği görüşüne de ilgili sözlüklerde yer verilmiştir. *Ödün* kelimesinin *öde-* fiilinden türetilmiş olabileceği açıklamalarına ulaşılmıştır. *Ödünç* kelimesinin Karahanlı Türkçesi döneminde *ötünç* ya da *ötnü* kelimelerden geldiği ve kökünün *öde-* fiili olduğu görüşü tespit edilmiştir. *Öfke* kelimesi hakkında aslen 'ciğer' anlamında olduğu ancak *öfke* 'kızgınlık' ile *öfke* 'ciğer' kelimeleri arasında anlam bakımından bağlantı olduğu ve Karahanlı

Türkçesinden bu yana kullanıldığı görüşleri belirtilmiştir. Araştırmalarda *öge*, *ögür*, *ökçe* kelimelerinin ise **ök-* ‘yığmak’ fiilinden türetildiği görüşleri belirlenmiştir. *Öğrek* kelimesinin *ögür* kelimesiyle ilişkili olduğu ve *ögre-* fiilinden kurulmuş bir kelime olabileceği bilgileri ilgili sözlüklerde ve makalelerde açıklanmıştır. *Öke* kelimesinin **ö-* ‘düşünmek’ fiilinden türetildiği tespit edilmiştir. *Öneze* sözünün kökünün ağızlarda kullanılan *ön-* ‘beklemek, gözetlemek’ fiili olabileceği T. Gülensoy tarafından izah edilmiştir. Sir G. Clauson *örk* kelimesini *ör-* ‘hayvanı iple bağlamak’ fiilinden geldiğini açıklamıştır. *Örk* kelimesinin *ör-(ü)k* şeklinde türetildiği de köken bilimi sözlüklerinde belirtilmiştir. *Örnek* kelimesine dair tartışmalar hâlâ sürmektedir bununla beraber *örnek* kelimesinin kökenine dair fikirler şu şekildedir: *Ör-* ya da *kör-* fiilinden veya Ermenice kökenli *orinag* kelimesinden türetilmiş olabileceği belirtilmiştir. *Örs* kelimesinin kökeni üzerine de kesin kanı yoktur ancak T. Gülensoy, *or-* ‘kesmek, biçmek’ anlamındaki fiilden türetilmiş olabileceğini açıklamıştır. Çalışmada kullanılan köken bilimi sözlük ve makalelerinde *ötmek* fiilinden türediği düşünülen kelimeler ise *öte* < ‘öt- ‘geçmek’ -e+, *ötleğen* < *öt-* ‘ötmek’, *ötürü* < *öt-* ‘geçmek’. *Öyle* kelimesinin ise ekseriyetle < o ile biçiminden türetilmiş olabileceği izah edilmiştir. *Öz* kelimesinin Eski Türkçeden beri kullanıldığı ve *özdek*, *özge*, *özne*, *özel* kelimelerinin *öz* kelimesinden türediği araştırmalardan tespit edilmiştir. *Özek* kelimesinin *öz* isminden ya da *üz-* fiil türediği yorumlarına ilgili sözlüklerden ulaşılmıştır.

Madde başı olarak ele alınan fiillerin kökenleri tetkik edilen sözlük ve makalelerde hülasaten şöyle açıklanmıştır: *Öde-* fiilinin Karahanlı Türkçesi döneminde *öte-* biçiminde bulunduğu ve hâlihazırda Türkiye Türkçesinde *öde-* biçiminde kullanıldığı izah edilmiştir. *Öğren-*, *ölç-* ve *öykün-* fiillerinin kökenleri hakkında hâlâ uzlaşamamıştır. *Öğren-* fiilinin **ö-* ‘düşünmek’ ya da **ögre-* fiillerinden türetildiği ancak yaygın olarak *ögür* sözü ile kurulduğu belirtilmiştir. *Öğür-* fiilinin ses taklidi bir kelime olduğu ve *ö* ya da *ög* yansıma seslerinden türetildiği bilgilerine sözlüklerde yer verilmiştir. Bir başka ses taklidi kelime olduğu düşünülen fiil ise *öksür-* fiildir. **ös* yansıma sesinden ya da ‘göğüs’ anlamına gelen *ög*’den geldiği fikirleri tespit edilmiştir. *Öğüt-* fiili ile ilgili olarak *ögi-* fiilinden geldiği incelenen köken bilimi sözlüklerinde belirtilmiştir. *Ökse-* fiilinin kökeni hakkında ise

Karahanlı Türkçesinde *öztik* ya da *östik*'ten veya Çağatay Türkçesinden *öksü*- fiilinden geldiği yorumları ilgili sözlüklerde ifade edilmiştir. *Öl*-, *öp*-, *ör*-, *öt*-, *öv*- fiillerinin Eski Türkçeden beri kullanıldığı sözlüklerden belirlenmiştir. *Örsele*- fiili köken bilimi sözlüklerinde *örse* isminden ya da *ör- 'yapmak' fiilinden türetildiği şeklinde ele alınmıştır. *Ört*- fiilinin ilk şeklinin *örte-, *örüt- olabileceği belirtilmiş ve *ör- fiilinden türetilmiş olabileceği yorumları tespit edilmiştir. *Özen*-, *öze*-, *özle*-, *özümle*- fiillerinin kökeninin ise *öz* ismi olduğuna dair kanıtlara incelenen köken bilimi sözlüklerinde yer verilmiştir.

KAYNAKÇA

	국립국어원 (The National Institute of the Korean Language) https://krdict.korean.go.kr/m/eng/08.04.2020 https://stdict.korean.go.kr/main/main.do/08.04.2020.
	Türk Lehçeleri Grameri, Editör: Ahmet Bican Ercilasun, Ankara, Akçağ yay., 2012.
	Sir Gerard Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish Index, Ed.: A. Róna-Tas, Vol I-II, Szeged, Universitas Szegediensis, 1981.
	Qazaq Tiliniñ Qısqaşa Etimologitalıq Sözdigi, Almatı, Qazaq SSR’niñ «Gılım» Baspası, 1966.
	Makaleler Ahmet Bican Ercilasun, Yayına Haz.: Ekrem Arıkoğlu, Ankara, Akçağ Yay., 2014.
Ahmetyanov, R. G.:	Etimologičeskiy Slovar Tatarskogo Yazıka, Tom II, Kazan, İzdatelstvo, Magarif- Vakıt, 2015.
Akar, A.:	“öğün” Düşünen Türkçe, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2019, s. 219.
Akar, A.:	“öğüt” Düşünen Türkçe, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2019, s. 221.
Akar, A.:	“örümcek” Düşünen Türkçe, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2019, s. 224.
Akar, A.:	“öte” Düşünen Türkçe, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2019, s. 225.
Akar, A.:	“ötürü” Düşünen Türkçe, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2019, s. 226.

Akar, A.:	“öz” Düşünen Türkçe , İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2019, s. 228.
Akar, A.:	“öğrenmek” Düşünen Türkçe , İstanbul Ötüken Neşriyat, 2019, s. 217.
Akdoğan, Y.:	Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük , İstanbul, Beşir Yayınevi, 1999.
Akın, C.:	“Kırgız Sözlükçülüğü ve Kırgız Türkçesinin Sözlükleri”, Turkish Studies , V.4/4, Summer 2009.
Altaylı: Altaylı, S.:	Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II , İstanbul, MEB Yay., 1994.
AltS.: Gürsoy Naskali, E., Duranlı, M.:	Altayca-Türkçe Sözlük , Ankara, TDK Yay., 1999.
Arıkoğlu, E., Kuular K.:	Tuva Türkçesi Sözlüğü , Ankara, TDK Yay., 2003.
Arıkoğlu, E.:	Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük , Ankara, Akçağ Yay., 2005.
Atalay, B.:	Divanü Lügat-it Türk Dizini , Ankara, TTK, 1986.
Ataniyazov: Ataniyazov, S.:	Türkmen Diliniň Sözkökü (Etimologik) Sözlüğü , Aşgabat, Türkmenistanyň Milli Medeniýet «Miras» Merkezi, 2004.
ATB: Arat, R. R.:	Atabetü'l Hakayık , Ankara, TTK, 1992.
Bahşayış: Bahşayış Bin Çalıça	Bahşayış Lügati , Haz.: Fikret Turan, Ankara, TDK Yay., 2017.
Banarlı, N., S.:	“Örneğin Faciası”, Türkçenin Sırları , İstanbul, Kubbealtı Neşriyât, 2011, s. 151.

Bayram: Bayram, B.:	Çuvaş Türkçesi Sözlüğü , Ankara, TDK Yay., 2019.
Berdak Y.:	Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe- Türkçe Sözlük , Taşkent, 1993.
Bilgin, A. A.:	“Muhâkemetü’l-Lugateyn” İslam Ansiklopedisi , (Çevrimiçi) https://islamansiklopedisi.org.tr/muhakemetul-lugateyn , 28.02.2021.
Borovkov, A., K.:	“Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevâî”, TDAY-Belleten , Çev.: Rasime Uygun, 1954, s. 59-96.
Çağatay, S.:	“Yeni Farsçada Türkçe ve Moğolca Unsurlar”, TDAY-Belleten 1967 , Ankara, Ankara Üniv. Basımevi, 1968, s. 205-212.
Choi, Han-Woo:	Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi , Ankara, TDK Yay., 2019.
Clauson, S. G.:	Türkçe-Moğolca Çalışmaları , Çev. Fatma Kömürcü, Ankara, TDK Yay., 2017.
Dankoff, R.:	Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü , Çev: Semih Tezcan, İstanbul, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 2004.
Dede Korkut: Ergin M.:	Dede Korkut Kitabı II , 3. bs., Ankara, TDK Yay., 1997.
Dilaçar, A.:	“Yeni Yayınlar (Sir Gerard Clauson: <i>An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish</i> , XLVIII+ çift sütun 989 s., Clarendon Press, Oxford 1972)” TDAY-Belleten , 1972, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1989, s. 275-281.

Dilaçar, A.:	“Örnek” Konusunda (Olaylar ve Gerçekler)”, Türk Dili Dergisi , c.XXX, S.274, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1 Temmuz 1974, s. 602.
Doğan, Usta: Doğan İ., Usta Z.:	Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı , Ankara, Altınpost Yay., 2014.
DS:	Derleme Sözlüğü I-VI , 3. bs., Ankara, TDK Yay., 2009.
DTS: Nadelyaev, V. M., Nasilov, D. M., vd.:	Drevnetyurkskiy Slovar , Leningrad, İzdatelstvo “Nauka”, 1969.
EATS: Kanar, M.:	Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü , İstanbul, Say Yayınları, 2018.
Ediskun, H.:	“Orinag, Örnek ve Örneğin Hikâyesi”, Türk Dili , c.XVI, S. 183, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1 Aralık 1966, s. 186-191.
EDPT: Clauson, S. G.:	An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish , Oxford University Press, 1972.
Egorov, V. G.:	Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıkı , Çeboksarı, 1964.
Ehmetyanov: Ehmetyanov R., Möhemmetdinov, R., vd.:	Türkçe- Tatarca Sözlük , Aktaran: Mustafa Öner, Ankara, TDK Yay., 2014.
Ercilasun, A, B.:	“Tanıtma- Gülensoy, Tuncer Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin KÖKEN BİLGİSİ SÖZLÜĞÜ, TDK Yay., Ankara 2007, İki cilt, 104 s., ISBN 978-975-16-1973-0” Dil Araştırmaları Dergisi , S.2 Bahar 2008, s. 137-139.

Ercilasun, Akkoyunlu: Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z.:	Dîvânu Lugâti't Türk: Giriş-metin-çeviri-notlar-dizin , 3. bs. Ankara, TDK Yay., 2018.
Ercilasun: Ercilasun, A., B.:	Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları , İstanbul, Dergah Yay., 2016.
Erdal, M.:	Old Turkic Word Formation , Vol I-II, Wiesbaden, 1991.
Eren, H.:	“Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğüne Yeni Katkılar”, TDAY- Belleten , c. 50, S. 2002/1, 2002, s. 107-159.
Eren, H.:	“Çuvaş Dilinin Etymologique Sözlüğü”, TDAY-Belleten 1972, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1989, s. 241-268.
Eren, H.:	“Örnekten Örneğe”, Türk Dili Dergisi , c. XXXIX, S. 273, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1 Haziran 1974, s.701-707.
Eren, H.:	“Türk Dilinin Étymologique Sözlüğüne Katkılar*”, TDAY-Belleten 1978-1979 , Ankara, Ankara Üniv. Basımevi, TDK Yay., 1981, s. 1-15.
Eren, H.:	Türklük Bilimi Sözlüğü: I Yabancı Türkologlar , Ankara, TDK Yay., 1998.
Ergin, M.:	Orhun Abideleri , İstanbul, Boğaziçi Yay., 1999.
Erol, H., A.:	Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri , Ankara, TDK Yay., 2008.
ESTYA I: Sevortyan, E. V.:	Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov I (Obşetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovı na Glasniye), Moskva, 1974.

EUTS: Caferoğlu, A.:	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü , İstanbul, Edebiyat Fak. Yay., 1968.
Fedotov, M. R.:	Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka I-II , Çuvasskiy Gosudarstvenniy İnstitut Gumanitarix Nauk, Çeboksarı, 1996.
Gabain, A. Von:	Eski Türkçenin Grameri , Çev: Mehmet Akalın, Ankara, TDK Yay., 2007.
GaS.: Gaydarci, G. A., vd.:	Gagauz Türkçesinin Sözlüğü , Rusçadan aktaranlar: İsmail Kaynak, Mecit Doğru, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1991.
Gülensoy, T.:	Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II , Ankara, TDK Yay., 2007.
Güngör, O., C.:	“Türkçede Öksüz ve Yetim Çocuklarla İlgili Sözler”, Teke Dergisi , S. 5/1, Türkiye, 2016, s. 156-170.
Hatipoğlu, V.:	“Örnek ve Ödül”, Türk Dili Dergisi , c.XXXI, S.284, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1 Mayıs 1975, s. 329-332.
HksS.: Gürsoy Naskali E., vd.:	Hakasça-Türkçe Sözlük , Ankara, TDK Yay., 2008.
Hoca Ahmed Yesevi	Divan-ı Hikmet , Haz. Hayati Bice, Ankara, Diyanet Vakfı, 2001.
İlaydın, H.:	“Örneğin Faciası”, Türk Dili Dergisi S. 267, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, Aralık 1973, s. 245-256.
İlhan, N.:	“Öksüz Öğüt Üvey Kardeş Mi? Bir Etimoloji Denemesi” Turkish Studies , Turkey, V: 6/1 Winter 2011, p. 473-481.

İşgören, T.:	“Türkçenin Etimolojik Sözlükleri Üzerine Bir İnceleme”, Pamukkale Üniv, Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2011.
KazS.: Koç, K., Bayniyazov, A., Başkapan, V.:	Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü , İzmir, Birleşik Matbaa, 2012.
KB İndeks: Yusuf Has Hâcib,	Kutadgu Bilig İndeks , Neşre haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, İstanbul, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1979.
KBalkS: Tavkul, U.:	Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü , Ankara, TDK Yay., 2000.
KE: Şa‘lebî,	Kıyas-ı Enbiya , Haz.: Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Murat Küçük, Ankara, TDK Yay., 2013.
Kılıç, H.:	“Öfke”, Türk Dili Dergisi , c.XXXIX, S.329, Ankara, Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1 Şubat 1979, s.155-156.
KKSV: Çulha, T.:	Karaycanın Kısa Sözcükleri , İstanbul, Kebikeç Yay., 2006.
Koçoğlu, V.:	“An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish (EDPT)’in Söz Dizini”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi , c. VI, S.I., 2006, s.111-149.
Korkmaz, Z.:	Grammer Terimleri Sözlüğü , Ankara, TDK Yay., 1992.
KrmTS: Muzafarov R., Muzafarov N.:	Kırım Tatar Türkçesi-Türkiye Türkçesi-Rusça Sözlük , Çev.: Nariman Seyityahya, Yayına Haz.: Şerife Özer, Ankara, TDK Yay., 2018.
KT: Şemseddin Sami:	Kamus-ı Türkî , Haz.: Paşa Yavuzarslan, Ankara, TDK Yay., 2019.
KTLS:	Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Kılavuz Kitap) I , Ankara, Kültür Bakanlığı, 1991.

KumS.: Pekacar, Ç.:	Kumuk Türkçesi Sözlüğü , Ankara, TDK Yay., 2011.
Lessing, F., D.:	Moğolca Türkçe Sözlük , Çev.: Günay Karaağaç, Ankara, TDK Yay., 2017. (Lessing)
LO: Ahmet Vefik Paşa:	Lehce-i Osmânî , Haz.: Recep Toparlı, Ankara, TDK Yay., 2000.
Meninski 1680 I: Meninski, F. M.:	Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabico - Persicum Lexicon , Vienna, 1680.
Misalli: Ayverdi, İ.:	Misalli Büyük Türkçe Sözlük , İstanbul, Kubbealtı Yayınları, 2010.
Monguş: Monguş, D. A.:	Tuvaca-Türkçe Sözlük , Kızıl, Tuvanın Sosyal Araştırmalar Ens., 2005.
Necipoviç: Necip, E., N.:	Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü , Çev.: İklil Kurban, Ankara, TDK Yay., 2013.
Ölmez, M.	“Etimoloji Sözlükleri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, Tanımı ve r’li Yabancı Kelimelerin Türkçeye Giriş Yolları*”, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi , c.59, S.1, 2019, s. 119-130.
Ölmez, M.:	“Etimoloji Sözlükleri”, Kebikeç , S.6, 1998, s. 175-184.
Öner, M.:	“Tatar Sözlük Yazarlığı ve Tatarca Söz Varlığı”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi , S.48, Güz 2019, s. 157-180.
Öner: Öner, M.:	Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü , Ankara, TDK Yay., 2015.
Orkun, H. N.:	Eski Türk Yazıtları , Birleştirilmiş 3. bs., Ankara, TDK Yay., 2011.

Özkan, M.:	Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi , Genişletilmiş 4. bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 2013.
Özşahin: Özşahin, M.:	Başkurt Türkçesi Sözlüğü , Ankara, TDK Yay., 2017.
Öztürk, A., Ö.:	Dil İnkılabının Türkçenin Söz Varlığına Etkileri , Ankara, TDK Yay., 2019.
Öztürk: Öztürk, A.:	“Karay Türkçesinin Tarihî ve Çağdaş Kıpçak Türkçesiyle Karşılaştırmalı Söz Varlığı –Fiil” Doktora Tezi , Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 2015.
Özyetgin, A., M.:	Ebû Hayyân Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi , Ankara, KÖKSAV, 2001.
Paasonen, H.:	Çuvaş Sözlüğü , İstanbul, İbrahim Horoz Basımevi, 1950.
Rahimi, F.:	“Çağatay Türkçesi Sözlükleri Bibliyografyası”, TEKE , S.7/1, 2018, s.69-104.
Rahmatullaev, Ş.:	Ўзбек Тилининг Етимологик Луғати (Туркий Сөзлар) , Taşkent, Ўзбекистон Республикаси Fan va Texnika Davlat K�mitasi Mirzo Ulug�bek Nomidagi Ўзбекистон Milliy Universiteti, 2000.
Redhouse: Redhouse, J.	A Turkish and English Lexicon , Costantinople, 1890.
Sağlık, G. S.:	“Tanıtma- Soltan�� ATANIYAZOV: Türkmen Dilini� Sözköki Sözlügi. Miras: A�gabat, 2004, 496s.” Modern Türklük Araştırmaları Dergisi , c.II S.3, Eylül 2005, s. 131-134.

Şahin, E.:	“Ödül Kelimesi”, Hediye Kitabı , Ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, İstanbul, Kitapevi Yay., 2007, s. 273-289.
Sertkaya, O. F.:	“Abuşka Lugatı, XVI. yüzyıl ortalarında Çağatay Türkçesinden Osmanlı Türkçesine Anadolu’da Düzenlenen Sözlük” İslam Ansiklopedisi , c.I, 1988, s. 312-314.
Seydakmatov, K.:	Kırgız Tilinin Kısaça Etimologiyalık Sözdüğü , Kırgız SSR İlimder Akademiyası Til Jana Adabiyat İnstitutu, İlim Basması, Frunze, 1988.
Şirin, H.:	“Öküz Sözcüğü Üzerine”, Türk Dili Dergisi , c. CXVI, S.816, Aralık 2019, s. 4-17.
Şirin, H.:	“Özlemek”, Sözcük Hikâyeleri (Sözlerde Saklı Kültür) , İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2019, s. 213.
Tatarintsev, B. İ.:	Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka , Tom I, Tuvinskiy İnstitut Gumanitarıx İssledovaniy, Novosibirsk, Nauka, 2000.
Tatarintsev, B. İ.:	Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka , Tom II, Tuvinskiy İnstitut Gumanitarıx İssledovaniy, Novosibirsk, Nauka, 2002.
Tatarintsev, B. İ.:	Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka , Tom III, Tuvinskiy İnstitut Gumanitarıx İssledovaniy, Novosibirsk, Nauka, 2004.
Tatarintsev, B. İ.:	Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka , Tom IV, Tuvinskiy İnstitut Gumanitarıx İssledovaniy, Novosibirsk, Nauka, 2008.

TDDS I-II:	Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi , Aşgabat, Türkmenistanyň Ylymlar Akademiýasy Magtymguly Adyndaky Dil We Edebiýat Instituty 2016.
TDES: Eren, H.:	Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü , Ankara, Bizim Büro Basım Evi, 1999.
Tekin, M. Talat:	“Tanıtmalar: E. V. SEVORTYAN, <i>Etimologičeskiy slovar' tyurkskiĥ yazıkov</i> (Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na Glasniye), 767 s., Moskva 1974 (Akademiya Nauk SSSR, İntitut Yazkoznaniya, İzdatel'stvo “Nauka”)”, TDAY- Belleten 1975-1976, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1976, s. 274-285.
Tekin, Ş.:	“Ög, Ögir-, Yarlıg, Yarlıka- Kelimelerin Nerelerden Geldikleri Hakkında”, İstikakçının Köşesi: Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler , İstanbul, Simurg Yay., 2001, s. 213.
Tekin: Tekin, Talat:	Orhon Yazıtları , Ankara, TDK Yay., 1988.
Tietze, A.:	Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı , c. VI, Ed. Nurettin Demir, Emine Yılmaz, Ankara, TÜBA, 2018.
Timurtaş, F. K.:	Uydurma Olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü , İstanbul, Umur Yay., 1979.
TLRCS: Lewis, G.	Turkish Language Reform: A Catastrophic Success , Oxford, University Press, 1999.
TMEN: Doerfer, G.:	Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen , Band I-IV Wiesbaden, Franz Steiner Verlag GMBH, 1963, 1965, 1967, 1975.

TOCK:	Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu , İstanbul, Devlet Basımevi, 1935.
Topaloğlu A., Kaçalın M. S.:	“Sözlük”, İslam Ansiklopedisi , (Çevrimiçi), https://islamansiklopedisi.org.tr/sozluk#3-turkce , 01.03.2021.
Tosun, İ:	“Boris İzakoviç Tatarintsev’in Ardından”, Dil Araştırmaları , S.10, Bahar 2012, s. 235-237.
TRS:	Türkçe Sözlük , Haz.: Şükrü Haluk Akalın ve başk., 11. bs., Ankara, TDK Yay., 2011.
TS:	Tarama Sözlüğü I-VIII , Haz.: Ömer Asım Aksoy, Dehri Dilçin, 3. bs., Ankara, TDK Yay., 2009.
Tuna, O. N.:	“Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler”, Türkiyat Mecmuası , XVII, İstanbul, 1972, s.209-250.
Türk, V.:	“Türkçede ö-, ög, ögür, öğren-, öğret- Kelimeleri” Hacettepe Ün. Türkiyat Araştırmaları , S.4, Bahar 2006, s. 5-15.
TÜTS: Tekin, Talat, Ölmez, Ceylan, vd.:	Türkmence-Türkçe Sözlük , Ankara, Simurg Yay., 1995.
Tüzgen: Tüzgen, Mümin Abdulla:	Türkçe - Uygurçe Lugat . Pekin, Milletler Neşriyatı, ty.
Ünal, A.:	“Örnek Sözcüğü Üzerine (Okur Mektupları)”, Türk Dili Dergisi , c.XXX, S.277, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1 Ekim 1974, s. 820.
Ünal, O.:	“Kodeks Kumanikus 1A-55A (Giriş-Metin-Dizin)”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi, 2010.

Ünsal, İ., Ünsal, Z.:	Türkmen Türkçesi- Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Türkmen Türkçesi Sözlük , Balıkesir, Liva Yayınevi, 2014.
Vasiliev: Vasiliev, Y.:	Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük , Ankara, TDK Yay., 1995.
VEWT: Räsänen, M.:	Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen , Helsinki, 1969.
Yaman E., Mahmud Nizamiddin:	Özbek Türkçesi- Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi- Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu , Ankara, TDK Yay., 1998.
Yener, M. L.:	“Çuvaşça “varak”/ Ortak Türkçe “özek” Sözcüğü Üzerine”, Teke Dergisi , S.3/1, s. 124-131.
Yılmaz 1963: Çolpan, Y.:	Ataç’ın Sözcükleri , Ankara, TDK Yay., 1963.
Yılmaz, E.:	“Kökenbilim (etimoloji) Sözlüğü ve Türkçenin Kökenbilim Sözlükleri”, Edebiyat ve Dil Yazıları Mustafa İsen Armağanı , Ankara, Grafiker Yay., 2007, 619-630.
Yüce, N.:	Zamahşari el-Hvârizmi Mukaddimetü’l-edep Hvarizm Türkçesi ile Tercümelî Şuşter Nüshası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks , 2. bs., Ankara, TDK Yay., 1999.
Yudahin: Yudahin K. K.:	Kırgız Sözlüğü , Çev.: Abdullah Taymas, Ankara, TDK Yay., 2012.
Yusufova: Yusufova, N.:	Türkçe-Özbekçe Sözlük , Ankara, TDK Yay., 2018.

YZ: Şeyyâd Hamza:	Yûsuf ve Zelihâ , Haz. İbrahim Taş, Ankara, TDK Yay., 2019.
--------------------------	--

